

414 Annales Universitatis
Paedagogicae Cracoviensis

ISSN 2657-8549

Studia de Securitate

Pod redakcją
Przemysława Wywiła

14(2) • 2024

414 Annales Universitatis
Paedagogicae Cracoviensis

ISSN 2657-8549

Studia de Securitate

Pod redakcją
Przemysława Wywiata

14(2) • 2024

Komitet Redakcyjny

prof. dr hab. Sergiusz Wasiuta – redaktor naczelny (Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie)
dr hab. Przemysław Wywiół, prof. UKEN – zastępca redaktora naczelnego (Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie)
dr Karolina Baron – sekretarz redakcji (Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie)
dr Agnieszka Warchoń – redaktor statystyczny (Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie)
dr Paweł Łubiński – redaktor językowy (Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie)
dr Paulina Motylińska – redaktor/koordynator zasobów internetowych (Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie)
mgr Justyna Rokitowska – redaktor/koordynator zasobów internetowych (Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie)

Rada Naukowa

prof. dr hab. Olga Wasiuta, Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska – przewodnicząca
prof. dr hab. Roman Kochnowski, Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska
dr hab. Małgorzata Bereźnicka, prof. Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska
dr hab. Jarosław Jastrzębski, prof. Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska
dr hab. Remigiusz Kasprzycki, prof. Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska
dr hab. Danuta Kaźmierczak, prof. Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska
dr hab. Rafał Kopeć, prof. Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska
dr hab. Tomasz Skrzyński, prof. Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska
dr hab. Przemysław Wywiół, prof. Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska
prof. dr Maria Alzira De Almeida Pimenta, Universidade De Uberaba, MG, Brazylia
prof. dr hab. Jacek Pawłowski, Akademia Sztuki Wojennej w Warszawie, Polska
prof. dr Anabela Da Silva Moura, Viana do Castelo Polytechnic, Higher School Of Education, Portugal
prof. dr hab. Bernard Wiśniewski, Akademia WSB w Dąbrowie Górniczej, Polska
prof. dr hab. Andrzej Czupryński, Akademia WSB w Dąbrowie Górniczej, Polska
prof. dr hab. Robert Socha, Akademia WSB w Dąbrowie Górniczej, Polska
prof. dr hab. Andrzej Pieczywok, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Polska
dr hab. Andrzej Czop, prof. Uniwersytet WSB Merito w Poznaniu, Polska
prof. dr Saadet Gülden Ayman, Uniwersytet Stambulski, Turcja
prof. dr Ane Kirkegaard, Uniwersytet w Malmö, Szwecja
prof. dr hab. Jacek Dworzecki, Akademia Korpusu Policji w Bratysławie, Słowacja
prof. Xymena Kurowska, Central European University w Budapeszcie, Węgry
prof. dr Mei-Lan Lo, Institute of Visual Art Education, National Hualien University of Education, Tajwan
prof. Xavier P. Mao, North-Eastern Hill University, Indie
prof. doc. dr. Jiri Prokop, Uniwersytet Karola w Pradze, Czechy
prof. dr hab. Antonina Shuliak, Wschodnioeuropejski Narodowy Uniwersytet im. Lesi Ukrainki w Łucku, Ukraina
prof. dr Liu Shu-Ying, National Hualien University of Education, Tajwan
prof. dr Kalliopi Sapountzaki, Harokopio University of Athens, Grecja
prof. dr hab. Inna Stecenko, Transport & telecommunication Institute, Ryga, Łotwa
prof. dr hab. Aleksandr Baikovs, Daugavpils University w Dyneburgu, Łotwa
prof. dr Sandra Kaija, Uniwersytet Stradynia w Rydze, Łotwa
dr António Luís Jorge Gumbe, Ministério de Cultura da República de Angola, Angola
dr Marios Panagiotis Efthymiopoulos, Neapolis University Pafos, Cypr
prof. dr hab. Sergiusz Wasiuta, Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej, Kraków, Polska

Kontakt z redakcją

Instytut Bezpieczeństwa i Informatyki
Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
ul. Ingardena 4, 30-060 Kraków
e-mail: studiadesecuritate@up.krakow.pl

© Copyright by Wydawnictwo Naukowe UKEN, Kraków 2024
ISSN 2657-8549
DOI 10.24917/26578549.14.2

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej
30-084 Kraków, ul. Podchorążych 2
tel./faks 12 662-63-83, tel. 12 662-67-56
e-mail: wydawnictwo@up.krakow.pl
http: //www.wydawnictwoup.pl

Spis treści

Ilona Urych, Robert Boroch

Strategie walki hybrydowej: agresja antropologiczna w nowoczesnym konflikcie na przykładzie wojny Rosji w Ukrainie 7

The Strategic Framework of Hybrid Warfare: Anthropological Aggression Within Contemporary Conflicts Exemplified by Russia's War in Ukraine

Ilona Balak, Oksana Pikulyk

The impact of EU migration policy on the regions' development in the context of the Russian-Ukrainian war 23

Wpływ polityki migracyjnej UE na rozwój regionów w kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej

Małgorzata Kuźbida

Wojna w Ukrainie, a zmiany w polskiej przestrzeni społecznej, politycznej i gospodarczej. Potencjalne pola konfliktu, jego wpływ na bezpieczeństwo państwa polskiego w kontekście pamięci historycznej 33

The war in Ukraine and changes in the Polish social, political and economic space. Potential fields of conflict, its impact on the security of the Polish state in the context of historical memory

Галина Боднар

Свідчення російсько-української війни з 2014 року: про практику та етику усної історії 51

Witnessing the Russian-Ukrainian War Since 2014: Documentation Practices and Ethical Issues in Oral History

Żanna Osikowicz

Adaptacja do życia w Polsce uchodźców wojennych z Ukrainy 69

Adaptation of War Refugees From Ukraine to Life in Poland

Małgorzata Bereźnicka, Justyna Rokitowska

Internetowa kontrola rodzicielska czasu i treści a zaangażowanie młodzieży w seksting oraz potrzeba edukacji w tym zakresie 83

Internet Parental Control of Time and Content, Youth Involvement in Sexting, and the Need for Education on These Issues

Andrzej Czop, Tomasz Malinowski

Znaczenie śladów cyfrowych w zapewnianiu bezpieczeństwa systemów logistycznych 101

The Role of Digital Footprints in Securing Logistics Systems

Jarosław Jastrzębski

- Krażownik ciężki – problemy klasyfikacyjne. Część 5. Krażowniki ciężkie w służbie Niemiec, Australii, Hiszpanii i Argentyny 119
- Heavy Cruiser: Classification Problems. Part 5. Heavy Cruisers in the Service of Germany, Australia, Spain, and Argentina

Vasyl Buslenko, Vasyl Pakholok

- Ukraine in Poland's Security Policy Amid External Threats 141
- Ukraina w polityce bezpieczeństwa Polski w warunkach zagrożeń zewnętrznych

Arkadiusz Machniak

- Dlaczego rozwiązano Urząd Ochrony Państwa? Polityka a służby specjalne w Polsce 151
- Why Was the Office for State Protection Disbanded? Politics and the Secret Services in Poland

Konstancja Ciecierska

- Media a innowacyjne metody pozaformalne w edukacji na rzecz bezpieczeństwa 167
- Media and Innovative Non-Formal Methods in Security Education

Ewa Durek

- Rola i zadania rzecznika prasowego w profilaktyce i przeciwdziałaniu negatywnym skutkom sytuacji nadzwyczajnych 181
- The Role and Responsibilities of a Press Spokesperson in Preventing and Alleviating the Negative Effects of Extraordinary Situations

Joanna Kowalska

- Współczesne cyberzagrożenia wyzwaniem dla bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej 193
- Contemporary Cyber Threats as a Challenge to the Security of the Republic of Poland

Kinga Rudzka

- Edukacja w zakresie udzielania pierwszej pomocy jako element edukacji obronnej 209
- First Aid Education as Part of Defence Education

Paulina Filkowska

- Wielowektorowość polityki zagranicznej Republiki Kazachstanu po inwazji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę 221
- Multi-Vector Foreign Policy of the Republic of Kazakhstan after the Russian Federation's Invasion of Ukraine

Lucyna Łowisz

- Straż Graniczna jako element systemu edukacji dla bezpieczeństwa 237
- Border Guard as Part of the Security Education System

Martyna Czerniak

Zamachy w Oslo i na wyspie Utøya w 2011 roku: analiza wydarzeń,
reakcji służb i wniosków dla zarządzania kryzysowego 249

The Oslo and Utøya Island Attacks in 2011: An Analysis of the Incidents,
Service Responses, and Lessons for Crisis Management

Jadwiga Korszniak

Policja a bezpieczeństwo społeczności lokalnej – rozważania w oparciu
o badania przeprowadzone na terenie gminy Hyżne 265

Police and Community Safety: Reflections Based on Research Conducted
in the Municipality of Hyżne

Mateusz Drewicz

*Homo viator, homo migrator, or homo ante portas? Observations Made
When Reading Book Entitled Unwanted People and Desired Citizens:
Contemporary Attitudes, Challenges and Perceptions of Migration
and Integration* 281

*Homo viator, homo migrator czy homo ante portas? Obserwacje
poczynione podczas lektury książki zatytułowanej Unwanted People
and Desired Citizens: Contemporary Attitudes, Challenges and Perceptions
of Migration and Integration*

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(2) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.2.1

Ilona Urych

Akademia Sztuki Wojennej

ORCID 0000-0003-4868-9460

Robert Boroch

Uniwersytet Warszawski

ORCID 0000-0002-2016-5449

Strategie walki hybrydowej: agresja antropologiczna w nowoczesnym konflikcie na przykładzie wojny Rosji w Ukrainie

The Strategic Framework of Hybrid Warfare: Anthropological Aggression Within Contemporary Conflicts Exemplified by Russia's War in Ukraine

Abstrakt

Celem artykułu jest omówienie agresji antropologicznej jako strategii walki hybrydowej na przykładzie wojny Rosji w Ukrainie. Scharakteryzowano istotę antropologii wojskowej jako strategii wojny hybrydowej, wyjaśniono, czym jest agresja antropologiczna oraz na czym polega rosyjska agresja antropologiczna w Ukrainie. Przeprowadzone badania upoważniają do stwierdzenia, że agresja antropologiczna stosowana przez Federację Rosyjską podczas wojny w Ukrainie służy rozbijaniu spójności społeczeństwa, niszczeniu ukraińskiej tożsamości i pamięci narodowej, co w konsekwencji osłabia instytucję państwa. Z kolei zwycięstwo Rosji w wojnie z Ukrainą w dłuższym okresie oznaczałoby konfrontację z całą cywilizacją Zachodu.

Słowa kluczowe: agresja antropologiczna, wojna hybrydowa, strategie walki hybrydowej, antropologia wojskowa, Rosja, Ukraina

Abstract

This article discusses anthropological aggression as a hybrid warfare strategy using Russia's war in Ukraine as an example. To achieve this, the fundamental nature of military anthropology as a hybrid warfare strategy is defined by the concept of anthropological aggression and the specific manifestations of Russian anthropological aggression in Ukraine. The research conducted permits the conclusion that the anthropological aggression utilised by the Russian Federation

during the conflict in Ukraine aims to erode societal cohesion and dismantle Ukrainian identity and national memory, thereby undermining the institutional framework of the state. In turn, a long-term Russian victory in the war against Ukraine would mean a confrontation with the entire Western civilisation.

Keywords: anthropological aggression, hybrid warfare, hybrid warfare strategies, military anthropology, Russia, Ukraine

Wprowadzenie

Jednym z najstarszych traktatów w historii piśmiennictwa wojskowości jest dzieło Sun Tzu zatytułowane „Sztuka wojenna”, które powstało w VI wieku p.n.e.¹ Szczególnie inspirujący dla współczesnych rozważań o konflikcie w paradygmacie walki hybrydowej jest rozdział XIII tej pracy, który poświęcony jest szpiegostwu². Autor wymienia kilka obszarów pozyskiwania informacji o przeciwniku. Wskazuje, że właściwe podejmowanie decyzji na podstawie rzetelnych informacji wywiadowczych decyduje o zwycięstwie. Ponadto operacje szpiegowskie są narzędziem kreowania oraz zarządzania konfliktem³. Poznanie środowiska społecznego przeciwnika pozwala na opracowanie strategii oddziaływania, która skutecznie może doprowadzić do rozpadu integralności społecznej, a w konsekwencji do rozpadu integralności narodowej. Istotnym czynnikiem integrującymi grupę społeczną jako naród jest świadomość oraz samoświadomość grupy. Odpowiednio konstytuują one kolektywną świadomość jednostki w grupie oraz organizują identyfikację tożsamości indywidualnej jako identycznej z tożsamością grupy. Potencjał grupy narodowej scalony jest z kulturą duchową i materialną. Dodać warto, że potencjał kulturowy określonego środowiska społecznego, jak zauważa Julia Brodziecka,

¹ Istnieją starsze wzmianki o tematyce wojskowości, np. Shang Shu „Księga historii” czy Shujing „Księga poematów”. Pochodzą one z XI w. p.n.e. W poematach tych można przeczytać historię wydarzeń wojennych z trzeciego tysiąclecia przed naszą erą. Warto odnotować, że uwzględnione tu zostały jedynie źródła pisane, które przetrwały do czasów współczesnych. Z oczywistych powodów nie jest znana tradycja ustna. Zob. K. Gawlikowski (1998). *Strategie na konflikt i negocjacje. O sztuce wojny mistrza Sun. „Azja-Pacyfik: Społeczeństwo – Polityka – Gospodarka”*, 1, s. 207–212.

² W starożytnym tekście znajduje się wzmianka o szpiegach specjalnego przeznaczenia: „szpiedzy na śmierć przeznaczeni”, których zadaniem było rozpowszechnianie dezinformacji czy sianie zamętu. Innym ciekawym fragmentem w przekładzie Krzysztofa Gawlikowskiego jest część poświęcona istocie prowadzenia działań zbrojnych. Polski badacz, dokonując filologicznego przekładu fragmentów „Sztuki wojennej”, w akapicie szóstym pisze: „Wojowanie polega na wprowadzaniu w błąd oraz zręcznych manipulacjach (...)”. W przypisie 7 wyjaśnia dosłowne rozumienie chińskiego słowa „gui”, znaczy ono tyle, co łamanie wszelkich zasad, np. moralnych, prawnych. Zob. K. Gawlikowski (1998). *Reguły wojowania mistrza Sun. „Azja-Pacyfik. Społeczeństwo – Polityka – Gospodarka”*, 1, s. 213–242.

³ Zob. K. Kiszka (2016). *Model bezpieczeństwa państwa w „Sztuce wojny” Sun Tzu*. „Acta Scientifica Academiae Ostroviensis. Sectio A”, 7(1), 428–452; M.A. Kamiński (2023). *Sztuka wywiadu a sztuka wojny: rola szpiegostwa i informacji wywiadowczych w dziełach strategów i teoretyków wojny*. „Wiedza Obronna”, 285(4). DOI: 10.34752/2023-h285; R. Boroch (2016). *Wywiad antropologiczny – przyczynek do antropologii stosowanej*. „Bezpieczeństwo. Obronność. Socjologia”, 3(5), s. 5–18.

jest katalizatorem replikacji osobowości człowieka, a w konsekwencji samoorganizacji społecznej czy szerzej – porządku społecznego⁴. Mimo że od czasów starożytnych środowisko społeczno-kulturowe człowieka uległo zmianom w każdym aspekcie, niezmienna pozostaje natura człowieka w obszarze toczenia konfliktów zbrojnych⁵.

W XXI wieku społeczno-kulturowe informacje o przeciwniku są podstawą opracowywania strategii walki hybrydowej, planowania operacji hybrydowych czy przeprowadzania punktowych uderzeń hybrydowych⁶. Wojna hybrydowa stała się kolejnym etapem w ewolucji konfliktów. Stuart Casey-Maslen w pracy zatytułowanej „Hybrid Warfare Under International Law” podkreśla zmianę znaczenia tego określenia oraz paradygmatu, który był widoczny w latach 2010–2022. Badacz zwraca uwagę na uderzenie hybrydowe przeprowadzone w kwietniu 2014 roku w rejonie Donbasu – siłowe przejścia budynków ukraińskiej administracji rządowej; operacją kierował Igor Wsiewołodowicz Girkin (ps. Igor Striełkow)⁷. W konsekwencji zaistniałych okoliczności władze ukraińskie podjęły interwencję wojskową⁸. Zgodnie z definicją prawa międzynarodowego konflikt ten był konfliktem niemiedzynarodowym (ang. *Non-international*)⁹. W tym wypadku nie został dostrzeżony oczywisty kontekst społeczno-kulturowy¹⁰. Rosyjskie działania destabilizacyjne środowisk politycznych w Ukrainie rozpoczęły się po wyborach w 1994 roku. Mniej więcej od roku 2000 widoczne jest nasilenie konfliktów etnicznych oraz ruchów separatystycznych w obwodach donieckim i ługańskim. Działania te przybrały formę oddziaływania informacyjnego z wykorzystaniem wymiaru symbolicznego i ideologicznego, co pozwoliło kształtować świadomość narodową lokalnych mieszkańców. Destabilizację środowiska społeczno-kulturowego w antropologii wojskowej określa się terminem „agresji antropologicznej”¹¹.

⁴ Zob. Ю.Ю. Бродецька (2017). *Феномен цілісності суспільства*. Дніпро, s. 263. <https://ecat.ust.edu.ua/ft/Monografia-p.pdf> [dostęp 26.10.2024].

⁵ Zob. Z.P. Małysz (2021). *Wojownik i zabójca czy pacyfista? O relacji natury ludzkiej, agresji i przemocy oraz wojny i życia społecznego człowieka*. „Rozprawy Społeczne”, 15(3), s. 28–60; M.A. Kamiński (2023). *Sztuka wywiadu... Op. cit.*

⁶ E. Jakubiak (2022). *Wojna hybrydowa jako nowy rodzaj konfliktu we współczesnym świecie*. „Studia Bezpieczeństwa Narodowego”, 24(2), s. 71–82.

⁷ S. Casey-Maslen (2024). *Hybrid Warfare Under International Law*. Hart Publishing. Oxford, s. 66.

⁸ *Ibidem*, s. 65.

⁹ Zob. K. Parulski (2016). *Wojna hybrydowa w świetle prawa międzynarodowego ze szczególnym uwzględnieniem międzynarodowego prawa humanitarne – konflikt zbrojny na Ukrainie*. W: D.R. Bugajski (red.). *Międzynarodowe prawo humanitarne. Wojna na Ukrainie*. T. 7 (s. 49–75). Akademia Marynarki Wojennej. Gdynia; M. Szuniewicz-Stępień (2016). *Enforcement of International Humanitarian Law Norms in Multinational Military Operations*. W: D.R. Bugajski (red.). *Międzynarodowe prawo humanitarne. Wojna na Ukrainie*. T. 7. (s. 77–98). Akademia Marynarki Wojennej. Gdynia.

¹⁰ Resp. antropologicznym.

¹¹ Termin „agresja antropologiczna” (także „obrona antropologiczna”) został wprowadzony przez Roberta Borocho. Propozycja ta była rozwijana w kolejnych latach we współpracy z Anną Korzeniowską-Bihun. Zob. R. Borocho (2016). *Agresja–wojna antropologiczna a nauki o kulturze – wielkie tematy kulturoznawstwa na marginesie krytycznej analizy dyskursu*. „Kultura

Powyższe spostrzeżenia spowodowały, że celem artykułu jest omówienie agresji antropologicznej jako strategii walki hybrydowej na przykładzie wojny Rosji w Ukrainie. W związku z tak przyjętym celem postawiono trzy problemy badawcze:

- Jaka jest istota antropologii wojskowej jako strategii wojny hybrydowej?
- Czym jest agresja antropologiczna?
- Na czym polega rosyjska agresja antropologiczna w Ukrainie?

Zgodnie z celem badań i problemami badawczymi związanymi z opisem i diagnozą, a nie z badaniami weryfikacyjnymi, zrezygnowano z formułowania hipotez badawczych, które mogłyby wywierać wpływ na końcowy wynik przeprowadzonych badań¹². Materiałem poddanym analizie były wybrane przykłady rosyjskich operacji i uderzeń hybrydowych w obszarze społeczno-kulturowym Ukrainy. Sytuacja problemowa została rozpatrywana w kategorii poznawczej, dlatego zastosowano takie metody badań, jak: analiza, synteza, wnioskowanie i abstrahowanie¹³ oraz metodę analizy i krytyki piśmiennictwa¹⁴. Mając na uwadze podstawy metodologiczne, przeprowadzone badania ułożono w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie nauki o bezpieczeństwie¹⁵.

Antropologia wojskowa jako strategia wojny hybrydowej

Wojna hybrydowa polega na współdziałaniu lub połączeniu konwencjonalnych i niekonwencjonalnych instrumentów siłowych i dywersyjnych. Instrumenty lub narzędzia łączone są w sposób zsynchronizowany tak, żeby wykorzystać słabe punkty przeciwnika i osiągnąć efekt synergii. Jednoczesne użycie narzędzi kinetycznych i taktyk niekinetycznych jest stosowane w celu wyrządzenia najbardziej dotkliwych szkód.

W wojnie hybrydowej granica między wojną a pokojem zostaje zamazana. Oznacza to, że trudno jest zidentyfikować lub rozróżnić próg działań zbrojnych. Pojęcie wojny staje się nieuchwytnie, ponieważ trudno je przełożyć na konkretne realia. Wojna hybrydowa poniżej progu działań zbrojnych lub bezpośredniej, jawnej agresji przynosi korzyści, ponieważ jest łatwiejsza, tańsza i mniej ryzykowna niż operacje kinetyczne. Przykładowo, o wiele bardziej wykonalne jest sponsorowanie i rozpowszechnianie dezinformacji we współpracy z podmiotami niepaństwowymi niż wjechanie czołgami

Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje”, 22, 81–94; R. Boroch (2016). *Wywiad antropologiczny... Op. cit.*, 5–18; A. Korzeniowska-Bihun, R. Boroch (2017). *Ukrainian Theatrical Projects as an Example of Anthropological Defense in Terms of Anthropology as Contemporary Social Warfare*, „Security Dimensions”, 24, 122–136. DOI: 10.24356/SD/24/7; R. Boroch (2021). *Military Anthropology – Specialisation Frame*, „Wiedza Obronna”, 274(1), 63–73; A. Korzeniowska-Bihun (2021). *Cultural Projects as a Tool of Anthropological Defense. Ukrainian Example*. „Wiedza Obronna”, 274 (1), 35–47.

¹² M. Łobocki (2016). *Metody i techniki badań pedagogicznych*. Impuls. Kraków.

¹³ M. Pelc (2012). *Elementy metodologii badań naukowych*. Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej. Warszawa, s. 55–78.

¹⁴ J. Pieter (1975). *Zarys metodologii pracy naukowej*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa, s. 103.

¹⁵ A. Misiuk (2018). *O tożsamości nauk o bezpieczeństwie*. „Historia i Polityka”, 23(30), s. 9–19. DOI: 10.12775/HiP.2018.001.

na terytorium innego kraju lub wprowadzenie myśliwców w jego przestrzeń powietrzną. Koszty i ryzyko są znacznie mniejsze, ale szkody są realne.

Wojna hybrydowa cechuje się ponadto niejednoznacznością ataków i trudnością przypisania odpowiedzialności. Niejasność ta jest świadomie tworzona i pogłębianą przez podmioty podejmujące działania hybrydowe w celu utrudnienia atrybucji i reakcji. Innymi słowy, państwo będące celem ataku albo nie jest w stanie wykryć ataku hybrydowego, albo nie jest w stanie przypisać go państwu, które być może przeprowadziło go lub sponsorowało. Wykorzystując progi wykrywalności i atrybucji, podmiot hybrydowy utrudnia państwu, które jest celem ataku, opracowanie polityki i strategicznych odpowiedzi¹⁶.

Marek Wrzosek stwierdza, że wojna hybrydowa jest odmianą konfliktu asymetrycznego o trzech wymiarach:

- bezpośrednich (regularnych i nieregularnych) działań zbrojnych;
- psychologicznych w państwie – agresor w swoim kraju propaguje własną wersję konfliktu poprzez mass media;
- propagandowych na arenie międzynarodowej.

Ponadto zauważa, że istotną rolę w wojnie hybrydowej odgrywa cyberprzestrzeń, która staje się ważnym narzędziem w rękach wywiadu zdobywania informacji i przeprowadzania cyberataków¹⁷.

Biorąc powyższe pod uwagę, wojnę Rosji w Ukrainie można określić mianem wojny hybrydowej, chociaż współcześnie z bezpośrednią walką i fizyczną konfrontacją. „Po raz pierwszy nieoficjalnie nazwał rosyjskie operacje »hybrydowymi« holenderski generał Frank van Kappen 26 kwietnia 2014 r., mówiąc o rosyjskim sposobie prowadzenia działań na Ukrainie. Następnie 3 lipca 2014 r. kierownictwo Paktu Północnoatlantyckiego oficjalnie ogłosiło, że wojna na południowym wschodzie Ukrainy to wojna hybrydowa”¹⁸.

Wojna ta wykorzystuje przy tym antropologię¹⁹ wojskową. Ta z kolei stawia sobie za cel z jednej strony mapowanie i analizę danych społecznych²⁰ pozyskanych w trakcie

¹⁶ *Wojna hybrydowa – nowe zagrożenia, złożoność i „zaufanie” jako antidotum*. <https://www.nato.int/docu/review/pl/articles/2021/11/30/wojna-hybrydowa-nowe-zagrozenia-zlozonosc-i-zaufanie-jako-antidotum/index.html> [dostęp 24.10.2024].

¹⁷ M. Wrzosek (2015). *Trzy wymiary wojny hybrydowej na Ukrainie*. „Kwartalnik Bellona”, 3, s. 36–45.

¹⁸ A. Zyguła (2018). *Międzynarodowe skutki konfliktu na Ukrainie – reakcje społeczności międzynarodowej na wojnę hybrydową we wschodniej Ukrainie*. „Obronność. Zeszyty Naukowe”, 3(27), s. 253.

¹⁹ Antropologia to interdyscyplinarna dziedzina naukowa badająca człowieka kolektywnego w szeroko rozumianym kontekście społecznym czy biologicznym. W ramach tej dyscypliny wyróżnia się kilka głównych nurtów, jak: archeologię, antropologię fizyczną, antropologię lingwistyczną oraz antropologię społeczno-kulturową. Antropologia wojskowa to nurt antropologii społeczno-kulturowej wykorzystujący głównie etnograficzne i socjologiczne metody badawcze. Na mocy rozporządzenia Ministra Edukacji i Nauki z dnia 11 października 2022 r. antropologia kulturowa, etnografia oraz archeologia zostały zaklasyfikowane do nauk humanistycznych. Zob. Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 11 października 2022 r. w sprawie dziedzin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych, Dz.U. 2022 poz. 2202. Przykładowo, w Stanach Zjednoczonych czy Wielkiej Brytanii antropologia klasyfikowana jest do nauk społecznych.

²⁰ Resp. antropologicznych.

badzeń terenowych, zwłaszcza dotyczących zachowań ludzkich zbiorowości, uczestnictwa jednostek w życiu społeczności, motywacji np. do podejmowania działania, struktury przywództwa, z drugiej – opracowuje strategie mogące skutecznie kreować rzeczywistość społeczną określonej grupy narodowej zarówno w aspekcie pozytywnym, jak i negatywnym. Najbardziej znanym projektem antropologii wojskowej jest *Human Terrain System*²¹.

Jednakże koniecznie należy wspomnieć wcześniejszy projekt antropologii wojennej rozwijany w Rosji od 1999 roku²². Były w nim uwzględnione elementy fundamentalne dla przetrwania i rozwoju narodu w wymiarze antropologicznym i politycznym. W świadomości zbiorowej społeczeństwa rosyjskiego konflikt zbrojny czy stan zagrożenia odgrywa ważną rolę w samoidentyfikacji tożsamości narodowej. Taki punkt widzenia całkowicie zmienia rozumienie rosyjskiej kultury strategicznej. Jelena Sieniawska, proponując w 1999 roku projekt badawczy o nazwie „Antropologia wojenna” (ros. *Военная антропология*), podkreśliła, że w sposób metodologiczny zostanie dokonany zwrot w kierunku wykorzystania antropologii jako broni²³. Tym samym środowisko społeczno-kulturowe, jak zauważa Anna Korzeniowska-Bihun, stało się szóstym wymiarem operacji wojskowych²⁴.

Agresja antropologiczna

Agresją antropologiczną (ang. *Anthropological Agression*) nazywa się działania destabilizacyjne środowiska społeczno-kulturowego. Inaczej ujmując, są to agresywne działania mające na celu stopniowe ideologiczne opanowywanie przestrzeni informacyjnej przeciwnika. Działania te są planowane w dłuższej perspektywie, nawet kilkudziesięcioletniej, oraz odznaczają się presją bezpośrednią oraz pośrednią²⁵. Jednocześnie należy zaznaczyć, że termin ten nie jest zakresowo tożsamy z pojęciami „agresja wojskowa” czy „napaść wojskowa”. Dwa ostatnie są określeniami definiowanymi w prawie międzynarodowym²⁶,

²¹ W ramach *Human Terrain System* został opracowany *Field Manual 3–24 (2014)* oraz *HTS Handbook*. Zob. M.W. Kowalski (2012). *Antropologia na wojnie. Historia i teraźniejszość udziału antropologów w konfliktach wojennych*. „Zeszyty Naukowe WSOWL”, 1(163), s. 119–132; M.W. Kowalski (2015). *Antropolodzy na wojnie. O „brudnej” użyteczności nauk społecznych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa.

²² Zob. R. Boroch, *Military Anthropology... Op. cit.*, s. 63–73.

²³ Zob. E. Сениявская (1999). *Психология войны в XX в. Исторический опыт России*. Москва; E. Сениявская (2016). *Военная антропология: опыт становления и развития новой научной отрасли*. „Вестник Мининского университета”, 14(1–2), 7–14.

²⁴ Zob. R. Boroch, A. Korzeniowska-Bihun (2023). *City in conflict – Military Anthropology Perspective 2023*. „Wiedza Obronna”, 285 (4).

²⁵ R. Boroch (2021). *Military Anthropology... Op. cit.*, 63–73.

²⁶ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 3314 z 1974 r. za agresję wojskową uznaje użycie sił zbrojnych w celu dokonania np. inwazji, wsparcia grup zbrojnych przeciwko innemu państwu, okupacji terytorium innego państwa, blokady portów itd. Z kolei napaść wojskowa jest terminem zakresowo węższym, odnoszącym się do konkretnego aktu użycia siły zbrojnej. Zob. M. Kołodziejczak (2015). *Analiza pojęcia wojny, agresji i napaści zbrojnej oraz przykłady ich użycia w aktach prawnych obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej*. „Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Sztuki Wojennej”, 2(14), 70–79.

agresja antropologiczna zaś jest terminem antropologicznym stosowanym w wybranych publikacjach²⁷.

Szybkość i intensywność działań w środowisku społecznym przeciwnika ma na celu stopniowe opanowywanie przestrzeni społeczno-informacyjnej, co pozwala na ukierunkowywanie potencjalnych zmian społecznych. Strategie agresji antropologicznej można sprowadzić do wojny totalnej w każdym aspekcie życia społecznego człowieka z wykorzystaniem rozmaitych środków oddziaływania. Innymi słowy, środowisko społeczno-kulturowe jest teatrem działań militarnych i niemilitarnych.

Analiza agresji antropologicznej pozwala na identyfikację następujących jej etapów:

- „etap pierwszy – zaakcentowanie interesów agresora w obszarach kluczowych życia państwowego strony zaatakowanej;
- etap drugi – osiągnięcie przewagi informacyjnej i ideologicznej;
- etap trzeci – dominacja ekonomiczna, polityczna, informacyjna, itd.;
- etap czwarty – wzmocnienie związków ideologicznych, politycznych, ekonomicznych, kulturalnych itd., z agresorem poprzez działania zindoktrynowanych obywateli państwa zaatakowanego;
- etap piąty – reprezentacja polityczna formalna i nieformalna;
- etap szósty – prawa mniejszości etnicznych lub narodowych;
- etap siódmy – ochrona mniejszości etnicznych lub narodowych przez agresora;
- etap ósmy – nieposłuszeństwo obywatelskie, niepokoje społeczne, działania paramilitarne;
- etap dziewiąty – wkroczenie sił porządkowych agresora w celu ochrony demokracji, praw człowieka, mniejszości etnicznych lub narodowych;
- etap dziesiąty – proces adaptacji społeczeństwa zaatakowanego państwa do nowej rzeczywistości; zwalczania opozycji np. poprzez agresywną politykę etniczno-narodową (np. ekonomiczne przesiedlenia); lub za pomocą tajnych służb”²⁸.

Osiągnięcie przewagi strategicznej w środowisku społecznym przeciwnika z wykorzystaniem agresji antropologicznej wiąże się z podjęciem próby zniszczenia czynników integrujących grupy społeczne, np. neutralizacja liderów, a także niszczenie materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Kierunek tych działań nie jest przypadkowy, ponieważ dziedzictwo kulturowe jest tym czynnikiem, który pozwala na przetrwanie narodu jako wspólnoty historyczno-kulturowej w warunkach braku państwa.

Inne przykłady praktyk stosowanych w ramach agresji antropologicznej to:

- wykorzystanie środowiska społeczno-kulturowego jako pola walki, np. tworzenie grup kontrkulturowych;
- tworzenie rozwarstwień społecznych, np. rozpowszechnianie zideologizowanych narracji mających na celu wywołanie emocji i polaryzację;
- kreowanie kultury narodowej, np. wpływanie na styl życia i modę – zjawisko zainteresowania stylem życia tzw. nowych Rosjan w Wielkiej Brytanii;

²⁷ Zob. R. Boroch (2016). *Agresja-wojna antropologiczna...* Op. cit.; R. Boroch (2016). *Wywiad antropologiczny...* Op. cit.; A. Korzeniowska-Bihun, R. Boroch (2017). *Ukrainian Theatrical Projects...* Op. cit.; R. Boroch (2021). *Military Anthropology...* Op. cit.; A. Korzeniowska-Bihun (2021). *Cultural Projects...* Op. cit.

²⁸ R. Boroch (2016). *Agresja-wojna antropologiczna...* Op. cit., s. 85.

- wykorzystanie kultury narodowej jako narzędzia polityki międzynarodowej, np. historyczno-kulturowe uzasadnianie roszczeń terytorialnych;
- niszczenie narodowej tożsamości kulturowej, np. budowanie obrazu kultury narodowej jako zacofanej, niższej, staroświeckiej, nienowoczesnej;
- ukierunkowana propaganda i oddziaływanie kognitywne np. konstruowaniem ukierunkowanych narracji;
- wykorzystywanie prawa krajowego, np. prawa mniejszości narodowych do pielęgnowania własnej odrębności etnicznej²⁹.

Powszechnie stosowana praktyka agresji antropologicznej obejmuje też przeciwdziałanie bezpieczeństwu językowemu³⁰. Ponieważ język narodowy jako narzędzie komunikacji jest jednym z głównych czynników hamujących skuteczność agresji antropologicznej, więc przeciwnik podejmuje intensywne działania w celu propagowania własnego języka narodowego, co pozwala na propagandowe dotarcie do szerokich mas społecznych. Przeciwnik podejmuje też działania neutralizujące język narodowy. W polskiej historii procesy te są znane jako germanizacja lub russyfikacja. Zneutralizowanie języka narodowego powoduje zahamowanie rozwoju dóbr kulturalnych w wymiarze symbolicznym³¹, co z kolei ułatwia naturalizację kulturową i zastąpienie kultury rodzimej kulturą agresora³².

Wszystkie wyżej wymienione obszary są przedmiotem uderzeń hybrydowych, które w praktyce pozwalają skutecznie oddziaływać i ukierunkować zachowania ludności zaatakowanego państwa. Działania te można też nazwać agresją antropologiczną, która przybiera formy ukierunkowanego i stopniowego niszczenia tożsamości kulturowej. Reakcją na agresję antropologiczną są działania obronne, spontaniczne lub zorganizowane. Działania takie nazywa się obroną antropologiczną³³. Innymi słowy, podczas działań obronnych są podejmowane wysiłki zmierzające do stworzenia warunków umożliwiających przetrwanie i rozwój struktur społecznych oraz reprezentowanej przez atakowany naród kultury.

Rosyjska agresja antropologiczna w Ukrainie

Agresja antropologiczna Rosji w Ukrainie jest zorientowana na osiągnięcie celów strategicznych w długim przedziale czasowym. Dążeniem Rosji jest budowa potencjału

²⁹ R. Boroch, A. Korzeniowska-Bihun (2021). *Conflict and Performing Arts – Class Act Project – Ukrainian Theater as an Anthropological Defense*. „Wiedza Obronna”, 274 (1), 119–136. DOI: 10.34752/2021-g274; A. Korzeniowska-Bihun, R. Boroch (2017). *Ukrainian Theatrical Projects... Op. cit.*

³⁰ Zob. B. Jagusiak, A. Jagiełło-Tondera (red.) (2020). *Język w dyskursie o bezpieczeństwie*. Dom Wydawniczy Elipsa. Warszawa, s. 215; B. Jagusiak, A. Jagiełło-Tondera (2021). *Language education in the security system of the Republic of Poland*. „Public Administration and Security Studies”, 10(10), 147–168. DOI: 10.5604/01.3001.0015.6249.

³¹ Resp. semiotycznym.

³² R. Boroch (2023). *The ‘Memorial Conflict’ on Polish-Russian Borderland: Warmia*. „Wiedza Obronna”, 285(4). DOI: <https://doi.org/10.34752/2023-b285>.

³³ A. Korzeniowska-Bihun (2021). *Cultural Projects... Op. cit.*

geopolitycznego kosztem Ukrainy w celu stworzenia superpaństwa, w konsekwencji zaś silnej formacji cywilizacyjnej. Bez zasobów naturalnych i ludzkich Ukrainy cel ten nie może być osiągnięty. W tym kontekście nie zaskakują silne dążenia Rosji do integracji politycznej, gospodarczej i kulturowej Ukrainy. Działania w tych obszarach mają pozwolić na stworzenie silnej władzy centralnej w Moskwie, wzmocnionej potencjałem militarnym Ukrainy.

Działania zbrojne Rosji w Ukrainie rozpoczęte 24 lutego 2022 roku nie są konfliktem jedynie o terytorium, jest to konflikt totalny w każdym obszarze życia społecznego, począwszy od wymiaru materialnego, a na wymiarze symbolicznym skończywszy, o czym już była wcześniej mowa. Pierwszoplanowym celem tej wojny jest zniszczenie ukraińskich elit jako siły mogącej skutecznie organizować społeczeństwo poprzez demonstrowanie siły i ciągłości władzy państwowej przeciwstawiającej się Rosji.

W związku z powyższym taktyka rosyjska w tym obszarze jest dwupoziomowa. Poziom pierwszy dotyczył oddziaływania na społeczeństwo własne. Propaganda i dezinformacja rosyjska przedstawiała Ukraińców jako zagrożenie egzystencjalne dla Rosji. Wykorzystywano tu stereotypy – naziści lub banderowcy – w celu sprowokowania działań i ideologicznego zaangażowania się społeczeństwa rodzimego w walkę z „ideologią ukraińską”. Poziom drugi dotyczył tworzenia i późniejszego wspierania ruchów separatystycznych początkowo na Krymie, następnie w Donbasie, co miało prowadzić do destabilizacji całego regionu. Propaganda rosyjska przedstawiała Ukraińców jako zacofanych technicznie, nieumiejących zarządzać np. Krymem, przez co region popadał w gospodarczą zapaść. Wykorzystywano także rosyjską zorganizowaną przestępczość. Grupy te organizowały operacje destabilizacyjne w sferze ekonomicznej, wpływały na decyzje lokalnych polityków, zastraszały działaczy społecznych czy fizycznie niszczyły ruchy narodowościowe. Przykładem jest tu wykorzystanie grup kontrkulturowych, np. klubu motocyklowego Nocne Wilki podczas wspierania separatyzmu na Krymie.

Po rozpoczęciu działań zbrojnych 24 lutego 2022 roku Rosjanie przystąpili do metodycznego niszczenia nie tylko ludności cywilnej, lecz także unicestwiania dziedzictwa kulturowego Ukrainy. W dalszej konsekwencji na obszarach okupowanych Rosja wprowadziła zmiany w prawie – w systemie edukacyjnym (np. nauczanie tylko w języku rosyjskim i według rosyjskiej wizji rzeczywistości) czy społecznym (np. naturalizacja kulturowa poprzez organizacje młodzieżowe, do których przynależność jest obowiązkowa).

Kolejną strategią agresji antropologicznej stały się przymusowe masowe wysiedlenia w celu zmiany struktury etnicznej lokalnych społeczności oraz naturalizacji kulturowo-ideologicznej pozostałych. W tym wypadku wykorzystano element zastraszania poprzez proceder tzw. filtracji, podczas której stosowano tortury oraz gwałty na obywatelach ukraińskich w razie wykrycia związków z legalną władzą w Kijowie. Ofiarami często były nauczycielki czy urzędniczki państwowe. Ocenia się, że 1,8–2 mln obywateli ukraińskich było poddanych różnym formom przemocy fizycznej czy psychicznej³⁴.

³⁴ Zob. P. Turowski (2023). *Rosyjski terror państwowy i masowe represje zastosowane wobec ludności cywilnej podczas agresji na Ukrainę. Wnioski dla państw wschodniej flanki NATO i Polski*. „Bezpieczeństwo Narodowe”, 43, 57–79.

Następną rosyjską strategią agresji antropologicznej w Ukrainie jest uprowadzanie dzieci, oddzielanie ich od rodzin i przymusowe przesiedlanie w głąb Rosji. Oczywistym jest, że działania te skutkują zerwaniem więzi rodzinnych oraz pogłębianiem się traumy całego społeczeństwa. Wprawdzie jest to sposób na polepszenie sytuacji demograficznej Rosji poprzez adopcję, ale przede wszystkim zideologizowanie ukraińskich dzieci prowadzi, jak to określił ukraiński wywiad, do „kulturowego ludobójstwa”³⁵.

Odpowiedzią na agresję antropologiczną są spontaniczne albo zorganizowane działania obronne, które polscy antropolodzy wojskowi Robert Boroch i Anna Korzeniowska-Bihun nazwali obroną antropologiczną³⁶. Działania takie mają koncentrować się na:

- walce o język narodowy – ukraińska literatura rozwija tematy tożsamości narodowej, np. twórczość Jurija Andruchowycza, Oksany Zabużko czy Artema Czecha; przekłady literatury światowej, np. ukraińskie przekłady dramatów Williama Shakespeare’a; przekłady literatury popularnej, np. seria książek o Harrym Potterze dokonana przez Oksanę Zabużko;
- narodowych produkcjach telewizyjnych, np. „Smak wolności” (2022, polska premiera 31 maja 2024 r.) albo „Ziemia jest niebieska jak pomarańcza” (2020, produkcja ukraińsko-litewska);
- walce z dezinformacją;
- budowaniu pozytywnego wizerunku w zagranicznych przekazach medialnych.

Analizując scenariusze agresji antropologicznej realizowane przez Rosję w Ukrainie w latach 2000–2024, można zauważyć tworzenie zagrożeń w następujących obszarach:

1. Bezpieczeństwa kulturowego, np.:

- bezpieczeństwo językowe: degradacja języka ukraińskiego poprzez umniejszanie jego roli kulturotwórczej; rywalizacji literatury i sztuki poprzez kreowanie języka rosyjskiego jako języka nauki, sztuki i literatury; zniekształcanie w literaturze i sztuce prawdy historycznej; niszczenie ukraińskiej warstwy semiotyczno-semantycznej kultury;
- prawo do kultury: wykorzystywanie prawodawstwa krajowego i międzynarodowego dotyczącego praw mniejszości narodowych do destabilizacji dobrosąsiedzkich relacji państwowych, np. między Polską, Węgrami i Rumunią.

2. Bezpieczeństwa społecznego poprzez np. destabilizację ładu społecznego, polegającą na wspieraniu działań zorganizowanych grup przestępczych, promowanie destruktywnych i patologicznych zachowań, wspieranie korupcji, militaryzację młodzieży na terenach okupowanych.

³⁵ Rafał Lemkin w 1944 r. opisał termin „ludobójstwo” w książce pt. *Rządy państw Osi w okupowanej Europie*. Nie użył określenia „ludobójstwo kulturowe”, włączył jednak w zakres ludobójstwa także niszczenie kulturowe narodu. Natomiast termin „kulturowe ludobójstwo” współcześnie używa wielu komentatorów i analityków oraz wywiad ukraiński. Zob. R. Lemkin (2023). *Rządy państw Osi w okupowanej Europie*. Instytut Pileckiego. Warszawa.

³⁶ A. Korzeniowska-Bihun, R. Boroch (2017). *Ukrainian Theatrical Projects... Op. cit.*; A. Korzeniowska-Bihun (2019). *Działania kulturalne jako potencjalne narzędzia deokupacji wydzielonych rejonów obwodów donieckiego i ługańskiego (ORDŁO) oraz reintegracji ich mieszkańców*. „Wiedza Obronna”, 266–267(1–2); A. Korzeniowska-Bihun (2021). *Cultural Projects... Op. cit.*

3. Bezpieczeństwa psychologicznego, np.:

- wojna psychologiczna, w tym specjalne operacje psychologiczne: walka propagandowa; oddziaływanie informacyjne poprzez nawiązanie kontaktów społecznych przez czynniki propagandowe, np. kontakty biznesowe, kulturowe, towarzyskie, rozwój organizacji np. mniejszości narodowych oraz utrwalanie ich relacji z krajem pochodzenia – w przypadku Ukrainy mniejszość rosyjska, rumuńska, węgierska oraz żydowska; rekrutacja liderów społecznych, propagandystów, influencerów, celebrytów, decydentów w celu powszechnego zastosowania technik perswazji społecznej oraz uzyskiwania przewagi informacyjnej w środowisku społecznym; izolacja informacyjna środowisk opozycyjnych polegająca na konstruowaniu narracji wywołującej negatywne emocje; dyskredytacja wiarygodności opozycyjnych liderów; wzbudzanie poprzez działania agitacyjne demonstracji i niepokojów społecznych; wspomaganie i utrwalanie lokalnych kontaktów w celu ukierunkowanego wpływania oraz neutralizacji liderów opozycyjnych; bogaty program indoktrynacji społecznej poprzez pozyskanie ideologiczne nauczycieli, lekarzy, prawników, ludzi sztuki i teatru; organizacja grup inspirowanych religijnie, które wiążą aktywność religijną z polityką lokalną i krajową, np. w celu zjednoczenia narodowo-religijnego czy rozpowszechniania lojalności względem określonych przekonań;
 - polaryzacja społeczeństwa, np. poprzez rozpowszechnianie wrażliwych dla społeczeństw lokalnych dyskusji o tematyce lokalnej (rozwój ekonomiczny regionu; porównanie standardów życia z krajem agresora zwłaszcza w rejonach przygranicznych; tworzenie poczucia braku sprawiedliwości i nierównego traktowania przez władze krajowe, opuszczenia przez państwo, liderów politycznych i społecznych) czy krajowej (np. poczucie tożsamości narodowej w aspekcie patriotyzmu i tradycji); organizacja lokalnych grup dyskusyjnych w celu wywierania presji politycznej poprzez rozpowszechnienie ukierunkowanych przeciwko spójności państwa nastrojów; ukierunkowana na destabilizację spójności środowiska aktywność artystyczna, zwłaszcza sztuk wizualnych, teatralnych.
4. Bezpieczeństwa politycznego poprzez specjalne operacje ideologiczne, w tym podważanie zaufania do instytucji państwa poprzez działania kontrkulturowe np. organizacji pozarządowych, klubów motocyklowych, paraliżowanie działań instytucji państwowych poprzez neutralizację liderów politycznych (korupcja, zastraszanie)³⁷.
5. Bezpieczeństwa informacyjnego, czyli prowadzenie wojny informacyjnej przez kampanie informacyjne mające na celu podważanie zaufania do władz czy zastraszanie użyciem broni jądrowej.

Celem strategicznym Rosji było i pozostaje doprowadzenie do zróżnicowania społeczno-kulturowego Ukrainy poprzez rozerwanie więzi historyczno-kulturowej lokalnych społeczeństw w celu wywołania kryzysu wartości i polaryzacji tożsamościowej oraz zniszczenie zaufania do instytucji państwa. Osiągnięcie tych celów pozwoli

³⁷ Zob. W. Wasylenko (2017). *Przyczyna, charakter i cel zbrojnej agresji Rosji przeciwko Ukrainie*. „Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe”, 2, s. 21–26.

Rosji na przeprowadzenie naturalizacji kulturowej i wchłonięcie narodu ukraińskiego, czyli w zasadzie celem jest kulturowa eksterminacja – termin ten odnosi się do procesu, w którym systematycznie i metodycznie są niszczone ludzkie czynniki kulturotwórcze, które mogą przyczynić się do przyszłego odrodzenia narodu. Przeciwnik stosuje fizyczne niszczenie elit i ludności, np. niemiecki *Intelligenzaktion* wymierzony przeciwko polskim elitom intelektualnym, czystki etniczne, ludobójstwo, niszczenie kultury materialnej i niematerialnej, wymazywanie z kart historii, anihilacja ideologiczna, społeczna i polityczna³⁸.

Dyskusja i wnioski

Celem artykułu jest omówienie agresji antropologicznej jako strategii walki hybrydowej na przykładzie wojny Rosji w Ukrainie. Analiza wyników badań umożliwiła udzielenie odpowiedzi na postawione problemy badawcze oraz sformułowanie następujących wniosków:

1. Hybrydowe działania wojenne nie stanowią nowej formy walki. W społecznym dyskursie są podkreślane ze względu na toczącą się obecnie wojnę Rosji w Ukrainie. Dodać przy tym warto, co wskazuje Olga Wasiuta, że rozumienie wojny hybrydowej pokrywa się z definicjami wojny w szarej strefie, która obejmuje użycie niekonwencjonalnej siły, poczynając od cyberataków, poprzez kampanie informacyjne, do dyplomacji energetycznej w celu uzyskania przewagi nad innymi państwami. Taktyka szarej strefy znajduje odzwierciedlenie w doktrynie Federacji Rosyjskiej, co państwa demokratyczne bagatelizują³⁹. Z kolei Stuart Casey-Maslen dowodzi, że znaczenie wojny hybrydowej jest tożsame z hybrydowymi zagrożeniami, walką asymetryczną czy wojną czwartej generacji⁴⁰.
2. Niszczenie ukraińskiego dziedzictwa kulturowego przez Rosję jest środkiem do niszczenia ukraińskiej tożsamości i pamięci narodowej. Kultura, ze względu na swą umiejętność wytwarzania narzędzi obrony antropologicznej i ideologicznego spajania społeczeństwa, staje się obiektem agresji ze strony nieprzyjaciela oraz polem zaciętej walki prowadzonej przez wszystkie strony konfliktu.
3. Działania w obszarze społecznym, wchodzące w zakres agresji antropologicznej, są stosowane przez Federację Rosyjską jako narzędzie rozbijania spójności społeczeństw lokalnych, co z kolei daje możliwość zakłócenia lub zniszczenia łańcucha decyzyjnego instytucji państwa. Scenariusz ukraiński potwierdza skuteczność działań w obszarze społecznym oraz bezradność instytucji państwa, które nie były przygotowane do radzenia sobie z tego typu oddziaływaniami. Jednakże okazało się, że w obliczu agresji antropologicznej podejmowane są spontaniczne albo zorganizowane działania zapobiegające skutkom uderzeń hybrydowych.

³⁸ Inne historyczne przykłady podobnych działań to: zburzenie Kartaginy w 146 r. p.n.e. przez Rzymian, eksterminacja Ormian w Imperium Osmańskim w latach 1915–1917, Holokaust czy ludobójstwo w Rwandzie w 1994 r.

³⁹ O. Wasiuta (2023). *Wojny i konflikty w szarej strefie*. „Studia de Securitate”, 13(2), s. 5–22.

⁴⁰ S. Casey-Maslen (2024). *Hybrid Warfare...* Op. cit., s. 5.

4. Działania rosyjskie są strategicznie ukierunkowane na kulturową eksterminację Ukraińców. W działaniach tych Rosja posuwa się do łamania prawa międzynarodowego oraz zbrodni wojennych. Przyjęta taktyka jest obliczona na zastraszenie opinii międzynarodowej oraz wzbudzenie lęku przed konfliktem z Rosją, który jest konfliktem totalnym, obliczonym na wyniszczenie potencjału ludzkiego i materialnego. W praktyce wojennej działania rosyjskie przeniosły się na obszar kultury, która stała się środowiskiem wojny. Zauważyć można, że grupy społeczne pod wpływem wojennej presji na środowisko społeczne dokonują adaptacji, przystosowania się i improwizacji w nowym środowisku, co wytwarza wzory kultury, które są narzędziami obronnymi, np. oszustwo kulturowe, ukryte przywództwo, ograniczenie działań społecznych do minimum, dominacja przekazu ustnego; szerzej zjawisko to jest powszechnie rozumianym maskowaniem społeczno-kulturowym.
5. Rosja utrzymuje wszelkimi środkami niemilitarnymi i militarnymi ciągły stan napięcia, zagrożenia lub walki, tym samym zmusza inne kraje do adekwatnych reakcji oraz ponoszenia proporcjonalnych kosztów. Zakończenie konfliktu w Ukrainie nie jest celem strategicznym Rosji. Celem tym jest zamrożenie konfliktu albo zwycięstwo. W razie zwycięstwa Rosji będzie można wysnuć wniosek, że bezpieczeństwo, prawa człowieka czy konwencje międzynarodowe są przywilejem krajów silnych. W konsekwencji otworzy to drogę do podważania pozycji Stanów Zjednoczonych jako gwaranta światowego ładu i bezpieczeństwa czy istoty NATO. Zwycięstwo Rosji w wojnie z Ukrainą w dłuższym czasie oznaczałoby konfrontację z całą cywilizacją Zachodu.

Dodać przy tym warto, że scenariusz rosyjski realizowany w Ukrainie potwierdza skuteczność przyjętej przez Rosję strategii wojny nowej generacji⁴¹. Instytucje państwa oraz społeczeństwo ukraińskie nie były przygotowane na radzenie sobie z operacjami i uderzeniami hybrydowymi, które były przeprowadzane na niespotykaną do tej pory skalę. Ale czy na pewno? Historia pokazuje, że strategię wojny totalnej są znane ludzkości od czasów starożytnych, np. III wojna punicka (149–146 r. p.n.e.), która zakończyła się zniszczeniem fizycznym oraz kulturowym Kartaginy, kiedy to posunięto się nawet do manipulacji faktami. Innym przykładem może być wojna paragwajska (1864–1870), która doprowadziła niemal do całkowitego wyniszczenia populacji Paragwaju. Ostatnim przykładem jest II wojna światowa (1939–1945), której spustoszenie sięga czasów współczesnych. Tym bardziej pamięć o zbrodniach sowieckich połączona z bieżącą obserwacją wielkomocarstwowej polityki Federacji Rosyjskiej wzbudzają determinację narodu ukraińskiego do podejmowania wszelkich możliwych wysiłków w kierunku integracji z NATO i Unią Europejską, które to organizacje są utożsamiane z wartościami reprezentatywnymi dla kultury Zachodu.

⁴¹ D.D. Kasprzycki (2022). *Konflikt zbrojny na Ukrainie w kontekście rosyjskiej koncepcji wojny nowej generacji*. „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego”, 16(1), 79–107. DOI: 10.34862/rbm.2022.1.5.

Bibliografia

- Boroch R. (2016). *Agresja–wojna antropologiczna a nauki o kulturze – wielkie tematy kulturoznawstwa na marginesie krytycznej analizy dyskursu*. „Kultura Bezpieczeństwa. Nauka – Praktyka – Refleksje”, 22.
- Boroch R. (2016). *Wywiad antropologiczny – przyczynek do antropologii stosowanej*. „Bezpieczeństwo. Obronność. Socjologia”, 3(5).
- Boroch R. (2021). *Military Anthropology – Specialisation Frame*. „Wiedza Obronna”, 274(1).
- Boroch R. (2023). *The ‘Memorial Conflict’ on Polish-Russian Borderland: Warmia*. „Wiedza Obronna”, 285(4). DOI: <https://doi.org/10.34752/2023-b285>.
- Boroch R., Korzeniowska-Bihun A. (2021). *Conflict and Performing Arts – Class Act Project – Ukrainian Theater as an Anthropological Defense*. „Wiedza Obronna”, 274 (1). DOI: 10.34752/2021-g274.
- Boroch R., Korzeniowska-Bihun A. (2023). *City in conflict – Military Anthropology Perspective 2023*. „Wiedza Obronna”, 285 (4).
- Casey-Maslen S. (2024). *Hybrid Warfare Under International Law*. Hart Publishing. Oxford.
- Gawlikowski K. (1998). *Reguły wojowania mistrza Sun*. „Azja–Pacyfik: Społeczeństwo – Polityka – Gospodarka”, 1.
- Gawlikowski K. (1998). *Strategie na konflikt i negocjacje. O sztuce wojny mistrza Sun*. „Azja–Pacyfik. Społeczeństwo – Polityka – Gospodarka”, 1.
- Jagusiak B., Jagiełło-Tondera A. (2021). *Language education in the security system of the Republic of Poland*. „Public Administration and Security Studies”, 10(10). DOI: 10.5604/01.3001.0015.6249.
- Jagusiak B., Jagiełło-Tondera A. (red.). (2020). *Język w dyskursie o bezpieczeństwie*. Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa.
- Jakubiak E. (2022). *Wojna hybrydowa jako nowy rodzaj konfliktu we współczesnym świecie*. „Studia Bezpieczeństwa Narodowego”, 24(2).
- Kamiński M.A. (2023). *Sztuka wywiadu a sztuka wojny: rola szpiegostwa i informacji wywiadowczych w dziełach strategów i teoretyków wojny*. „Wiedza Obronna”, 285(4). DOI: 10.34752/2023-h285.
- Kasprzycki D.D. (2022). *Konflikt zbrojny na Ukrainie w kontekście rosyjskiej koncepcji wojny nowej generacji*. „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego”, 16(1). DOI: 10.34862/rbm.2022.1.5.
- Kiszka K. (2016). *Model bezpieczeństwa państwa w „Sztuce wojny” Sun Tzu*. „Acta Scientifica Academiae Ostroviensis. Sectio A”, 7(1).
- Kołodziejczak M. (2015). *Analiza pojęcia wojny, agresji i napaści zbrojnej oraz przykłady ich użycia w aktach prawnych obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej*. „Obronność – Zezsyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Sztuki Wojennej”, 2(14).
- Korzeniowska-Bihun A. (2019). *Działania kulturalne jako potencjalne narzędzia deokupacji wydzielonych rejonów obwodów donieckiego i ługańskiego (ORDŁO) oraz reintegracji ich mieszkańców*. „Wiedza Obronna”, 266–267(1–2).
- Korzeniowska-Bihun A. (2021). *Cultural Projects as a Tool of Anthropological Defense. Ukrainian Example*. „Wiedza Obronna”, 274 (1).
- Korzeniowska-Bihun A., Boroch B. (2017). *Ukrainian Theatrical Projects as an Example of Anthropological Defense in Terms of Anthropology as Contemporary Social Warfare*. „Security Dimensions”, 24. DOI: 10.24356/SD/24/7.

- Kowalski M.W. (2012). *Antropologia na wojnie. Historia i teraźniejszość udziału antropologów w konfliktach wojennych*. „Zeszyty Naukowe WSOWL”, 1(163).
- Kowalski M.W. (2015). *Antropolodzy na wojnie. O „brudnej” użyteczności nauk społecznych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa.
- Lemkin R. (2023). *Rządy państw Osi w okupowanej Europie*. Instytut Pileckiego. Warszawa.
- Łobocki M. (2016). *Metody i techniki badań pedagogicznych*. Impuls. Kraków.
- Małysz Z.P. (2021). *Wojownik i zabójca czy pacyfista? O relacji natury ludzkiej, agresji i przemocy oraz wojny i życia społecznego człowieka*. „Rozprawy Społeczne”, 15(3).
- Misiuk A. (2018). *O tożsamości nauk o bezpieczeństwie*. „Historia i Polityka”, 23(30), 9–19. DOI: 10.12775/HiP.2018.001.
- Parulski K. (2016). *Wojna hybrydowa w świetle prawa międzynarodowego ze szczególnym uwzględnieniem międzynarodowego prawa humanitarne – konflikt zbrojny na Ukrainie*. W: Bugajski D.R. (red.). *Międzynarodowe prawo humanitarne. Wojna na Ukrainie*. T. 7. Akademia Marynarki Wojennej. Gdynia.
- Pelc M. (2012). *Elementy metodologii badań naukowych*. Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej. Warszawa.
- Pieter J. (1975). *Zarys metodologii pracy naukowej*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 11 października 2022 r. w sprawie dziezin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych, Dz.U. 2022 poz. 2202.
- Szuniewicz-Stępień M. (2016). *Enforcement of International Humanitarian Law Norms in Multinational Military Operations*. W: Bugajski D.R. (red.). *Międzynarodowe prawo humanitarne. Wojna na Ukrainie*. T. 7. Akademia Marynarki Wojennej. Gdynia.
- Turowski P. (2023). *Rosyjski terror państwowy i masowe represje zastosowane wobec ludności cywilnej podczas agresji na Ukrainę. Wnioski dla państw wschodniej flanki NATO i Polski*. „Bezpieczeństwo Narodowe”, 43.
- Wasiuta O. (2023). *Wojny i konflikty w szarej strefie*. „Studia de Securitate”, 13(2).
- Wasylenko W. (2017). *Przyczyna, charakter i cel zbrojnej agresji Rosji przeciwko Ukrainie*. „Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe”, 2.
- Wojna hybrydowa – nowe zagrożenia, złożoność i „zaufanie” jako antidotum*. <https://www.nato.int/docu/review/pl/articles/2021/11/30/wojna-hybrydowa-nowe-zagrozenia-zlozonosc-i-zaufanie-jako-antidotum/index.html> [dostęp 24.10.2024].
- Wrzosek M. (2015). *Trzy wymiary wojny hybrydowej na Ukrainie*. „Kwartalnik Bellona”, 3.
- Zyguła A. (2018). *Międzynarodowe skutki konfliktu na Ukrainie – reakcje społeczności międzynarodowej na wojnę hybrydową we wschodniej Ukrainie*. „Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Sztuki Wojennej”, 3(27).
- Бродецька Ю. Ю. (2017). *Феномен цілісності суспільства*. Дніпро, <https://ecat.ust.edu.ua/ft/Monografia-p.pdf> [dostęp 26.10.2024].
- Сенявская Е. (1999). *Психология войны в XX в. Исторический опыт России*. Москва.
- Сенявская Е. (2016). *Военная антропология: опыт становления и развития новой научной отрасли*. „Вестник Мининского университета”, 14(1–2).

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(2) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.2.2

Ilona Balak

Lesya Ukrainka Volyn National University, Ukraine

ORCID 0000-0002-2546-6638

Oksana Pikulyk

Lesya Ukrainka Volyn National University, Ukraine

ORCID 0000-0002-0990-3578

The impact of EU migration policy on the regions' development in the context of the Russian-Ukrainian war

Wpływ polityki migracyjnej UE na rozwój regionów w kontekście wojny rosyjsko-ukraińskiej

Abstract

The migration crisis forced most EU countries to review their internal policies aimed at integration. The growing number of refugees has made European societies more diverse. Migration processes always have positive and negative impacts on the economies of receiving countries. The Temporary Protection Directive was implemented to facilitate entry into the EU following Russia's full-scale invasion of Ukraine, and it grants rights to beneficiaries of temporary protection. The largest number of Ukrainian refugees receives social benefits in EU states. The proportion of Ukrainian refugees relative to the host countries' own populations was used to group them. The arrival of refugees caused certain complications for the work of institutions in the field of medical care, preschool and school education, and public transport. However, since Ukrainians have a high level of assimilation, issues arising from religious and ethnic differences are unlikely. There are a lot of language centers to integrate Ukrainian refugees into host societies. EU cities which offer shelter and guarantee the refugees' rights within their territories include Warsaw, Barcelona, The Hague, Paris, Berlin, Amsterdam, Brussels, and others.

Keywords: migration, refugee, Ukraine, European Union, Russian-Ukrainian war

Abstrakt

Kryzys migracyjny zmusił większość krajów Unii Europejskiej do przeglądu ich wewnętrznych polityk mających na celu integrację. Rosnąca liczba uchodźców sprawiła, że społeczeństwa krajów europejskich stały się bardziej zróżnicowane. Procesy migracyjne zawsze mają pozytywny i negatywny wpływ na gospodarkę krajów przyjmujących. Dyrektywa w sprawie Tymczasowej Ochrony została wdrożona w celu ułatwienia wjazdu Ukraińców do UE po rosyjskiej inwazji na

pełną skalę przeciwko Ukrainie. Największa liczba ukraińskich uchodźców otrzymuje świadczenia socjalne w państwach UE. Ich przybycie spowodowało pewne komplikacje w pracy instytucji działających w zakresie opieki medycznej, edukacji przedszkolnej i szkolnej oraz transportu publicznego, ale ponieważ Ukraińcy wykazują wysoki poziom asymilacji, problemy wynikające z różnic religijnych i etnicznych są mało prawdopodobne. Istnieje wiele centrów językowych, które angażują ukraińskich uchodźców w życie społeczeństw przyjmujących. Miasta UE oferujące schronienie i gwarantują prawa uchodźców na swoich terytoriach to m.in. Warszawa, Barcelona, Haga, Paryż, Berlin, Amsterdam i Bruksela.

Słowa kluczowe: migracja, uchodźcy, Ukraina, Unia Europejska, wojna rosyjsko-ukraińska

The creation and implementation of the principles of the EU Common Market for the movement of goods, services, and labor laid the foundations for the active development of intra-European migration. However, no principles were developed for implementing the common migration policy of the EU. Some of its issues were addressed by the migration authorities of each EU member state. The Treaty of Amsterdam of 1999 outlined the main directions that the common migration policy of the EU should address: attracting immigrants necessary for the development of the economy, combating illegal migration, integrating immigrants into the societies of host states, and creating a system of asylum for migrants and refugees within the EU. Cooperation with countries of origin of immigrants and countries of transit has become an important milestone of EU migration policy. At the same time, the events of 2015–2016, known as the migration crisis, demonstrated the problems in implementing the EU's common migration policy and its low efficiency. The fundamental challenges associated with the migration crisis involve European values, with human rights at its core, and the right to seek and receive asylum in foreign states. It was necessary to overcome the contradiction between the manifestation of humanism and the states' duties to ensure the safety of their own citizens, and to find a fair balance between the two.

The migration crisis of 2015 forced most EU countries to review their internal policies aimed at integration. The growing number of refugees has made European societies more diverse in terms of religious, racial, linguistic, and ethnic structure.¹ Each EU state had to develop its own internal mechanism for attracting migrants, based on integration aspirations, economic prerequisites, and demographic needs.

Migration processes always have positive and negative impacts on the economies of receiving countries. On the one hand, most migrants are of working age and can fill labor shortages in sectors that are not in demand in the labor market among local residents. On the other hand, migrants often affect the host country's way of life, culture, religious traditions, and attitudes towards the family potentially changing its national identity.²

The Temporary Protection Directive (TPD) was implemented to facilitate entry into the EU after Russia's full-scale invasion of Ukraine. This document provides Ukrainian

¹ M. Banaś (2022). *Integration Policy as a Challenge for European Cohesion*. "Politické Vedy", vol. 25, no. 2, pp. 8–33. DOI: 10.24040/politickevedy.2022.25.2.8-33.

² M. Christl, A. Bélanger, A. Conte, J. Mazza & E. Narazani (2022). *Projecting the fiscal impact of immigration in the European Union*. "Fiscal Studies", 43, 365–385. DOI: 10.1111/1475-5890.12314

IDPs with access to free housing, social security, as well as medical assistance, since the majority of refugees lack means of subsistence and require medical and psychological support. Ukrainian citizens were granted the opportunity to obtain a residence, education, and employment permits initially for one year starting in February 2022, which was later extended. On the initiative of individual EU countries, social benefits and free travel in transport were introduced to Ukrainian refugees, although free fares were later mostly restricted.³

The Temporary Protection Directive was adopted following the Yugoslavia's wars. It was **triggered** by the Council to the unprecedented Russian aggression in Ukraine on 24 February 2022 to offer quick and effective assistance to the Ukrainian **people**. It defines the decision-making procedure which is needed to trigger, extend, or terminate temporary protection. There are specific rights granted to beneficiaries of temporary protection:

- a residence permit for the entire duration of the protection (which can last from one to three years);
- access to relevant information on temporary protection;
- guarantees of access to the asylum procedure;
- access to employment, subject to rules applicable to the profession, national labor market policies, and general conditions of employment;
- access to suitable accommodation or housing;
- access to social welfare or means of subsistence;
- access to medical care;
- access to the state education system for persons under 18 years of age;
- opportunities for families to reunite in certain circumstances;
- access to banking services, such as opening a basic bank account;
- the right to move to another EU country before the issuance of a residence permit;
- the right to move freely in EU countries for 90 days within a 180-day period after a residence permit in the host EU country is issued.⁴

Until 2022, the largest number of Ukrainians was registered among the EU countries such as Poland, Italy, the Czech Republic, Spain, Germany, Hungary, and Slovakia (see Fig. 1). The main reasons for migration at that time were labor migration and education, driven mostly by working-age individuals in search of employment and school graduates aiming to acquire a profession or education. These migrations could be considered as a source of foreign income for the country, some regions, or private households. Often, the migrations were seasonal.

³ K. Honcharova (2023). Допомога в скрутний час. Які країни ЄС прийняли найбільше українських біженців у 2022 році (*Help in times of need. Which EU countries accepted the most Ukrainian refugees in 2022*). RBC. <https://www.rbc.ua/rus/travel/pilgi-ta-kontrol-viyizdiv-shcho-zminitsya-1672238412.html> [accessed 05.02.2023].

⁴ *Temporary protection* (2023). https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/common-european-asylum-system/temporary-protection_en [accessed 02.02.2023].

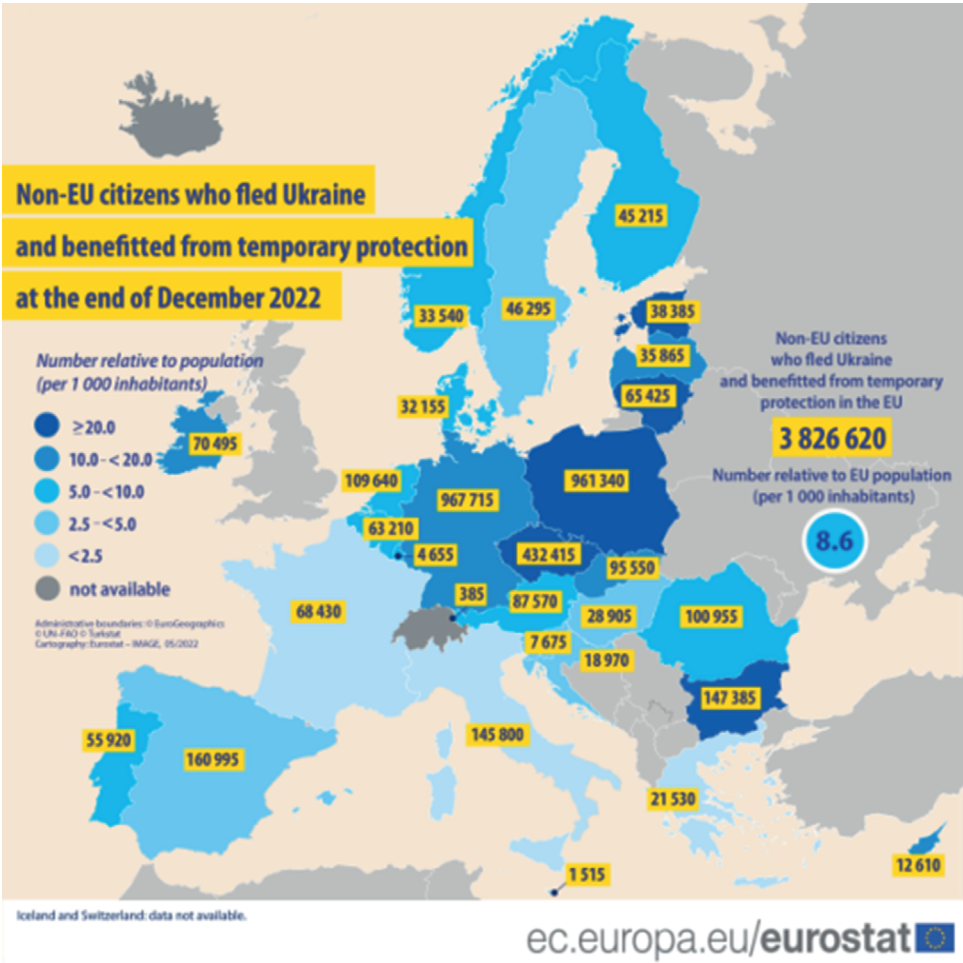
Figure 1. Number of Ukrainians holding a valid residence permit at the end of 2021⁵

After the intervention of Russian troops, the migration patterns of Ukrainians changed, revealing the regions offering the greatest support and understanding to refugees (see Fig. 2). The composition of migrants has changed, with a significant portion now consisting of children. Refugees required psychological support, as many had experienced occupation with all the resulting consequences, or suffered possible injuries. Such migrants were unable to fill existing labor gaps in the host countries seeking cheaper workers. They needed social support and payments.

⁵ *Ukrainian citizens in the EU* (2023). https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Ukrainian_citizens_in_the_EU [accessed 06.02.2023].

Figure 2. Non-EU citizens who fled Ukraine and benefited from temporary protection at the end of December 2022⁶

Poland, Germany, the Czech Republic, Romania, Slovakia, France, Italy, and Spain became the main destinations for refugees migrating from Ukraine. The largest number of Ukrainian refugees receive social benefits in Poland, Germany, the Czech Republic, Italy, Spain, France, Bulgaria, Romania, Slovakia (see Tab. 1).

⁶ *Temporary protection for persons fleeing Ukraine – monthly statistics* (2023). https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_-_monthly_statistics [accessed 06.02.2023].

Table 1. Ukraine Refugee Situation

Country	Refugees from Ukraine ⁷		Population of the country ⁸	The share of refugees from Ukraine as to the population, in %
	registered for Temporary Protection or similar national protection schemes	recorded in country		
Poland	1563386	1563386	37881211	4.1
Czech Republic	488227	489865	10713658	4.6
Romania	113086	109871	19002037	0.6
Slovakia	108985	109185	5465950	2
Bulgaria	152515	50373	6877618	0.7
Hungary	34248	34248	9611553	0.4
Austria	93171	93171	9044517	1
Belgium	67021	67761	11716172	0.6
Croatia	20796	20796	4088889	0.5
Cyprus	20981	15750	863457	1.8
Denmark	37687	39756	5830013	0.7
Estonia	43057	67243	1318422	5.1
Finland	49726	47067	5590865	0.8
France	118994	118994	65779655	0.2
Germany	881399	1005323	83754780	1.2
Greece	20955	20955	10365567	0.2
Ireland	72584	73002	4939859	1.5
Italy	169837	169837	60590136	0.3
Latvia	45687	35322	1852637	1.9
Lithuania	74611	74611	2653853	2.8
Luxembourg	6756	6756	648040	1
Malta	1541	1603	443729	0.4
Netherlands	85210	85210	17233645	0.5
Portugal	57859	57859	10121495	0.6
Slovenia	8644	9076	2108000	0.4
Spain	166832	166832	46555944	0.4
Sweden	50740	50740	10232624	0.5

If we consider the share of Ukrainian refugees as to the own population of the host countries, we can group them as follows:

⁷ *Ukraine Refugee Situation* (2023). Operational Data Portal. <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> [accessed 02.02.2023].

⁸ М. Svitlinskyi (2023). *Населення Європи у 2021 році (Population of Europe in 2021)*. NRV. <https://nr.org.ua/naselennya-yevropy-u-2021-rocz/> [accessed 05.02.2023].

- less than 1%: Romania, Bulgaria, Hungary, Belgium, Croatia, Denmark, Finland, France, Greece, Italy, Malta, Netherlands, Portugal, Slovenia, Spain, Sweden;
- 1–2%: Slovakia, Austria, Cyprus, Germany, Ireland, Latvia, Luxembourg;
- 2–4%: Lithuania;
- over 4%: Poland, Czech Republic, Estonia.

Undoubtedly, the countries of the last group have taken on a significant economic and social burden. They may potentially face – and in some places are already facing – problems related to job shortages, falling wages, rising consumer prices, increased housing costs, and an increase in social benefits. Also, the involvement of refugees caused certain challenges for institutions responsible for medical care, preschool and school education, and public transport. At the same time, Ukrainians have a high level of assimilation, so Europeans are unlikely to face problems related to religious and ethnic differences in the future. Language barriers are also being addressed through the work of language centers.

The largest amount of financial aid to Ukrainian refugees was established in Germany, where unemployment benefits ranged from 404 to 449 euros per person per month. Starting in January 2023, it is planned to increase payments for single adults and single parents to 502 euros.⁹

Under the Polish program for supporting Ukrainian refugees, they can receive 700 PLN (about 5,666 UAH) and 600 PLN (4,856 UAH) for each family member. Payments are made for a period of three months. Ukrainians who came to Poland after February 24, 2022, and have not received assistance from any other organizations can apply to participate in the program. In addition, Ukrainian applicants and their family members must not be employed in Poland and receive other sources of income. There are also additional criteria that applicants must meet in order to receive financial assistance. At least one of the following conditions must apply: being a single parent; being a father or mother with many children; being over the age of 65; pregnancy; having a family member with special needs; having a family member with a chronic or other serious disease. Applications for participation in the program can be submitted in six cities in Poland: Wrocław, Gdańsk, Bielsko-Biała, Ostróda, Bytom, and Zgrzeż.¹⁰

In the Czech Republic, new rules were established on January 1, 2023, and the amount of payments to Ukrainians who acquired the status of temporary protection was adjusted. The new benefit amount will correspond to the living wage, and only individuals with no or very low income will be eligible for it. Humanitarian aid for adult refugees, for example, amounts to 4,860 CZK, while for children it is 3,490 CZK. Thus, to receive aid, an adult refugee without children must earn (or receive a pension) less than 4,860 CZK per month, while a mother with two children must earn less than 11,840 CZK, i.e. less than the total amount of humanitarian aid for herself and her children. The assessment will consider both wages in the Czech Republic and income

⁹ К. Нончарова (2023). *Допомога в скрутний час. Якi країни ЄС... Оп. cit.*

¹⁰ *Українці у Польщі зможуть отримати ще один вид грошової допомоги (Ukrainians in Poland will be able to receive another type of financial assistance)* (2022). Слово і Діло. <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/14/novyna/suspilstvo/ukrayinczi-polshhi-zmozhut-otrymaty-shhe-odyn-vyd-hroshovoyi-dopomohy> [accessed 05.02.2023].

from Ukraine, including benefits. However, the Czech housing allowance or aid from the UNICEF Children's Fund will not be taken into account. After six months, the authorities will assess whether the applicant faces any obstacles to entering the labor market (such as taking care of a young child, receiving a pension, or being enrolled to studies). If no such obstacles exist, from the seventh month onwards, humanitarian aid will be provided at the minimum level necessary for survival. As of January, this amount is 3,130 CZK. Additionally, in the Czech Republic, the authorities are ready to employ thousands of Ukrainians in the defense industry.¹¹

These are, of course, significant costs for the host countries; however, these additional payments allow refugees to start a new life. On the other hand, EU countries have the opportunity to address their negative demographic trends, since a significant proportion of refugees are children and women of working age who have professional or higher education, acquired competencies and skills. Many are facing difficult financial situations and are seeking new opportunities for residence and employment. Ukrainian refugees are distinguished from others in the EU by shared cultural values and similar religious beliefs.

The reception of Ukrainian refugees did not cause a moral panic in EU countries, but it shed light on certain instances of racism and hypocrisy in their migration policies. Ukrainians were granted the right to work and integrate into European societies without having to endure year-long asylum processes. However, the hospitality extended to them remains provisional. This contrasts with the reception of refugees in 2015–2016 and their integration into society.¹²

The Russian Federation's invasion of Ukraine created a social emergency, as millions of refugees have sought shelter abroad. A lot of EU cities reacted by preparing to offer shelter and guarantee the refugees' rights in their territories, including Warsaw, Barcelona, The Hague, Paris, Berlin, Amsterdam, Brussels, and others. These cities help maintain fundamental international norms, such as the principles of territorial integrity, the prohibition of unlawful force, human rights, and refugee law.

The capital of France, Paris, is engaged in supporting Ukrainians in different ways: it set up a whole network of measures implemented by national and local administrations and nongovernmental organizations. These processes are coordinated by a 24/7 reception center which collects information about migrants' needs and responds by providing psychological support, accommodation, medical assistance, and French language lessons.

The actions of Berlin or Munich (Germany) should also be analyzed in terms of their efforts to implement international policy. The assistance proposed by representatives of

¹¹ I. Aleksieieva (2022). *Всім поспіль не платитимуть: у Чехії хочуть змінити суму допомоги для українських біженців та правила виплат* (Everyone will not be paid in a row: in the Czech Republic, they want to change the amount of aid for Ukrainian refugees and the rules of payments). Факти. <https://fakty.ua/412679-vsem-podryad-platit-ne-budut-v-chehii-hotyat-izmenit-summu-posobiya-dlya-ukrainskih-bezhencev-i-pravila-vyplat> [accessed 02.02.2023].

¹² L. Näre, D. Abdelhady, N. Irastorza (2022). *What Can We Learn from the Reception of Ukrainian Refugees?* "Nordic Journal of Migration Research", 12(3), pp. 255–258. DOI: 10.33134/njmr.620.

these cities can be divided into two areas: handling formal matters, such as registration of refugees and issuing residence permits in Germany, and offering assistance directly related to the policies pursued by the city authorities. In Germany, Berlin is the most important point for organizing aid for refugees from Ukraine.

Since the beginning of Russian aggression in Ukraine, the Amsterdam authorities have taken an active stance in support of Ukraine and its people. The local government has launched the "Amsterdam supports Ukraine" section on the city's official website, which is also available in Ukrainian and provides practical information relevant for refugees planning to settle in the city.

The Strasbourg authorities, in cooperation with regional authorities, organized a reception center to provide refugees from Ukraine – among others – with temporary protection, healthcare coverage, and the right to work.

Madrid's authorities have also taken several measures to help Ukrainians to settle in the city during Russian-Ukrainian war. Refugees can find shelter in designated locations throughout the city, with access to job training and placement programs.¹³

Thus, after the Russian invasion of Ukraine, EU countries were faced with the need to clarify their migration policies, which had already encountered numerous challenges during the migration crisis of 2015. The commitment to supporting refugees from Ukraine – starting from the very first days of the full-scale war – is beyond question. Poland, as a neighboring country, became the leader in terms of number of refugees. In the relative distribution of forced migrants from Ukraine compared to local residents, the trend is similar: the leadership is held by Poland, Estonia, the Czech Republic, and Lithuania. Refugee-hosting countries, regions, and cities face many problems, such as additional social payments, rising consumer prices, increased housing costs, difficulties with renting apartments, falling wages due to an oversupply on the labor market, and the burden on the healthcare system, educational institutions, and public transport. At the same time, Ukrainian refugees can help address existing demographic challenges in the EU, since many of them are young people and children who have lost everything in their homeland. They share the same values as Europeans – democracy, a desire for peace – and have similar religious beliefs and ethnic origins. Their desire for adaptation, including through language learning and cultural integration, help to be realized in refugee centers in many EU cities.

References

Aleksieieva I. (2022). *Всім поспіль не платитимуть: у Чехії хочуть змінити суму допомоги для українських біженців та правила виплат (Everyone will not be paid in a row: in the Czech Republic, they want to change the amount of aid for Ukrainian refugees and the rules of payments)*. Факти. <https://fakty.ua/412679-vsem-podryad-platit-ne-budut-v-chehii-hotyat-izmenit-summu-posobiya-dlya-ukrainskih-bezhencev-i-pravila-vyplat> [accessed 02.02.2023].

¹³ A. Szpak, J. Modrzyńska, R. Gawłowski, P. Modrzyński, M. Dahl (2022). *Reaction to the Russian aggression against Ukraine: cities as international standards' supporters*. "Journal of Contemporary European Studies". DOI: 10.1080/14782804.2022.2126445.

- Banaś M. (2022). *Integration Policy as a Challenge for European Cohesion*. "Politické Vedy", vol. 25, no. 2. DOI: 10.24040/politickévedy.2022.25.2.8-33.
- Bannikova K. (2022). *Ukrainian refugees and the European labor market: socio-cultural markers of interaction*. "Amazonia Investiga", 11(56). DOI: 10.34069/AI/2022.56.08.1.
- Christl M., Bélanger A., Conte A., Mazza J., Narazani E. (2022). *Projecting the fiscal impact of immigration in the European Union*. "Fiscal Studies", 43. DOI: 10.1111/1475-5890.12314.
- Honcharova K. (2023). *Допомога в скрутний час. Які країни ЄС прийняли найбільше українських біженців у 2022 році (Help in times of need. Which EU countries accepted the most Ukrainian refugees in 2022)*. RBC. <https://www.rbc.ua/rus/travel/pilgi-ta-kontrol-viyizdiv-shcho-zminitsya-1672238412.html> [accessed 05.02.2023].
- Malynovska O.A. (2021). *Suchasnyy rozvytok mihratsynoyi polityky ES ta mihratsiyni perspektyvy Ukrainy (Modern Development of EU Migration Policy and Migration Prospects of Ukraine)*. „Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and Social Economy”, 2 (44). DOI: 10.15407/dse2021.02.092.
- Näre L., Abdelhady D., Irastorza N. (2022). *What Can We Learn from the Reception of Ukrainian Refugees?*. „Nordic Journal of Migration Research”, 12(3). DOI: 10.33134/njmr.620.
- Svitalynskyi M. (2023). *Населення Європи у 2021 році (Population of Europe in 2021)*. NRV. <https://nrv.org.ua/naselennya-yevropy-u-2021-roczy/> [accessed 05.02.2023].
- Szpak A., Modrzyńska J., Gawłowski R., Modrzyński P., Dahl M. (2022). *Reaction to the Russian aggression against Ukraine: cities as international standards' supporters*. "Journal of Contemporary European Studies". DOI: 10.1080/14782804.2022.2126445.
- Temporary protection* (2023). https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/common-european-asylum-system/temporary-protection_en [accessed 02.02.2023].
- Temporary protection for persons fleeing Ukraine – monthly statistics* (2023). https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_-_monthly_statistics [accessed 06.02.2023].
- Ukraine Refugee Situation* (2023). Operational Data Portal. <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> [accessed 02.02.2023].
- Ukrainian citizens in the EU* (2023). https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Ukrainian_citizens_in_the_EU [accessed 06.02.2023].
- Українці у Польщі зможуть отримати ще один вид грошової допомоги (*Ukrainians in Poland will be able to receive another type of financial assistance*) (2022). Слово і Діло. <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/14/novyna/suspilstvo/ukrayinczi-polshhi-zmozhut-otrymaty-shhe-odyn-vyd-hroshovoyi-dopomohy> [accessed 05.02.2023].

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(2) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.2.3

Małgorzata Kuźbida

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID 0000-0002-1071-8951

Wojna w Ukrainie, a zmiany w polskiej przestrzeni społecznej, politycznej i gospodarczej. Potencjalne pola konfliktu, jego wpływ na bezpieczeństwo państwa polskiego w kontekście pamięci historycznej

The war in Ukraine and changes in the Polish social, political and economic space. Potential fields of conflict, its impact on the security of the Polish state in the context of historical memory

Abstrakt

Wojna w Ukrainie od roku 2022 stanowi pole wielu debat, analiz oraz opracowań, które w nauce polskiej dotyczą w przeważającym stopniu zagadnień związanych z bezpieczeństwem. Jawne użycie siły zbrojnej, naruszenie granic, a tym samym prawa międzynarodowego przez Rosję względem państwa sąsiadującego, wpłynęło na eksplozję kolejnych zagadnień z dziedziny bezpieczeństwa państwa.

Niniejszy artykuł dotyczy kwestii, które w swojej złożoności związane są z relacjami polsko-ukraińskimi, pojawiającymi się jeszcze przed pełnoskalową wojną z roku 2022. Bezpośrednie sąsiedztwo państw takich jak Polska i Ukraina od wielu lat opiera się na wielopłaszczyznowej zależności oraz rywalizacji. Rozszerzenie Wspólnoty Europejskiej w roku 2004 doprowadziło do sytuacji, w której bezpośrednia granica Unii Europejskiej została ustanowiona na linii rozdzielającej Polskę i Ukrainę. Powstanie tzw. muru odgradzającego świat zachodni od wschodniego znacząco wpłynęło na wiele aspektów życia ekonomicznego, politycznego i społecznego Ukrainy. Od 2004 roku, w którym to odbyła się pomarańczowa rewolucja, zaczynamy obserwować dążenie Ukraińców do bycia częścią świata Zachodu, którego drogą wiedzie przez Polskę. W wyniku tych zdarzeń, a następnie rewolucji godności z roku 2014, widzimy rosnący napływ społeczności ukraińskiej do Polski. Jej systematyczny wzrost bezpośrednio wpływa na wzajemne relacje, zarówno w wymiarze mikro, jak i makro politycznym. Polskie społeczeństwo ponownie zmienia swoją wewnętrzną strukturę, co może przyczynić się do otwarcia nowych płaszczyzn sporu między najbliższymi sąsiadami. W artykule poruszono zagadnienia takie jak: wpływ ukraińskiej migracji na zmiany systemu edukacji w Polsce, rynku pracy, poszukując jednocześnie odpowiedzi na pytania: czy państwo polskie jest przygotowane na rosnący napływ cudzoziemców

w kontekście sporów historycznych, jakie wciąż ciążyą nad Polską i Ukrainą? I w jakim stopniu przeszłość wpływa na kreowanie teraźniejszości?

Słowa kluczowe: wojna, historia, naród, ideologia, wielokulturowość, narracja, nacjonalizm, społeczeństwo, Polska, Ukraina, koncepcja, realizm, wielobiegunowość

Abstract

Since 2022, the war in Ukraine has sparked extensive debate, analysis, and research – particularly within Polish scholarship, where the focus has largely centered on security issues. Russia's overt use of armed force and violation of borders – and thus of international law – against a neighboring state has brought about a range of new challenges in the realm of national security. This article examines the complexity of Polish-Ukrainian relations, rooted in developments that predate the full-scale invasion of 2022. For many years, the immediate proximity of Poland and Ukraine has been shaped by a dynamic of interdependence and competition. The 2004 enlargement of the European Union established a new external EU border along the Poland-Ukraine frontier, creating a symbolic and practical 'wall' between East and West. This division significantly influenced Ukraine's political, economic, and social trajectory. Since the Orange Revolution of 2004, Ukraine's aspiration to align with the West – via Poland as a key corridor – has been increasingly evident. Following the Revolution of Dignity in 2014, migration from Ukraine to Poland began to intensify, reshaping bilateral relations at both the micro and macro levels. As Polish society undergoes internal transformation, new areas of tension may emerge between the two nations. This article explores topics such as the impact of Ukrainian migration on Poland's education system and labor market, and considers whether the Polish state is adequately prepared for a sustained influx of foreign nationals – particularly in light of unresolved historical tensions between Poland and Ukraine. To what extent does the past continue to shape the present?

Keywords: war, history, nation, ideology, multiculturalism, narrative, nationalism, society, Poland, Ukraine, concept, realism, multipolarity

Wojna w Ukrainie stała się faktem. Jej fazy i intensywność stanowią pole do wielu analiz, badań, ale i obaw, zarówno w obszarze społecznym, ekonomicznym, jak i międzynarodowym. Poza medialną wrzawą, jaka dokonuje się wokół tematu wojny, polska opinia publiczna systematycznie jest informowana o pozytywnych oraz negatywnych aspektach związanych z falą migracji obywateli Ukrainy do naszego kraju. Nietrudno oprzeć się wrażeniu, że intensywność tych przekazów, systematyczność czy dobór treści oparte są na zagadnieniach moderowanych przez środowiska zainteresowane pozytywnym lub negatywnym kształtem wzajemnych relacji. Niniejszy artykuł dotyczy zagadnień, które kształtują relacje między społeczeństwem polskim i ukraińskim w kontekście zamieszkiwania na terenie RP obywateli Ukrainy. W tym celu zostanie dokonana analiza takich zagadnień jak: rynek pracy, legalizacja pobytu, system edukacji oraz społeczny odbiór migracji.

Istotne są tu pytania: czy państwo polskie jest przygotowane na rosnący napływ cudzoziemców? W jakim wymiarze społecznym i politycznym zmienia się struktura społeczna w państwie? Czy i w jakim stopniu instytucja państwa reaguje na wciąż rosnącą liczbę migrantów, w tym głównie z Ukrainy? Jakie niesie to za sobą konsekwencje w dalszym procesie współistnienia w jednym państwie? Czy wzrost obywateli ukraińsko- czy rosyjskojęzycznych może wpłynąć na nową narrację polityczną w obrębie programów wyborczych istniejących partii politycznych?

Doświadczenia współistnienia w państwie polskim obywateli narodowości polskiej, jak i ukraińskiej posiadamy z lat 20. XX wieku. W oparciu o rozwiązania pokojowe po zakończeniu I wojny Światowej Polska zobowiązała się stworzyć autonomię na rzecz społeczności ukraińskiej zamieszkującej na terenie II RP. Wspólnym doświadczeniem było stworzenie, w ramach izby ustawodawczej parlamentu, przedstawicielstwa legalnie działających partii politycznych. Ich celem było reprezentowanie społeczności ukraińskiej w ramach istniejącego ładu politycznego. Wówczas II RP zasłynęła zarówno ze zwolenników pokojowych rozwiązań współistnienia, jak i ich oponentów, sięgających do bezprawnych, a wręcz zbrodniczych metod kształtujących wzajemne relacje¹.

W tamtym czasie Ukraińcy byli drugą grupą narodową zamieszkującą ziemię międzywojennej Rzeczypospolitej². Zasadniczą kwestią, która wówczas odróżniała oba społeczeństwa, była struktura zarządzania oparta na gospodarce rolnej. Ograniczony dostęp do edukacji powszechnej, a nader wszystko rodzące się poczucie tożsamości narodowej, politycznej i społecznej ogniskowało spory między narodami. Pokłosie współistnienia w wielonarodowym cesarstwie Austro-Węgierskim oraz w Imperium Romanowów w obu społecznościach wywołało wiele negatywnych odczuć, zwłaszcza w obszarze wzajemnego postrzegania kwestii suwerenności państwa, akceptacji na arenie międzynarodowej, wytyczenia granic oraz kształtowania przekazu społecznego, co stanowi o naszej narodowej różnorodności. Zarówno społeczeństwo Polski, jak i Ukrainy na początku XX wieku zmagало się z dylematem tożsamości politycznej i państwowej, z różną intensywnością i rozpiętością czasową. Utrata państwowej podmiotowości przez Ukraińską Narodową Republikę w 1920 roku na rzecz komunistycznego projektu pogłębiła wzajemne różnice zarówno wewnątrz samego społeczeństwa ukraińskiego, jak i w relacjach polsko-ukraińskich³. Środowiska nauczycieli, przedstawicieli rodzącego się mieszczaństwa, duchowieństwa wzięły na siebie rolę przewodników społecznych kształtujących świadomość narodową. Eksplozja aktywności ośrodków kulturalno-oświatowych, towarzystw wsparcia gospodarczego, rolniczego oraz wzrost narodzin ukraińskich partii politycznych na terenach Małopolski Wschodniej (dzisiejsze województwo lwowskie, Iwano-Frankiowsk, Tarnopol, Kołomyja, Stryj – obecnie tereny Ukrainy; Przemyśl, Rzeszów – obecnie tereny III RP). Oba narody, mimo trudności ekonomicznych, oparły swą aktywność narodową na koncepcji utrwalania silnej, niezależnej tożsamości narodowej. Wszystkie ugrupowania polityczne, z wyjątkiem komunistycznych, podkreślały potrzebę wzmacniania aspiracji niepodległościowych i tożsamości narodowej swoich społeczeństw.

¹ Śmierć wojewody Józewskiego, zob. szerzej: T. Snyder (2008). *Tajna wojna. Henryk Józewski i polsko sowiecka rozgrywka o Ukrainę*. Kraków.

² C. Brzoza (2006). *Ukraińcy w izbie ustawodawczej Drugiej Rzeczypospolitej*. W: J. Moklak (red.). *Ukraińskie tradycje parlamentarne XIX – XXI wieku*. Kraków, s. 185.

³ G. Mazur (2020). *Traktaty brzeskie państw centralnych z Rosją i Ukrainą, jako preludeum do traktatu wersalskiego*. <https://ruj.uj.edu.pl/server/api/core/bitstreams/a0437bdc-5686-468b-bec5-47df4a467ad2/content> [dostęp: 15.03.2024] lub *100 lat temu państwa centralne zawarły traktat brzeski z bolszewicką Rosją*. <https://dzieje.pl/aktualnosci/3-marca-1918-r-panstwa-centralne-zawarly-traktat-brzeski-z-bolszewicka-rosja> [dostęp: 03.03.2024].

Zarówno Ukraińcy, jak i Polacy kreowali te postulaty na podstawie dostępnych środków ekonomicznych i społecznych. Dla obu narodów narzędziem realizacji głównych postulatów było jak najszerze stworzenie dostępu do systemu edukacji młodzieży. Konieczność wpływania na treści merytoryczne, ideologiczne i polityczne wywoływała liczne problemy. Zarzewiem konfliktu między Polakami i Ukraińcami po pierwszej wojnie światowej stała się płaszczyzna szkoły i uniwersytetu, parlamentu i kościoła. Opowieść o tym, kto i dlaczego stworzył własne państwa, dla kogo je kształtuje, w oparciu na jakich zasadach dała podwaliny pod spór interpretacji, komu niezależne państwo przysługuje. Dla Polaków, którzy po 123 latach odzyskali niepodległość, debata nad koncepcją państwa narodowego czy wielonarodowego toczyła się równolegle do dyskusji o kwestiach ekonomicznych: powszechny brak rozwiniętego przemysłu, uzależnienie od gospodarki rolnej, nisko wykwalifikowane kadry pracownicze, głód ziemi jako najistotniejszego źródła pracy zarobkowej oraz konieczność stworzenia narracji, jakiego państwa chcemy i czy ma gwarantować opiekę społeczną, ekonomiczną, militarną? W jakim zakresie? Jaką rolę odgrywa jednostka w procesie kształtowania bytu państwowego?

Początek XX wieku był nacechowany silnym pragnieniem zaznaczenia swojej narodowej obecności, zwłaszcza w regionach, gdzie nastąpił gwałtowny wzrost świadomości politycznej. Równolegle wokół tych haseł przenikały się postulaty partii socjalistycznych, a szerzej – komunistycznych, dążących do internacjonalizmu narodowego, likwidacji narodów na rzecz klas społecznych.

Polska myśl polityczna na początku XX wieku kształtowała się w obrębie dwóch koncepcji. Środowisko skupione wokół myśli narodowej, państwowej i procesu kształtowania relacji z Ukraińcami głoszonej przez Józefa Piłsudskiego, Leona Wasilewskiego i Henryka Józewskiego wstępnie zdefiniowało definicję polskiej polityki wschodniej, opartej na uznaniu podmiotowości narodu i państwa ukraińskiego. Wspieranie tkanki społecznej, zwłaszcza u tych narodów, które naturalnie oddzielają państwo polskie od Rosji, miało się ziścić na podstawie koncepcji federalizmu zbudowanej z niepodległym państwem ukraińskim.

Koncepcja kształtowania federacji, proponowana przez Piłsudskiego w oparciu na współpracy m.in. z rządem Ukraińskiej Republiki Ludowej pod przewodnictwem Symona Petlury, nie ziściła się mimo podjętych wysiłków militarnych⁴. Okoliczności upadku rządu, który pretendował do stworzenia niepodległego państwa ukraińskiego pozostającego w ścisłej współpracy z polskim rządem, przez kolejne pokolenia stały się przyczyną interpretacyjnych sporów. Podpisanie traktatu ryskiego między Polską a ZSRR w 1921 roku wyraźnie osłabiło, a w konsekwencji przekreśliło starania o wzmocnienie ukraińskiej państwowości budowanej w opozycji do Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, kreowanej we wschodniej części kraju⁵.

⁴ J.J. Bruski (2000). *Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie 1919–1924*. Kraków.

⁵ Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka – reprezentowana jako oficjalny byt polityczny państwa ukraińskiego, została uznana przez rząd Polski na arenie międzynarodowej. Tym samym Ukraińska Republika Ludowa została wykluczona z rozmów pokojowych. Nie uznano jej prerogatyw do reprezentowania narodu ukraińskiego.

Elity radzieckie obawiały się współpracy ugrupowań narodowych z Polski i Ukrainy, uznając ten sojusz jako niebezpieczny dla budowy systemu radzieckiego. Imperialne postrzeganie swojej roli i miejsca w relacjach rosyjsko-polskich i rosyjsko-ukraińskich rząd radziecki pokazał wraz z nasileniem walki przeciwko rozproszonym po Europie środowiskom narodowym, które mimo zakończenia działań zbrojnych po I wojnie światowej prowadziły aktywną politykę agitacyjną przeciwko ZSRR⁶. Zwiększenie liczby akcji o charakterze terrorystycznym, zwłaszcza względem działaczy opozycyjnych, z biegiem lat osłabiło te środowiska, których spoiwem był wyłącznie negatywny stosunek do państwa radzieckiego⁷. Radykalizacja poglądów, jaka następowała z biegiem lat w środowiskach narodowych polskich i ukraińskich, tworzyła fundamenty dla nowych ugrupowań politycznych, które odrzucały możliwość wzajemnej kooperacji z jednym wrogiem.

Wraz ze śmiercią Piłsudskiego w polskiej polityce międzynarodowej nasiliły się tendencje nacjonalistyczne. Do głosu dochodzili zwolennicy silnej II RP opartej na koncepcji państwa narodowego, głoszonej przez m.in. Romana Dmowskiego⁸. Ideologiczne napięcia między partiami politycznymi w Polsce nie dotyczyły wyłącznie sporu o kształt tkanki społecznej wewnątrz państwa. Konsekwencją tych różnic było osłabianie instytucji państwa w wielu obszarach, takich jak szkolnictwo, wojsko, rozwój industrialny czy reforma rolnictwa. Głos środowisk politycznych nawołujących do konsensusu społecznego i kooperacji z innymi narodami nie stanowił przewagi. Podpisanie aktu o nieagresji z ZSRR w 1932 roku dla ukraińskich środowisk był symbolem zakończenia współpracy z państwem polskim, potencjalnie zainteresowanym do wzmacniania procesów separatystycznych Ukrainy.

Państwo narodowe czy wielonarodowe?

Wielonarodowość, różnorodność wyznaniowa państw takich jak Polska w Europie południowo-wschodniej była zjawiskiem naturalnym. Do czasu aż kryterium wspólnego współistnienia w obszarze jednego bytu politycznego była lojalność względem władcy. Eksplozja odmiennego widzenia wzajemnych stosunków następuje pod koniec XIX i na początku XX wieku, gdy zmienia się struktura własności; pod wpływem masowej

⁶ Ruch Prometejski z czasu międzywojennego był czynnie wcielany w życie m.in. przez założenie kwartalnika „Wschód”, „Biuletynu Polsko Ukraińskiego” oraz „Orientalnego Koła Młodych”. Działania te miały na celu podtrzymywanie współpracy polsko-ukraińskiej, dążąc do odbudowy sojuszu między państwami w celu osłabienia ZSRR. Zob. szerzej. J.J. Bruski (2010). *Miedzy prometeizmem a Realpolitik. II Rzeczpospolita wobec Ukrainy sowieckiej 1921–1926*. https://www.academia.edu/1431942/Jan_Jacek_Bruski_Mi%C4%99dzy_prometeizmem_a_Realpolitik_II_Rzeczpospolita_wobec_Ukrainy_Sowieckiej_1921_1926_Towarzystwo_Wydawnicze_Historia_Iagellonica_Krak%C3%B3w_2010_416_s [dostęp: 12.02.2024].

⁷ P. Smoleński (2022). *Szymon Petlura zapłacił życiem za lojalność względem Polski*. <https://wyborcza.pl/alehistoria/7,121681,25873669,szymon-petlura-zaplacil-zyciem-za-lojalnosc-wo-bec-polski-i.html> [dostęp: 10.02.2024].

⁸ *Koncepcja państwa i narodu Romana Dmowskiego*. <https://web.archive.org/web/20120118055921/http://biblio.ojczyzna.pl/HTML/AUTORZY-Dmowski.htm> [dostęp: 20.02.2024].

industrializacji następuje rewolucyjne pogłębienie różnic między narodami, państwami, grupami zarządzającymi i zarządzanymi. Poziom i zakres relacji podsyćany był przez ideologiczne spory, w tym rodzące się przekonanie o prawie do statusu narodu historycznego⁹. Polska, nazywana przez sąsiadów państwem sezonowym, borykała się z trudnościami ekonomicznymi, gospodarczymi, społecznymi, militarnymi i politycznymi. Sklejanie tkanki społecznej po latach niewoli wymagało gradacji priorytetów, na czele których kwestie mniejszości narodowych nie miały pierwszeństwa¹⁰. Państwo polskie po I wojnie światowej miało za zadanie utrzymać suwerenność polityczną. Idee demokracji, równości słowa, prawa do wyzwolenia innych narodów materializowano w nieoficjalnych projektach, takich jak idee prometeizmu skupionych głównie na celach polityki międzynarodowej¹¹. Wzrost tendencji nacjonalistycznych w Europie Środkowej i Wschodniej nie był zjawiskiem odosobnionym. Ruchy o charakterze narodowym, narodowo-socjalistycznym czy nacjonalistycznym zdobywały coraz szersze poparcie w takich państwach jak: Włochy, Niemcy, Francja i Serbia.

II wojna światowa – zakładnicy pamięci? Historia i polityka

Słabość bytu politycznego II RP unaoczniono w trakcie II wojny światowej oraz po jej zakończeniu. Państwo ponownie rozdarte między sąsiadów, uwikłane w spory polityczne własnych elit, przeobraża się w zależną od ZSRR półkolonię, przyjmuje rosyjską narrację polityczną. W roku 1945 rodzi się Polska Rzeczpospolita Ludowa, w warunkach ograniczonej suwerenności. Polacy i Ukraińcy po II wojnie światowej stali się narodami ponownie podbitymi, uzależnionymi od woli politycznej, międzynarodowej stron trzecich. W miejsce koncertu wielkich mocarstw powstał świat dwubiegunowy, kreowany przez USA i ZSRR.

Na wzajemnych relacjach cieniem kładły się wydarzenia z czasów wojny: mordy dokonywane na polskiej ludności cywilnej Wołynia przez Ukraińską Powstańczą Armię oraz organizacje nacjonalistyczne dążące do budowy państwa opartego na czystości rasowej. Udział ukraińskich jednostek wojskowych przy pacyfikacji walczącej Warszawy przez społeczność polską uznawany był za akt kolaboracji¹². UPA oraz inne ukraińskie organizacje nacjonalistyczne w ramach swojej polityki dążenia do niepodległości Ukrainy stosowały terror wobec polskiej ludności cywilnej, co skutkowało śmiercią tysięcy Polaków. Poczucie wielonarodowości stało się symbolem zdrady. Dla obu narodów

⁹ M. Hroch (2003). *Małe Narody Europy*. Wrocław, s. 7–10.

¹⁰ *Polityka II RP a mniejszości narodowe*. <https://zpe.gov.pl/a/mniejszosci-narodowe-ii-rp-i-konflikty-na-tle-narodowosciowym/DRP76tecq> [dostęp: 12.02.2024].

¹¹ R. Kłaczyński (2017). *Prometeizm: utopia idea czy realne narzędzie polskiej polityki wschodniej*. „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis”, nr 17. <https://rep.up.krakow.pl/xmlui/bitstream/handle/11716/10749/AF247--04--Prometeizm--Klaczynski.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp: 10.01.2024].

¹² J. Romane (2020). *Kolaboracja mniejszości narodowych II Rzeczypospolitej z Sowietami*. <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/ukraina/86351,Kolaboracja-mniejszosci-narodowych-II-Rzeczypospolitej-z-Sowietami.html> [dostęp: 10.01.2024].

powodów do wzajemnych animozji było wiele¹³. Wciąż trwające badania historyków z Polski i Ukrainy wskazują na liczne rozbieżności w rozumieniu przyczyn i skutków tego konfliktu¹⁴.

Dla Ukraińców państwo polskie II RP było instytucją niszczącą ich narodową emancypację, przeciwko której należało walczyć. Spór o narodowe interesy, moralność w czasach wojny, prawo do samostanowienia zamroził nowy układ sił w Europie. Podział między światem Zachodu i Wschodu na nowo zdefiniował rolę i miejsce obu narodów na mapie państw posiadających podmiotowość. Żelazna kurtyna ograniczała oba społeczeństwa aż do roku 1989.

Ukraina pod kuratelą ZSRR po II wojnie światowej rozszerza się jako Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka. Jej zasięg geograficzny i struktura społeczna pozycjonują nowe państwo w gronie dużych państw Europy. Zamieszkiwało ją wiele narodów takich jak Rosjanie, Mołdawianie, Rumuni, Węgrzy, Polacy, Tatarzy, Białorusini i Słowacy¹⁵. Pozostanie w składzie ZSRR pozbywa ją suwerenności politycznej, prawa do posiadania niezależnej polityki militarnej, zagranicznej i gospodarczej. Nowy model tożsamości narodowej wykluczał narodową odrębność Ukraińców od Rosjan. Sowietyzacja Ukrainy była prowadzona etapowo, w pierwszej kolejności na wschodzie kraju, a następnie w jej zachodniej części. W powszechnej pamięci narodu walki ukraińskich partii politycznych, narodowych działaczy czy cerkwi grekokatolickiej z zachodnią częścią kraju o prawo do samodzielnego istnienia postrzegane było ambiwalentnie. Fakt, że narodowa pamięć o bohaterstwie walk o niepodległość narodu od ucisku sowieckiego, czy wcześniej polskiego, zachowała się w zachodniej części kraju i nadal współcześnie stanowi odmienne postrzeganie tożsamości narodowej dla wielu obywateli Ukrainy¹⁶.

Elity polityczne PRL i USRR nie były zainteresowane kreacją niezależnych idei, które mogłyby zaognić konflikt z Moskwą. Warszawa i Kijów nie były już centrami decyzyjnymi. Porządek jałtański, który ustanowił nowy podział granic, dla obu narodów stał się faktem. W tym duchu wzrastały kolejne pokolenia, utrwalając podział geograficzny jako niezmienny.

Rozpad ZSRR w 1991 roku – nowe rozdzanie – wizja nowej narodowej tożsamości – walka wewnętrzna między Wschodem a Zachodem

Silny podział na wschodnią i zachodnią Ukrainę zaznaczał się w wielu płaszczyznach. Efekty tych rozbieżności były widoczne w wynikach wyborów prezydenckich i parlamentarnych przeprowadzanych już po uzyskaniu przez kraj suwerenności w 1991 roku. Język rosyjski, narracja polityki historycznej z czasów ZSRR, struktura społecznego podziału własności wpłynęły na kreację tożsamości narodowej, walczącej w ramach

¹³ B. Hud (2018). *Ukraińcy i Polacy na Naddnieprzu, Wołyniu i w Galicji Wschodniej w XIX i pierwszej połowie XX wieku*. Warszawa.

¹⁴ W. Poliszczuk (2020). *Ideologia nacjonalizmu ukraińskiego*. Kraków.

¹⁵ J. Hrycak (2021). *Ukraina*. Kraków.

¹⁶ M. Rianchuk (2024). *Ukraina Syndrom postkolonialny*. <https://www.kew.org.pl/produkt/ukraina-syndrom-postkolonialny-mykola-riabczuk/> [dostęp: 10.02.2024].

własnego bytu o pamięć, zwłaszcza o wizję, kim są lub nie są narodowi bohaterowie. Ta wewnętrzna niespójność występowała przez lata, również po roku 1991, gdy państwo ukraińskie mogło od nowa pisać własną interpretację historii. Rozpad mentalności sowieckiej dokonywał się stopniowo i trwa. Próby jej nowej interpretacji podejmowali działacze społeczni, literaci, naukowcy oraz politycy. Kwestie tożsamościowe – kim jesteśmy, co budujemy i na jakich fundamentach ideowych opieramy swoje istnienie – kształtowano w sposób nieskoordynowany i często przypadkowy. Polityka balansu zaznaczała się nie tylko w obszarze polityki zagranicznej. Spory historyczne, rozliczenia, nowe narracje koncepcji społecznej tożsamości nabierają przyspieszenia po pierwszej narodowej rewolucji z roku 2004. Dzisiaj w literaturze znanej jako pomarańczowa rewolucja¹⁷. Dwa narodowe zrywy społeczne, ukazujące żądania społeczeństwa inkorporacji idei państwa demokratycznego, zaogniły spór wewnętrzny, rysując nową linię podziałów. Od pomarańczowej rewolucji po rewolucję godności z 2014 roku aż do 2022, gdy Rosja rozpoczęła przeciwko Ukrainie pełnoskalową wojnę, trwa umacnianie świadomości i tożsamości narodu¹⁸. Ukraińcy pod wpływem krwawych interwencji dokonali ponownie silnej zmiany pojęciowej. Dzisiaj zaznacza się ona w konieczności utrzymania narodowej i politycznej niepodległości. Od Lwowa aż po Charków odczuwalne jest pojęcie wspólnej walki o jedno państwo, odrzucając podział na wschodnią i zachodnią Ukrainę. W przeciągu trzydziestu lat niepodległości państwowej dokonał się stopniowy proces modernizacji kraju, skutkiem którego jest tworzenie nowej narracji historycznej dla obywateli¹⁹. Wojna z Rosją, niegdysiejszym sojusznikiem, unaocznia silne tendencje narodowe, które tkwiły w społeczeństwie mimo istniejących w kraju: niespójności historycznej, politycznej i kulturowej, różnorodności językowej.

Tożsamość narodowa Polaków i Ukraińców – co ją odróżnia, co ją łączy?

Pamięć historyczna narodów rozwija się różnie. Nie jest to proces jednoznaczny, oparty na tych samych czynnikach. Dokonuje się na wielu płaszczyznach, co stanowi pole do pojednania lub trwałego sporu między narodami. Tym, co je może połączyć, to narracja wynikająca z potrzeby politycznej, ekonomicznej lub społecznej. Kultura jako nośnik wspólnych wartości może stanowić czynnik łączący.

Cały XX wiek dla Polaków i Ukraińców był naznaczony narracją walki, sporu o to, co dla jednych i drugich było egzystencjalnym fundamentem trwania. Sprzeczano się o terytorium, pamięć, prawo do istnienia, religię, dostęp do dóbr ekonomicznych i ich podział. Jednocześnie w tle następował proces międzynarodowych i geopolitycznych zmian, dokonywanych przez państwa-imperia. Polacy i Ukraińcy nie pozostawali biernymi obserwatorami przemian zachodzących w regionie Europy Środkowo-Wschodniej – przeciwnie, aktywnie uczestniczyli w kształtowaniu relacji międzynarodowych,

¹⁷ A. Kornijenko (2005). *Ukraina na zakręcie. Drogi i bezdroża pomarańczowej rewolucji*. Katowice.

¹⁸ S. Plokhyy (2022). *Wrota Europy. Zrozumieć Ukrainę*. Kraków, s. 234–255.

¹⁹ M. Riabchuk (2015). *Przełom roku 2014. Od dwóch Ukrain do jednego narodu obywatelskiego*. https://www.academia.edu/113250365/Prze%C5%82om_roku_2014_od_dw%C3%B3ch_Ukrain_do_jednego_narodu_obywatelskiego [dostęp: 12.12.2020].

zarówno poprzez działania instytucjonalne, jak i inicjatywy społeczne. W XXI wieku procesy te zyskują nowe oblicze, uwzględniając współczesne wyzwania, takie jak bezpieczeństwo regionalne, migracje, transformacje gospodarcze oraz dążenia integracyjne, co stwarza jednocześnie szansę na pogłębienie współpracy bilateralnej w wymiarze politycznym, ekonomicznym i kulturowym²⁰. Wiele z tych aspektów zmienia swoją intensywność przez fakt wojny, która w znacznym stopniu osłabiła potencjał społeczny i ekonomiczny Ukrainy. Przez co postrzeganie wielu spraw przez elity ukraińskie zaczęło nabierać innego wymiaru, zwłaszcza że to Polska jest wciąż zainteresowana współpracą z Kijowem w celu stabilizacji polityki bezpieczeństwa w regionie²¹.

Świadomość narodowa a tożsamość narodowa? Czy można je łączyć?

Kształtowanie się świadomości narodowej (oraz umiejętność jej rozpoznania) jest procesem niejednolitym. Poczucie przynależności do określonej grupy narodowej stanowi integralną część świadomej przynależności społecznej. W opinii niektórych badaczy można łączyć owo poczucie w pewnych aspektach i zakresach. Warto zrozumieć, co ową tożsamość tworzy, a co ją odróżnia.

Kształtowanie się świadomości narodowej odbywa się wieloetapowo. Dla każdej wspólnoty czynniki takie jak identyfikacja z kulturą, przyjmowanie wiedzy z zakresu historii, tradycji, zwyczajów, symboli i wartości narodowych mają znaczenie fundamentalne. Poczucie wspólnoty kształtuje się wieloetapowo ze względu na różnorodność czynników. Proces ten dokonywany jest zarówno u narodów posiadających własną strukturę polityczną, jak i u tych które jej nie mają. Wówczas pojawia się gradacja wartości, w której określa się, które elementy wspólnoty mają charakter trwały i niepodlegający zakwestionowaniu. Polityczne przekonania, powiązane z ideą suwerenności narodowej lub aspiracjami niepodległościowymi, mogą stanowić istotny czynnik wpływający na przebieg tego procesu. Symbole narodowe, takie jak flaga, hymn, język lub dialekt, którym się posługujemy, odgrywają kluczową rolę w kształtowaniu tożsamości. W procesie socjalizacji członek jednej grupy narodowej może również dokonać świadomego wyboru, że chce przynależeć do tej wspólnoty, w której się urodził i wychował. Aspekt psychologiczny, a tym samym wybór wartości, przekonań i postaw, które jednostka przyjmuje jako część swojej tożsamości narodowej, odgrywa istotną rolę w tworzeniu poczucia lojalności politycznej względem instytucji państwa, na terenie którego się znajduje. Świadomość narodowa oraz poczucie jej tożsamości są ze sobą ściśle powiązane, często się przenikają, np. pod wpływem tworzenia wspólnoty kulturowej, wokół przeżywania wspólnych wartości i przez aktywne uczestnictwo w życiu narodu. To, czy dwa narody mogą stworzyć wzajemne symbole, kulturę, doświadczenia historyczne, jest procesem złożonym i długoterminowym. W procesie zmiany tożsamości modyfikacji podlegają jedynie wybrane cechy i przekonania, natomiast pierwotny

²⁰ J. Dyduch (2022). *Polsko-ukraińska współpraca w kontekście wyzwań bezpieczeństwa regionalnego po 2014 roku*. „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, nr 20(3), s. 45–61; R. Zięba (2010). *Polityka zagraniczna Polski po 1989 roku*. Warszawa.

²¹ M. Pietraś, W. Baluk, H. Perepełycia (2024). *Partnerstwo strategiczne Polski i Ukrainy w warunkach zmiany systemu międzynarodowego. Punkt widzenia Polski i Ukrainy*. Lublin.

etnonim, służący do samookreślenia, zazwyczaj zostaje zachowany²². Jednakże w praktyce jednostka ciągle balansuje między narodową tożsamością a polityczną świadomością. Co w sytuacjach konfliktogennych może zagrozić pokojowemu współistnieniu. Warunkiem stabilnego współistnienia jest poczucie sprawiedliwości, jakie obie grupy narodowe odczuwają względem siebie.

Migracja obywateli Ukrainy do Polski – zjawisko pożądane czy niekorzystne?

Polska od wstąpienia do Unii Europejskiej w 2004 roku dokonała zmian w wielu obszarach życia gospodarczego, społecznego i politycznego. Wzrost gospodarczy, stopniowo dokonywany, przeobraził Polskę w państwo przyciągające migrantów ekonomicznych z państw byłego ZSRR oraz Indii, Pakistanu czy Peru. W roku 2013 przyjęliśmy rozwiązania prawne, instytucjonalnie, ustanawiając zasady legalizacji pobytu dla cudzoziemców przybywających do Polski. Dążąc do usuwania barier politycznych i administracyjnych, zwłaszcza ze wschodnimi sąsiadami, wprowadzono rozwiązania mające na celu udzielanie wsparcia tym osobom, które z przyczyn historycznych pozostały na terenach wschodnich (dawne Kresy Rzeczypospolitej), a zgłaszają chęć utrzymania poczucia tożsamości narodowej z Polską. Akcesja Polski do UE dokonała silnego podziału między świat Zachodu i Wschodu.

Dla obywateli Ukrainy, chcących swobodnie podróżować, przekraczanie granicy z Polską było obwarowane wieloma czynnikami. Prawo do przekraczania strefy Schengen było możliwe jedynie przez uzyskanie wizy pracowniczej, turystycznej czy dla osób podejmujących naukę na terenie Polski czy innych państw UE oraz posiadaczy Karty Polaka. Aż do roku 2017 społeczność ukraińska była zdana na konieczność posiadania wizy. Dopiero skutek procesów integracyjnych, podjętych przez rząd prezydenta Poroszenki w roku 2017, Ukraińcy uzyskali prawo do swobodnego przekraczania granic na podstawie ruchu bezwizowego w celach turystycznych, maksymalnie na trzy miesiące w roku²³. Jedną z kluczowych barier została pokonana, a proces integracji z Zachodem następował wraz z trwającym konfliktem zbrojnym na wschodzie Ukrainy²⁴. Projekt odbudowy Nowej Rosji Władimira Putina wzmocnił działania separatystyczne oraz rozpoczął proces wewnętrznej i zewnętrznej migracji, której nasilenie nastąpiło w roku 2022²⁵. Od roku 2014 Ukraińcy masowo zaczęli przemieszczać się w obrębie kraju oraz do państw Unii Europejskiej. Polska również stała się miejscem aktywnego osiedlania

²² A. Dejna (2008). *Zmiana tożsamości narodowej a opozycja swój obcy*. <https://bazhum.muzhp.pl/media//files/Etnolingwistyka/Etnolingwistyka-r2008-t20/Etnolingwistyka-r2008-t20-s149-157/Etnolingwistyka-r2008-t20-s149-157.pdf> [dostęp: 12.03.2024].

²³ K. Kokoszczynski (2017). *Ruch bezwizowy dla Ukrainy*. <https://www.euractiv.pl/section/polityka-zagraniczna-ue/news/ruch-bezwizowy-dla-ukrainy/> [dostęp: 12.06.2017] lub O. Bednarska (2018). *Zniesienie wiz dla Ukraińców: zalety i tymczasowe trudności i tymczasowe trudności*. <http://www.biuletynmigracyjny.uw.edu.pl/57-czerwiec-2018/zniesienie-wiz-dla-ukraincow-zalety-i-tymczasowe-trudnosci-i-tymczasowe-trudnosci> [dostęp: 10.02.2024].

²⁴ S. Plokhyy (2024). *Rosja Ukraina. Największe starcie w XXI wieku*. Kraków, s. 188–209.

²⁵ M. Jaroszewicz (2015). *Kryzysowa migracja Ukraińców*. „Raport OSW”, nr 187. Warszawa. https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_187.pdf [dostęp: 20.05.2024].

krótko- oraz długoterminowego. Dane statystyczne Urzędu do Spraw Cudzoziemców pokazują dynamikę tych zmian²⁶.

Ewolucja migracji i jej znaczenie dla państwa polskiego w latach 2014–2024

Proces przemieszczania się ludności ukraińskiej do Polski od aneksji Krymu można podzielić na kilka faz. Kwestią zasadniczą była sytuacja ekonomiczna oraz polityczna. Migracja czasowa do Polski następuje przede wszystkim po roku 2015. Gwałtowny wzrost w skali wyjazdów z Ukrainy zauważono w obrębie polskich jednostek edukacyjnych, w tym przede wszystkim na uniwersytetach. Głównie posiadacze Karty Polaka, jakim przysługiwało prawo do bezpłatnego podejmowania nauki i uzyskania wsparcia socjalnego, coraz częściej podejmowali studia na poziomie licencjackim i magisterskim. Ze względu na brak danych ogólnopolskich nie możemy jednoznacznie określić liczby osób, które ten proces ukończyły i pozostały w Polsce. Niepodważalnym faktem jest, że to właśnie edukacja miała istotny wpływ na zmianę charakteru migracji zarobkowej młodych Ukraińców — początkowo sezonowej i skoncentrowanej na rynku pracy, a z czasem obejmującej inne branże i prowadzącej do ich długoterminowego osiedlania się w Polsce²⁷. Ważnych dokumentów pobytowych w roku 2014 (prawo do osiedlenia się oraz do stałego pobytu) wydano 4 639, w 2015 roku liczba ta wzrosła do 8 774. W roku 2016 było to już 21 015. Tendencja ma charakter wzrostowy do dziś²⁸.

Obserwując proces migracji, należy zaznaczyć, że miała ona swoje fale, dynamikę oraz wewnętrzne motywacje osób przybywających. Istotny czynnik ze względu na bezpieczeństwo wewnętrzne Polski ma fakt, że w pierwszych latach do roku 2022 obserwowano migracje ludności z Ukrainy zachodniej i częściowo centralnej, mowa o społeczności ukraińskojęzycznej. Wraz z intensyfikacją działań militarnych po pełnoskalowej agresji Rosji na Ukrainę, zauważono obecność społeczności rosyjskojęzycznej. Pośrednio Polska przez swoje położenie przekształca się w kraj imigracji, umacniając swoją pozycję jako bardzo popularny kraj w UE. Trwający od dwóch lat konflikt zbrojny wchodzi w kolejną fazę, co potwierdzają zarówno deklaracje uchodźców, jak i dane statystyczne dotyczące legalizacji pobytu i ubiegania się o obywatelstwo.

W obliczu wojny państwa wspólnoty europejskiej zniosły bariery polityczne, ekonomiczne i administracyjne dla ukraińskiej społeczności. Odrzucono konieczność posiadania wizy, ułatwiając proces przekraczania granicy Schengen oraz osiedlania się w Unii Europejskiej. Nastąpił pośrednio proces integracji państwa ukraińskiego w myśl zasady otwartego przepływu ludzi. Solidarni z Ukrainą – pod takim określeniem Unia Europejska przyjęła rozwiązania prawne, rekomendując państwom członkowskim zniesienie barier prawnych dla obywateli Ukrainy. Polska na tej podstawie przyjęła Ustawę z dnia 12 marca 2022 roku o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem

²⁶ *Od roku 2014–2022 w Polsce rośnie liczba obywateli Ukrainy deklarujących chęć osiedlenia się.* <https://www.gov.pl/web/udsc/raport-roczny-LP-2017> [dostęp: 10.01.2024].

²⁷ Badania własne autora na podstawie ankiet prowadzonych od roku 2010–2023 w ramach Państwowej Wyższej Szkoły Wschodnioeuropejskiej w Przemyśle.

²⁸ Dane statystyczne pozyskane przez autora z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji w roku 2023.

zbrojnym na terytorium tego państwa. Ratyfikowana była ponownie w roku 2024, przedłużając prawo pobytu na terenie RP do roku 2025²⁹.

Dalszy proces migracji będziemy obserwować wraz z toczonymi działaniami zbrojnymi oraz będzie zależeć od sytuacji gospodarczej naszego wschodniego sąsiada. Czy i w jakim stopniu będzie ona miała wpływ na przemieszczenia się ludności, będzie widoczne wraz z kolejnymi falami migracji. Pierwszy rok wojny był pod tym względem dynamiczny. Społeczność przesiedlająca się dokonywała swoich wyborów pod wpływem trzech czynników. Zmieniały się motywacje ze względu na (1) charakter miejsca osiedlenia i środków do życia, (2) posiadane potomstwo oraz (3) pozostawiony w Ukrainie dobytek i członków rodziny. W roku 2024 obserwujemy powolny proces adaptacji tych, dla których przyjazd do Polski miał być krótkoterminowy. Niestety, prowadzone badania wskazują również na czynnik negatywny, może w przyszłości destabilizacyjny, a mianowicie na zdrowie psychiczne migrantów, zwłaszcza kobiet³⁰.

Kluczowym czynnikiem, który na trwałe może zmienić oblicze polskiego społeczeństwa, jest proces poszukiwania korzeni. Sięgania po źródła, które mogą udowodnić, że w przeszłości członkowie rodziny byli narodowości polskiej, zwłaszcza pośród mieszkańców Ukrainy. Szczególnie dla tych, którzy zamieszkują centralną i zachodnią część kraju, co w ostatnich latach stało się powszechnie akceptowaną praktyką. Zjawisko nie jest procesem nowym, stanowi ono jedynie odbicie nastrojów społecznych, jakie obserwujemy wśród społeczności ukraińskiej³¹. Niekiedy odbywa się ono w duchu walki o przetrwanie, zwłaszcza gdy kwestie formalne dotyczą młodych mężczyzn. Zarówno jednostki konsularne, jak i Urzędy Wojewódzkie w Polsce od roku 2023 zaobserwowały masowy proces dążenia do uzyskania prawa do posiadania Karty Polaka. Dokument, który co do zasady umożliwia stabilniejszą integrację prawną z Rzeczpospolitą Polską, stanowi istotny rodzaj długoterminowej legalizacji pobytu.

W myśl Ustawy o Karcie Polaka z dnia 7 września 2007 roku i jej twórców KP miała zadośćuczynić tym, którzy pozostali poza Polską po 1945 roku, ale nadal kultywują polskie tradycje narodowe i religijne. Kartę Polaka może zatem uzyskać osoba, która deklaruje przynależność do narodu polskiego i spełnia łącznie następujące warunki:

1. Wykaże swój związek z polsnością poprzez co najmniej podstawową znajomość języka polskiego, który uważa za język ojczysty, a także znajomość i kultywowanie polskich tradycji i zwyczajów.
2. Wykaże, że jest narodowości polskiej lub co najmniej jedno z jej rodziców lub dziadków albo dwoje pradziadków było narodowości polskiej, albo przedstawi zaświadczenie organizacji polskiej lub polonijnej potwierdzające aktywne

²⁹ *Pomoc obywatelom Ukrainy*. <https://wydarzenia.interia.pl/kraj/news-pomoc-obywatelom-ukrainy-sejm-przyjal-nowelizacje-ustawy,nId,7512839> [dostęp: 15.05.2024].

³⁰ P. Długosz (2024). *Ukraińki po dwóch latach w Polsce*. <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/prof-piotr-dlugosz-ukrainki-po-dwoch-latach-w-polsce/> [dostęp: 10.03.2024].

³¹ Wielu mieszkańców Ukrainy przez lata posiadało Karty Polaka, dzięki czemu uzyskiwali prawo do wystąpienia o wizę, nie ponosząc opłat administracyjnych oraz wykorzystywało ten dokument w celu podjęcia nauki w uczelniach wyższych na terenie RP. Wraz z nasileniem się działań wojennych, coraz częściej Karta Polaka jest podstawą do długoterminowego przebywania w Polsce, występując na jej podstawie o uzyskanie Stałej Karty Pobytu.

zaangażowanie w działalność na rzecz języka i kultury polskiej lub polskiej mniejszości narodowej przez okres co najmniej ostatnich trzech lat.

Dzisiaj trudno jest jednoznacznie wskazać, ile osób przybywających do Polski ma wewnętrzne poczucie bliskości z polskim narodem. Niemniej jednak jednoznacznie można stwierdzić, że gros osób dążących do prawnej identyfikacji przez posiadanie Karty Polaka, takich warunków nie spełnia³². Najnowsze dane statystyczne przekazane przez MSZ wskazują, że do wojewodów w roku 2022 wpłynęło 2 222 wniosków, a w roku 2023 – 5 542 wniosków. Wojewoda podlaski przyjmuje wnioski od roku 2017 – do 2023 roku zarejestrowane podania złożyło 13 066 osób. Natomiast wojewoda lubelski posiada prawo przyjmowania wniosków od listopada 2021 roku. Suma złożonych wniosków na terenie całej RP wyniosła 24 876.

W tym samym czasie wnioski wpływały do jednostek konsularnych:

- a) na terenie Białorusi – 24 947,
- b) na terenie Ukrainy – 17 008,
- c) na terenie Rosji – 2 857,
- d) na terenie Kazachstanu – 744,
- e) inne kraje byłego ZSRR – 4 470,
- f) reszta świata – 1 189.

Suma złożonych wniosków w jednostkach konsularnych w latach 2021–2023 wynosi 76 091.

Poza uzyskaniem prawa do posiadania Karty Polaka obywatele państw trzecich mają również możliwość wnioskowania o przyznanie prawa do stałego pobytu na terenie RP za pośrednictwem Urzędu Wojewódzkiego w oparciu o przepisy ustawy z dnia 13 grudnia 2013 roku, w której zapisano art. 195. Jest to kolejna ścieżka, na podstawie której następuje integracja cudzoziemców z polskim społeczeństwem, bowiem osoby, które wykazały m.in., że: są dziećmi osoby, która już posiada stały pobyt na terenie RP (można go uzyskać np. po 10 latach zamieszkania w Polsce, jak również złożyć wniosek o przyznanie obywatelstwa po tym okresie); rodzic posiada status rezydenta długoterminowego na terenie EU (o co można wnioskować po 5 latach pobytu w Polsce po spełnieniu pewnych warunków); dziecko jest pod opieką osoby legitymującej się wyżej wymienionymi uprawnieniami; dziecko urodzone na terenie RP, którego rodzice posiadają prawo do stałego pobytu, również uzyskuje ten status.

³² Dane Statystyczne prowadzone przez autora na podstawie badań własnych. Ankiety przeprowadzone u osób starających się o Kartę Polaka w latach 2023–2024. Kluczową trudnością w uzasadnieniu swojego powiązania z narodem polskim była słaba znajomość języka polskiego, poznawanie historii rodziny dopiero w obliczu wojny. Na 100 osób, które brały udział w badaniach, jedynie trzy świadomie podejmowały próby uczestnictwa w organizacjach polonijnych jeszcze na terenie Ukrainy, znały polską historię, kulturę, chętnie uczestniczyły w świętach religijnych, państwowych, będąc już w Polsce. Natomiast dwie osoby (małżeństwo), mimo braku aktywności w lokalnych wspólnotach, podjęło starania o używanie języka polskiego w domu, głównie uwzględniając proces wychowania dzieci. Głównym motywem w dążeniu do posiadania Karty Polaka czy stałego pobytu jest ustabilizowanie sytuacji prawnej na terenie RP, a w przyszłości dążenie do prawa do obywatelstwa.

Z badań własnych przeprowadzonych przez autora wynika, że w przyszłości osobami, które mogą być źródłem destabilizacji, są osoby, które w wieku nastoletnim uzyskały prawo do posiadania Karty Polaka na podstawie wniosków łączonych z rodzicami. Mimo że w nielicznych przypadkach ich bliscy aktywnie okazują swoje przywiązanie do polskiej tradycji, religii czy kultury, to odmienne postawy obserwuje się u ich nastoletnich dzieci, dla których pojęcie przynależności narodowej jest ściśle powiązane z ukraińską państwowością³³. Należy więc w obliczu wojny dokonać redefinicji tego, w jaki sposób polskie państwo może zadośćuczynić tym, którzy mają polskich przodków i chcą osiedlić się na terenie RP. Czy sztuczne okazywanie przynależności narodowej może stabilizować bezpieczeństwo w obszarze społecznym, zwłaszcza w obliczu kolejnej fali migracji? W interesie państwa nie leży wspieranie procesu bezrefleksyjnego okazywania przynależności narodowej, zwłaszcza w obliczu poszukiwania fundamentów bezpieczeństwa prawnego i politycznego przez społeczność migrującą. Niestety nie sposób jednoznacznie ocenić, czy deklarowanie polskiego pochodzenia przekłada się na rzeczywiste i trwałe pogłębianie wiedzy o Polsce. Zasadnym jest stwierdzenie, że obserwujemy proces narodzin XXI-wiecznego pokolenia, które trafnie określa znane z przeszłości motto: *Gente Ruthenus, natione Polonus*³⁴. Odebranie poczucia równego traktowania, zwłaszcza w obliczu zamieszkiwania w innym państwie, pod wpływem przymusu może stanowić źródło kryzysu społecznego wewnątrz państwa polskiego. Brak dokładnych danych prowadzonych w oparciu na procesie i fazach integracji uniemożliwia nam jednoznaczne stwierdzenie, które z form akceptacji narodowej czy kulturowej mogą stanowić barierę w poczuciu współistnienia ze społecznością polską³⁵. Owszem, badane są przejawy migracji, takie jak rozwój, partycypacja w rynku pracy, kreacja nowych przedsiębiorstw, proces przemieszczania się między regionami; brak jednak danych wskazujących na kwestie aktywności politycznej czy społecznej podejmowane w obronie praw tzw. mniejszości narodowej czy adaptacji z kulturą i historią kraju przyjmującego, jako integralną część własnej tożsamości. Mimo że wciąż oficjalną grupą reprezentującą potencjalne interesy migrantów jest Związek Ukraińców w Polsce założony w 1990 roku, w opinii ekspertów jej postrzeganie rzeczywistości wydaje się już nieprzystające do dynamiki czasów, a tym samym do palety problemów, z jakimi borykają się Ukraińcy przybywający do Polski współcześnie³⁶. To głównie duże miasta, takie jak Kraków, Warszawa, Wrocław, Poznań, są miejscem aktywizacji nowych grup i stowarzyszeń (m.in. takich jak: Fundacja Zustricz w Krakowie, Fundacja Nasz Wybór, Fundacja Rozwoju Ukrainy, Fundacja Dialog w Warszawie, Fundacja Ukraina we Wrocławiu) promujących działania z zakresu nauki języka polskiego, pomocy prawnej,

³³ Badania własne autora prowadzone w oparciu o grupę młodzieży uczącej się w latach 2020–2024, na próbie 150 osób, w tym posiadających Kartę Polaka.

³⁴ Z pochodzenia Rusin-Ukraińiec, politycznie – obywatel Polski.

³⁵ *Ukraińcy o swoim życiu w Polsce*. https://www.cbos.pl/PL/publikacje/fokusy_tekst.php?nr=2/2024 [dostęp: 10.04.2024].

³⁶ „*Nasze Słowo*” – organ prasowy prowadzony przez ZUP, treści podejmowane w czasopiśmie w przeważającej większości dotyczą spraw z przeszłości. Zob. szerzej: *Nasze Słowo*. <https://ukraincy.org.pl/nasze-slowo/> [dostęp: 12.04.2024].

organizacji zajęć pozalekcyjnych dla dzieci i młodzieży ukraińskojęzycznej, udzielania wsparcia Ukrainie walczącej³⁷. W ciągu ostatnich dwóch lat przybyło organizacji pozarządowych, środowisk harcerskich i wielu innych, które swoją ofertę koncentrują na problemach zwłaszcza osób nadal posługujących się wyłącznie językiem ukraińskim czy rosyjskim³⁸. W mediach społecznościowych lawinowo wzrasta aktywność grup oferujących pomoc prawną, administracyjną, ekonomiczną, edukacyjną, stanowiąc platformę do wymiany w zakresie usług³⁹. Obok NGO-sów i grup nieformalnych następuje rozwój szkolnictwa z ukraińskim językiem nauczania. Do roku 2022 oficjalnie w Polsce działały cztery takie jednostki edukacyjne oparte na polskim systemie kształcenia. Była to placówka w Przemyślu, działająca pod nazwą Zespół Szkół Ogólnokształcących nr 2 im. Markiana Szaszkewicza, Zespół Szkół Ogólnokształcących nr 4 w Legnicy, Zespół Szkół z Ukraińskim Językiem Nauczania w Górowie Haweckim oraz Zespół Szkół z Ukraińskim Językiem Nauczania w Bartoszycach⁴⁰. Czas od maja 2022 roku do kwietnia 2024 roku można nazwać przełomowym dla rozwoju szkolnictwa kierowanego do ukraińskiego ucznia. Ambasada Ukrainy w Polsce opublikowała na swojej stronie wykaz ukraińskich szkół działających w Polsce, określanych jako edukacja wspierająca, oferująca zajęcia w sobotę i niedzielę. Równolegle działają placówki oferujące edukację na poziomie szkoły podstawowej i ogólnokształcącej. Zajęcia są prowadzone w języku ukraińskim zgodnie z programem Ministerstwa Edukacji i Nauki Ukrainy⁴¹.

Faktem jest, że w Polsce zaczyna zamieszkiwać coraz większa grupa cudzoziemców, w tym 80% z nich to społeczność pochodząca z Ukrainy. Wielokulturowość i różnorodność narodowa aktywnie wpisują się w naszą rzeczywistość społeczną i gospodarczą. Polska nie jest już państwem jedn narodowym, a proces ten ma charakter trwały i nieodwracalny. Co więcej, może się on pogłębiać w związku z narastającymi zagrożeniami militarnymi oraz kryzysami o charakterze gospodarczym. W obliczu dostępnych danych demograficznych i migracyjnych konieczne staje się wdrożenie istotnych zmian w polityce migracyjnej, dostosowanej do potrzeb nowych mieszkańców Rzeczypospolitej. Oprócz wyzwań związanych z systemem edukacji, integracją i ochroną granic, coraz większego znaczenia nabierają również kwestie społeczne – takie jak starzejące się społeczeństwo, brak zastępowalności pokoleń czy zmieniające się wzorce kulturowe. Kluczowym zadaniem państwa staje się jednoczesne przeciwdziałanie tym procesom oraz wzmacnianie bezpieczeństwa militarnego, co – w kontekście potencjalnej konfrontacji zbrojnej z Federacją Rosyjską – stanowi strategiczny priorytet polityki

³⁷ Kraków – <https://zustricz.pl/>; Warszawa – <https://naszwybor.org.pl/o-fundacji/>; Wrocław – <https://fundacjaукраина.eu/uk/kontakty/> [dostęp: 16.04.2024].

³⁸ *Plast – Ukraińska Organizacja Skautowa w Polsce*. <https://plast.org.pl/> [dostęp: 10.05.2024].

³⁹ Platforma Facebook – obserwacja własna autora.

⁴⁰ *Szkoły z ukraińskim językiem nauczania*. <https://www.konsulat-ukraina.pl/szkoły-z-ukraińskim-jezykiem-nauczania-w-polsce> [dostęp: 10.04.2024].

⁴¹ J. Kyryczenko. *Gdzie i jak zdobyć w Polsce ukraińskie wykształcenie średnie: ukraińskie szkoły dzienne i sobotnie, zajęcia wieczorowe, edukacja online*. <https://pl.naszwybir.pl/ukraińskie-wykształcenie-w-polsce/> [dostęp: 15.11.2023].

państwowej.⁴² Równolegle obserwujemy wzrost liczby wniosków o nadanie obywatelstwa składanych przez cudzoziemców posiadających prawo stałego pobytu, status rezydenta długoterminowego lub będących w związkach małżeńskich z obywatelami RP. Skala tych zjawisk wskazuje na konieczność długofalowego myślenia o strukturze społecznej państwa oraz zrównoważonego podejścia do kwestii integracji i obywatelstwa. W 2023 roku urzędy wojewódzkie zanotowały skokowy wzrost wniosków o uznanie i przyznanie prawa do posiadania polskiego paszportu. Z dostępnych danych wynika, że w roku 2022 nowymi obywatelami polskimi zostały 9 833 osoby, z czego 1 401 miało pochodzenie ukraińskie.

W obliczu narastającej polaryzacji społecznej, braku stabilnego modelu państwa odpowiadającego na wyzwania migracyjne, można przypuszczać, że wraz z trwającym konfliktem zbrojnym w Ukrainie będą otwierały się kolejne obszary sporu polsko-ukraińskiego. Analizując wydarzenia współczesnej historii Polski i Ukrainy, trudno nie zauważyć, że ponownie stajemy w obliczu pytania: jaki wywieramy na siebie wpływ? Z perspektywy polityki społecznej i integracyjnej zasadne jest postawienie pytania: czy w najbliższych latach możemy spodziewać się wzrostu narodowych, kulturowych lub politycznych aspiracji wśród społeczności ukraińskiej mieszkającej w Polsce, a równocześnie – zwiększenia wpływu ruchów nacjonalistycznych w polskim dyskursie publicznym? Warto podkreślić, że zarówno Polska, jak i Ukraina nie przestaną mieć odmiennych interesów politycznych, ekonomicznych i społecznych, a ich nośnikiem, nawet mimowolnie, zawsze pozostanie społeczeństwo migrujące między dwoma krajami. Nadal elementem różnicującym obie grupy będzie czynnik stanowiący o tożsamości. Przełom w tych relacjach może nastąpić dopiero wtedy, gdy oba narody wypracują wspólny zasób symboli kulturowych, historycznych odniesień oraz postaci uznawanych po obu stronach za ważne i godne szacunku.

Bibliografia

- 100 lat temu państwa centralne zawarły traktat brzeski z bolszewicką Rosją. <https://dzieje.pl/aktualnosci/3-marca-1918-r-panstwa-centralne-zawarly-traktat-brzeski-z-bolszewicka-rosja> [dostęp: 03.03.2024].
- Bednarska O. (2018). *Zniesienie wiz dla Ukraińców: zalety i tymczasowe trudności i tymczasowe trudności*. <http://www.biuletynmigracyjny.uw.edu.pl/57-czerwiec-2018/zniesienie-wiz-dla-ukraincow-zalety-i-tymczasowe-trudnosci-i-tymczasowe-trudnosci> [dostęp: 10.02.2024].
- Bruski J.J. (2000). *Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie 1919–1924*. Kraków.
- Bruski J.J. (2010). *Między prometeizmem a Realpolitik. II Rzeczpospolita wobec Ukrainy sowieckiej 1921–1926*. https://www.academia.edu/1431942/Jan_Jacek_Bruski_Mi%C4%99dzy_prometeizmem_a_Realpolitik_II_Rzeczpospolita_wobec_Ukrainy_Sowieckiej_1921_1926_Towarzystwo_Wydawnicze_Historia_Iagellonica_Krak%C3%B3w_2010_416_s [dostęp: 12.02.2024].

⁴² M. Kozubal (2024). *Legia cudzoziemska nie odpowiada Polakom. Polacy nie są przekonani do pomysłu, aby w wojsku polskim służyli cudzoziemcy*. <https://www.rp.pl/wojsko/art40252951-sondaz-ibris-dla-rz-legia-cudzoziemska-nie-odpowiada-polakom> [dostęp: 29.04.2024].

- Brzoza C. (2006). *Ukraińcy w izbie ustawodawczej Drugiej Rzeczypospolitej*. W: J. Moklak (red.). *Ukraińskie tradycje parlamentarne XIX – XXI wieku*. Kraków.
- Dejna A. (2008). *Zmiana tożsamości narodowej a opozycja swój obcy*. <https://bazhum.muzhp.pl/media//files/Etnolingwistyka/Etnolingwistyka-r2008-t20/Etnolingwistyka-r2008-t20-s149-157/Etnolingwistyka-r2008-t20-s149-157.pdf> [dostęp: 12.03.2024].
- Długosz P. (2024). *Ukraińki po dwóch latach w Polsce*. <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/prof-piotr-dlugosz-ukrainki-po-dwoch-latach-w-polsce/> [dostęp: 10.03.2024].
- Dyduch J. (2022). *Polsko-ukraińska współpraca w kontekście wyzwań bezpieczeństwa regionalnego po 2014 roku*. „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, nr 20(3). Lublin.
- Hroch M. (2003). *Małe Narody Europy*. Wrocław.
- Hrycak J. (2021). *Ukraina*. Kraków.
- Hud B. (2018). *Ukraińcy i Polacy na Naddnieprzu, Wołyniu i w Galicji Wschodniej w XIX i pierwszej połowie XX wieku*. Warszawa.
- Jaroszewicz M. (2015). *Kryzysowa migracja Ukraińców*. „Raport OSW”, nr 187. Warszawa. https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_187.pdf [dostęp: 20.05.2024].
- Kłaczyński R. (2017). *Prometeizm: utopia idea czy realne narzędzie polskiej polityki wschodniej*. „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis”, nr 17. <https://rep.up.krakow.pl/xmlui/bitstream/handle/11716/10749/AF247--04--Prometeizm--Klaczynski.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp: 10.01.2024].
- Kokoszczynski K. (2017). *Ruch bezwizowy dla Ukrainy*. <https://www.euractiv.pl/section/polityka-zagraniczna-ue/news/ruch-bezwizowy-dla-ukrainy/> [dostęp: 12.06.2017].
- Koncepcja państwa i narodu Romana Dmowskiego*. <https://web.archive.org/web/20120118055921/http://biblio.ojczyzna.pl/HTML/AUTORZY-Dmowski.htm> [dostęp: 20.02.2024].
- Kornijenko A. (2005). *Ukraina na zakręcie. Drogi i bezdroża pomarańczowej rewolucji*. Katowice.
- Kozubal M. (2024). *Legia cudzoziemska nie odpowiada Polakom. Polacy nie są przekonani do pomysłu, aby w wojsku polskim służyli cudzoziemcy*. <https://www.rp.pl/wojsko/art40252951-sondaz-ibris-dla-rz-legia-cudzoziemska-nie-odpowiada-polakom> [dostęp: 29.04.2024].
- Kyryczenko J. *Gdzie i jak zdobyć w Polsce ukraińskie wykształcenie średnie: ukraińskie szkoły dzienne i sobotnie, zajęcia wieczorowe, edukacja online*. <https://pl.naszwybir.pl/ukrainskie-wyksztalcenie-w-polsce/> [dostęp: 15.11.2023].
- Mazur G. (2020). *Traktaty brzeskie państw centralnych z Rosją i Ukrainą, jako preludeum do traktatu wersalskiego*. <https://ruj.uj.edu.pl/server/api/core/bitstreams/a0437bdc-5686-468b-bec5-47df4a467ad2/content> [dostęp: 15.03.2024].
- Nasze Słowo*. <https://ukraincy.org.pl/nasze-slowo/> [dostęp: 12.04.2024].
- Od roku 2014–2022 w Polsce rośnie liczba obywateli Ukrainy deklarujących chęć osiedlenia się*. <https://www.gov.pl/web/udsc/raport-roczny-LP-2017> [dostęp: 10.01.2024].
- Pietraś M., Baluk W., Perepełycia H. (2024). *Partnerstwo strategiczne Polski i Ukrainy w warunkach zmiany systemu międzynarodowego. Punkt widzenia Polski i Ukrainy*. Lublin.
- Płokhy S. (2022). *Wrota Europy. Zrozumieć Ukrainę*. Kraków.
- Płokhy S. (2024). *Rosja Ukraina. Największe starcie w XXI wieku*. Kraków.

- Płast – Ukraińska Organizacja Skautowa w Polsce*. <https://plast.org.pl/> [dostęp: 10.05.2024].
- Poliszczyk W. (2020). *Ideologia nacjonalizmu ukraińskiego*. Kraków.
- Polityka II RP a mniejszości narodowe*. <https://zpe.gov.pl/a/mniejszosci-narodowe-ii-rp-i-konflikty-na-tle-narodowosciowym/DRP76tecq> [dostęp: 12.02.2024].
- Pomoc obywatelom Ukrainy*. <https://wydarzenia.interia.pl/kraj/news-pomoc-obywatelom-ukrainy-sejm-przyjal-nowelizacje-ustawy,nId,7512839> [dostęp: 15.05.2024].
- Riabchuk M. (2015). *Przełom roku 2014. Od dwóch Ukrain do jednego narodu obywatelskiego*. https://www.academia.edu/113250365/Prze%C5%82om_roku_2014_od_dw%C3%B3ch_Ukrain_do_jednego_narodu_obywatelskiego [dostęp: 12.12.2020].
- Riabchuk M. (2024). *Ukraina Syndrom postkolonialny*. <https://www.kew.org.pl/produkt/ukraina-syndrom-postkolonialny-mykola-riabczuk/> [dostęp: 10.02.2024].
- Romane J. (2020). *Kolaboracja mniejszości narodowych II Rzeczypospolitej z Sowietami*. <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/ukraina/86351,Kolaboracja-mniejszosci-narodowych-II-Rzeczypospolitej-z-Sowietami.html> [dostęp: 10.01.2024].
- Smoleński P. (2022). *Szymon Petlura zapłacił życiem za lojalność względem Polski*. <https://wyborcza.pl/alehistoria/7,121681,25873669,symon-petlura-zaplacil-zyciem-za-lojalnosc-wobec-polski-i.html> [dostęp: 10.02.2024].
- Snyder T. (2008). *Tajna wojna. Henryk Józewski i polsko sowiecka rozgrywka o Ukrainę*. Kraków.
- Szkoły z ukraińskim językiem nauczania*. <https://www.konsulat-ukraina.pl/szkoły-z-ukraińskim-jezykiem-nauczania-w-polsce> [dostęp: 10.04.2024].
- Ukraińcy o swoim życiu w Polsce*. https://www.cbos.pl/PL/publikacje/fokusy_tekst.php?nr=2/2024 [dostęp: 10.04.2024].
- Zięba R. (2010). *Polityka zagraniczna Polski po 1989 roku*. Warszawa.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(2) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.2.4

Галина Боднар

Львівський національний університет імені Івана Франка (Україна)

ORCID 0000-0002-7972-8111

Свідчення російсько-української війни з 2014 року: про практику та етику усної історії

Witnessing the Russian-Ukrainian War Since 2014: Documentation Practices
and Ethical Issues in Oral History

Abstrakt

У статті проаналізовано усноісторичне вивчення російсько-української війни з 2014 року. Важливі події останніх років змістили часові рамки досліджень методом усної історії в Україні. На відміну від інтерв'ю з відстані часу, які були більш звичні для усноісторичних студій донедавна (Другу світову війну, Голокост, радянське повсякдення та ін.), постала унікальна для нашого регіону усна історія незавершеного минулого. Етичні настанови організації та запису усних свідчень про сучасне, що мають „свіже” фактологічне наповнення і емоційне переживання, є важливими аспектами в дослідженні цієї теми. Оповідачі (військові та добровольці початку російської війни в Україні 2014–2015 років) вибудовують свої оповіді нерідко вперше під час запису інтерв'ю. Це відбувається, коли такі спогади ще не були зафіксовані через колективне пригадування або в інших контекстах. Потенціал такої джерельної бази є важливим як для загальних студій пам'яті, так і для досліджень конкретних історичних подій. Роль і місце дослідника як сучасника подій, його/її саморефлексія, а також відповідальність усіх учасників проекту – є ключовими темами, які пропонуються до обговорення. Усна історія війни – це складний і обережний баланс між підтримкою наративізації свідками пережитого і запобіганням їхньому надмірному зануренню у важкі спогади. Інтерв'ю може мати як позитивний, так і негативний емоційний вплив на нараторів. Навіть якщо сам процес інтерв'ювання може здаватися терапевтичним, усна історія не є терапією. Усноісторичні студії війни актуалізують питання самоетики дослідників, проблематичність дослідницького аналізу таких записів і їх доступність.

Ключові слова: усна історія, російсько-українська війна з 2014 року, практика документування, питання етики, травматичний досвід

Abstrakt

The article analyzes oral history research on the Russian-Ukrainian war since 2014. Important events of recent years have shifted the temporal focus of Ukrainian oral history studies. Unlike the more familiar oral history interviews focused on distant events such as World War II, the Holocaust, or Soviet everyday life, this research presents a unique oral history of an unfinished past in our region. The article explores the ethical guidelines for organizing and recording oral testimonies about contemporary events with “fresh” factual content and emotional experiences. In many cases, storytellers (soldiers and volunteers from the Russian war in Ukraine in 2014–2015) share their stories for the first time, before collective recall or other contextual narratives have shaped them. The discussion addresses the potential of such sources for oral and memory studies, the role of the researcher as an event witness, and the importance of self-reflection and responsibility among all project contributors. The oral history of war requires a careful balance between supporting witnesses as they narrate what they experienced and preventing them from becoming overly immersed in difficult memories. An interview can have either a positive or negative emotional impact on narrators. Even though the process may seem therapeutic, oral history is not a form of therapy. Oral history studies of war bring to the forefront issues of self-ethics of researchers as well as the challenges of analyzing such records and their accessibility.

Keywords: oral history, Russian-Ukrainian war since 2014, practices of documentation, ethical issues, traumatic experiences.

Вступ

На сьогодні усна історія в Україні є вже добре знаними дослідницьким методом і окремою галуззю історичного знання водночас. Українські усноісторичні студії беруть свій початок з 1990-х років – з двох масштабних проєктів дослідження примусової колективізації українського селянства на межі 1920–1930-х років та історії Української Греко-Католицької Церкви в підпіллі. Залучені тоді до міжнародних проєктів українські науковці (історики, етнологи, фольклористи) мали змогу ознайомитися з уже виробленими західними вченими теоретико-методологічними засадами і апробованими практиками запису усноісторичних свідчень, набуті практичних навичок. Упродовж 2000-х років сформувалися основні тематичні пріоритети досліджень методом усної історії (історія Другої світової війни, студії Голокосту, колективізація і Голодомор 1932–1933 років, радянські депортації і репресії та ін.)¹.

Революція Гідності, російська війна в Україні з 2014 року змістили хронологічні рамки українських усноісторичних студій. В 2014–2015 роках українські усні історики постали перед викликом як документувати досвіди нещодавньої революції і війни, що тривала. Саме тоді постали перші ініціативи записів „тут і зараз”, дискусії ж про доцільність і ризики таких записів розгорнулися щойно

¹ Г. Грінченко (ред.). (2016). *Усна історія (не)подоланого минулого: подія – наратив – інтерпретація: Матеріали міжнар. наук. конф., (м. Одеса) 8–11 жовтня 2015 р.* Харків; О. Кісь, Г. Грінченко, Т. Пастушенко (ред.). (2014). *Суспільні злами і поворотні моменти: макроподії крізь призму автобіографічної розповіді: Матеріали міжнар. наук. конф., (м. Львів) 25–26 вересня 2014 р.* Інститут народознавства НАН України. Львів.

в 2022 році після повномасштабного російського вторгнення. Лише зробивши „перші спроби відійти від концентрації уваги на історії жертв та переслідуваних”, які були розпочаті в 2010-х роках, українська усна історія знову повернулася до вивчення тепер вже „новітніх кризових ситуацій та пов’язаних з ними героїзму і трагедій”².

Історіографія усноісторичних досліджень про нещодавні події охоплює травматичний досвід війн і катастроф, кризові ситуації. До прикладу, в США усні свідчення записували після терактів 11 вересня 2001 року і руйнівного урагану Катріна в 2005 році. В європейському просторі чимало текстів на основі інтерв’ю постали про трагічні події в Руанді³, Боснійську війну⁴ та ін. Збірка статей та інтерв’ю „Слухаючи на вістрі: усна історія після кризи”⁵ підсумувала практики усної історії в поточних кризових ситуаціях і відразу в після них, методологічні та етичні особливості, можливості та виклики.

Найновіші дослідження з усної історії в Україні вмістила збірка наукових праць українських і зарубіжних фахівців „Слухати, чути, розуміти: усна історія України XX–XXI століть”⁶, яка вийшла в 2021 році. Статті присвячені різним аспектам історії України XX–XXI століть і, зокрема, Революції Гідності та російсько-українській війні з 2014 року. Повномасштабне російське вторгнення 24 лютого 2022 року актуалізувало проблематику досліджень сучасних подій на основі документування та усної історії. Влітку 2022 і 2023 років у Кракові було проведено два Літні інститути „Свідчення війни в Україні”, які об’єднали дослідників гуманітарних і соціальних наук задля обговорення практики і викликів проведення інтерв’ювань під час триваючої російської війни в Україні⁷. Зокрема, піднімалися питання: якими є етичні наслідки такої „швидкої реакції” на війну? як належно проводити польові дослідження, коли травма ще не пророблена і травматичним може бути будь-що в розмові? як не завдати шкоди співрозмовникам і собі? та ін. Ініціаторами інститутів виступили Канадський інститут українських студій при Альбертському університеті (Канада), Українська асоціація усної історії (Україна), Кафедра соціології Ягеллонського університету, Польська асоціація усної історії, Фундація „Добра Воля” (Польща), Лундський університет (Швеція). В 2024 році оголошено подання на третій Літній інститут: „захід зосереджуватиметься на

² Г. Грінченко (ред.). (2021). *Слухати, чути, розуміти: усна історія України XX–XXI століть*. Тов. «Арт книга». Київ, с. 21.

³ E. Jessee (2017). *Managing Danger in Oral Historical Fieldwork*. „The Oral History Review”, 44(2).

⁴ S. Leydesdorff (2011). *Surviving the Bosnian Genocide: The Women of Srebrenica Speak*. Richardson K. (trans.). Indiana University Press. Bloomington; A. Petril, H. Hasanović (2020). *Voices from Srebrenica: Survivor Narratives of the Bosnian Genocide*. NC: McFarland. Jefferson.

⁵ M. Cave, S.M. Sloan (eds.). (2014). *Listening on the Edge: Oral History in the Aftermath of Crisis*. Oxford University Press.

⁶ Г. Грінченко (ред.). (2021).

⁷ Canadian Institute of Ukrainian Studies. *Witnessing the War in Ukraine Summer Institute (2022–2024)*. <https://www.ualberta.ca/canadian-institute-of-ukrainian-studies/news-and-events/summer-institutes/witnessing-war-ukraine/index.html> [режим доступу 21.04.2024].

дослідженні свідчень у пошуку справедливості, маючи на меті виробити нові дисциплінарні підходи до усної історії, вивчення пам'яті та антропології, надаючи жертвам війни простір довіри, розширення можливостей і гідності”⁸.

У відповідь на сучасні виклики і розширення дослідницького поля, восени 2023 року реорганізувала свою роботу Українська асоціація усної історії, створена в 2006 році⁹. Асоціація активно співпрацює з міжнародною мережею усноісторичних об'єднань, проводить спільні заходи з науковими асоціаціями зі суміжних дисциплін, організовує щомісячні науково-публічні семінари з метою обговорення результатів і популяризації етично- та методологічно виваженого дослідження, проводить міжнародні наукові конференції та воркшопи.

В Україні і за кордоном з'явилося багато ініціатив зі запису усних свідчень з війни. Їх збирають журналісти, громадські організації, правники, митці й насправді не так вже і багато науковців. Зрештою, методом інтерв'ювання, окрім істориків, віддавна користуються соціологи, антропологи, етнологи, фольклористи для своїх наукових студій. Втім, далеко не все документування свідчень можна віднести до царини наукового збору і називати усною історією, адже далеко не всі послуговуються методикою усної історії та науковим підходом до збору свідчень.

Сучасне визначення усної історії включає кілька процесів водночас: запис (за допомогою аудіо- чи відеотехніки) інтерв'ю (формування дослідницької теми і розроблення програми інтерв'ю, саме інтерв'ювання) і творення в результаті цього нового історичного джерела, з яким далі можуть працювати науковці й громадськість в архівах усної історії; аналіз зібраних джерел (реконструктивний чи наративний (текстуальний) аналіз) і належне наукове введення в публічний простір зібраних усних свідчень.

В даній розвідці зупинюся на методиці та етиці записів інтерв'ю про російсько-українську війну з 2014 року як історичних джерел, потребі їх належного архівування і збереження в архівах усної історії. На підставі власної практики записів усноісторичних свідчень про війну впродовж 2015–2021 років спробую відповісти на питання: якими в інтерв'ю є наративні репрезентації воїнів (мобілізованих, добровольців і кадрових військових) початку російської війни проти України в 2014–2015 роках? якими є можливості усних свідчень про недавні події? коли варто розпочинати документування війни? якими є виклики і ризики польових досліджень?

Джерельна база інтерв'ю

Джерельним підґрунтям стали проекти з усної історії, реалізовані на історичному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка і в співпраці. Протягом травня–грудня 2017 року авторка була залучена до розроблення

⁸ *Ibidem*.

⁹ Українська асоціація усної історії (2024). <https://oralhistory.com.ua/> [режим доступу 19.04.2024].

і реалізації усноісторичної частини проекту „Діяльність волонтерських організацій як зміцнення обороноздатності України та реінтеграції тимчасово окупованих територій” (тема є складовою частиною Цільової комплексної програми наукових досліджень Національної академії наук України „Інтеграція Донбасу і Криму в політико-правовий і соціокультурний простір України: історичний досвід, сучасні виклики, перспективи”). В підсумку було записано близько 200 аудіоінтерв’ю з волонтерами, воїнами російсько-української війни і учасниками Революції Гідності. До записів свідчень долучалися також студенти історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.

Одним із результатів проекту стала монографія *Про гідність. Волонтерський рух в Україні 2013–2017 років* за редакцією Олени Аркуші та Миколи Литвина¹⁰. Різностороння і широка джерельна база включала усні свідчення, дані соціологічних опитувань, журналістські інтерв’ю, офіційні сайти волонтерських організацій, матеріали з відкритих сторінок у соціальних мережах. У фокусі усноісторичного дослідження була діяльність різноманітних волонтерських організацій, ініціатив і окремих волонтерів у Революції Гідності та російській війні в Україні, які допомагали українським воїнам, їхнім сім’ям і населенню, яке постраждало від бойових дій. У книзі також проаналізовано суспільні настрої в Україні напередодні та на початку бойових дій, представлено історичні аспекти і світові практики волонтерського руху, його зв’язок із формами громадської активності, розглянуто правову базу волонтерського руху, способи комунікації волонтерів, формування образів волонтерів у засобах масової інформації. Волонтерський рух в Україні репрезентує особливий досвід самоорганізації суспільства перед російською військовою загрозою, унікальні зв’язки між просторами війни і миру в сучасному світі.

З 2017 року і до повномасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 року в рамках діяльності Центру усної історії та біографістики на історичному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка зібрано близько 150 аудіозаписів з учасниками російсько-української війни з 2014 року: мобілізованими, бійцями добровольчих батальйонів, кадровими військовими, медиками. Це дозволило сформувати джерельну базу з історії перших років російської війни проти України в 2014–2021 роках, яка ще мало введена до наукового обігу. Особливу і чималу групу становлять усні свідчення воїнів першого року війни. В 2014–2015 роках багато з них пішли воювати добровольцями: в добровольчі батальйони чи були мобілізованими до лав Збройних сил України (ЗСУ). Це історії про мотивацію, зустріч з війною, якою вона є насправді, бойовий досвід і (не)повернення до цивільного життя. Особисті свідчення війни розкривають світ поза офіційним наративом: людські долі, знані події крізь призму індивідуального досвіду, емоції і переживання, побутові дрібниці, міркування і світогляд на момент запису інтерв’ю, коли

¹⁰ О. Аркуша, М. Литвин (ред.), Г. Боднар, О. Лукачук, Л. Хлипавка (упоряд.). (2018). *Про гідність. Волонтерський рух в Україні 2013–2017 років*. Національна академія наук України. Інститут українознавства імені Івана Крип’якевича. Львів.

війна ще триває. Весною 2022 року українську армію знову поповнило чимало добровольців, які проходять схожий шлях цивільної людини, яка потрапила на війну, і яку чекає повернення додому.

Впродовж 2015–2017 років авторка входила також до робочої групи Українського інституту національної пам'яті з розроблення методичних та етичних рекомендацій зі запису усних свідчень учасників Революції Гідності в регіонах України. В рамках проєкту „Майдан: усна історія” у м. Львові та Львівській області зібрали 36 відео і 44 аудіоінтерв'ю. Це спогади зазвичай молодих людей з природною підвищеною заклопотаністю майбутнім (як власним, так і країні в цілому), яке постане за умови нового соціального порядку, в підґрунті якого – гідність індивідів, їхня відповідальність. Інтерв'ю проводили під час розгортання російсько-української війни, тому свідчення про Революцію Гідності нерідко переростали в рефлексії про тогочасну суспільно-політичну дійсність. Частину записів Український інститут національної пам'яті опублікував у збірках спогадів¹¹, решту зберігає в архіві усної історії та частково розмістив на своєму сайті, який щоправда з міркувань безпеки після широкомасштабного російського вторгнення в лютому 2022 року тимчасово неактивний¹².

Авторка увійшла до цих проєктів ще на підготовчих етапах, спільно з колегами (переважно істориками, але й також культурологами, психологами) розробляла програми інтерв'ю, брала участь в робочих зустрічах з вироблення питань методології і етики, була на зустрічах-обговореннях записів і робочих зустрічах з практичним психологом.

Інтерв'ювання розроблялися із застосуванням глибинного напівструктурованого проблемного інтерв'ю, яке зазвичай використовують для „тестування” свідомості оповідачів за мінімального втручання інтерв'юера в процес згадування людини про пережиті події, а отже, вибудовування ним / нею нарації, творення своєї оповіді. Програми інтерв'ю містили дві частини: наративну з широко сформульованим наративним запитанням і структуровану з тематичними блоками запитань. Акцент робився на наративності інтерв'ю, з огляду на те, що записувалися свідчення про нещодавні події з усіма можливими ризиками і обмеженнями. Про втілення цієї загальновідомої методики записів усних свідчень і виклики, що поставали в дослідницькому полі сучасної російсько-української війни, мова піде нижче.

¹¹ Т. Привалко (відп. ред.), О. Білобровець, Л. Бондарук, Т. Ковтунович, Т. Привалко (уклад.). (2017). *Майдан від першої особи. Регіональний вимір*. (Вип. 3: у 2 ч. Ч. 1. АР Крим – Луганська області). «К.І.С.». Київ; Т. Привалко (відп. ред.), Г. Боднар, О. Доброер, Т. Ковтунович, О. Морозова, О. Стукалова (уклад.). (2018). *Майдан від першої особи. Регіональний вимір*. (Вип. 3: у 2 ч. Ч. 2: Львівська – Чернігівська області). «К.І.С.». Київ.

¹² Український інститут національної пам'яті. *Архів усної історії* (2024). <https://ui.uin.gov.ua/uk/archive> [режим доступу 19.04.2024].

Наративні репрезентації російської війни в Україні з 2014 року в усних історіях українських воїнів

Працюючи зі свідченнями про російську війну проти України в 2014–2015 роках (інтерв'ю з мобілізованими, бійцями добровольчих батальйонів і кадровими військовими, медиками, записаними весною і восени 2018 року) можу стверджувати, що ті, хто пройшов війну загалом неохоче про це згадували. Відчувалося, що співрозмовники не хотіли заглиблюватися у пережите, вважали це глибоко особистим досвідом, з яким щоправда важко справитися самотужки. Короткими були вступні наративні частини інтерв'ю: оповідачі лише представлялися і зазначали обставини, за яких попали в зону бойових дій. Відтак інтерв'юери майже відразу вимушено переходили до серії запитань. Відповідаючи на запитання, які стосувалися різних моментів воєнного досвіду, українські воїни найбільше розкривалися у трьох площинах: про мотивацію участі у воєнних діях; про те, як на фронті (пере)відкривали війну для себе заново, а також про життя після повернення: свій шлях адаптації до цивільного світу, реалії російської війни проти України станом на момент запису інтерв'ю в 2018 році.

В оповідах про початок російсько-української війни (2014–2015 роки) наративна увага виразно прикута до суспільно-політичних передумов і власної мотивації добровільної участі у війні. Весною-влітку 2014 року лави ЗСУ поповнило чимало мобілізованих чоловіків. З березня 2014 року формувався добровольчий рух (добровольчі батальйони). Серед головних мотивів воїни називали патріотизм і бажання захистити свою землю, не залишатися осторонь. Бійці добровольчих батальйонів наголошували на почутті патріотизму, який спонукав їх взяти до рук зброю. Ті, хто в 2018 році й далі служив у ЗСУ мотивом воювати вказували нагальну в 2014 році (після російської окупації Криму) потребу зупинити агресора. Війна актуалізувала класичні чоловічі риси і моральні принципи: хоробрість, рішучість, витримку, честь. Чоловіки вважали своїм обов'язком і честю стати на захист Вітчизни, бо „це таке місце, яке не можна зрадити”¹³. Незалежність, територіальна цілісність і недоторканість України – те, що мотивувало її захистити¹⁴. Ті, хто проходив строкову військову службу¹⁵, і кадрові військові особливо звертали увагу на те, що в свій час давали привселюдну присягу ніколи не зрадити українського народу і „зобов'язані захищати свою Батьківщину”¹⁶. Всі

¹³ Інтерв'ю з чоловіком 1985 року народження, записане 25 квітня 2018 року. Мобілізований.

¹⁴ Інтерв'ю з чоловіком 1980 року народження, записане 9 квітня 2018 року. Кадровий військовий; інтерв'ю з чоловіком 1985 року народження, записане 25 квітня 2018 року. Мобілізований.

¹⁵ Інтерв'ю з чоловіком 1986 року народження, записане 28 жовтня 2018 року. Доброволець.

¹⁶ Інтерв'ю з чоловіком 1989 року народження, записане 5 листопада 2018 року. Мобілізований; інтерв'ю з чоловіком 1980 р. н., записане 9 квітня 2018 року. Кадровий військовий; інтерв'ю з чоловіком 1986 року народження, записане 28 жовтня 2018 року. Доброволець.

оповідачі війну називали війною, а не означеною українською владою в квітні 2014 року Антитерористичною операцією (2014–2018 роки) (з квітня 2018 року – Операцією Об'єднаних сил (ООС)), і твердо акцентували на цьому практично відразу на початку розмови.

Війна стала реальністю, до якої ніхто не готувався. Досвіду бойових дій бракувало не лише щойно мобілізованим, але й військовослужбовцям, працівникам силових структур, які, обираючи професію, не передбачали участі у війні вже незадовго. Вся попередня коротка чи більш тривала підготовка (фізична, психологічна, моральна) перетворювалася в ніщо при перших бойових зіткненнях. Військові відверто розповідали про страх, який відчували в дорозі на схід України і ще більше відразу після приїзду. Про те, що найскладнішим було побороти страх, згадували практично всі, хто були в зоні ведення бойових дій: і мобілізовані за повістками, і вмотивовані й краще підготовлені добровольці, і відповідальні медики. Таких зізнань чимало і в опублікованих спогадах¹⁷. Говорили про невідомість і неясність після приїзду, про неспокій в очікуванні небезпеки і лише одиниці зізнавалися про свій страх бути вбитими чи важко пораненими.

Перший обстріл не могли забути, його згадували практично в кожному інтерв'ю. Виразно помітно, що важкі спогади (нерідко про перші дні після прибуття на передову, найскладніші пережиті моменти) глибоко не ворушили, згадували поверхово або, навпаки, лише окремі моменти. Про загиблих говорили рідко. Майже не згадували про фізичні випробовування („адреналін гнав так, що ми не відчували”¹⁸), натомість, наголошували на психологічних навантаженнях: постійна стрільба, інтенсивні обстріли, вихід з оточення, військові медики про свою роботу і про сюрреалізм звичних практик мирного життя місцевого населення серед хаосу війни. Рідним зазвичай не казали правди про своє місце перебування на лінії зіткнення. „Волонтер в прифронтовій зоні”, „на полігоні”, „подалі від передової”, „в безпечному місці” – так воїни 2014–2015 років називали своє місцезнаходження у телефонних розмовах родичам.

Широко представлені в інтерв'ю з військовими і добровольцями 2014–2015 років наративи про (не)адаптацію до цивільного життя після повернення. Виразно відчутно, що це дуже свіжі й травматичні історії. Для відновлення їм знадобилося багато часу („довгий час проходив”, „мені десь знадобилося, якщо чесно, то десь 2–3 роки”¹⁹). Міг розвинутися посттравматичний стресовий розлад (ПТСР)²⁰. Важко було відразу після повернення. Знову різко змінився спосіб

¹⁷ І. Штогрін (уклад.). (2016). *АД. Аеропорт Донецьк 242. Історія мужності, братерства і самопожертви*. Клуб сімейного дозвілля. Харків.

¹⁸ Інтерв'ю з жінкою 1983 року народження, записане 19 жовтня 2019 року. Медик.

¹⁹ Інтерв'ю з чоловіком 1985 року народження, записане 25 квітня 2018 року. Мобілізований; інтерв'ю з чоловіком 1993 року народження, записане 7 листопада 2018 року. Мобілізований.

²⁰ ПТСР – порушення психічного стану, що може розвинутися після травматичної події. Близько 8 % чоловіків і 20 % жінок, які пережили травматичні події, мають ПТСР (детальніше див.: Міністерство, 2022). Виникає не у всіх, хто був свідком психотравмувальної події, а, згідно зі статистикою, цей розлад матиме лише кожен п'ятий

життя: на фронті „ти кожен день напружений, ти кожен день чекаєш, що зараз має щось статися”²¹. Вже дорогою додому „дивувало нормальне життя”²².

Оповідачі згадували як миттєво реагували на гучні звуки („тільки так з ліжка і під ліжко”²³), страждали через безсоння і порушення сну навіть від найменшого шуму („проснувся і зразу починаю одіватися”)²⁴. Далі ж втягнутися сповна в цивільне життя заважали спогади – „пам’ять дає про себе знати, якісь певні моменти, які не дають тобі розслабитись”²⁵. Наші співрозмовники називали такий стан „післявоєнним синдром”, „воєнним синдром” чи просто „синдром”. Це насамперед спогади про побратимів, які загинули, і почуття провини. Спостерігали за собою замкненість, але частіше напади агресії. Реабілітація після поранення, біль і фізичні страждання давалися легше за психологічні наслідки.

Проблематику ротації оповідачі розвивали у відповідь на запитання, самостійно її не піднімали. Регулярна заміна особового складу – один з ефективних способів підтримати психологічний і фізичний стан військових. Ротація має бути обов’язковою. Учасники бойових дій зазначали про потребу ротації кожні три-чотири місяці. На власному досвіді вони порівнювали перебування на передовій у різні проміжки часу й називали три-чотири місяці крайнім найбільшим терміном, після якого „психіка дуже ламається”.

Коли проводити записи інтерв’ю?

Коли і з ким можна проводити записи інтерв’ю про події, які відбулися нещодавно? На нашу думку, інтерв’ю варто проводити не в часі тривання події, а з невеликої, але все ж таки з відстані часу. Як у вище зазначених проєктах, переважно від найбільш складного пережиття (на момент запису) проходило трохи часу: волонтери свідчили у 2017 році вже по активній фазі своєї діяльності на початку війни в 2014–2015 роках, з участі в Революції Гідності пройшло півтора року в 2015 році. З воїнами складно узагальнити „часову дистанцію” з огляду на різні досвіди, але зазвичай розмови відбувалися не відразу після повернення з бойових дій, все-таки минало трохи часу. В 2017–2018 роках військові вже

(залежно від „запасу міцності” і не залежно від „шкали” травматичності події) (Славінська, 2014). Може виникнути як у військових, які беруть участь у бойових діях, так і в цивільних, які перебували в небезпеці, бачили вбитих, втратили на війні рідних чи друзів, були в полоні чи в оточенні.

²¹ Інтерв’ю з чоловіком 1985 року народження, записане 18 серпня 2018 року. Доброволець.

²² Інтерв’ю з чоловіком 1995 року народження, записане 7 квітня 2018 року. Співробітник Державної прикордонної служби України.

²³ Інтерв’ю з чоловіком 1985 року народження, записане 25 квітня 2018 року. Мобілізований.

²⁴ Інтерв’ю з чоловіком 1995 року народження, записане 7 квітня 2018 року. Співробітник Державної прикордонної служби України.

²⁵ Інтерв’ю з чоловіком 1989 року народження, записане 5 листопада 2018 року. Мобілізований.

з відстані кількох років розповідали про особливо важкі досвіди початку війни в 2014–2015 роках.

Інтерв'ювати варто лише тих, хто має бажання і виявляє внутрішню готовність розказувати. Працюючи з людьми у стані гострої життєвої кризи, німецька дослідниця Габріель Розенталь (Gabriele Rosenthal), підсумувала, що „дуже обережне ведення бесіди способом, який підтримує розповідь таким чином, щоб підійти якомога ближче до травмуючого досвіду, однак, теж є придатним для людей у стані гострої життєвої кризи. Тут вимагається балансування між підтримкою оповідання про травматичний життєвий період та водночас утримування оповідачів від неочікуваного надто глибокого поринання у їхні страждання і від того, щоб у розмові чи опісля виявити, що вони переповнені травматичними спогадами”²⁶.

Частина свідків незадовго після пережитого відчувала велику потребу розповісти про свій досвід. Так, вже після кількох записів у проєкті „Майдан: усна історія” влітку 2015 року для мене стало очевидним, що нараторам потрібно виговоритися і ніби звільнитися від пережитого взимку 2013–2014 років. Оповідач поставав перед нами живою людиною, яка хотіла спілкування, якій важко залишатися сам на сам з пережитим, яка хотіла бути почутою. За спостереженнями авторки, в інтерв'юванні про російсько-українську війну з 2014 року має значення момент запису – не зашвидко, але й не запізно. Не відразу після пережитого, а за деякий час свідки травматичних подій готові й хочуть говорити про пережите. Згодом вони вже не будуть згадувати пережитого так детально – закриються в собі чи адаптуються до нових реалій. Непроговорення, закам'яніння, закритість людини веде лише до негативних наслідків. Травматичні події денаративізують, оскільки до травмованих не дослухаються.

Тому важлива підтримка в бажанні згадувати про пережиті події, але й також у небажанні це робити. Усна історія не є терапією – навіть якщо сам процес може здаватися нараторам терапевтичним²⁷. Також оповідач вперше розповідає про пережите, а інтерв'юєр є першим свідком оповіді з високим ризиком вікарної (вторинної) травматизації. Має значення добрий психічний стан співрозмовників. Посттравматичний стресовий розлад – довготермінова реакція на стрес, розвивається не одразу. Вияви ПТСР з'являються через щонайменше чотири тижні після травматичної події²⁸: „Протягом першого місяця після психотравмуючої

²⁶ Г. Розенталь (2008). Цілюща дія розповідання історій: до питання про умови розповідання історій у контексті дослідження та терапії. В Кравченко В., Грінченко Г. (ред.), *Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник*. Вип. 11–12. *Усна історія в соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень* (42–58). Тов. „НТМТ”. Харків, с. 43.

²⁷ J. Cramer (2020). „First, Do No Harm”: Tread Carefully Where Oral History, Trauma, and Current Crises Intersect. „The Oral History Review”, 47 (2), с. 205; R. Reynolds (2012). *Trauma and Relational Dynamics of Life-History Interviewing*. „Australian Historical Studies”, 43 (1) (Biography and Life-Writing), с. 78–88.

²⁸ Міністерство охорони здоров'я України (2022, 12 березня), #МОЗ публікує інформує про прояви та лікування ПТСР – посттравматичного стресового розладу. <https://www.facebook.com/moz.ukr/posts/332174298936793> [режим доступу 24.04.2024].

події розвивається гострий стресовий розлад. Якщо симптоми тривають більше місяця, то можна говорити про посттравматичний стресовий розлад”²⁹. Психологи і психотерапевти зазначають про те, що „наскільки військовий чи військова отримали травму, можна оцінювати лише через півроку після закінчення війни (повернення з фронту)”³⁰.

В середовищі усних істориків точаться дискусії чи інтерв’ювання про нещодавні й досі триваючі події – Революцію Гідності, російську війну в Україні, біженство і внутрішньо переміщених осіб, досвіди сучасної окупації та інше – можна називати усною історією чи радше документуванням свідчень. Серед аргументів противників називати їх усноісторичними – не пройшло ще достатньо часу, події незавершені, невідомо чим все закінчиться, нечітке дослідницьке поле. І безумовно вони мають рацію. Втім, записи по гарячих слідах дають історикам багато можливостей: детальну реконструкцію подій, про які не має інформації з інших джерел, і водночас вивчення різних суб’єктивних досвідів. Це змога вловити перші емоції та інтерпретації до того, як вони зникнуть / зміняться з часом і під впливом нових досвідів, інтерпретацій ззовні, нових контекстів і згодом уже виробленої моделі колективного пригадування, т.зв. „архівної пам’яті”. „Я пам’ятаю тексти, які писав 2014 року, – ділився Сергій Жадан, український поет, прозаїк, перекладач і громадський активіст. – Коли перечитую їх сьогодні, то розумію, що сьогодні би так уже не писав. Між тими текстами та сьогоднішнім уже є дистанція – 5 років, і це не так мало. Час накладає свій відбиток, і якісь речі сьогодні вже сприймаються більш звично, більш спокійно. За ці п’ять років ставлення змінилося: щось стало очевидним, щось – не таким важливим, із чимось ти змирився, з чимось звик жити”³¹. Свіжі, невідрефлексовані свідчення дають досліднику особливу мову, (не)нові слова, якими окреслюють те, що відбулося чи ще відбувається, нові значення слів. Водночас, під час інтерв’ювання дослідники повинні бути особливо пильними до мови співрозмовників і пильнувати за своєю, уникати неприйнятних для нараторів слів, адже це впливає на перебіг інтерв’ю. Зафіксовані свіжі емоції, індивідуальні рефлексії і підсумування про триваючі події будуть особливо цінними згодом у майбутньому в студіях пам’яті.

²⁹ І. Славінська (2014, 27 лютого), *Посттравматичний синдром: поради психологів*. „Українська правда”. <https://life.pravda.com.ua/health/2014/02/27/154476> [режим доступу: 24.04.2024].

³⁰ А. Курлович (2022, 22 травня). *Як підтримати близьку людину на війні. Поради психологів*. „Українська правда”. <https://life.pravda.com.ua/society/2022/05/22/248756> [режим доступу: 24.04.2024].

³¹ І. Славінська (2019, 16 березня). *Сергій Жадан: „Новий роман про війну писатиму інакше”*. „Українська правда”. https://life.pravda.com.ua/culture/2019/03/16/236057/?fbclid=IwAR0ffz0bjr-Uy7WTjq_b_f4mYEN3kD0h1jkkUgJvtz7pZHeJelqA6zPYx-U [режим доступу: 24.04.2024].

Оповідач–інтерв'юер: етичні моменти

Етика усної історичних студій включає юридично-правові та моральні моменти і охоплює всі етапи проєкту: підготовку й організацію дослідження, запис інтерв'ю, зберігання і доступ, аналіз, публічні презентації. Запис інтерв'ю – це наукове документування, творення архівного джерела, тому важливо ретельно дотримуватися методичних настанов. Спершу означають тему дослідження – історію чого саме ми досліджуємо. Відповідно до теми формулюють програму інтерв'ю, готують супровідну документацію (згоду на використання, протокол інтерв'ю (в наших проєктах ми ще використовуємо персоналію і паспортний лист)), продумують вибірку (кого плануємо записати) і шляхи пошуку оповідачів.

В документуванні історичних свідчень виразною є перевага біографічного інтерв'ю над тематичним (проблемним). Розповіді про війну – це різні історії поєднань і переплетень досвідів, це „досвіди, які перетікають”: учасники Революції Гідності, які волонтерили на Майдані, згодом стали волонтерами на війні; ті, хто активно допомагав кілька перших років війни (як правило до 2016–2017 років), 24 лютого 2022 року пішли воювати добровольцями; воїни активної фази війни 2014–2015 років зараз волонтерять; ті, хто воював раніше і зараз знову на фронті та багато інших поєднань. Так, запитуючи в 2015–2016 роках учасників Революції Гідності, з'ясувалося, що на той момент частина з них активно волонтерила і готова була говорити про те, чим жила тоді, а не про досвід Майдану.

Втім, якщо при інтерв'юванні волонтерів і учасників Революції Гідності краще „працювали” б біографічні напівструктуровані інтерв'ю (містять спершу широку наративну вступну частину і далі блоки відповідей на запитання), то в проєкті вивчення досвідів війни ми обмежилися лише тематичними інтерв'ю і, як засвідчила практика польових записів, це було правильним рішенням. Ті, хто пройшов війну – мобілізовані, бійці добровольчих батальйонів, кадрові військові – неохоче говорили про свій досвід. Спроби інтерв'юерів розвинути наративну оповідь були зазвичай марними – воїни коротко представлялися і згадували те, як потрапили до зони бойових дій. Працюючи зі записами інтерв'ю з військовими і добровольцями в архіві усної історії, все більше схиляюся до думки, що розлогі нарації на початку могли б розвинути глибокі травматичні спогади, з якими важко було б справитися нараторам та інтерв'юерам. У форматі ж питання–відповідь занурення у війну було ніби порційним, неповним, а відтак безпечнішим для обох співтворців усної історії.

На відміну від інтерв'ю з відстані часу, підготовчий етап у записах про російську війну в Україні передбачає тривалу і ретельну підготовку. Важливо не лише добре орієнтуватися в проблематиці, але й мати якомога більше інформації про свідка, розуміти, які моменти в розмові можуть бути травматичними і як їх долати. Про небажані чи табуйовані теми розмови варто запитати напередодні запису. Більшості оповідачів додатково треба пояснювати що таке усна історія і деталізувати, що записи свідчень проводяться за спеціальною методикою. Уважніші майбутні наратори до особи інтерв'юера, а на якості записів позначається те, чи він / вона є інсайдерами і мають сформовані довірливі взаємини. Чи має

дослідник внутрішній ресурс і потрібні знання працювати в такому проєкті? Чи наші співрозмовники свідомі того, на що йдуть: інтерв'ю матиме емоційно позитивний чи негативний вплив на них, нейтрального не буває? Де зберігати і як гарантувати безпеку зібраних свідчень в умовах війни, що ще триває? Це лише кілька головних запитань, на які дослідник має дати відповідь спершу собі, а далі якомога детальніше пояснити майбутнім оповідачам.

Співтворцями усної історичного джерела є обидва учасники – оповідач та інтерв'юер. Втім, владні відносини, а особливо в записках по гарячих слідах, є на боці інтерв'юера. Він / вона ініціює проєкт, визначає дослідницькі завдання, але й також визначає межі (не)заглиблення у чужий досвід. Оповідачі, їхній захист завше має бути пріоритетним перед здобуттям нових знань і повнотою дослідження³². Але в сучасних умовах, особливо після широкомасштабного російського вторгнення в лютому 2022 року і значного запиту на записи свідчень (з-за кордону насамперед), чи інтерв'юери не користуються ситуацією задля академічної кар'єри, грантових можливостей чи з іншою метою? Актуальне питання зашифрованих і анонімних інтерв'ю. Історики, на відміну, скажимо, від соціологів, в академічних публікаціях подають повні бібліографічні дані інтерв'ю: прізвище та ім'я, рік народження оповідача, місце і час запису, дані інтерв'юера. В умовах ж повномасштабної війни задля безпеки, окрім конфіденційної інформації, очевидно варто також відмовитися від публікації будь-яких персональних даних. Військові інколи легше йдуть на контакт і розкриваються глибше в інтерв'ю, коли пропонуєш їм анонімність – без зазначення справжнього прізвища та імені. Продуманою частиною проєкту перед початком проведення записів має бути архівування і зберігання, (не)доступ до бази даних і матеріалів усних свідчень. Як гарантувати безпеку архіву усної історії як щодо зберігання, так і використання іншими дослідниками?

Проведення інтерв'ю в комфортних умовах, відкритість і щирість в розмові, увага й емпатія до оповідачів, повага до їхніх міркувань і досвіду пережиття – базові засади налагодження довірливих стосунків поміж співрозмовниками. Сьогодні досліднику важко дотриматися правила творення простору з певним ступенем приватності. Інтерв'ю про досвіди війни, як правило, записують не вдома у нараторів (в „класичній” усній історії вважають найкращим варіантом), а вимушено в „нейтральних” місцях: в парку чи кафе, на роботі, в автомобілі, в помешканні інтерв'юера. Воїни не хочуть ділитися спогадами вдома, щоб розповідями не травмувати своїх рідних. Однак побачене чи почуте в людному місці (звуки, запахи, поведінка людей) прямо впливає на розгортання розмови³³. Працюючи в архіві усної історії зі супровідною документацією записів з учасниками бойових дій, часто натрапляю на згадки інтерв'юерів про те, що після виключення диктофону розмова ще тривала навіть годину і більше часу. Оповідачі говорили

³² C. Pascoe Leahy (2022). *The Afterlife of Interviews: Explicit Ethics and Subtle Ethics in Sensitive or Distressing Qualitative Research*. „Qualitative Research” (Vol. 22. Issue 5: Hierarchy and Inequality in Research: Practices, Ethics and Experiences), с. 777–794. <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/14687941211012924> [режим доступу 21.04.2024].

³³ N. Hunt (2010). *Memory, War and Trauma*. Cambridge University Press, с. 61–80

на нейтральні теми про сьогодення, більше дізнавалися про інтерв'юерів та ін. Чи має дослідник достатній ресурс часу на „перед інтерв'ю” і „після інтерв'ю”? Щобільше, чи має дослідник ресурс для спілкування з оповідачами „по той бік”, чиї думки і дії прямо протилежні його / її позиції або ж містять відкриту неправду?

В записках травматичних спогадів інтерв'юер вибудовує розмову-діалог зі співрозмовниками, але водночас контролює і балансує між заглибленням у розповідь та безпекою. Він / вона слухає „головою і серцем”: налаштований на розкриття важливих тематичних сюжетів і водночас зберігає емоційну про-никливість щодо того, як наратор себе почуває³⁴. Травма свіжа і ще не вписана в його / її життєпис, на відміну від спогадів про віддалене минуле.

Варто поважати особисті кордони наратора – знаходитися на безпечній відстані, уникати фізичного контакту, який може бути неприємним, контролювати свою жестикуляцію і не робити різких рухів руками і тілом. Військові інстинктивно пильнують чужі руки, в яких може бути зброя. Коли оповідь ви-кликала сильні емоції, інтерв'юеру варто перечекати, дати можливість їм вийти. Це моменти важливого і важкого свідчення. Не варто вдаватися до підтримки на кшталт „тримайся”, „мені дуже шкода”, „все буде добре”, „я Вас розумію” і не давати своїх оцінок („складно сказати, я там не був/не була”, „навіть не знаю, що й думати”). Слова, які дають відчуття опори: „зараз безпечно”, „це вже минуло”. Якщо ми не знаємо, що відповісти, важливо бути щирим і сказати: „я не знаю, що Вам відповісти, але я тут, поруч”. Запропонувати перерву чи перенести продовження розмови. В разі особливо важкої нарації етично недоцільно, щоб запис закінчувався у цей момент. Так само помилково наперед бачити / шукати в спогадах про сучасну війну лише травматичне.

Етичні норми визначають взаємодію не лише між дослідником і оповіда-чем, але й в всередині дослідницької групи, а також назовні з досліджуваною спільнотою і суспільством загалом через розміщення і презентації матеріалів проєктів. Слід також врахувати, що як би ми не намагалися продумати все з етики дослідження, до кінця всього не врахуємо – завжди залишаються ризики, „почи-наючи від фізичного, емоційного та репутаційного, і присутні до, під час та після проведення дослідження”³⁵. А в усній історії незавершеного минулого – це ще непередбачувані нові ситуації інтерв'ю, потреба йти на компроміси і рішення, які (пере)приймаються в часі тривання проєкту.

Підсумки

Після повномасштабної російської війни проти України в лютому 2022 року по-стало чимало дослідницьких ініціатив з документування воєнних свідчень. Ця розвідка є спробою привернути увагу до фахової академічної фіксації свідчень сучасної російсько-української війни з 2014 року, а відтак творення широкого

³⁴ C. Pascoe Leahy (2022). *Op. cit.*

³⁵ E. Jessee (2017). *Op. cit.*

комплексу нової бази історичних джерел, належно записаних та збережених в архівах усної історії для роботи тепер і особливо на майбутню перспективу.

Ґрунтуючись на практичній роботі з інтерв'ювання досвідів українських воїнів, волонтерського руху, Революції Гідності впродовж 2015–2021 років, можна говорити про потребу перегляду класичного інструментарію усної історії в записах про сучасне і ще незавершене. Особливо актуалізується питання етики усної історії війни. Етика дослідження охоплює всі послідовні процеси: між оповідачем та інтерв'юером (під час безпосередньої передачі та запису свідчень), всередині дослідницької групи проекту, під час публічної популяризації результатів. В тексті, на прикладі інтерв'ю з українськими воїнами (мобілізованими, добровольцями і кадровими військовими) початку російської війни в Україні в 2014–2015 роках, найбільша увага прикута до аналізу етичних моментів підготовки і ситуацій запису інтерв'ю (на рівні оповідач–інтерв'юер).

Запропоновані міркування невичерпні, вони лише почасти торкаються окремих питань, сигналізуючи їхню важливість. „Виробити” єдину методiku і етику роботи зі свіжими спогадами є неможливо і шкідливо водночас – різними є ситуації інтерв'ю, записані історії кожна по-своєму унікальні, втім, вкрай важливо проговорювати практичний бік, означувати проблемні поля і спільно шукати на них відповіді. Набутий практичний досвід в роботі зі запису й опрацювання свідчень з російської війни в Україні з 2014 року, переосмислені етичні моменти будуть корисними і залишаються актуальними в дослідницькому полі ще й досі триваючої війни (особливо після широкомасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 року) і загалом в усній історії світових воєн.

Бібліографія

- Аркуша О., Литвин М. (ред.), Боднар Г., Лукачук О., Хлипавка Л. (упоряд.). (2018). *Про гідність. Волонтерський рух в Україні 2013–2017 років*. Національна академія наук України. Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича. Львів.
- Глотов С. (уклад.). (2018). *У вогняному кільці. Оборона Луганського аеропорту*. Харків.
- Грінченко Г. (2021). *Питання, наративи, інтерпретації: усна історія як мистецтво балансу і взаємодії*. В Грінченко Г. (ред.), *Слухати, чути, розуміти: усна історія України ХХ–ХХІ століть*. Тов. «Арт книга». Київ.
- Грінченко Г. (ред.). (2016). *Усна історія (не)подоланого минулого: подія – наратив – інтерпретація: Матеріали міжнар. наук. конф., [м. Одеса] 8–11 жовтня 2015 р.* Харків.
- Грінченко Г. (ред.). (2021). *Слухати, чути, розуміти: усна історія України ХХ–ХХІ століть*. Тов. «Арт книга». Київ.
- Грінченко Г., Реброва І., Романова І. (2012). *Усна історія в пострадянських дослідницьких практиках (на прикладі сучасних Білорусії, Росії та України)*. „Український історичний журнал”, 4.
- Кісь О. (2017, 15 січня), *Усна історія в сучасній Україні: здобутки і виклики часу*. <https://ua.boell.org/uk/2017/01/16/usna-istoriya-v-suchasniy-ukrayini-zdobutki-i-vikliki-chasu> [режим доступу 21.04.2024].

- Кісь О., Грінченко Г., Пастушенко Т. (ред.). (2014). *Суспільні злами і поворотні моменти: макроподії крізь призму автобіографічної розповіді: Матеріали міжнар. наук. конф., [м. Львів] 25–26 вересня 2014 р.* Інститут народознавства НАН України. Львів.
- Курлович А. (2022, 22 травня). *Як підтримати близьку людину на війні. Поради психологів.* „Українська правда”. <https://life.pravda.com.ua/society/2022/05/22/248756> [режим доступу 24.04.2024].
- Міністерство охорони здоров'я України (2022, 12 березня), *#МОЗ публікує інформує про прояви та лікування ПТСР – посттравматичного стресового розладу.* <https://www.facebook.com/moz.ukr/posts/332174298936793> [режим доступу 24.04.2024].
- Привалко Т. (відп. ред.), Білобровець О., Бондарук Л., Ковтунович Т., Привалко Т. (уклад.). (2017). *Майдан від першої особи. Регіональний вимір.* (Вип. 3: у 2 ч. Ч. 1. АР Крим – Луганська області). «К.І.С.». Київ.
- Привалко Т. (відп. ред.), Боднар Г., Доброер О., Ковтунович Т., Морозова О., Стукалова О. (уклад.). (2018). *Майдан від першої особи. Регіональний вимір.* (Вип. 3: у 2 ч. Ч. 2: Львівська – Чернігівська області). «К.І.С.». Київ.
- Розенталь Г. (2008). *Цілюща дія розповідання історій: до питання про умови розповідання історій у контексті дослідження та терапії.* В Кравченко В., Грінченко Г. (ред.), *Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. Вип. 11-12. Усна історія в соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень.* Тов. „НТМТ”. Харків.
- Славінська І. (2014, 27 лютого), *Посттравматичний синдром: поради психологів.* „Українська правда”. <https://life.pravda.com.ua/health/2014/02/27/154476> [режим доступу 24.04.2024].
- Славінська І. (2019, 16 березня). *Сергій Жадан: „Новий роман про війну писатиму інакше”.* „Українська правда”. https://life.pravda.com.ua/culture/2019/03/16/236057/?fbclid=IwAR0fjz0bjr-Uy7WTjq_b_f4mYEN3kD0h1jkkUgJvtz7pZHeJelqA6zPYx-U [режим доступу 24.04.2024].
- Томсон А. (2008). *Чотири зміни парадигм в усній історії.* В Кравченко В., Грінченко Г. (ред.), *Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. Вип. 11–12. Усна історія в соціально-гуманітарних студіях: теорія і практика досліджень.* ТОВ „НТМТ”. Харків.
- Українська асоціація усної історії (2024). <https://oralhistory.com.ua> [режим доступу 19.04.2024].
- Український інститут національної пам'яті. *Архів усної історії* (2024). <https://ui.inpr.gov.ua/uk/archive> [режим доступу 19.04.2024].
- Штогрін І. (уклад.). (2016). *АД. Аеропорт Донецьк 242. Історія мужності, братерства і самопожертви.* Клуб сімейного дозвілля. Харків.
- Canadian Institute of Ukrainian Studies. *Witnessing the War in Ukraine Summer Institute* (2022-2024). <https://www.ualberta.ca/canadian-institute-of-ukrainian-studies/news-and-events/summer-institutes/witnessing-war-ukraine/index.html> [режим доступу 21.04.2024].
- Cave M., Sloan S.M. (eds.). (2014). *Listening on the Edge: Oral History in the Aftermath of Crisis.* Oxford University Press.
- Cramer J. (2020). „First, Do No Harm”: *Tread Carefully Where Oral History, Trauma, and Current Crises Intersect.* „The Oral History Review”, 47 (2).
- Hunt N. (2010). *Memory, War and Trauma.* Cambridge University Press.

- Jessee E. (2017). *Managing Danger in Oral Historical Fieldwork*. „The Oral History Review”, 44(2).
- Leydesdorff S. (2011). *Surviving the Bosnian Genocide: The Women of Srebrenica Speak*. Richardson, K. (trans.). Indiana University Press. Bloomington.
- Pascoe Leahy C. (2022). *The Afterlife of Interviews: Explicit Ethics and Subtle Ethics in Sensitive or Distressing Qualitative Research*. „Qualitative Research”, (Vol. 22. Issue 5: Hierarchy and Inequality in Research: Practices, Ethics and Experiences). <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/14687941211012924> [режим доступу 21.04.2024].
- Petrl, A., Hasanović, H. (2020). *Voices from Srebrenica: Survivor Narratives of the Bosnian Genocide*. NC: McFarland. Jefferson.
- Reynolds R. (2012). *Trauma and Relational Dynamics of Life-History Interviewing*. „Australian Historical Studies”, 43 (1) (Biography and Life-Writing).

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(2) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.2.5

Żanna Osikowicz

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID 0000-0002-4192-1354

Adaptacja do życia w Polsce uchodźców wojennych z Ukrainy

Adaptation of War Refugees From Ukraine to Life in Poland

Abstrakt

Wojna w Ukrainie wywołana przez państwo rosyjskie zmusiła do opuszczenia swojego kraju ok. 7 milionów ludzi. Jest to jeden z największych kryzysów migracyjnych, które nastąpiły w ostatnich latach w Europie. Bliskość geograficzna i długość linii granicznej Polski i Ukrainy powoduje, że Polska jako bezpośredni sąsiad stał się głównym kierunkiem migracji dla uciekających przed wojną Ukraińców. Dane opracowanie ma na celu zrozumienie głównych wyzwań, wsparcia społecznego, czynników wpływających na adaptację, barier kulturowych i językowych, relacji między uchodźcami a społecznością lokalną, oraz strategii radzenia sobie z traumatycznymi przeżyciami wojennymi. Analiza czynników kulturowych, społecznych i demograficznych pomaga wyodrębnić różnice między różnymi grupami uchodźców – takimi jak rodziny, osoby starsze czy młodzież – oraz zrozumieć, w jaki sposób utrzymywanie tożsamości kulturowej wpływa na proces ich adaptacji.

W opracowaniu wykorzystano metodę analizy i syntezy literatury, analizę danych statystycznych oraz źródła internetowe. Dany temat podkreśla znaczenie zrozumienia perspektyw i aspiracji uchodźców z Ukrainy w kontekście ich przyszłości w Polsce. Jest to istotny temat badawczy, który pozwala na lepsze zrozumienie doświadczeń uchodźców wojennych i może przyczynić się do doskonalenia programów integracyjnych i wsparcia dla tej grupy społecznej w Polsce.

Słowa kluczowe: uchodźcy wojenni z Ukrainy, adaptacja, wojna w Ukrainie.

Abstract

The war in Ukraine, instigated by the Russian state, has forced approximately 7 million people to flee their country. This is one of the biggest migration crises in recent years. Due to the geographic

proximity and the length of the border line between Poland and Ukraine, Poland has become a primary migration destination for Ukrainians fleeing the war. The data study aims to understand the main challenges refugees face, including social support, adaptation factors, cultural and language barriers, relationships with the local community, and coping strategies for dealing with war trauma. Also, it examines differences between various groups of refugees – such as families, the elderly, and the young – and analyzes how maintaining cultural identity influences the adaptation process. The study employs the methods of literature analysis and synthesis, statistical data analysis, and the examination of online sources. The given topic emphasizes the importance of understanding the perspectives and aspirations of Ukrainian refugees regarding their future in Poland. It is an important area of research that provides a deeper understanding of the experiences of war refugees and can contribute to improving integration and support programs for this social group in Poland.

Keywords: Ukrainian war refugees, adaptation, war in Ukraine

Wstęp

Nie bez znaczenia pozostaje fakt, że poza wspólną granicą z Ukrainą łączy nas bliskość kulturowa i językowa, a obywatele tego kraju, jeszcze przed wybuchem wojny, licznie przybywali nad Wisłę w poszukiwaniu pracy i lepszego życia. Dlatego też Polska stała się pierwszym, a często już docelowym, przystankiem dla uciekających przed wojną Ukraińców. Ten napływ uchodźców wojennych w nieunikniony sposób rodzi pytania o przyszłość i wyzwania związane z adaptacją obywateli Ukrainy w Polsce. W tym artykule postaram się odpowiedzieć na następujące pytania badawcze:

- Jakie są główne wyzwania związane z adaptacją uchodźców wojennych z Ukrainy do życia w Polsce?
- Jakie wsparcie społeczne i instytucjonalne jest dostępne dla uchodźców z Ukrainy w procesie adaptacji w Polsce?
- Jakie są czynniki, które wpływają na pozytywną adaptację uchodźców wojennych do życia w Polsce?
- Jakie są przeszkody kulturowe i językowe, z którymi uchodźcy z Ukrainy muszą się zmierzyć w codziennym życiu w Polsce?
- Jakie są doświadczenia uchodźców z Ukrainy związane z integracją społeczną, zawodową i edukacyjną w Polsce?
- Jakie strategie radzenia sobie z traumatycznymi przeżyciami wojennymi wykorzystują uchodźcy z Ukrainy w procesie adaptacji?
- Jakie są perspektywy i aspiracje uchodźców z Ukrainy dotyczące ich przyszłości w Polsce?

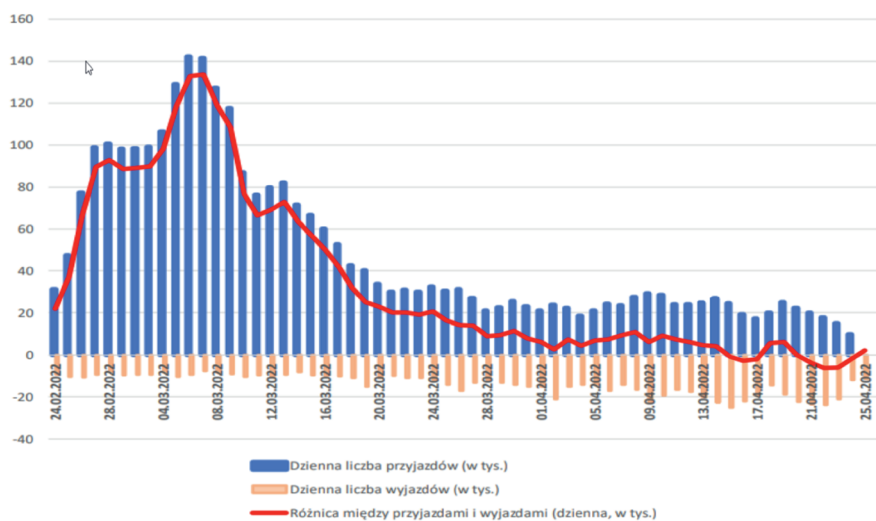
Już przed wybuchem wojny Polska i Ukraina były, można rzec, połączone więzami. Miały na to wpływ takie czynniki jak:

- już przed wojną (2022) istniała w Polsce liczna grupa Ukraińców pracujących/zamieszkujących, którą można szacować na ok. 1,35 mln (na podstawie danych GUS); grupa ta była silnie zmaskulinizowana i składała się głównie z osób aktywnych zawodowo (ponad 95% ogółu);

- imigranci ukraińscy wyraźnie dominowali we wszystkich możliwych kanałach napływu na polski rynek pracy (oświadczenia pracodawców – 88%, zezwolenia na pracę – 71%, zezwolenia na pracę sezonową – 98% w okresie 2018–2021);
- ze względu na specyficzne formy migracji, tj. czasową lub nawet cyrkulacyjną mobilność między Ukrainą a Polską, oba kraje zostały połączone dobrze rozwiniętymi szlakami komunikacyjnymi;
- jak w wielu podobnych przypadkach, tak masowa migracja była możliwa nie tylko dzięki aktywnemu zaangażowaniu formalnych i nieformalnych podmiotów rekrutujących pracowników, ale także dlatego, że była silnie napędzana przez dobrze rozwinięte sieci migracyjne;
- mimo coraz powszechniejszej obecności Ukraińców na polskim rynku pracy, skala napięć gospodarczych i społeczno-kulturowych utrzymywała się na stosunkowo niskim poziomie¹.

Konflikt w Ukrainie spowodował tragiczne konsekwencje dla wielu osób, które zmuszone były opuścić swoje domy i uciec przed przemocą i niebezpieczeństwem. Polska, sąsiadująca z Ukrainą, odgrywa ważną rolę w przyjmowaniu uchodźców wojennych, oferując im schronienie i szansę na nowy początek. Jednak adaptacja do życia w nowym kraju nie jest łatwym zadaniem. W tym artykule przyjrzymy się procesowi adaptacji uchodźców wojennych z Ukrainy w Polsce.

Wykres 1. Wzrost napływu i skala wzrostu migracji

Źródło: M. Duszczyk, P. Kaczmarczyk, *Wojna i migracja: napływ uchodźców wojennych z Ukrainy i możliwe scenariusze na przyszłość*, <https://www.migracje.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2022/04/Spotlight-APRIL-2022-PL.pdf>.

¹ M. Duszczyk, P. Kaczmarczyk. *Wojna i migracja: napływ uchodźców wojennych z Ukrainy i możliwe scenariusze na przyszłość*. <https://www.migracje.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2022/04/Spotlight-APRIL-2022-PL.pdf> [dostęp: 25.05.2023].

Na wskazanym wykresie widać jak na dłoni, że problem migracji w początkowym etapie był ogromny. Co wymagało pilnych działań w szczególności w celu zapewnienia dostępności usług społecznych w ramach realizowanej polityki publicznej.

Ten moment w historii wojny w Ukrainie zrodził wiele problemów związanych z adaptacją. Są to m.in.:

- zapewnienie podstawowych potrzeb;
- język i edukacja;
- zatrudnienie i szkolenia zawodowe;
- integracja społeczna;
- pomoc psychologiczna;
- dostęp do praw i usług;
- współpraca międzykulturowa.

W porównaniu z innymi europejskimi państwami Polska nie dysponuje doświadczeniem w przyjmowaniu uchodźców wojennych i humanitarnych na szeroką skalę. Polska nigdy nie miała również do czynienia z tak znaczną liczbą obcokrajowców nieznających języka polskiego. Napływowi uchodźców na masową skalę towarzyszyła powszechna akcja pomocowa, w którą miliony Polaków włączyło się w pełni dobrowolnie.

Z badań sondażowych przeprowadzonych około 2 miesiące po rozpoczęciu rosyjskiej inwazji², które miały na celu określenie sytuacji uchodźców z Ukrainy, wynika, że do Polski w głównej mierze przybyły dobrze wykształcone kobiety z dziećmi z klasy średniej, które w Ukrainie mieszkaly w miastach i dobrze oceniały swoją sytuację finansową. Uchodźcy najczęściej zamieszkiwali w mieszkaniach i domach samodzielnie wynajmowanych lub opłacanych przez inne osoby. U polskich rodzin znalazło schronienie 17% respondentów. Niewielu uchodźców mieszkało w miejscach zbiorowego zakwaterowania. Uchodźcy dobrze ocenili pomoc udzieloną przez Polaków. Najwyżej zostali ocenieni wolontariusze pracujący na granicy oraz polskie służby mundurowe. Większość z badanych uchodźców nie znała języka polskiego, ale uczyła się go bądź chciała to zrobić. W Polsce około 20% z nich znalazło pracę, a ¾ chciałoby ją znaleźć w przyszłości. Większość uchodźców zarejestrowała się w rejestrze PESEL. Prawie połowa dzieci uchodźców brała udział w zajęciach online w ukraińskiej szkole. Połowa uchodźców posłała swoje dzieci do polskiej szkoły, tyle samo badanych planowało powrót do Ukrainy w przyszłości.

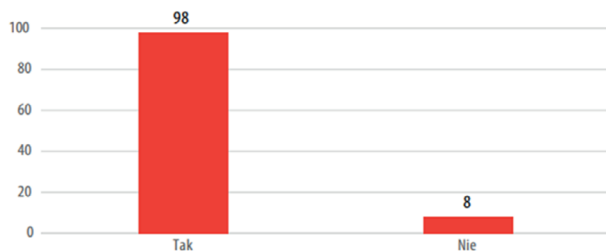
Dla 98% Ukraińców przekraczających polsko-ukraińską granicę Polska była krajem docelowym.

Osoby, które napłynęły do Polski od 24.02.2022 r. w większości zostały zmuszone do przemieszczenia się na terytorium Polski przez wojnę i ich podstawowym celem nie była praca zarobkowa. Niemniej jednak także te osoby cechują się w Polsce wysoką aktywnością zawodową. Około 65% pracuje, około 24% poszukuje odpowiedniej pracy (bezrobotni), a jedynie 11% stanowią osoby nieaktywne zawodowo. Dla porównania:

² P. Długosz, L. Kryvachuk, D. Izdebska-Długosz (Lublin, 2022). *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość*. https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/21387/Uchodzczy_wojenni_net%2814%29.pdf?sequence=6&isAllowed=y [dostęp: 10.04.2023].

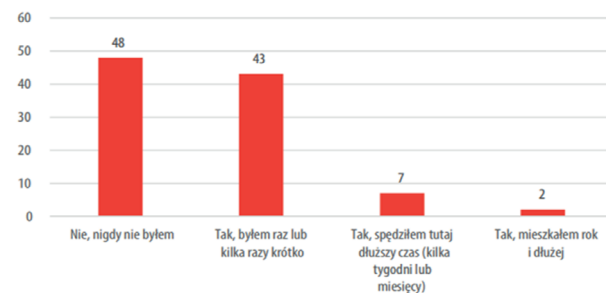
w tym samym okresie, według Badań Aktywności Ekonomicznej Ludności, wśród kobiet z polskim obywatelstwem w wieku produkcyjnym (15-64 lata) około 65% pracowało, około 2% poszukiwało pracy, a 33% było nieaktywne zawodowo.

Wykres 2. Polska jako kraj docelowy

Źródło: Długosz, L. Kryvachuk, D. Izdebska-Długosz, *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość*, Lublin 2022, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/21387/Uchodzczy_wojenni_net%2814%29.pdf?sequence=6&isAllowed=y [dostęp: 10.04.2023].

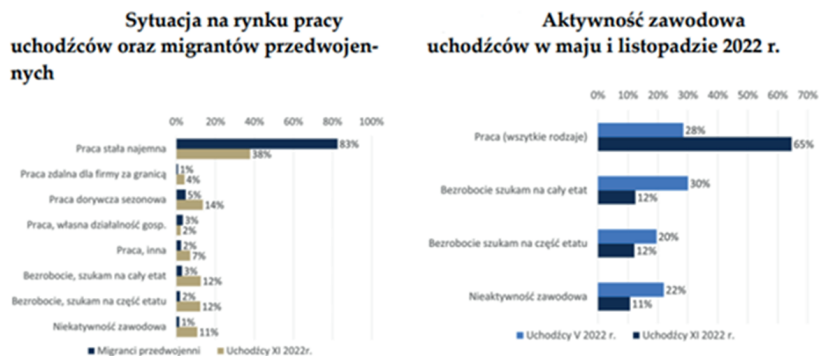
Wykres 3. Uchodźcy zapytani o to, czy byli kiedyś w Polsce

Źródło: P. Długosz, L. Kryvachuk, D. Izdebska-Długosz, *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość*, Lublin 2022, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/21387/Uchodzczy_wojenni_net%2814%29.pdf?sequence=6&isAllowed=y [dostęp: 10.04.2023].

Pozostający w Polsce uchodźcy szybko adaptowali się do realiów polskiego rynku pracy, o czym świadczy porównanie ich sytuacji zawodowej w maju 2022 roku (poprzednie badanie skierowane tylko do uchodźców) z wynikami badania zakończonego w listopadzie 2022 roku. Okazuje się, że pomimo iż imigracja po 24.02.2022 roku była w większości przymusowa, to już w maju 2022 roku duża część uchodźców (28%) zdołała znaleźć jakąś pracę, a ok. 50% deklarowała, że chciałyby znaleźć w Polsce pracę. Badanie z listopada 2022 roku pokazuje, że większość uchodźców, którzy pozostali w Polsce, zdołała znaleźć pracę (65%), odsetek poszukujących pracy na pełny etat spadł z 30% do 12%, a odsetek poszukujących pracy na część etatu spadł z 20% do 12%. Udział nieaktywnych zawodowo zmniejszył się natomiast z 22% w maju do 11% w listopadzie.

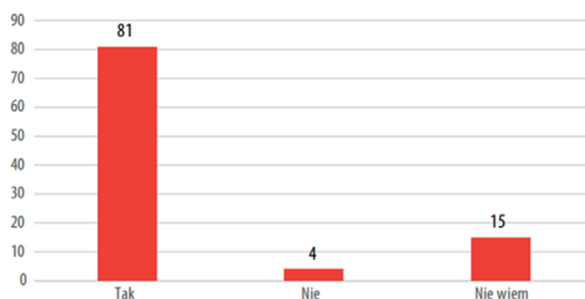
Wykres 4. Sytuacja na rynku pracy oraz aktywność zawodowa uchodźców

Źródło: *Sytuacja życiowa i ekonomiczna migrantów z Ukrainy w Polsce – wpływ pandemii i wojny na charakter migracji w Polsce. Raport z badania ankietowego*, https://nbp.pl/wp-content/uploads/2023/04/Sytuacja-zyciowa-i-ekonomiczna-migrantow-z-Ukrainy-w-Polsce_raport-z-badania-2022.pdf [dostęp: 12.03.2023].

Wcześniejszy pobyt w naszym kraju oraz znajomość języka polskiego w znacznym stopniu mogą ułatwić uchodźcom odnalezienie się w nowych warunkach oraz zniwelowanie stresu. Znajomość języka jest konieczna nie tylko po to, aby poruszać się w polskiej rzeczywistości, ale warunkuje także – w przypadku planów stałego osiedlenia się w Polsce – sukces edukacyjny i zawodowy uchodźców. Chęć nauki języka polskiego deklaruje zdecydowana większość uchodźców, co dokładnie widać na następnym wykresie (Wykres 5). Analizy pokazują, że częściej zamierzają się uczyć języka polskiego ankietowani zamieszkujący w dużych miastach powyżej 500 tys. (84%) niż na wsi (74%). Z badania dowiadujemy się także o skali pomocy Polaków w zakresie bezpłatnych kursów języka polskiego. Większość badanych respondentów, którzy już uczestniczą w różnego rodzaju kursach, robi to bezpłatnie (92%). Tylko 8% badanych płaci za naukę języka.

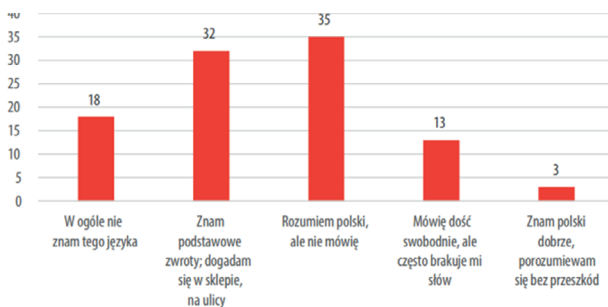
Wykres 5. Uchodźcy zapytani o to, czy planują naukę języka polskiego

Źródło: P. Długosz, L. Kryvachuk, D. Izdebska-Długosz, *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość*, Lublin 2022, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/21387/Uchodzczy_wojenni_net%2814%29.pdf?sequence=6&isAllowed=y [dostęp: 10.04.2023].

Z danych wynika, iż około 20% badanych w ogóle nie zna języka polskiego. Zna podstawowe zwroty oraz potrafi się porozumieć w prostych, codziennych sytuacjach komunikacyjnych $\frac{1}{3}$ respondentów. Podobnie $\frac{1}{3}$ badanych posiada bierną znajomość języka polskiego. Dobrą znajomość polszczyzny, bez barier w rozumieniu, deklaruje 16% respondentów.

Wykres 6. Poziom znajomości języka polskiego w %

Źródło: P. Długosz, L. Kryvachuk, D. Izdebska-Długosz, *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość*, Lublin 2022, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/21387/Uchodzczy_wojenni_net%2814%29.pdf?sequence=6&isAllowed=y [dostęp: 10.04.2023].

Na Wykresie 7 zaprezentowano odpowiedzi pokazujące motywy wyboru naszego kraju przez uchodźców. Ukraińcy przyjechali do Polski dlatego, że mieli tu swoją rodzinę, znajomych oraz dlatego, że Polska jest im bliska pod względem kulturowym

Wykres 7. Motywy wyboru Polski jako miejsce schronienia

Źródło: P. Długosz, L. Kryvachuk, D. Izdebska-Długosz, *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość*, Lublin 2022, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/21387/Uchodzczy_wojenni_net%2814%29.pdf?sequence=6&isAllowed=y [dostęp: 10.04.2023].

i językowym. Tym, że do Polski można było relatywnie szybko się przedostać, kierowała się ¼ pytanych, tyle samo respondentów wskazało, że z Polski można szybko wrócić do swojego domu w Ukrainie. Częściowo o wyborze Polski na miejsce schronienia zdecydowała wiedza Ukraińców o oferowanej w Polsce pomocy dla uchodźców oraz fakt, że Polska jest w NATO i z tego względu nadaje się na bezpieczne schronienie przed wojną. W niewielkim stopniu zdecydowała łatwość przekroczenia polskiej granicy oraz dobra siatka połączeń drogowych i kolejowych. Z uzyskanych odpowiedzi wynika też, że niewielu Ukraińców przyjechało do Polski dlatego, że już wcześniej miało takie plany lub wcześniej byli w pracy w Polsce. Warto dodać, że w głównej mierze szalę na rzecz wyboru Polski jako kraju docelowego przechyliły sieci społeczne oraz bliskość kulturowa. Być może o przyjeździe zdecydowały też czynniki ekonomiczne. Stopa życiowa w Polsce jest znacznie wyższa niż w Ukrainie. Możliwość korzystania ze świadczeń społecznych przez uchodźców mogła być dodatkowym atutem Polski, podnoszącym jego atrakcyjność.

Rząd centralny, władze samorządowe, pracodawcy, organizacje pozarządowe i osoby prywatne były zaangażowane w pomoc uchodźcom z Ukrainy na wiele sposobów, ale znaczna część tych działań miała charakter krótkoterminowy. Polski rząd przyjął specjalną Ustawę z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa, która gwarantuje:

- legalny pobyt w Polsce;
- pomoc finansową i pozafinansową w celu zaspokojenia podstawowych potrzeb;
- dostęp do rynku pracy (w tym środki służące otwarciu zawodów medycznych), który skutkował zatrudnieniem ponad 200 tysięcy uchodźców;
- dostęp do opieki zdrowotnej;
- dostęp do szkół i opieki przedszkolnej dla dzieci uchodźczych³.

Pierwszym i najważniejszym krokiem w procesie adaptacji jest zapewnienie bezpiecznego schronienia i podstawowych potrzeb. Polska, wraz z organizacjami międzynarodowymi i lokalnymi partnerami, działa na rzecz zapewnienia odpowiednich warunków zakwaterowania, żywności, opieki medycznej i innych podstawowych usług dla uchodźców. To daje im poczucie bezpieczeństwa i stabilności, które są niezbędne do dalszej adaptacji⁴.

Kolejnym ważnym aspektem jest nauka języka. Polski jest głównym językiem używanym w kraju, dlatego umiejętność porozumiewania się nim jest kluczowa dla integracji społecznej i zawodowej. Organizowane są kursy językowe, które pomagają uchodźcom opanować podstawy języka polskiego i komunikować się w codziennych sytuacjach. Znajomość języka ułatwia nawiązywanie kontaktów, poszukiwanie pracy i rozwijanie się w społeczeństwie⁵.

³ Tamże.

⁴ *Sprawdź, gdzie i jaka pomoc uchodźcom z Ukrainy jest potrzebna!*. <https://www.gov.pl/web/pozytek/sprawdz-gdzie-i-jaka-pomoc-uchodzcom-z-ukrainy-jest-potrzebna> [dostęp: 10.07.2023].

⁵ Tamże.

Integracja społeczna odgrywa również istotną rolę w procesie adaptacji. Polacy są otwarci na przyjmowanie uchodźców i starają się pomóc im w znalezieniu swojego miejsca w społeczności. Organizacje pozarządowe, władze lokalne i wolontariusze angażują się w inicjatywy, takie jak spotkania integracyjne, warsztaty kulturalne czy programy mentorowania. To umożliwia uchodźcom poznanie polskiej kultury, tradycji i wartości oraz budowanie relacji z miejscowymi mieszkańcami.

Kwestie związane z edukacją i zatrudnieniem są również istotne dla adaptacji uchodźców wojennych. Dostęp do edukacji dla dzieci uchodźców jest zapewniany na tych samych zasadach, co dla polskich dzieci. System edukacyjny w Polsce oferuje różne możliwości, takie jak szkoły publiczne i prywatne, co daje uchodźcom elastyczność w wyborze odpowiedniego miejsca dla swoich dzieci. W przypadku dorosłych istnieją programy szkoleniowe, które pomagają uchodźcom rozwijać swoje umiejętności i zdobywać kwalifikacje zgodne z lokalnym rynkiem pracy. Wsparcie w znalezieniu zatrudnienia to kluczowy element umożliwiający uchodźcom samodzielne utrzymanie się i pełne uczestnictwo w społeczeństwie⁶. Proces adaptacji jest również wspierany przez różne programy wsparcia psychologicznego i społecznego. Doświadczenia wojny i ucieczki mogą pozostawić ślady na psychice uchodźców. Dlatego istnieją specjalistyczne programy, które oferują pomoc psychologiczną, terapię i wsparcie emocjonalne. Organizowane są również grupy wsparcia, które umożliwiają uchodźcom dzielenie się swoimi przeżyciami i nawiązywanie relacji z osobami z podobnymi doświadczeniami.

Ważnym aspektem adaptacji jest również zachowanie własnej tożsamości kulturowej. Polska jest krajem z różnorodnym dziedzictwem kulturowym, a uchodźcy mają możliwość dzielenia się swoimi tradycjami, kuchnią i sztuką. Organizowane są festiwale, wystawy i inne wydarzenia, które promują różnorodność kulturową i umożliwiają uchodźcom wyrażenie swojej tożsamości.

Adaptacja do życia w Polsce uchodźców wojennych z Ukrainy to proces, który wymaga zaangażowania wielu stron. Władze państwowe, organizacje pozarządowe, społeczność lokalna i sami uchodźcy muszą współpracować, aby umożliwić pełne zaakceptowanie i integrację. To wymaga czasu, cierpliwości i wzajemnego zrozumienia. Jednak udana adaptacja przynosi korzyści zarówno dla samych uchodźców, jak i dla całego społeczeństwa, tworząc bardziej otwarte i zróżnicowane społeczeństwo oparte na wzajemnym szacunku i współpracy⁷.

W obliczu trwającego konfliktu w Ukrainie Polska kontynuuje swoje zaangażowanie w przyjmowanie uchodźców wojennych i zapewnianie im bezpiecznego schronienia. Adaptacja jest trudnym procesem, ale z odpowiednim wsparciem i zaangażowaniem można stworzyć warunki, które umożliwią uchodźcom rozpoczęcie nowego rozdziału w swoim życiu⁸.

⁶ *Ustawa o pomocy obywatelom Ukrainy*. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220000583> [dostęp: 12.06.2023].

⁷ Tamże.

⁸ *Obywatele Ukrainy w Polsce – aktualne dane migracyjne*. <https://www.gov.pl/web/udsc/obywatele-ukrainy-w-polsce--aktualne-dane-migracyjne> [dostęp: 05.06.2023].

Co do zatrudnienia, Ukraińcy w Polsce angażują się w różnorodne sektory gospodarki. Największa liczba Ukraińców pracuje w sektorze budowlanym, gdzie często podejmują prace fizyczne, takie jak: prace wykończeniowe, remonty czy prace konstrukcyjne. Są również obecni w sektorze rolnym, szczególnie w gospodarstwach rolnych i sezonowej pracy w rolnictwie. W sektorze usługowym można ich spotkać w hotelarstwie, gastronomii, sprzątaniu, opiece nad osobami starszymi i dziećmi. Ponadto, niektórzy Ukraińcy podejmują pracę jako kierownicy, pracownicy fabryk czy w branży IT⁹. Ważnym aspektem jest również rola przedsiębiorczości wśród społeczności ukraińskiej w Polsce. Wiele osób decyduje się na założenie własnej działalności gospodarczej, otwierając sklepy spożywcze, restauracje, salony fryzjerskie czy prowadząc usługi remontowe. W ten sposób Ukraińcy przyczyniają się do rozwoju lokalnej gospodarki i tworzenia miejsc pracy. Niektórzy Ukraińcy mają również kwalifikacje zawodowe i wyższe wykształcenie, które mogą wykorzystać w bardziej specjalistycznych branżach, takich jak medycyna, informatyka, inżynieria czy finanse. W tych obszarach znajomość języka polskiego i kwalifikacje zawodowe są często kluczowe do znalezienia odpowiedniej pracy. Warto zaznaczyć, że Ukraińcy nie tylko pracują, ale także integrują się społecznie. Wiele organizacji społecznych, stowarzyszeń i kościołów oferuje wsparcie w procesie adaptacji, organizuje kursy językowe, wydarzenia kulturalne i społeczne, które umożliwiają im nawiązywanie kontaktów, budowanie relacji oraz utrzymanie więzi ze swoją ojczyzną¹⁰.

Migracja Ukraińców do Polski ma ogromne znaczenie dla obu krajów. Z danych ze stycznia 2023 roku wychodzi na to, że prawie 750 tysięcy osób z Ukrainy pracuje legalnie w Polsce. Ukraińcy wnoszą swoje umiejętności, pracowitość i kulturę do polskiego społeczeństwa, jednocześnie korzystając z możliwości rozwoju osobistego i poprawy warunków życia. Integracja społeczności ukraińskiej w Polsce to proces dynamiczny, który przyczynia się do wzmocnienia wielokulturowości i wzajemnego zrozumienia w społeczeństwie polskim¹¹.

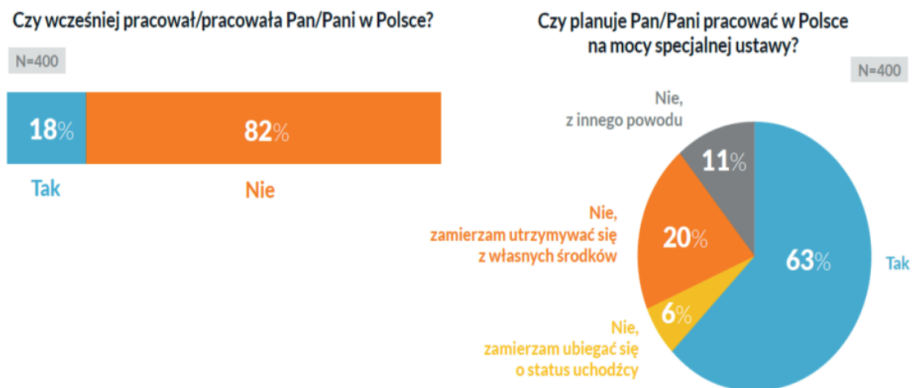
Adaptacja może być procesem stopniowym i czasem wymagać czasu. Istotne jest udzielanie pomocy i wsparcia. Szczególnie, że Polska i Ukraina to dwa kraje o podobnych tradycjach, języku i kulturze. Mimo iż przeszłość historyczna obu narodów nie opiewała w braterskie relacje, to uważam, że należy się zjednoczyć i skupić się na teraźniejszości, aby budować jak najlepszy świat dążący do pokoju i przyjaznych stosunków międzyludzkich na całym globie. Przedstawiony diagram pokazuje, że znaczna część uchodźców z Ukrainy zamierza podjąć pracę zarobkową i próbować normalnie żyć. Uważam, że to były największe obawy w społeczeństwie polskim odnośnie do adaptacji Ukraińców w Polsce.

⁹ *Ilu uchodźców z Ukrainy jest w Polsce [AKTUALNE DANE]*. <https://300gospodarka.pl/news/uchodzcy-z-ukrainy-w-polsce-liczba> [05.09.2023].

¹⁰ Tamże.

¹¹ *Nearly 750,000 Ukrainians in Poland have found jobs – PCPM has helped to employ more than 1,200 of them*. <https://pcpm.org.pl/nearly-750000-ukrainians-in-poland-have-found-jobs-pcpm-has-helped-to-employ-more-than-1200-of-them.html> [dostęp: 12.07.2023].

Wykres 8. Uchodźcy z Ukrainy w Polsce

Źródło: Raport specjalny "Uchodźcy z Ukrainy w Polsce", <https://ewl.com.pl/raport-specjalny-uchodzcy-z-ukrainy-w-polsce/> [dostęp: 15.07.2023].

Jak można przeciwdziałać problemom związanym z adaptacją?

- Język i edukacja: nauka języka polskiego jest kluczowa dla integracji. Rząd polski i organizacje pozarządowe mogą organizować kursy językowe dla uchodźców, aby pomóc im w nauce języka polskiego. Dostęp do edukacji dla dzieci i młodzieży również powinien być zapewniony.
- Zatrudnienie i szkolenia zawodowe: uchodźcy wojenni z Ukrainy mogą potrzebować wsparcia w znalezieniu zatrudnienia w Polsce. Programy szkoleń zawodowych mogą pomóc im w zdobyciu umiejętności niezbędnych do podjęcia pracy.
- Integracja społeczna: ważne jest, aby uchodźcy czuli się akceptowani i mile widziani w społecznościach lokalnych. Organizacje pozarządowe, władze lokalne i społeczności mogą organizować działania integracyjne, takie jak spotkania, wydarzenia kulturalne czy programy wymiany kulturowej.
- Pomoc psychologiczna: wiele uchodźców wojennych może cierpieć z powodu traumy związanej z konfliktem i ucieczką z kraju. Ważne jest, aby zapewnić im dostęp do pomocy psychologicznej i wsparcia emocjonalnego, które mogą pomóc w procesie leczenia i adaptacji.
- Dostęp do praw i usług: uchodźcy powinni mieć dostęp do informacji na temat swoich praw i usług, takich jak opieka zdrowotna, zasiłki socjalne i mieszkalnictwo. Organizacje pozarządowe i urzędy powinny udzielać im wsparcia w tym zakresie.
- Współpraca międzykulturowa: zachęcanie do dialogu między różnymi grupami kulturowymi jest kluczowe dla budowania porozumienia i tolerancji. Organizacje i instytucje społeczne powinny promować inicjatywy, które przyczynią się do zrozumienia i współpracy międzykulturowej¹².

¹² Uchodźcy z Ukrainy w Polsce. Wyzwania i potencjał integracji. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/pl/Documents/Reports/pl-Uchodzcy-z-Ukrainy-w-Polsce-Report.pdf> [dostęp: 20.08.2023].

Zakończenie

Niespotykana dotąd skala zjawiska wymaga zmierzenia się z jednej strony z pytaniem o sposoby kształtowania polityk miejskich uwzględniających obecność nowych mieszkańców, z drugiej strony – o zmiany zachodzące w codziennych relacjach społecznych w wyniku procesów stopniowego wchłaniania przez miasta osiedlających się tu grup uchodźców wojennych z Ukrainy. Kultura jako jeden z fundamentalnych wyznaczników ludzkiej rzeczywistości ma duży wpływ na proces adaptacji migrantów. Jest wiele elementów, które przenikają się w naszych kulturach ze względu na wspólną genezę naszego słowiańskiego pochodzenia. Istnieje jednak wiele zażyłości historycznych, które mogą w znacznym stopniu wpłynąć na proces integracji polsko-ukraińskiej. Potrzeba więc wielu procesów, rozmów a przede wszystkim chęci obu stron, aby proces integracji przechodził w możliwie łagodny sposób.

Podsumowując, proces adaptacji do życia w Polsce uchodźców wojennych z Ukrainy jest długi i trudny, wymaga zaangażowania zarówno ze strony uchodźców, jak i społeczeństwa polskiego. Istotne jest zapewnienie odpowiednich środków, takich jak kursy językowe i zawodowe, programy integracyjne oraz pomoc w znalezieniu pracy i mieszkania, aby umożliwić im nowy początek i lepszą przyszłość. Sukces tego procesu zależy od gotowości społeczeństwa polskiego do przyjęcia uchodźców, empatii, wzajemnego poszanowania i zrozumienia. Tylko dzięki wspólnej pracy i solidarności w działaniu uda się stworzyć nową, bezpieczniejszą przyszłość dla uchodźców w Polsce i społeczeństwo, które kieruje się empatią i wzajemnym szacunkiem.

Bibliografia

- Długosz P., Kryvachuk L., Izdebska-Długosz D. (2022). *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość*. https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/21387/Uchodzczy_wojenni_net%2814%29.pdf?sequence=6&isAllowed=y [dostęp: 10.04.2023].
- Duszczyk M., Kaczmarczyk P. (2022). *Wojna i migracja: napływ uchodźców wojennych z Ukrainy i możliwe scenariusze na przyszłość*. <https://www.migracje.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2022/04/Spotlight-APRIL-2022-PL.pdf> [dostęp: 25.05.2023].
- Ilu uchodźców z Ukrainy jest w Polsce [AKTUALNE DANE]*. <https://300gospodarka.pl/news/uchodzczy-z-ukrainy-w-polsce-liczba> [05.09.2023].
- Nearly 750,000 Ukrainians in Poland have found jobs – PCPM has helped to employ more than 1,200 of them*. <https://pcpm.org.pl/nearly-750000-ukrainians-in-poland-have-found-jobs-pcpm-has-helped-to-employ-more-than-1200-of-them.html> [dostęp: 12.07.2023].
- Obywatele Ukrainy w Polsce – aktualne dane migracyjne*. <https://www.gov.pl/web/udsc/obywatele-ukrainy-w-polsce--aktualne-dane-migracyjne> [dostęp: 05.06.2023].
- Raport specjalny „Uchodźcy z Ukrainy w Polsce”*. <https://ewl.com.pl/raport-specjalny-uchodzczy-z-ukrainy-w-polsce/> [dostęp: 15.07.2023].
- Sprawdź, gdzie i jaka pomoc uchodźcom z Ukrainy jest potrzebna!*. <https://www.gov.pl/web/pozytek/sprawdz-gdzie-i-jaka-pomoc-uchodzczy-z-ukrainy-jest-potrzebna> [dostęp: 10.07.2023].
- Sytuacja życiowa i ekonomiczna migrantów z Ukrainy w Polsce – wpływ pandemii i wojny na charakter migracji w Polsce. Raport z badania ankietowego*. <https://nbp.pl/wp-content/>

uploads/2023/04/Sytuacja-zyciowa-i-ekonomiczna-migrantow-z-Ukrainy-w-Polsce_raport-z-badania-2022.pdf [dostęp: 12.03.2023].

Uchodźcy z Ukrainy w Polsce. Wyzwania i potencjał integracji. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/pl/Documents/Reports/pl-Uchodzcy-z-Ukrainy-w-Polsce-Report.pdf> [dostęp: 20.08.2023].

Ustawa o pomocy obywatelom Ukrainy. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220000583> [dostęp: 12.06.2023].

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(2) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.2.6

Małgorzata Bereźnicka

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID 0000-0002-1525-9184

Justyna Rokitowska

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID 0000-0002-3046-8929

Internetowa kontrola rodzicielska czasu i treści a zaangażowanie młodzieży w seksting oraz potrzeba edukacji w tym zakresie

Internet Parental Control of Time and Content, Youth Involvement in Sexting, and the Need for Education on These Issues

Abstrakt

Internet jako ogromne narzędzie o zasięgu ogólnosiwiatowym może stanowić źródło informacji, wiedzy, rozrywki, jednakże korzystanie z niego w nadmiarze oraz wykorzystywanie nieodpowiednich treści może być również źródłem wielu niebezpieczeństw, grożących młodym użytkownikom w codziennym życiu. W związku z dynamicznymi zmianami, jakie następują wraz z rozwojem technologicznym, pojawiają się również coraz to nowsze kategorie zagrożeń dla bezpieczeństwa we współczesnym świecie. Wraz z szybkim i gwałtownym upowszechnieniem się mediów społecznościowych, dających nowe możliwości dla użytkowników, w coraz większym stopniu rozwijają się kolejne niebezpieczne zjawiska, jak np. seksting, oraz ryzykowne sytuacje z tym związane dla dzieci, młodzieży i dorosłych.

W artykule zaprezentowano wyniki badań, które przeprowadzono wśród 318 maturzystów z województwa małopolskiego, z trzech liceów ogólnokształcących i dwóch techników. Młodzież wypełniała anonimowe ankiety w warunkach lekcyjnych, a badanie składało się z trzech części związanych z wiedzą, doświadczeniami i opiniami na temat zjawiska sekstingu. W tekście zestawiono ze sobą kontrolę rodzicielską czasu online i treści internetowych z aktywnym uczestnictwem młodzieży w sekstingu. Celem było sprawdzenie, czy te zmienne mogły różnicować doświadczenia badanych związane z sekstingiem, a także edukację dotyczącą zagrożeń wynikających z tego zjawiska.

Słowa kluczowe: Internet, seksting, młodzież, kontrola rodzicielska, edukacja, edukacja dla bezpieczeństwa

Abstract

The Internet, as a huge global tool, can be a source of information, knowledge, and entertainment, but excessive use and exposure to inappropriate content can also pose significant dangers for young users in their daily lives. Due to the dynamic changes that come with technological development, new categories of security threats continue to emerge in the modern world. With the rapid and exponential growth of social media, which offers new opportunities for users, dangerous phenomena such as sexting, along with the associated risks for children, adolescents, and adults, are becoming increasingly prevalent. The article presents the results of research that was conducted among 318 secondary school graduates from the Małopolska Voivodeship, representing three general secondary schools and two technical secondary schools. The young people completed anonymous questionnaires in classroom settings. The study consisted of three parts related to their knowledge, experiences, and opinions on the phenomenon of sexting. The text juxtaposes parental control over online time and content with young people's active participation in sexting. The aim was to explore if these variables could differentiate respondents' experiences of sexting, as well as their education about the dangers associated with it.

Key words: Internet, sexting, youth, parental control, education, safety education

Internet jest narzędziem, które oferuje wiele możliwości ułatwiających edukację i rozwój¹, jednak w nadmiarze korzystanie z niego może być ryzykowne, m.in. ze względu na potencjalnie szkodliwe treści i wiele niebezpieczeństw, grożących przede wszystkim młodym i niedoświadczonym (życiowo) użytkownikom. Dlatego powstaje coraz więcej aplikacji, dzięki którym można ograniczyć dostęp do stron internetowych z niepożądanymi treściami. Prowadzi się również wiele akcji uświadamiających społeczeństwo, w tym dzieci i rodziców, o zagrożeniach w sieci.

Internet a kontrola rodzicielska

W naszym kraju obserwuje się w ostatnich latach stały wzrost liczby godzin spędzonych przez młodych użytkowników na korzystaniu z internetu. Obecnie u nastolatków jest to średnio blisko 5 godzin dziennie, a w dni wolne od zajęć ponad 6 godzin, przy czym 1/10 przeznaczą na aktywność w sieci powyżej 8 godzin dziennie, w tym spora część w godzinach nocnych. Aż co trzeci nastolatek wykazuje się wysokim natężeniem wskaźników problematycznego użytkowania internetu (PUI)². Dane te pochodzą z kolejnej edycji badania „Nastolatki 3.0”, przeprowadzonego w 2020 roku, w którym wzięło udział 1773 uczniów z klas VII szkoły podstawowej i z klas II szkoły ponadpodstawowej z 61 placówek we wszystkich województwach oraz 893 rodziców i opiekunów prawnych³.

Ekspertki przestrzegają zwłaszcza przed nadmiernym korzystaniem z portali internetowych, które mogą sprzyjać dysfunkcjom i problemom psychospołecznym, takim jak lęki i depresje, wycofanie, objawy somatyczne, zaburzenia myśli i uwagi,

¹ J. Gajda (2009). *Poznanie dziecka w aspekcie współczesnej pedagogiki kultury*. W: J. Izdebska, J. Szymanowska (red.). *Dziecko w zmieniającej się przestrzeni życia. Obrazy dzieciństwa*. Białystok, s. 22–23.

² R. Lange, NASK (red.). (2011). *Nastolatki 3.0. Raport z ogólnopolskiego badania uczniów*. NASK – Państwowy Instytut Badawczy. Warszawa, s. 6.

³ *Ibidem*.

zachowania niedostosowane czy agresywne⁴. Wydaje się, że brak ograniczeń czasowych w dostępie dzieci i młodzieży do sieci jest znaczącym problemem, ale sprawę dodatkowo komplikuje fakt tego, co w niej robią. A zatem oprócz czasu online, należy przyrzeć się także kwestii nie zawsze pozytywnych, z punktu widzenia wychowania i rozwoju, materiałów.

W badaniach Agencji Gemius, przeprowadzonych wspólnie z Fundacją Dzieci Niczyje (obecnie Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę), wśród młodzieży w wieku 12–17 lat blisko 3/4 przyznało, iż w ostatnim roku trafiło na materiały o charakterze erotycznym lub pornograficznym. Ponad połowa natrafiła na brutalne sceny przemocy, a blisko 1/3 zetknęła się z materiałami nawołującymi do przemocy lub nietolerancji wobec ludzi innej rasy, narodowości lub wyznania⁵.

Oprócz zagrożeń związanych z niepożądanymi treściami, sieć zwiększa także ryzyko niebezpiecznych kontaktów, np. z oszustami, pedofilami czy przestępcami. Dzieci często nie zdają sobie sprawy z tego, że „po drugiej stronie” może być ktoś zupełnie inny niż osoba, za którą się podaje (np. dorosły, a nie rówieśnik). Z kolei młodzież wydaje się bardziej świadoma w tym zakresie, a mimo to wykazuje skłonność do podejmowania ryzyka. Według raportu z 2014 roku „Nastolatki wobec Internetu”, blisko co trzecia badana osoba udająca się na spotkanie ze znajomym poznanym w mediach społecznościowych, nie powiadomiła o tym fakcie nikogo ze swojego otoczenia (pozostali najczęściej informują kolegów/koleżanki), równocześnie prawie 4/5 ankietowanych zdaje sobie sprawę, że takie spotkania mogą być niebezpieczne⁶.

Do ryzykownych treści i kontaktów należy dodać jeszcze ryzykowne zachowania. Można tu wymienić m.in. stalking (nękanie), zastraszanie, dręczenie, dostarczanie destrukcyjnych porad czy niepożądanych materiałów, hazard, hakerstwo, ale chyba najpowszechniejsze są różne formy cyberprzemocy. Kluczowe znaczenie ma fakt, że im więcej czasu dzieci spędzają online, tym bardziej prawdopodobne, że będą cyberofiarami⁷ lub sprawcami przemocy w sieci⁸.

Według badań „Nastolatki 3.0” co piąty nastolatek miał doświadczenia związane z przemocą internetową (najczęściej wyzywaniem, ośmieszaniem, poniżaniem).

⁴ K. Makaruk (2013). *Korzystanie z portali społecznościowych przez młodzież. Wyniki badania EU NET ADB*. W: Fundacja Dzieci Niczyje. *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, t. 12, nr 1, 76–77.

⁵ Ł. Wojtasik. *Kontakt dzieci z niebezpiecznymi treściami w Internecie*. Raport z badań Gemius/Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę. <https://bibe.ibe.edu.pl/475-kontakt-dzieci-z-niebezpiecznymi-treściami-w-internecie.html> [dostęp: 17.09.2024].

⁶ R. Lange, J. Osiecki (2014). *Nastolatki wobec Internetu*. NASK, Rzecznik Praw Dziecka oraz Wyższa Szkoła Nauk Społecznych PEDAGOGIUM. Warszawa. <https://www.nask.pl/pl/raporty/raporty/3473,Raport-z-badan-quotNastolatki-wobec-internetuquot-2014.html> [dostęp: 10.09.2024].

⁷ P.K. Smith, J. Mahdavi, M. Carvalho, S. Fisher, S. Russell, N. Tippet (2008). *Cyberbullying, its forms and impact in secondary school pupils*. „Journal of Child Psychology and Psychiatry”, 49, 376–385.

⁸ F. Mishna, M. Khoury-Kassabri, T. Gadalla, J. Daciuka, (2012). *Risk factors for involvement in cyber bullying: Victims, bullies and bully-victims*. „Children and Youth Services Review”, 34, 63–70.

Rodzice najczęściej nie są tego świadomi i tylko 1/10 z nich potwierdza, że wiedzą o takich doświadczeniach swoich dzieci⁹.

Z raportu wynika, że co trzeci badany nie tylko nie zgłasza nigdzie cyberprzemocy, ale nawet nie podejmuje rozmowy na ten temat z bliskimi czy innymi osobami mogącymi pomóc. Większość rodziców (69%) uważa, że wiodącym sposobem radzenia sobie z takimi problemami w sieci jest szukanie wsparcia u rodziców/opiekunów, podczas gdy w rzeczywistości takie postępowanie dotyczy jedynie co czwartego nastolatka (nieco częściej po pomoc zgłaszają się do przyjaciół i znajomych lub administratorów serwisu)¹⁰.

Ponad 1/4 (27%) rodziców deklaruje, że w domu stosują technologie zabezpieczające przed niebezpiecznymi treściami w internecie. Tych deklaracji nie potwierdzają ich nastoletnie dzieci, wśród których mniej niż 1/10 (9%) uważa, że rodzice stosują w ich domach systemy kontroli. Jednakże już negatywne odpowiedzi w obu grupach (brak zainstalowanego filtra rodzinnego ani innej technologii ograniczającej dostęp do ryzykownych treści w sieci) mają zbliżone proporcje (kolejno 67% i 69%). Zatem można założyć, iż być może dzieci nie zawsze są świadome działań podejmowanych przez rodziców¹¹.

Zapytani o zasady korzystania z internetu, nastolatki deklarowały najczęściej, że w ich domach nie wprowadza się zasad ograniczających czas online czy reguł dotyczących selekcji treści (40%). Jedynie 17% przyznało, że rodzice rozmawiają z nimi zawsze, gdy zgłoszą problem, oraz kiedy podejrzewają, że ich dziecko tego potrzebuje (8%). Młodzież przyznała również, że jeszcze rzadziej mają ustalony czas online (7%), przekazuje im się materiały na temat zagrożeń w sieci (5%), a nieliczni badani wymieniali sprawdzanie faktycznej aktywności w internecie (3%), ustalanie zasad dostępu do internetowych zasobów oraz wgląd rodziców w ich konta (po 2%), a także korzystanie ze sprzętów umożliwiających im surfowanie w sieci jedynie w określonych godzinach (niespełna 2%) albo tylko w obecności opiekunów (niecały 1%)¹².

Z kolei tylko 31% rodziców przyznało, że nie stosuje w domu żadnych regulacji w omawianym zakresie. Ponad połowa odpowiedziała, że prowadzi z dziećmi profilaktyczne rozmowy, aby zapobiegać zagrożeniom (59%), rozmawiają też z nimi zawsze, gdy te zgłaszają im problem (57%) lub gdy podejrzewają, iż jest taka potrzeba (rzadziej – 42%), a ponadto ustalają maksymalny czas online (34%), sprawdzają, co dzieci robią w internecie (33%), dzielą się materiałami dotyczącymi zagrożeń w sieci (16%), ustalają zasady dotyczące dostępu do konkretnych treści (15%), mają wgląd w konta dzieci (12%), udostępniają im sprzęty do korzystania z internetu tylko w określonych godzinach (3%) lub tylko w swojej obecności (0,2%)¹³.

Rozbieżności w odpowiedziach dzieci i rodziców na temat stosowania zasad dotyczących czasu spędzonego przez nie w sieci oraz selekcji treści, do jakich mają dostęp,

⁹ R. Lange, NASK (red.). (2011). *Nastolatki 3.0. Raport z... Op. cit.*, s. 90.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, s. 103.

¹² *Ibidem*, s. 105.

¹³ *Ibidem*, s. 104.

musi niepokoić. Pozostaje pytanie, czy to działania opiekunów nie są wystarczająco wyraźne, czy też nastolatki – co nie byłoby też niczym nietypowym – czasami wybiórczo słuchają tego, co dorośli mają im do powiedzenia? Ale nawet wtedy odpowiedzi rodziców wydają się mało satysfakcjonujące i z pewnością jest to obszar badawczy wymagający większej troski i uwagi.

Seksting – zachowanie ryzykowne w sieci

Jak wspomniano wcześniej, użytkowanie internetu daje wiele korzyści, lecz równocześnie może być źródłem różnorodnych zagrożeń. Część z nich pojawiła się w zasadzie od momentu, kiedy rozpowszechniono to medium (np. oszustwa), inne miały związek z rozwojem form komunikacji online (np. nękanie na portalach społecznościowych). Jedno z nowszych zjawisk, związanych m.in. z użytkowaniem nowych mediów i wiążące się z największym ryzykiem, gdy ma miejsce w internecie, stanowi sexting.

Termin ten powstał z połączenia słów *sex* oraz *texting* (z ang. seks i SMS-owanie) i oznacza przesyłanie między użytkownikami sieci wiadomości tekstowych i innych rodzajów materiałów o charakterze seksualnym¹⁴. W szerszym znaczeniu odnosi się do tworzenia, wysyłania, odbierania, udostępniania, przekazywania wiadomości, zdjęć lub filmików o seksualnym zabarwieniu, głównie za pośrednictwem telefonu komórkowego, jak również poczty e-mail, czatów i portali społecznościowych. W dobie coraz bardziej jaskrawego dzielenia się swoją prywatnością, a nawet intymnością w sieci, zwłaszcza wśród ludzi młodych (ale także np. celebrytów, stanowiących dla nich nierzadko wzór), część młodych ludzi omawianą aktywność traktuje jako kolejną formę komunikacji, poprzez którą mogą wyrazić lub potwierdzić swoje zainteresowanie odbiorcami takich wiadomości, a zatem w tym rozumieniu sexting bywa częścią flirtu¹⁵.

Skala tego zjawiska wśród młodzieży jest niełatwa do oszacowania. Według różnych badań liczby wahają się od 15% do 40% w zależności od metodologii, definicji i innych składowych¹⁶. Podobnie jak inne zagrożenia internetowe, dotyczące przede wszystkim dzieci i młodzieży, sexting w ostatnich latach stał się przedmiotem zainteresowania i obaw specjalistów, co zaowocowało powstawaniem i publikowaniem coraz większej liczby opracowań na ten temat na całym świecie¹⁷.

¹⁴ J.R. Temple, A.P. Jonathan, P. Van Den Berg, V.D. Le, A. McElhany, B.W. Temple (2012). *Teen Sexting and Its Association With Sexual Behaviors*. "Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine", 166(9), 828–833.

¹⁵ S.E. Baumgartner, P.M. Valkenburg, J. Peter (2010). *Assessing causality in the relationship between adolescents' risky sexual online behavior and their perceptions of this behavior*. "Journal of Youth & Adolescence", 39, 1226–1239.

¹⁶ J. Ringrose, R. Gill, S. Livingstone, L. Harvey. *A Qualitative study of children, young people and 'sexting': A report prepared for the NSPCC*, s. 12. https://eprints.lse.ac.uk/44216/1/Libfile_repository_Content_Livingstone%2C%20S_A%20qualitative%20study%20of%20children%2C%20young%20people%20and%20%27sexting%27%20%28LSE%20RO%29.pdf [dostęp: 15.09.2024].

¹⁷ A. Phippen (2011). *Sharing Personal Images and Videos Among Young People*. University of Plymouth. https://childnetsic.s3.amazonaws.com/downloads/Research_Highlights/

Na świecie prowadzono badania na ten temat m.in. w Stanach Zjednoczonych¹⁸, Australii¹⁹ czy RPA²⁰, a w Europie badania podjęto np. w ramach EU Kids Online – międzynarodowej sieci badawczej mającej na celu zwiększenie wiedzy na temat możliwości, ryzyka i bezpieczeństwa dzieci w internecie²¹. Edycja z 2018 roku objęła swym zasięgiem piętnaście krajów Unii Europejskiej, w których uczestniczyły osoby w wieku 9–17 lat. W Polsce objęły one 1 433 uczniów z 90 szkół oraz po jednym z ich rodziców (jednak z zagadnień dotyczących sekstingu wyłączono dwa najmłodsze roczniki uczniów). Wykazano, że wraz z wiekiem wzrasta prawdopodobieństwo narażenia na odbiór materiałów o charakterze seksualnym w różnych formach przekazów medialnych, jednak najczęściej dzieje się tak poprzez smartfon (24% – minimum raz w tygodniu lub częściej), reklamy w sieci (16%) oraz telewizję (14%). Skala sekstingu inicjowanego przez młodzież okazała się niewielka, bo wysyłanie lub umieszczanie w sieci takich materiałów dotyczyło niespełna 4% badanych. W większości odbywało się to sporadycznie, ale wraz z wiekiem częstotliwość rosła: od 0,9% w najmłodszej grupie 11–12 lat do 5,3% wśród najstarszych – w wieku 15–17 lat²².

Nieco inaczej wyglądały wyniki badań polskiej Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę z 2014 roku, w których spośród pół tysiąca młodzieży w wieku 15–19 lat ponad połowa (55%) zaprzeczyła, jakoby ktokolwiek z ich przyjaciół miał wysyłać takie materiały, jednak pozostali przyznali, że w ich otoczeniu to się zdarza. Treści takie przynajmniej raz w życiu otrzymało 34%. Nadawcami były głównie osoby znajome, odbiorcami głównie respondenci płci męskiej, aczkolwiek omawiane materiały wysyłały również zupełnie obce osoby. Najpowszechniejszym motywem była chęć „poderwania” lub przyciągnięcia uwagi. Wysyłanie zdjęcia/filmu z podtekstem erotycznym dotyczyło 1/9 nastolatków, najczęściej dziewcząt, które przesyłały je głównie w ramach flirtu do osób będących z nimi w związku. Z kolei dane badań fundacji przeprowadzonych trzy lata później pośród dwóch tysięcy nastolatków w wieku 15–18 lat wykazały, że ponad 2/5 ankietowanych dostało od innej osoby jej nagie zdjęcie/film, a niespełna 1/8 wysłała swoje nagie zdjęcie/film. Najczęściej działo się to w związku i miało na celu sprawienie przyjemności odbiorcom (65%), było spowodowane ich prośbą (36%),

UKCCIS_RH_10_Sexting.pdf [dostęp: 23.09.2024]; C. Badenhurst (2011). *Legal responses to cyber bullying and sexting in South Africa*. “Centre for Justice and Crime Prevention, CJCP Issue Paper” 10. South Africa; K.J. Mitchell, D. Finkelhor, L.M. Jones, J. Wolak (2012). *Prevalence and Characteristics of Youth Sexting: A National Study*. “Crimes against Children Research Center”. University of New Hampshire, Durham; K. Albury, K. Crawford, P. Byron, B. Mathews (2013). *Young People and Sexting in Australia: ethics, representation and the law*. “ARC Centre for Creative Industries and Innovation Journalism and Media Research Centre”. The University of New South Wales, Australia.

¹⁸ K. J. Mitchell, D. Finkelhor, L.M. Jones, J. Wolak (2012). *Prevalence and Characteristics...* Op. cit.

¹⁹ K. Albury, K. Crawford, P. Byron, B. Mathews (2013). *Young People and Sexting in Australia...* Op. cit.

²⁰ C. Badenhurst (2011). *Legal responses to cyber bullying...* Op. cit.

²¹ EU Kids Online. www.eukidsonline.net [dostęp: 10.08.2024].

²² J. Pyżalski, A. Zdrodowska, Ł. Tomczyk, K. Abramczuk (2019). *Polskie badania EU Kids Online 2018. Najważniejsze wyniki i wnioski*. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.

chęcią podjęcia flirtu lub żartem (29%), a także chęcią dokuczenia (12%). Interesujące były wyniki wskazujące na zależność sekstingu z pornografią, okazało się bowiem, że osoby mające z nią kontakt, były częściej skłonne do angażowania się w seksting; trzy razy częściej jako odbiorcy i pięć razy częściej jako nadawcy²³.

W wynikach scharakteryzowanych w dalszej części badań własnych, przeprowadzonych pośród 318 maturzystów, skala sekstingu obejmowała różne przedziały liczbowe, w zależności od formy czy wieku respondentów. Przykładowo, według badanych przysyłanie zdjęć o charakterze seksualnym w ich szkołach podstawowych prawie nie miało miejsca, a na dalszych etapach edukacyjnych występowało u mniej niż połowy. Sami uczniowie częściej doświadczali sekstingu jako odbiorcy niż nadawcy, w obu grupach z przewagą chłopców. Ponad 2/5 badanych otrzymało erotyczne zdjęcie od osoby będącej z nimi w związku, w tym ponad 1/3 kilka razy lub wielokrotnie. Rzadziej otrzymywali takie zdjęcia od koleżanek czy kolegów (od niespełna 1/3 do 1/5), a tylko pojedyncze osoby od nieznanym. Nadawcami materiałów erotycznych najczęściej byli w stosunku do osoby będącej z nimi w związku – zadeklarował to co trzeci respondent (z czego 1/4 robiła to kilka razy lub wielokrotnie), a blisko 1/5 przysyłała takie materiały do koleżanki i 1/10 do kolegi. Zdaniem ankietowanych powodem zarówno otrzymania takich materiałów, jak i ich wysyłania, była głównie chęć flirtu, przyciągnięcia uwagi lub żart²⁴.

Problematyka zagrożeń związanych z sekstingiem to temat ważny i aktualny, dlatego warto prowadzić na ten temat badania. Potrzebne są też oparte na nich projekty, aby przeciwdziałać zjawisku, które może mieć bardzo poważne, a niekiedy wręcz dramatyczne konsekwencje, nierzadko rzutujące na całe życie zaangażowanej w tę aktywność młodej osoby.

Kontrola rodzicielska a seksting – badania własne

Wspomniane badania autorskie przeprowadzono wśród 318 małopolskich maturzystów z trzech liceów ogólnokształcących i dwóch techników, którzy wypełnili anonimowe kwestionariusze ankiety w warunkach lekcyjnych. Składało się z trzech części związanych z wiedzą, doświadczeniami i opiniami młodzieży na temat zjawiska sekstingu²⁵. W niniejszym artykule skupiono się na kwestiach niezbadanych wcześniej, zestawiając ze sobą kontrolę rodzicielską czasu online i treści internetowych z aktywnym uczestnictwem ankietowanych w seksting. Główny cel stanowiło sprawdzenie, czy te zmienne mogły różnicować doświadczenia respondentów związane z sekstingiem, a także edukację dotyczącą wpływających z niego zagrożeń.

Analizowana grupa badawcza składała się ze 109 chłopców (34%) i 209 dziewcząt (66%). Maturzyści zamieszkiwali zarówno wsie – 176 osób (55%), jak

²³ K. Makaruk, J. Włodarczyk, P. Michalski (2017). *Kontakt dzieci i młodzieży z pornografią. Raport z badań*. Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę. https://www.saferinternet.pl/pliki/Raport-kontakt_dzieci_i_mlodziemy_z_pornografia.pdf [dostęp: 26.09.2024].

²⁴ M. Bereźnicka, J. Rokitowska (2021). *Seksting – wiedza, doświadczenia i opinie młodzieży*. Wydawnictwo Libron.

²⁵ *Ibidem*.

i miasta – 142 osoby (45%, w tym 8% z dużych aglomeracji, powyżej 50 tys. mieszkańców). Większość badanych posiadała pełną rodzinę (236 osoby; 74%), u pozostałych małżeństwo rodziców się rozpadło (54 osoby; 17%), jeden rodzic nie żyje (20 osób; 6%), dwie osoby wskazały, że są sierotami, jedna – że utrzymuje kontakt z rodzicem mieszkającym poza granicami kraju, również jeden ankietowany wybrał odpowiedź „inne” bez doprecyzowania, a czterech uczniów w ogóle nie udzieliło odpowiedzi na to pytanie.

Aby naświetlić tło dla dalszych analiz, należy przedstawić dane dotyczące tego, jak dużo czasu respondenci poświęcają na surfowanie w sieci. Oddzielono tu sytuacje, w których badani są online w związku ze swoimi zainteresowaniami oraz bez związku z nimi, zakładając ostrożnie, że w tym pierwszym przypadku ten czas z reguły ma większą wartość z punktu widzenia samorozwoju, zaś w drugim tak być nie musi. Ponadto, realizowanie pasji przez młodzież należy do czynników chroniących przed zachowaniami ryzykownymi²⁶, podczas gdy dużą liczbę godzin spędzanych przed komputerem dla przyjemności uwzględnia się jako jeden z czynników ryzyka²⁷. Dla pełnego obrazu dodajmy, że aż co piąty respondent nie posiadał żadnych zainteresowań (21%), wśród wskazań reszty dominował sport (40%), słuchanie muzyki (30%), pasje artystyczne (17%), literatura (13%), filmy i seriale (9%), zainteresowania komputerowe (7%), turystyka (5%) oraz pozostałe odpowiedzi (30%), wśród których wymieniano pojedyncze wybory dotyczące m.in. zainteresowań technicznych (np. mechatronika, mechanika), biologiczno-chemicznych (biologia, chemia, weterynaria), humanistycznych (języki obce, psychologia, kultura innych krajów itp.). Dodatkowo warto wspomnieć, że realizacja zainteresowań poza siecią, w każdym z podanych niżej przedziałów czasowych, wynosiła o kilka procent mniej niż uskutecznianie tego w internecie (co jest niepokojącą tendencją).

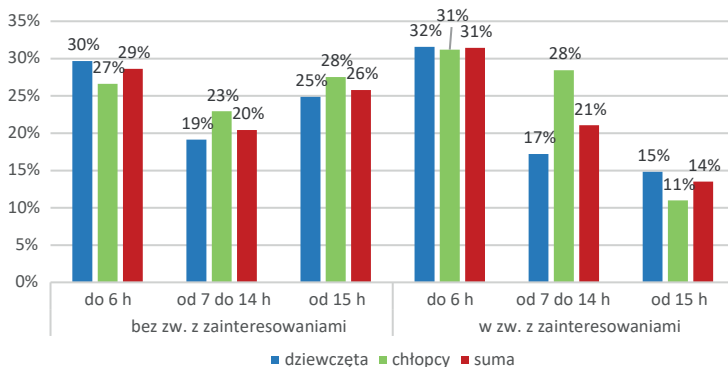
Dane odnoszące się do liczby godzin spędzanych online w związku z tymi zainteresowaniami oraz bez związku z nimi, z uwzględnieniem płci i zbiorowości, przedstawiono na poniższym wykresie (Wykres 1). Ze względu na ograniczenia objętości tekstu pominięto dane liczbowe, koncentrując się na procentowych, a przez wzgląd na czytelność danych, zarówno tu, jak i w kolejnych diagramach, zrezygnowano z zamieszczenia informacji o braku odpowiedzi. W tym przypadku jednak jest to szczegół warty podkreślenia, ponieważ dotyczy aż 25% ogółu.

Blisko 1/3 badanych spędza w sieci do 6 godzin tygodniowo, zarówno w związku ze swoimi zainteresowaniami, jak i bez nich. Więcej – bo od 7 do 14 godzin – to odpowiedź wskazana przez około 1/5 w obu tych grupach. Wyraźna różnica pojawia się dopiero w najwyższym przedziale czasowym – od 15 godzin – co nie zaskakuje, biorąc

²⁶ J. Mazur i in. (2008). *Czynniki chroniące młodzież 15-letnią przed podejmowaniem zachowań ryzykownych*. Raport z badań HBSC 2006. Instytut Matki i Dziecka. Zakład Ochrony i Promocji Zdrowia Dzieci i Młodzieży, Warszawa, 32 i 37; M. Łoś i in. *Mapa czynników ryzyka i chroniących młodzież przed zachowaniami ryzykownymi. Raport I z badań NPZ.XI_17.2017*. Instytut Profilaktyki Zintegrowanej, s. 61 i 66. <https://ore.edu.pl/wp-content/uploads/2018/10/raport-i-mapa-czynnikow-ryzyka-i-chroniacych-mlodziez-przed-zachowaniami-ryzykownymi.pdf> [dostęp: 1.10.2024].

²⁷ *Ibidem*, s. 36 i 71–72.

Wykres 1. Liczba godzin spędzana w Internecie tygodniowo

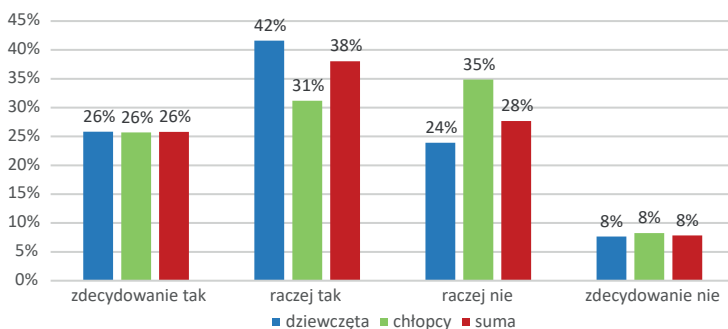

Źródło: opracowanie własne.

pod uwagę dużą grupę badanych nieposiadających żadnych pasji; w grupie, która swój czas online łączy z zainteresowaniami było to 14%, podczas gdy u reszty – prawie 1/3. Proporcje wskazań uwzględniających płeć były bardzo zbliżone w grupie spędzającej czas bez związku z zainteresowaniami, natomiast u ankietowanych łączących te dwie sfery, w średnim przedziale czasowym było znacznie więcej odpowiedzi od respondentów płci męskiej niż żeńskiej (kolejno 28% i 17%), a w najwyższym przedziale widać niewielką przewagę dziewcząt nad chłopcami (odpowiednio 15% i 11%).

Zmierzając do przedstawienia danych dotyczących kontroli rodzicielskiej czasu spędzanego przez badanych online, zasadnym wydaje się przybliżenie opinii ich samych dotyczącej tego, czy spędzają zbyt dużo czasu w sieci. Dane te ilustruje wykres 2.

Wykres 2. Opinia badanych dotycząca zbyt długiego przebywania online

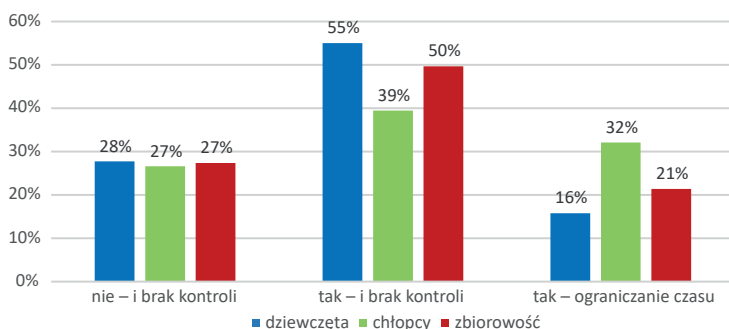
Źródło: opracowanie własne.

Mimo iż są to tylko deklaracje i można zakładać, że młodzi ludzie często bagatelizują aspekty dotyczące marnotrawienia czasu czy nie zawsze wartościowego spędzania

go, to jednak ponad 1/4 zdecydowanie potwierdziła, że zbyt długo przebywa online, a blisko 2/5 – że raczej tak jest. Tylko nieco więcej niż 1/4 respondentów uznała, że w ich przypadku ten czas raczej nie jest zbyt długi, a mniej niż 1/10 – że zdecydowanie tak nie jest. Różnice uwzględniające płeć widać jedynie w odpowiedziach „raczej tak” (przewaga dziewcząt) oraz „raczej nie” (przewaga chłopców).

Interesujące jest zestawienie wcześniejszych wyników z danymi dotyczącymi oceny tego aspektu werbalizowanej przez rodziców ankietowanych. Ich przekonania co do tej kwestii wraz z odpowiedziami odnoszącymi się do rodzicielskiej kontroli czasu online ich dzieci, kiedykolwiek, poczynwszy od szkoły podstawowej, zostały przedstawione poniżej (poza brakiem odpowiedzi, dotyczącym 5% ogółu).

Wykres 3. Ocena rodziców dotycząca zbyt długiego przebywania badanych online i kontrolowanie tego czasu

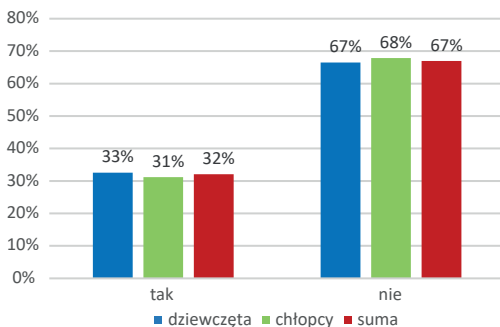
Źródło: opracowanie własne.

Okazuje się, że znacznie więcej rodziców niż ich dzieci uważało, że te ostatnie spędzają zbyt dużo czasu w sieci. Takie przekonanie wyraziło aż 71% badanych. Jedynie nieco ponad 1/4 odpowiedziała tu przecząco. Mimo tego, tylko w co piątym przypadku miały miejsce próby ograniczania przez rodziców czasu spędzanego w internecie przez ich dzieci (co ciekawe – znacznie częściej u chłopców), zaś nie wystąpiło to u blisko 4/5 badanych. Przy czym aż u połowy respondentów pojawił się rozdźwięk między poczuciem, że rodzice uważali, iż przebywają oni zbyt dużo online, a przekonaniem, że mimo to nie podejmowali żadnych działań, by to zmienić.

Zbyt długi czas spędzany online przez dzieci i młodzież to jeden problem. Innym są treści, często szkodliwe bądź niewłaściwe dla młodych użytkowników. Ankietowanych zapytano o to, czy kiedykolwiek, poczynwszy od szkoły podstawowej, rodzice kontrolowali zawartość odwiedzanych przez nich stron i miejsc w sieci. Wyniki zilustrowano na poniższym wykresie.

Dane prezentują się nieco lepiej niż w przypadku czasu. Treści internetowe, według deklaracji badanych, były kontrolowane w domach co trzeciego z nich (32%), czyli o 11% więcej niż we wcześniejszych wynikach. Natomiast ponownie nie zanotowano wyraźnej różnicy między przedstawicielami obu płci. Jako dodatkową informację

Wykres 4. Kontrola rodzicielska treści internetowych

Źródło: opracowanie własne.

doprecyzujemy, że w okresie, gdy uczęszczali oni do szkoły podstawowej, miało to miejsce ponad trzykrotnie częściej, niż kiedy byli w gimnazjum (odpowiednio 29% i 9%), zaś w szkole średniej zjawisko to prawie nie miało miejsca (3%).

Ankietowanych zapytano o sytuację, w której mieli być nadawcami w sekstingu. Na pytanie o to, czy i jak często wysyłali własne erotyczne zdjęcia, nie udzieliło odpowiedzi od 8 do 14%. Uzyskane wyniki z uwzględnieniem kontroli rodzicielskiej czasu online oraz treści internetowych przedstawiają dwie kolejne tabele.

Tabela 1. Angażowanie się badanych w seksting a kontrola rodzicielska czasu online

		Nigdy	Raz	Kilka razy	Wielokrotnie	Brak odpowiedzi
Do chłopaka/ dziewczyny	Kontrola	56%	6%	16%	12%	10%
	Brak kontroli	61%	7%	14%	10%	8%
Do koleżanki	Kontrola	67%	9%	5%	4%	14%
	Brak kontroli	71%	8%	5%	5%	11%
Do kolegi	Kontrola	76%	4%	5%	1%	14%
	Brak kontroli	76%	7%	5%	2%	10%

Źródło: opracowanie własne.

Najbardziej pożądaną odpowiedź „nigdy” wybierało od 56% do 76% respondentów w zależności od odbiorcy, wśród których najrzadziej wskazywano osoby będące z ankietowanymi w związku, nieco częściej koleżanki oraz najczęściej koledzy. Również pozostałe wyniki, odnoszące się do częstotliwości czynnego angażowania się w seksting, potwierdzają, że taka aktywność miała miejsce głównie w bliskich relacjach (z dziewczyną/chłopakiem) – jedynie tu pojawiły się liczby dwucyfrowe. Odpowiedź „raz” wybierało 4–7% badanych, kilka razy – 5–16%, a wielokrotnie – 1–12%. Natomiast trudno dopatrzeć się większych zależności między tymi odpowiedziami, a czynnikiem ograniczania czasu spędzanego online przez rodziców – różnice w obu grupach są niewielkie i nie układają się w żaden regularny wzór.

Podobne wnioski można wyciągnąć z analizy kolejnej tabeli, ukazującej zależności między kontrolowaniem przez rodziców badanych treści internetowych, do których mają oni dostęp. Zarówno sam fakt wysyłania swoich zdjęć o charakterze seksualnym do osób, z którymi ankietowani byli w związku, jak i częstotliwość sekstingu, zdarzały się częściej niż w przypadku, kiedy odbiorcami były osoby niepozostające z nimi w relacji romantycznej, tj. koleżanki i koledzy. I ponownie różnice w odpowiedziach respondentów, u których wystąpiła kontrola rodzicielska treści internetowych oraz u pozostałych, były niewielkie, zatem nie można mówić o żadnej istotnej tendencji.

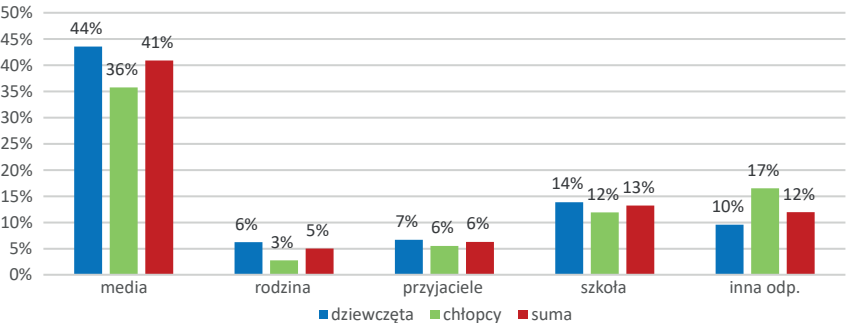
Tabela 2. Angażowanie się badanych w seksting a kontrola rodzicielska treści internetowych

		Nigdy	Raz	Kilka razy	Wielokrotnie	Brak odpowiedzi
Do chłopaka/ dziewczyny	Kontrola	62%	4%	13%	12%	10%
	Brak kontroli	56%	7%	17%	11%	9%
Do koleżanki	Kontrola	70%	10%	5%	3%	13%
	Brak kontroli	69%	8%	5%	5%	14%
Do kolegi	Kontrola	77%	4%	6%	1%	12%
	Brak kontroli	76%	5%	5%	1%	14%

Źródło: opracowanie własne.

O braku istotnego wpływu na aktywność młodzieży dotyczącą sekstingu świadczą niestety również deklarowane przez nich źródła wiedzy o zagrożeniach związanych z tym zjawiskiem, choć należy zaznaczyć, że aż 30% badanych nie udzieliło odpowiedzi na to pytanie. Pozostałe dane ilustruje poniższy wykres.

Wykres 5. Źródła wiedzy badanych o sekstingu

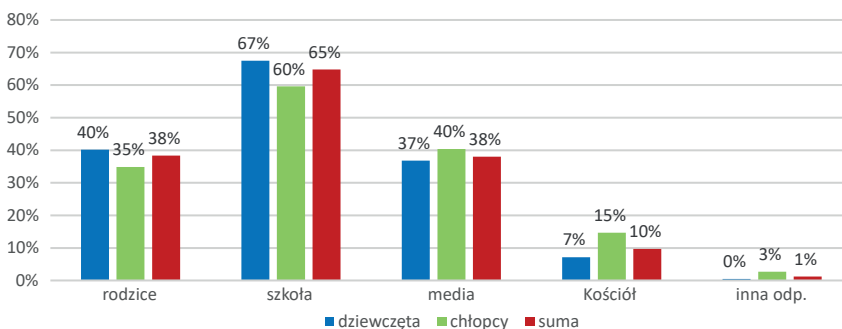
Źródło: opracowanie własne.

Najczęściej jako źródło wiedzy o sekstingu ankietowani wymieniali media (41%, z 8%-ową przewagą dziewcząt), przy czym ponad połowa z nich podała konkretnie

internet. Reszta wskazań miała miejsce znacznie rzadziej i obejmowała szkołę (13%), przyjaciół (6%) i dopiero na czwartym miejscu rodzinę (5%). Wśród innych źródeł (12%, z 7%-ową przewagą chłopców) przeważały odpowiedzi o ich braku oraz pojedyncze ogólnikowe słowa odnoszące się do życia, doświadczenia, świata, środowiska, własnych przemyśleń etc. Można zatem zauważyć, że nie rozczarowuje nie tylko niska liczba wskazań dotyczących rodziców, ale i całokształt powyższych odpowiedzi.

W świetle powyższych danych, kluczowe wydawało się dowiedzenie się, kto zdaniem respondentów, powinien edukować ich na temat sekstingu. Ważną informacją jest to, że jedynie 4% respondentów uznało, iż nie ma potrzeby edukowania o zagrożeniach związanych z tym zjawiskiem. Pozostałe wyniki dotyczące tej kwestii przedstawiono poniżej.

Wykres 6. Preferowane źródła wiedzy badanych o sekstingu

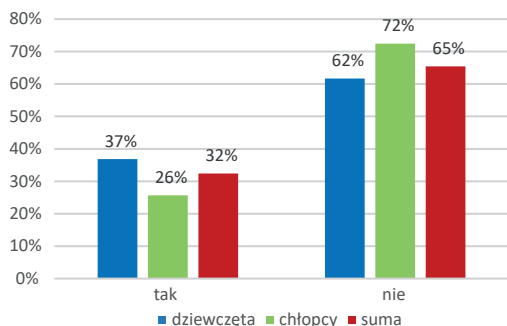
Źródło: opracowanie własne.

Uzyskane wyniki są interesujące i prowokują do przemyśleń, ponieważ można dostrzec duży rozdźwięk między faktycznymi, a preferowanymi źródłami wiedzy młodzieży o sekstingu. Wśród tych ostatnich dominuje szkoła, którą wskazało 65%, sporo wskazań mają również rodzice i media (po 38%), przy czym warto zauważyć, że o ile środki masowego przekazu wskazywano w poprzednim pytaniu dość często, tak rodziców prawie nie wymieniano. Czwarte miejsce pod względem liczby wskazań zajął Kościół (10%), który częściej wskazywali chłopcy (podobnie jak media, natomiast więcej dziewcząt podawało tu szkołę i rodziców). Pozostałe, pojedyncze odpowiedzi zawierały propozycje warsztatów, kampanii czy nieokreślone bliżej edukowanie przez ekspertów.

Nierzadko odpowiedzi młodzieży wydają się nie do końca spójne i tak też było w przypadku zapytania ich o to, czy w ich domu edukowało się o sekstingu. Na to pytanie nie udzieliło odpowiedzi jedynie 2% badanych, pozostałe wyniki przedstawia poniższy wykres.

Mimo minimalnej obecności rodziny we wskazaniach dotyczących źródła wiedzy o sekstingu, w tym pytaniu blisko 1/3 młodzieży (częściej dziewczęta) przyznała, że w ich domu edukowało się na ten temat. Być może tę rozbieżność można tłumaczyć

Wykres 7. Edukowanie o sekstingu w domu

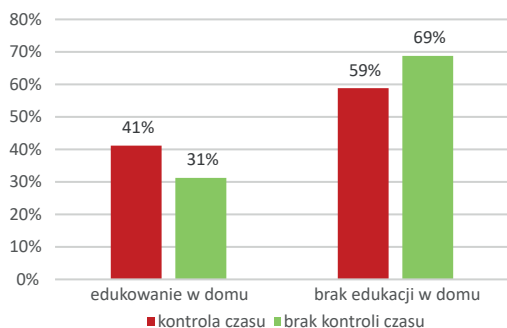

Źródło: opracowanie własne.

niewystarczająco częstymi lub niezbyt efektywnymi działaniami w tym zakresie. Niezależnie od tego, niepokojące jest to, że takich prób nie podejmowano wcale aż u 65% respondentów (z przewagą chłopców).

W dalszej kolejności zamierzano sprawdzić, czy fakt zaistnienia lub braku kontroli rodzicielskiej czasu online oraz treści internetowych w jakiś sposób różnicował kwestię edukowania na temat zagrożeń wynikających z sekstingu. W tym celu podzielono respondentów na dwie grupy. Poniższy wykres ukazuje wyniki odnoszące się do omawianego zagadnienia u respondentów, których rodzice ograniczali ilość spędzanego przez nich czasu w sieci, oraz u których takie sytuacje w ogóle nie miały miejsca.

Wykres 8. Edukowanie o sekstingu w domu a kontrola czasu online

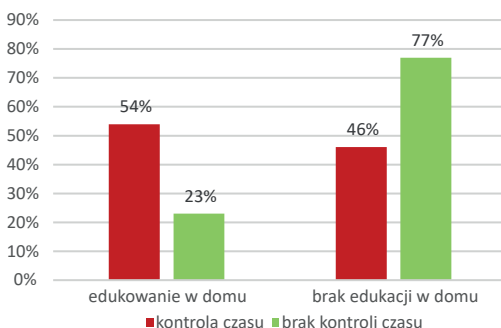

Źródło: opracowanie własne.

Z uzyskanych danych wynika, że nieco częściej edukacja o sekstingu miała miejsce w grupie, w której rodzice przywiązywali również uwagę do tego, by ich dzieci nie przebywały zbyt długo online, aczkolwiek różnice nie są tu bardzo duże, bo 10-procentowe (odpowiednio 41% i 31%). I w obu grupach u ponad połowy wspomniana edukacja nie miała miejsca, jednak przeważały odpowiedzi respondentów, których rodzice nie ograniczali im czasu spędzanego w sieci (69% w stosunku do 59%).

W kolejnych danych, gdzie przekazywanie wiadomości na temat ryzyka związanego z sekstingiem powiązano tym razem z kontrolą treści (poniższy wykres), te różnice są już dużo większe, bo 21-procentowe. U ponad połowy ankietowanych, których rodzice wykazywali troskę dotyczącą treści internetowych dostępnych dla ich dzieci, w domu uświadamiano ich także o zagrożeniach wynikających z omawianej aktywności. Natomiast w grupie, gdzie nie miała miejsca kontrola tych treści, aż 3/4 nie było również edukowane w tym zakresie.

Wykres 9. Edukowanie o sekstingu w domu a kontrola treści internetowych

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowanie i wnioski

Reasumując powyższe analizy, można stwierdzić, iż wśród badanych, którzy spędzają w internecie więcej czasu niż pozostali, przeważają osoby niełączące tego z żadnymi zainteresowaniami. Zaś co się tyczy płci, w grupie poszukającej w sieci treści związanych z ich hobby, dominują chłopcy, natomiast u reszty nie dostrzeżono istotnych różnic. Przeważająca część respondentów skłonna jest uznać, iż spędza zbyt dużo czasu online, znacznie mniejsza grupa raczej tak nie uważa, a jedynie nieliczni są tego pewni.

Większość rodziców ankietowanych (według deklaracji blisko 4/5), uważała, że ich dzieci spędzają zbyt dużo czasu online, a jednak poza niewielką grupą (1/5) nie próbowali w żaden sposób im tego czasu ograniczać. Wyniki dotyczące kontroli treści okazały się nieco lepsze, działania w tym zakresie podejmowano w odniesieniu do 1/3 respondentów. Oczywiście nie wiemy, w jakim okresie były podejmowane takie działania (poza tym, że częściej miały miejsce na etapie szkoły podstawowej niż na późniejszych etapach), jak długo trwały, w jakich formach i czy były regularne – są to aspekty wymagające pogłębienia badań.

Analiza aktywnej formy sekstingu (wysyłanie swoich zdjęć o charakterze erotycznym) wykazała, że odbiorców w tym procederze najczęściej stanowiły osoby tworzące bliskie relacje z badanymi (dziewczyny lub chłopcy, z którymi byli w związku). Dotyczyło to około połowy respondentów, podczas gdy w pozostałych przypadkach, tj., kiedy odbiorcami były koleżanki lub koledzy, była to ok. 1/4 i częstotliwość w tym przypadku była znacznie niższa; przeważnie był to raz lub kilka razy, podczas gdy

we wspomnianych związkach działało się to zwykle kilka razy lub wielokrotnie. Nie dostrzeżono wyraźnego związku między powyższymi odpowiedziami a interesującą nas kontrolą rodzicielską ani czasem spędzaniem w sieci przez badanych, ani treściami internetowymi, do których mieli dostęp.

Ponadto, wyniki dotyczące źródeł wiedzy o sekstingu ukazały, że najczęściej są to media (taką odpowiedź zaznaczyło ponad 2/5 badanych), jednak u ponad połowy w tej grupie wskazywano konkretnie internet, a więc miejsce, w którym można znaleźć zarówno wartościowe i edukujące informacje, jak i zupełnie niesprawdzone czy niewiarygodne. Znacznie rzadziej wskazywano szkołę (ponad 1/10), a także przyjaciół i rodzinę (po kilka procent). Prawie co trzeci respondent nie podał żadnego źródła albo pisał, że takowego nie posiada lub podawał ogólnikowe, niewiele znaczące odpowiedzi. W tym kontekście wiele mówią dane dotyczące preferowanych przez młodzież źródeł w omawianym zakresie, gdzie dominowała szkoła (ponad 3/5 wskazań), ale dość często wskazywano również media (blisko 2/5) oraz rodziców (taki sam wynik, jak media, przy czym warto zaznaczyć, że w poprzednim pytaniu niemal nie „istnieli”), a dodatkowo 1/10 respondentów uznała, że funkcję tę powinien pełnić także Kościół. Znaczące jest, że zaledwie garstka respondentów (4%) uznała, iż nie ma potrzeby edukowania o zagrożeniach związanych z sekstingiem, co oznacza, że młodzież dostrzega potrzebę podejmowania takich działań. Dla wzmocnienia tego przekazu można dodać, iż większość uczniów (77%, w tym 81% dziewcząt i 68% chłopców) uznała, że seksting nie jest bezpieczną aktywnością, a jedynie 8% temu zaprzeczyło (odpowiednio 6% i 13%), zaś 12% podało inną odpowiedź (odpowiednio 10% i 16%), pisząc zwykle, że to zależy od sytuacji albo że nie mają zdania na ten temat.

Powiązanie danych dotyczących kontroli rodzicielskiej czasu online oraz treści internetowych z edukowaniem w domu o zagrożeniach wpływających z sekstingu wykazało, że bardziej zaangażowanej postawie rodziców częściej towarzyszyło uświadamianie dzieci na temat ryzyka, jakie za sobą niesie. Przy czym różnice nie są tak wyraźne w odniesieniu do kontroli czasu, jak w odniesieniu do kontroli treści dostępnej dla młodych respondentów. Jednak uzyskane wyniki pozwalają na wysunięcie ostrożnych wniosków dotyczących związku zainteresowania rodziców tym, ile czasu ich dzieci spędzają online i co robią w sieci, z częstszym przestrzeganiem ich przed zagrożeniami związanymi z omawianym zjawiskiem.

Reasumując, wydaje się, że zaangażowanie rodziców w czas i sposoby ich aktywności online, są pożądane z wielu powodów, także w odniesieniu do ryzykownych zachowań, takich jak seksting. Badania potwierdzają, że zagrożenia napotkania negatywnych doświadczeń dzięki stosowaniu profilaktycznych zabiegów rodzicielskich spadają od 5% do 18%. Najskuteczniejsze działania to przede wszystkim: wspólne aktywności z dzieckiem w internecie (ryzyko mniejsze o 13%) oraz rozmowy na temat funkcjonowania niebezpieczeństw w sieci (ryzyko mniejsze o 10%). Sprawowanie kontroli przez opiekunów ma największe znaczenie w przypadku zamieszczania przez dzieci materiałów w sieci (ryzyko mniejsze o 18%), korzystania przez nie z komunikatorów internetowych (ryzyko mniejsze o 15%), ściągania filmów/muzyki (ryzyko mniejsze o 13%)²⁸. Przy

²⁸ *Ibidem*, s. 34–35.

czym kontrola rodzicielska nie może polegać wyłącznie na zainstalowaniu programów blokujących szkodliwe treści, ponieważ co trzecie dziecko wie, jak obejść takie blokady²⁹. Dodatkowo, z oczywistych względów, im dziecko jest starsze, tym więcej zostawia mu się swobody, również biorąc pod uwagę jego prawo do prywatności.

Jednak konieczne jest stosowanie jasnych reguł korzystania z internetu od najmłodszych lat, wymaganie respektowania tych zasad, czujność rodzicielska oraz inicjowanie rozmów uświadamiających. Niemniej ważne jest troska i dbałość o bliskie relacje, budowanie wzajemnego zaufania, a zarazem otwartość na potrzeby dzieci i renegocjowanie (zwłaszcza z młodzieżą) sposobów użytkowania sieci.

Jak dowodzi Ewa Nowicka, jednym z zadań rodziców jest „wyjaśnianie, czym są media, wprowadzanie i przestrzeganie reguł korzystania z mediów, dawanie dobrych przykładów użytkowania środków masowego przekazu, prowadzenie dyskretnych kontroli oraz rozmów na temat różnorodnych komunikatów medialnych, organizowanie spędzania wolnego czasu w sposób aktywny i interesujący. Wychowanie medialne prowadzone w rodzinie jest jednak niewystarczające. Idealnym uzupełnieniem i kontynuacją jest środowisko szkolne”³⁰. Dlatego jest to kolejny podmiot, który powinien zajmować się tematyką sekstingu. Działania tej instytucji wychowawczej z jednej strony mają być komplementarne w stosunku do uczniów, a z drugiej strony wspierające wobec rodziców, którzy nie zawsze są świadomi zagrożeń, jakie niesie za sobą korzystanie z nowych technologii i czasami sami potrzebują pomocy pedagogicznej, aby móc w odpowiedni sposób i z większą skutecznością pokierować swoimi dziećmi, by były bezpieczne w cyfrowym świecie.

Bibliografia

- Albury K., Crawford K., Byron P., Mathews B. (2013). *Young People and Sexting in Australia: ethics, representation and the law*. “ARC Centre for Creative Industries and Innovation. Journalism and Media Research Centre”. The University of New South Wales, Australia.
- Badenhorst C. (2011). *Legal responses to cyber bullying and sexting in South Africa*. “Centre for Justice and Crime Prevention, CJCP Issue Paper” 10, South Africa.
- Baumgartner S.E., Valkenburg P.M., Peter J. (2010). *Assessing causality in the relationship between adolescents' risky sexual online behavior and their perceptions of this behavior*. “Journal of Youth & Adolescence”, 39.
- Bereźnicka M., Rokitowska J. (2021). *Seksting – wiedza, doświadczenia i opinie młodzieży*. Wydawnictwo Libron. Kraków.
- EU Kids Online. www.eukidsonline.net [dostęp: 10.08.2024].
- Gajda J. (2009). *Poznanie dziecka w aspekcie współczesnej pedagogiki kultury*. W: J. Izdebska, J. Szymanowska (red.). *Dziecko w zmieniającej się przestrzeni życia. Obrazy dzieciństwa*. Białystok.
- Kozak S. (2011). *Patologie komunikowania w Internecie. Zagrożenia i skutki dla dzieci i młodzieży*. Wydawnictwo Difin. Warszawa.

²⁹ S. Kozak (2011). *Patologie komunikowania w Internecie. Zagrożenia i skutki dla dzieci i młodzieży* (s. 205). Wydawnictwo Difin. Warszawa.

³⁰ E. Nowicka (2015). *Rola rodziców i nauczycieli w edukacji medialnej*. „Dyskursy Młodych Andragogów”, 16, 215.

- Lange R., Osiecki J. (2014). *Nastolatki wobec Internetu*. NASK, Rzecznik Praw Dziecka oraz Wyższa Szkoła Nauk Społecznych PEDAGOGIUM. Warszawa. <https://www.nask.pl/pl/raporty/raporty/3473,Raport-z-badan-quotNastolatki-wobec-internetuquot-2014.html> [dostęp: 10.09.2024].
- Lange R., NASK (red.). (2011). *Nastolatki 3.0. Raport z ogólnopolskiego badania uczniów*. NASK – Państwowy Instytut Badawczy. Warszawa.
- Łoś M. i in. *Mapa czynników ryzyka i chroniących młodzież przed zachowaniami ryzykownymi. Raport I z badań NPZ.XI_17.2017*. Instytut Profilaktyki Zintegrowanej, 61 i 66. <https://ore.edu.pl/wp-content/uploads/2018/10/raport-i-mapa-czynnikow-ryzyka-i-chroniaczych-mlodziez-před-zachowaniami-ryzykownymi.pdf> [dostęp: 1.10.2024].
- Makaruk K. (2013). *Korzystanie z portali społecznościowych przez młodzież. Wyniki badania EU NET ADB*. Fundacja Dzieci Niczyje. „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka”, t. 12, nr 1.
- Makaruk K., Włodarczyk J., Michalski P. *Kontakt dzieci i młodzieży z pornografią. Raport z badań*. Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę 2017. https://www.saferinternet.pl/pliki/Raport-kontakt_dzieci_i_mlodzięzy_z_pornografia.pdf [dostęp: 26.09.2024].
- Mazur J. i in. (2008). *Czynniki chroniące młodzież 15-letnią przed podejmowaniem zachowań ryzykownych*. Raport z badań HBSC 2006. Instytut Matki i Dziecka. Zakład Ochrony i Promocji Zdrowia Dzieci i Młodzieży. Warszawa.
- Mishna F., Khoury-Kassabri M., Gadalla T., Daciuka J. (2012). *Risk factors for involvement in cyber bullying: Victims, bullies and bully-victims*. “Children and Youth Services Review”, 34.
- Mitchell K.J., Finkelhor D., Jones L.M., Wolak J. (2012). *Prevalence and Characteristics of Youth Sexting: A National Study*. “Crimes against Children Research Center”. University of New Hampshire. Durham.
- Nowicka E. (2015). *Rola rodziców i nauczycieli w edukacji medialnej*. „Dyskursy Młodych Andragogów”, 16, 215.
- Phippen A. (2009). *Sharing Personal Images and Videos Among Young People*. University of Plymouth. https://childnetsic.s3.amazonaws.com/downloads/Research_Highlights/UKCCIS_RH_10_Sexting.pdf [dostęp: 23.09.2024].
- Pyżalski J., Zdrodowska A., Tomczyk Ł., Abramczuk K. (2019). *Polskie badanie EU Kids Online 2018. Najważniejsze wyniki i wnioski*. Wydawnictwo Naukowe UAM. Poznań.
- Ringrose J., Gill R., Livingstone S., Harvey L., *A Qualitative study of children, young people and 'sexting': a report prepared for the NSPCC*. https://eprints.lse.ac.uk/44216/1/_Libfile_repository_Content_Livingstone%2C%20S_A%20qualitative%20study%20of%20children%2C%20young%20people%20and%20%27sexting%27%20%28LSE%20RO%29.pdf [dostęp: 15.09.2024].
- Smith P.K., Mahdavi J., Carvalho M., Fisher S., Russell S., Tippett N. (2008). *Cyberbullying, its forms and impact in secondary school pupils*. “Journal of Child Psychology and Psychiatry”, 49.
- Temple J. R., Jonathan A. P., Van Den Berg P., Le V. D., McElhany A., Temple B. W. (2012). *Teen Sexting and Its Association With Sexual Behaviors*. “Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine”, 166(9).
- Wojtasik Ł. *Kontakt dzieci z niebezpiecznymi treściami w Internecie*. Raport z badań Gemius/ Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę. <https://bibe.ibe.edu.pl/475-kontakt-dzieci-z-niebezpiecznymi-tresciami-w-internecie.html> [dostęp: 17.09.2024].

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(2) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.2.7

Andrzej Czop

Uniwersytet WSB MERITO w Poznaniu, Filia w Chorzowie

ORCID 0000-0002-9621-5879

Tomasz Malinowski

Krakowskie Centrum Bezpieczeństwa

ORCID 0009-0004-2375-2966

Znaczenie śladów cyfrowych w zapewnianiu bezpieczeństwa systemów logistycznych

The Role of Digital Footprints in Securing Logistics Systems

Abstrakt

Artykuł jest efektem przeprowadzonych badań ukierunkowanych na ustalenie roli i znaczenia śladów pozostawianych przez sprawców zamachów w procesie zapewniania bezpieczeństwa systemom logistycznym. Autorzy scharakteryzowali systemy logistyczne, wskazując na ich złożony charakter oraz istotne znaczenie w funkcjonowaniu gospodarki państwa. Wskazali, że muszą one podlegać szczególnej ochronie poprzez stosowanie nowoczesnych zabezpieczeń technicznych¹ stworzonych w oparciu na najnowszych technologiach, zintegrowanych na platformach cyfrowych. Przedstawili kluczową rolę śladów zabezpieczanych na miejscu zamachu, które dostarczają wielu istotnych informacji pozwalających na rekonstrukcję działania sprawcy, ustalenie jego *modus operandi*, a nawet identyfikację². Autorzy wiele uwagi poświęcili znaczeniu śladów cyfrowych, wskazując, że w przypadku systemów informatycznych w logach systemowych pozostają widoczne zmiany w zapisach logowań, w plikach, a także te pozwalające na określenie aktywności sprawcy w aplikacjach i sieci. W artykule podkreślono znaczenie prawidłowego zabezpieczenia logów, materiałów wideo i audio, które są źródłem ważnych dowodów w postępowaniu karnym. Pozostawione przez sprawcę ślady umożliwiają zarówno efektywny proces wykrywczy, jak i zapobieganie podobnym sytuacjom w przyszłości. Zdaniem autorów stwarzają także bazę do wypracowania optymalnych rozwiązań projektowych w zakresie zabezpieczania technicznego

¹ A. Czop (2021). *Rola Specjalistycznych Uzbrojonych Formacji Ochronnych w przeciwdziałaniu zagrożeniom terrorystycznym w Polsce*. Kraków, s. 125–126.

² E. Miturska (2015). *Mechanizmy psychologiczne motywacji człowieka. Przegląd koncepcji teoretycznych*. „Świat Problemów”, nr 4(267), s. 5.

systemów logistycznych. Przedstawione w artykule ustalenia są przyczynkiem do dalszych badań, ukierunkowanych na podniesienie bezpieczeństwa tych systemów.

Słowa kluczowe bezpieczeństwo, logistyka, ślady, cyberbezpieczeństwo

Abstract

The article presents research aimed at determining the role and importance of digital traces left by perpetrators in the process of enhancing the security of logistics systems. The author characterized logistics systems, pointing out their complex nature and significant importance in the functioning of the state's economy. He emphasized the need for special protection of these systems through the use of modern technical security measures, based on the latest technologies and integrated into digital platforms. The key role of traces secured at the scene of the attack is presented, as they provide important information enabling the reconstruction of the perpetrator's actions, determination of their *modus operandi*, and even identification. Significant attention is given to the importance of digital traces, pointing out that in the case of IT systems, system logs record changes in login data and files, as well as activity within applications and the network, enabling the identification of the perpetrator. The article emphasizes the importance of properly securing logs, video, and audio materials, which serve as important evidence in criminal proceedings. Traces left by perpetrators enable both effective detection process and the prevention of similar incidents in the future. According to the author, they also create a basis for developing optimal design solutions in the area of technical security of logistics systems. The findings presented in the article serve as a contribution to further research aimed at enhancing the security of such systems.

Keywords: security, logistics, traces, cybersecurity

Wprowadzenie – metodologia badań

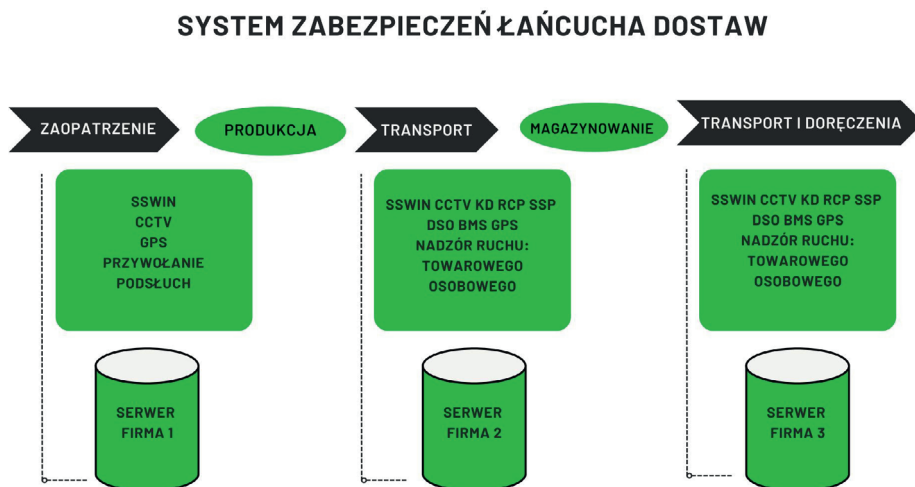
Szybki rozwój systemów ochrony technicznej przyczynia się do zwiększenia różnorodności zasobów informacji magazynowanych w pamięciach wewnętrznych urządzeń oraz na serwerach. Równocześnie uległy zwiększeniu zasoby dostępnych informacji. Stosowanie serwerów czasu oraz synchronizowanych z nimi wewnętrznych zegarów pozwala na ich równoległe wykorzystanie za pomocą dostępnych narzędzi informatycznych. Systemy ochrony technicznej znajdują zastosowanie w bardzo wielu dziedzinach, w różnych formach i technologiach³. Szczególne znaczenie mają systemy zaimplementowane w systemach logistycznych. Dzięki nim następuje przeprowadzenie w sposób bezpieczny procesów logistycznych. Tworzenie systemu bezpieczeństwa równoległe z budową systemu logistycznego prowadzi do zwiększenia efektywności przyjętych rozwiązań w sferze techniczno-organizacyjnej.

Zarządzanie systemem bezpieczeństwa w logistyce wspomaga i optymalizuje podejmowane procesy decyzyjne. Najbardziej niepożądanym elementem, który może wystąpić w procesie logistycznym, jest naruszenie lub przerwanie łańcucha

³ A. Czop (2014). *Udział firm ochrony osób i mienia w zapewnianiu bezpieczeństwa publicznego w Polsce*. Katowice, s. 144.

bezpieczeństwa⁴. Stąd już na etapie jego projektowania, konieczne jest ustalanie najbardziej niekorzystnego scenariusza.

Tabela 1. System zabezpieczenia łańcucha dostaw

Źródło: opracowanie własne.

Artykuł jest efektem przeprowadzonych badań ukierunkowanych na ustalenie roli i znaczenia śladów pozostawianych przez sprawców zamachów w procesie zapewniania bezpieczeństwa systemom logistycznym.

Sformułowano główny problem badawczy wyrażony w pytaniu: jaka jest możliwość wykorzystania śladów zamachu w podwyższaniu poziomu bezpieczeństwa systemów logistycznych? Aby odpowiedzieć na to zasadnicze pytanie, postawiono następujące problemy szczegółowe:

1. Czym są systemy logistyczne i jakimi środkami technicznymi mogą być chronione?
2. Jaka jest istota śladów kryminalistycznych i kiedy mają wartość dowodową?
3. Jakie jest znaczenie i możliwość wykorzystania śladów pozostawionych w cyberprzestrzeni?
4. Jakie działania podejmują sprawcy zamachów celem zacierania śladów?

W prowadzonych badaniach wykorzystano metodę krytycznej analizy dostępnej literatury przedmiotu oraz studium przypadku. Badaniu poddano sprawy dotyczące zamachów na systemy logistyczne. Dwie to sprawy karne realizowane przez jednego z autorów, w trakcie jego służby w pionie kryminalnym Policji. Kolejna sprawa była przedmiotem działań obu autorów w ich działalności komercyjnej związanej z zapewnianiem bezpieczeństwa przedsiębiorcom prowadzącym działalność gospodarczą.

⁴ K. Ficoń (2021). *Łańcuch bezpieczeństwa. Zagrożenia, ryzyko, kryzysy*. Warszawa, s. 261–270.

Systemy logistyczne

W literaturze występuje wiele definicji systemu logistycznego. W badaniach przyjęto definicję wskazującą, iż system ten składa się z kilku elementów, z których każdy podlega ochronie.

W tym ujęciu system logistyczny przedsiębiorstwa określony jest jako zbiór następujących elementów:

- zakład produkcyjny wraz z zasobami ludzkimi i zachodzącymi między nimi relacjami;
- środki transportu wraz z zasobami ludzkimi i zachodzącymi między nimi relacjami;
- magazyny z zasobami ludzkimi i zachodzącymi między nimi relacjami;
- odbiorca – zakład lub osoba wykorzystuje gotowy, dostarczony produkt⁵.

Głównymi elementami systemu logistycznego są:

- fizyczne przepływy surowców, materiałów, towarów i usług;
- strumienie informacyjno-decyzyjne sterujące tym przepływem;
- zapasy materiałów rzeczowych;
- infrastruktura oraz koszty logistyczne⁶.

Na etapie definiowania procesu zabezpieczenia technicznego systemu logistycznego należy wskazać elementy, które muszą podlegać ochronie. Ich zdefiniowanie następuje po oględzinach, audycie, analizach i przeprowadzeniu procesu wnioskowania.

Ważnym elementem jest środek transportu, najtrudniejszy do skutecznego zabezpieczenia z uwagi na jego ciągle przemieszczanie się w terenie, przy zmieniających się warunkach otoczenia. Środek transportu, w zależności od jego przeznaczenia, może zostać wyposażony w: system alarmowy, system telewizji przemysłowej i system monitorowania GPS (*Global Positioning System*). Obecnie środki transportowe już w wyposażeniu fabrycznym posiadają szereg funkcji zapewniających bezpieczeństwo osobie nadzorującej pojazd (wraz z towarem), co powoduje, że w przypadku wystąpienia sytuacji krytycznej nastąpi wykrycie niebezpieczeństwa i skuteczne powiadomienie o takiej niepożądanej sytuacji⁷. Dostępność magistral (np. CAN – sieć *Controller Area Network*) w środku transportowym wspomaga procesy: analiz, zbierania komunikatów alarmowych i przesyłania danych.

Typowym przykładem takiego ostrzegawczego działania może być:

- nadmierna prędkość,
- zatrzymanie pojazdu,
- tankowanie,
- niebezpieczne przechyły,
- zmęczenie kierującego,

⁵ A. Sadowski (2006). *System logistyczny w przedsiębiorstwie – ujęcie teoretyczne*. „Przegląd Organizacji”, nr 3(794), s. 43–44.

⁶ *Ibidem*.

⁷ S. Panecki (2013). *Interfejs komunikacyjny CAN: podstawy*. <https://mikrokontroler.pl/2013/06/10/interfejs-komunikacyjny-can-podstawy/> [dostęp: 11.09.2024].

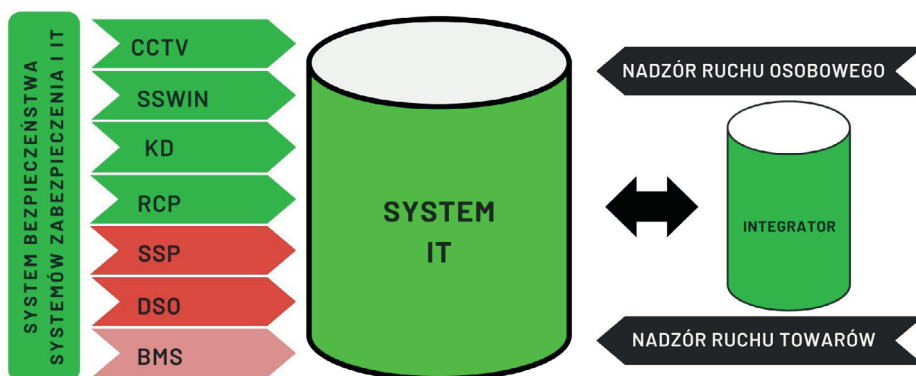
- zjazd z określonej trasy przejazdu⁸.

Tworzone w obecnych technologiach systemy zabezpieczenia technicznego systemów logistycznych są integrowane na platformach cyfrowych. Zapewniają one szybki i wygodny dostęp do urządzeń oraz mechanizmów zarządzania. Takie rozwiązania wymagają jednak sporych nakładów finansowych potrzebnych do opracowania oraz wdrożenia zabezpieczeń tożsamyh z zabezpieczeniami funkcjonującymi w systemach informatycznych.

System zabezpieczenia technicznego to: *zespół połączonych ze sobą środków technicznych i organizacyjnych tworzących rozwiązania wspomagające w ochronie osób i mienia w systemach logistycznych*⁹.

Tabela 2. System zabezpieczenia technicznego

System zabezpieczenia technicznego – Zespół połączonych ze sobą środków technicznych i organizacyjnych tworzących rozwiązania wspomagające w ochronie osób i mienia w systemach logistycznych.

Źródło: opracowanie własne.

Lista systemów zabezpieczeń technicznych stosowanych w logistyce nie jest zamknięta i jest uzależniona od konkretnej struktury logistycznej, która podlega ochronie, a zastosowanie odpowiednich narzędzi powinno być efektem szczegółowej analizy związanej z jej specyfiką i wrażliwością na ewentualny zamach.

Zabezpieczanie śladów i dowodów w postępowaniu karnym

Zabezpieczanie śladów zdarzenia jest bardzo istotnym elementem działań podejmowanych przez służby odpowiedzialne za porządek i bezpieczeństwo. Najczęściej prowadzone jest podczas tzw. czynności procesowych, a w szczególności w trakcie

⁸ *Ibidem*.

⁹ Zob. P. Pajorski (2015). *Systemy zabezpieczenia technicznego w służbie ochrony osób*. „Security, Economy & Law” Nr 4 (IX), s. 135–137.

ogłędzin¹⁰. Ich przeprowadzenie jest czynnością procesową, najczęściej wykonywaną po złożeniu zawiadomienia o zdarzeniu przestępczym¹¹.

Ślady występują w wyniku działania sprawców i są nierozłącznym elementem czynności przestępczych¹². Każde działanie pozostawia ślady fizyczne w świecie realnym i cyfrowe w świecie wirtualnym. Te ostatnie stwarzają iluzję, że znikają w wyniku kasowania plików lub gdy użytkownik opuszcza przeglądarkę internetową. Faktycznie jednak zapisane na serwerach dane pozostają na nich bardzo długo i stanowią często podstawę efektywności działań w procesie śledczym¹³. Wiedza o zabezpieczaniu śladów jest niezbędna w procesach:

- analizy ryzyka,
- projektowych,
- wykrywania ryzyka,
- szkoleniowych.

Jeżeli posiadamy wiedzę o śladach, znamy również sposoby ich nanoszenia przez potencjalnego sprawcę. Z kolei znając te sposoby, można podjąć działania eliminujące lub ograniczające przedostanie się sprawcy na teren lub do obiektu bez pozostawienia śladów. Jeżeli sprawca pozostawił określone ślady, to na ich podstawie można przeprowadzić zarówno proces wykrywczy, jak i przygotować odpowiednie działania o charakterze profilaktycznym. Wiedza o śladach poprawia jakość audytu bezpieczeństwa obiektów, obszarów i urządzeń pod kątem stosowanych rozwiązań technicznych i fizycznych. Znajomość tej problematyki pozwala na wypracowanie lepszych jakościowo rozwiązań projektowych, co implikuje także realne oszczędności, pozwalając uniknąć tzw. przewymiarowania systemu lub wyeliminować kosztowną ochronę fizyczną. Wiedza ta jest ściśle związana ze znajomością sposobów działania sprawców, co pozwala także na trafne przewidywanie skutków przestępczych działań. Ponadto, im więcej śladów jesteśmy w stanie rozpoznać i zabezpieczyć, tym lepiej poznajemy metodykę działania sprawców – ich *modus operandi*¹⁴. To z kolei pozwala na przygotowanie adekwatnych rozwiązań zabezpieczających, które nie mogą być szablonowe, wymagają stałego testowania i ciągłej weryfikacji.

Nie każdy jednak ślad zabezpieczony w toku postępowania jest dowodem. Dowodem jest ślad, który nie pozwala na zanegowanie jego wartości. Zatem niektóre ślady są beзуżyteczne lub jedynie poszlakowe¹⁵ i muszą zostać wsparte innymi. Przykładem może tu być odcisk palca, który pozwala na odnalezienie – najlepiej 14 – cech wspólnych

¹⁰ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks Postępowania Karnego, Dz. U. 1997 Nr 89 poz. 555, art. 207.

¹¹ *Ibidem*, art. 304.

¹² M. Goc, J. Moszczyński (2017). *Ślady kryminalistyczne Ujawnianie, zabezpieczanie, wykorzystanie*. Warszawa, s. 17.

¹³ Więcej: W.A. Kasprzak (2015). *Ślady cyfrowe. Studium prawnokryminalistyczne*. Warszawa, s. 246.

¹⁴ M. Sasiada. *Modus operandi jako środek identyfikacji sprawcy przestępstwa*, s. 204–222. <https://repozytorium.uni.wroc.pl/en/dlibra/publication/22385/edition/29211/modus-operandi-jako-srodek-identyfikacji-sprawcy-przestepstwa-sasiada-monika> [dostęp: 20.09.2024].

¹⁵ P. Kruszyński (2004). *Wykład Prawa Karnego Procesowego*. Białystok, s. 254.

z materiałem pobranym¹⁶. Wprawdzie ślad niespełniający takich warunków można byłoby odrzucić, ale poszlakowo należy go uwzględnić i dążyć do uzupełnienia go kolejnym. W przypadku śladu cyfrowego¹⁷ można przywołać wizerunek osoby (z systemu monitoringu), która przemieszczała się w miejscu wystąpienia zamachu, godzinę przed jego przeprowadzeniem. To także tylko poszlaka, ale uzupełniona kolejnym śladem może mieć już wartość dowodową.

Umiejętność zebrania i zabezpieczenia dowodów jest warunkiem szybkiego i skutecznego postępowania przygotowawczego¹⁸.

Jeżeli jesteśmy w stanie ujawnić ślady oraz prawidłowo je zabezpieczyć na miejscu zdarzenia lub w innym miejscu (np. podczas przesłuchania czy przeszukania), mamy możliwość ich procesowego wykorzystania. Prawidłowe zabezpieczenie śladów polega na odnalezieniu cech szczególnych określonej materii, jednoznacznie wskazujących ich powiązania z faktami będącymi przedmiotem postępowania¹⁹.

Studium przypadku

Pierwsza poddana analizie sprawa dotyczyła kradzieży z włamaniem do przedsiębiorstwa zajmującego się dystrybucją płynów technologicznych. Firma ta zlokalizowana była w dużym obiekcie, w centrum Krakowa. Obiekt był ogrodzony, ale nie posiadał odpowiedniego oświetlenia. Wzdłuż ogrodzenia przebiegała droga szutrowa umożliwiająca poruszanie się po niej lekkich samochodów ciężarowych. Pomiędzy drogą i ogrodzeniem był pas ziemi o szerokości około 1,5 m. Obiekt nie posiadał ochrony fizycznej sprawowanej przez firmę ochrony osób i mienia. Był wyposażony w analogowy system monitoringu wizyjnego oraz system alarmowy. W dziale technicznym przedsiębiorstwa nie było dokumentacji technicznej dotyczącej obiektu. Na obszarze wewnętrznym zakładu zlokalizowane były bocznice kolejowe, na które wjeżdżały cysterny z płynem koniecznym do procesów technologicznych. Cysterny te przed ich opróżnieniem były ważone oraz sprawdzane pod kątem objętości, a następnie oczekiwały na rozładunek – od 2 do 3 dni. Cechą charakterystyczną przewożonych płynów była ich rozszerzalność pod wpływem temperatury. Sprawcy włamywali się na teren obiektu, a potem do cystern. Dokonywali kradzieży płynu, a następnie wodą uzupełniali jego niedobór. Jakość płynu ulegała degradacji i niemożliwe było wykorzystanie go do procesów technologicznych. Tym samym nastąpiło przerwanie łańcucha produkcji spożywczej i branży medycznej²⁰.

¹⁶ I. Bogusz. M. Bogusz. *Ślady kryminalistyczne dla słuchaczy szkolenia zawodowego podstawowego*. Legionowo, s. 15–20.

¹⁷ H. Gawęł. *Analiza śladów cyfrowych z perspektywy informatologii i cyberbezpieczeństwa*, s. 65–81. <https://ruj.uj.edu.pl/server/api/core/bitstreams/f7024af4-fbce-446e-bb95-e459e668182a/content> [dostęp: 28.09.2024].

¹⁸ J. Gąsiorowski (2016). *Nowoczesne technologie w Kryminalistyce*. „Kultura Bezpieczeństwa Nauka – Praktyka – Refleksje” Nr 21, s. 73–114.

¹⁹ L. Biliński, W. Miś (2009). *Kryminalistyczno-procesowe zabezpieczanie śladów na miejscu zdarzenia*. Piła, s. 7–19.

²⁰ Sprawa dochodzeniowa prowadzona przez T. Malinowskiego w trakcie jego służby w krakowskiej Policji.

Podczas czynności dochodzeniowo-śledczych na miejscu zdarzenia odnaleziono: ślady opon, obuwia i zwierzęcia. Wszystkie nadawały się do identyfikacji. Zabezpieczono je technicznie przed zniszczeniem. Już na miejscu zdarzenia, na podstawie tych śladów, śledczy przyjął założenie, że: sprawca przyjechał samochodem, wysiadł lewymi przednimi drzwiami, a tylnymi lewymi drzwiami wypuścił z samochodu psa. Po sposobie poruszania się sprawcy, ichnogramie (pozostawionych śladach obuwia), policjant wywnioskował, że sprawca utykał na prawą nogę, był otyły i miał około 180 cm wzrostu. Funkcjonariusz ustalił drogę pokonaną przez sprawcę i odnalazł ukryte przez niego przedmioty służące do popełnienia przestępstwa. Ujawnił na nich ślady linii papilarnych. W toku postępowania wykrywczego zastosowano pułapki kryminalistyczne. Dalsze ekspertyzy śladów i zebrany w trakcie przesłuchań materiał doprowadziły do wytypowania, identyfikacji, a finalnie zatrzymania sprawców kradzieży.

W analizowanym przypadku śledczy na miejscu zdarzenia zabezpieczyli dodatkowo materiał cyfrowy pochodzący z systemów zabezpieczenia technicznego. Były to:

- nagranie z dysku rejestratora;
- lista zdarzeń z systemu alarmowego;
- lista zdarzeń z integratora (platforma zarządzania systemami bezpieczeństwa).

Analiza całościowa zebranego cyfrowego materiału dowodowego doprowadziła do utrwalenia dowodów i potwierdzenia sposobu działania sprawcy. W wyniku tych działań otrzymano wiele informacji, a w szczególności:

- historię działania sprawcy,
- precyzyjną lokalizację momentów kluczowych,
- sposób i metodę działania sprawcy,
- wskazanie przedmiotów podlegających szczególnemu zainteresowaniu sprawcy,
- wskazanie osób odpowiedzialnych,
- zachowanie sprawcy i osób z nim powiązanych z wnętrza organizacji,
- dane niezbędne do rekonstrukcji zdarzenia.

Prawidłowo zabezpieczone logi, materiał wideo oraz audio to niepodważalne elementy w procesie, który jest oparty na łańcuchu dowodowym. Ustalono, że kradzieże płynów były możliwe dzięki powiązaniom przestępczym pracowników zakładu z grupą paserów, ich znajomością procesów technologicznych oraz sposobów zabezpieczenia mienia na terenie firmy (rozmieszczenie kamer, obchody stróża). W dalszej odsprzedaży płynów uczestniczył paser zatrudniający firmę transportową.

W opisywanym przypadku siły i środki łańcucha bezpieczeństwa zastosowane do ochrony łańcucha dostaw okazały się niewystarczające. Nie pozwalały również na jednoznaczną identyfikację sprawcy i stanowiły jedynie poszlakę w postępowaniu przygotowawczym, co znacznie spowolniło proces wykrywczy. Podobne rozwiązania analogowe są niestety nadal stosowane z uwagi na ograniczanie kosztów ochrony przez przedsiębiorców.

Analizowana sprawa wykazała, iż podwyższenie poziomu technologicznego ochrony wiąże się z koniecznością zastosowania zaawansowanych systemów informatycznych.

Druga poddana analizie sprawa²¹ także dotyczyła zamachu na system logistyczny. Była to kradzież z włamaniem do sklepu z luksusową odzieżą (nastąpiło tu przerwanie łańcucha dostaw do odbiorcy końcowego). W wyniku tego przestępstwa sklep oraz magazyny zlokalizowane w obiekcie, zaopatrujące inne placówki handlowe, nie mogły działać przez 8 godzin, co spowodowało duże straty finansowe. Sklep zlokalizowany był w centrum miasta, w obiekcie wolnostojącym. Ochrona obiektu została wykonana zgodnie z najlepszą wiedzą techniczną. Systemy IT zainstalowane wewnątrz były platformą integracji elementów systemu ochrony (kamery IP, rejestrator IP, system sygnalizacji włamania i napadu z interfejsem IP). Sprawca przed atakiem dokonał rozpoznania przestępczego, ustalając możliwe drogi wejścia do obiektu oraz rozmieszczenie i sposób funkcjonowania urządzeń chroniących obiekt. Między innymi ustalił ruch personelu oraz kilkakrotnie wzbudził system alarmowy. Pozyskał również zaufanie jednego z pracowników, który przekazał mu istotne informacje o funkcjonowaniu obiektu. Niestety przyczyny wzbudzania systemu alarmowego nie zostały przeanalizowane przez dział techniczny. Pracownik serwisu wyłączył system na jedną noc, a informacja ta dotarła do sprawcy. W dniu braku reakcji serwisowej sprawca przyszedł do sklepu, przedostał się do magazynu i pozostał w nim na noc. Dokonał kradzieży zegarków i odzieży o dużej wartości i opuścił obiekt. Jego wizerunek został zarejestrowany przez system kamer.

W opisywanym przypadku siły i środki łańcucha bezpieczeństwa zastosowane do ochrony łańcucha dostaw okazały się wystarczające w zakresie organizacyjno-technicznym. Wystąpiły tu następujące fazy przygotowania systemu ochrony:

- analiza bezpieczeństwa;
- analiza ryzyka;
- opracowanie koncepcji zabezpieczenia;
- sprawdzenie koncepcji;
- wykonanie projektu systemu;
- realizacja systemu;
- nadzór nad procesem realizacji;
- testowanie systemu;
- nadzór nad testowaniem;
- wdrożenie systemu;
- nadzór nad wdrożeniem;
- test końcowy;
- przekazanie systemu użytkownikowi;
- użytkowanie.

Na podstawie wyników testów ustalono, że gromadzony przez urządzenia elektroniczne materiał cyfrowy i logi posiadają walory użytkowe i nie będą powodowały zniekształceń podczas prowadzonych czynności dochodzeniowo-śledczych.

W analizowanej sprawie śledczy na miejscu zdarzenia zabezpieczyli materiał dowodowy w postaci wielu śladów oraz dodatkowo materiał cyfrowy pochodzący z systemów zabezpieczenia technicznego oraz systemu IT. Zainstalowany sprzęt ochrony

²¹ Sprawa dochodzeniowa prowadzona przez T. Malinowskiego w trakcie jego służby w krakowskiej Policji.

technicznej oraz fizycznej spełniał oczekiwania policjantów i można było, bez żadnych wątpliwości, rozpoznać sprawcę przestępstwa. Zabezpieczonymi w toku postępowania materiałami były:

- nagranie z dysku rejestratora;
- logi rejestratora;
- logi z systemu alarmowego;
- lista zdarzeń z systemu alarmowego;
- logi z systemu IT.

Analiza całościowa zebranego cyfrowego materiału dowodowego doprowadziła do utrwalenia dowodów i potwierdzenia sposobu działania sprawcy. W wyniku tych działań otrzymano wiele informacji, a w szczególności:

- historię działania sprawcy;
- precyzyjną lokalizację momentów kluczowych;
- sposób i metodę działania sprawcy;
- wskazanie przedmiotów podlegających szczególnemu zainteresowaniu sprawcy;
- dane pomocne do rekonstrukcji zdarzenia.

Trzecia poddana badaniu sprawa²² dotyczyła fazy wstępnej tworzenia systemu logistycznego przez jedną z krakowskich firm. Właściciel miał przedstawić swoim partnerom biznesowym prezentację, z której wynikało, iż biznesplan jest zasadny, a inwestycja będzie podlegała szybkiemu zwrotowi. Zarządzanie systemem logistycznym miało być oparte w całości na systemie IT, bez konieczności udziału czynnika ludzkiego. W firmie znajdował się już system IT w pełni monitorowany przez aplikację oraz urządzenia i oprogramowanie gromadzące logi.

W tym przypadku działania przestępcze polegały na dążeniu do „skompromitowania” przez sprawcę jego współpracownika z działu bezpieczeństwa IT, z którym wspólnie mieli przygotować prezentację nowo budowanego systemu. Gdy prezentacja była już na ukończeniu, sprawca zapisał ostateczną wersję na dysku swojego komputera. Równocześnie poprosił współpracownika o wykonanie jeszcze jednego slajdu do prezentacji. W tym celu przesłał mu plik zawierający wirus. Sprawca ze swojego komputera usunął ślady działania przestępczego i nakłonił współpracownika do usunięcia plików z poczty elektronicznej.

Pracownik w dobrej wierze wykonał dodatkowy slajd do prezentacji, nie wiedząc, że w trakcie tej pracy otwiera plik z wirusem. W wyniku zainfekowania komputera ofiary nastąpiło zniszczenie wykonanej pracy oraz degradacja systemu operacyjnego i plików komputera. Sprawca za pomocą dostępnych narzędzi IT sprawdził stan komputera ofiary i prezentacji, by upewnić się, że nie ma już plików z wykonaną pracą. Przesłał będące w jego posiadaniu pliki do przełożonego z komentarzem, iż współpracownik nie potrafił wykonać zamówionej przez niego prezentacji. Ofiara po uzyskaniu informacji o szczegółach zamachu²³ dokonała zgłoszenia o popełnieniu przestępstwa.

²² Sprawa prowadzona przez autorów w ramach konsultacji zleconej przez pracownika (ofiara) działu bezpieczeństwa IT jednej z krakowskich firm.

²³ *Ibidem*.

Na miejscu opisanego zdarzenia zabezpieczono:

- logi z serwerów;
- logi z komputerów;
- logi z urządzeń sieciowych;
- logi z systemu monitorującego ruch sieciowy;
- konwersację na platformie wymiany informacji;
- plik z wirusem do analizy;
- dokumentację techniczną systemów informatycznych;
- dokumentację wytworzoną przez firmę, która wykonała między innymi politykę bezpieczeństwa oraz regulaminy;
- uzyskano inne informacje za pomocą dostępnych narzędzi IT.

Analiza całościowa zebranego cyfrowego materiału dowodowego doprowadziła do utrwalenia dowodów i potwierdzenia sposobu działania sprawcy. W wyniku tych działań otrzymano wiele informacji, a w szczególności:

- historię działania sprawcy;
- precyzyjną lokalizację momentów kluczowych;
- sposób i metodę działania sprawcy;
- wskazanie przedmiotów podlegających szczególnemu zainteresowaniu sprawcy;
- dane do rekonstrukcji zdarzenia.

Czyn został udowodniony, a jego sprawca został zwolniony z firmy i poniósł konsekwencje prawno-karne.

Badanie wybranych spraw pozwoliło na stwierdzenie, iż prawidłowo zabezpieczone logi z systemów oraz materiał wideo i audio to niepodważalne elementy w procesie, na którym oparty jest łańcuch dowodowy.

Przeprowadzona w ramach studium przypadku analiza zdarzeń zaistniałych w świecie realnym i zdarzenia w cyberprzestrzeni wykazała istnienie wyraźnych podobieństw pomiędzy zamachami przeprowadzonymi w tych dwóch, różnych środowiskach.

Poniżej wskazano wybrane działania i efekty pracy dochodzeniowo-wykrywczej²⁴, które odnoszą się do zdarzeń zaistniałych w świecie rzeczywistym i cyfrowym (wirtualnym).

W środowisku realnym, po zawiadomieniu o zamachu na system logistyczny, dokonuje się:

- zabezpieczenia miejsca zdarzenia;
- oględzin miejsca zdarzenia;
- zabezpiecza się ślady;
- zeznaniami świadków ustala się i dokumentuje fakty i inne elementy;
- zabezpiecza się inne materiały jako dowody w sprawie (mogą to być: dokumentacje, materiał wideo i audio, wyciągi z historii działania systemu alarmowego, kontroli dostępu, systemu informującego o pożarze, systemu automatyki budynkowej).

²⁴ Wytoczne nr 3 Komendanta Głównego Policji z dnia 30 sierpnia 2017 r. w sprawie wykonywania niektórych czynności dochodzeniowo-śledczych przez policjantów, Dz.Urz.KGP.2017.59.

W oparciu o zebrane w toku postępowania materiały możliwe jest ustalenie:

- historii działania sprawcy;
- precyzyjnej lokalizacji momentów kluczowych;
- sposobu i metod działania sprawcy;
- przedmiotów podlegających szczególnemu zainteresowaniu sprawcy;
- drogi ucieczki sprawcy.

W środowisku wirtualnym po zawiadomieniu o zamachu na system logistyczny dokonuje się:

- zabezpieczenia miejsca zdarzenia;
- oględzin miejsca zdarzenia;
- zabezpieczenia śladów;
- przesłuchań świadków celem ustalenia i udokumentowania faktów;
- zabezpieczenia innych materiałów jako dowodów w sprawie (mogą to być: dokumentacje, materiały wideo i audio, wyciągi z historii działania systemu alarmowego, kontroli dostępu, systemu informującego o pożarze, systemu automatyki budynkowej);
- zabezpieczenia logów z systemów IT;
- zabezpieczenia dokumentacji związanej z bezpieczeństwem systemów IT.

W oparciu na zebranych w toku postępowania materiałach możliwe są do ustalenia:

- historia działania sprawcy;
- precyzyjna lokalizacja momentów kluczowych;
- sposób i metoda działania sprawcy;
- wskazanie przedmiotów podlegających szczególnemu zainteresowaniu sprawcy;
- poznanie drogi ucieczki sprawcy.

Porównanie zdarzeń przestępczych zaistniałych w świecie fizycznym (realnym) i wirtualnym wskazuje na bardzo duże podobieństwo w obszarze sposobów i motywów działania sprawców. W obu sytuacjach najczęstszymi motywami działania są:

- chęć osiągnięcia zysku majątkowego. Zysk może mieć różny charakter np. zdobycie środków finansowych lub pozbawienie kogoś majątku. Ten rodzaj zysku zawiera duży ładunek emocjonalny sprawcy lub osoby zlecającej realizację czynu przestępczego;
- chęć osiągnięcia zysku emocjonalnego, który może mieć różny charakter np. zaspokojenie emocji własnych lub osoby zlecającej realizację czynu przestępczego. Przestępstwa te mają bardzo często powiązanie z elementami motywów działań na tle społecznym, seksualnym, ideologicznym, politycznym.

Do grupy przestępstw związanych z osiąganiem zysku emocjonalnego można też zaliczyć przestępstwa wynikające z uzależnień, takich jak narkomania czy alkoholizm. Zakres motywów działania sprawców jest bardzo szeroki, stąd trudno wyszczególnić wszystkie jego elementy. Zakres ten nigdy nie jest jednoznaczny i łączy w sobie wiele czynników ulegających zmianie podczas cyklu przestępczego, czyli od zamiaru, poprzez realizację i osiągnięcie (lub nie) zamierzonego celu²⁵.

²⁵ K. Daszkiewicz (1961). *Motywy przestępstwa*. „Palestra” 5/9(45), s. 62–64

Przeprowadzona w ramach studium przypadku analiza trzech spraw kryminalnych pozwoliła na wskazanie nie tylko podobieństw, ale też wyraźnej różnicy pomiędzy śladami przestępstw pozostawianymi w środowisku fizycznym i wirtualnym. Nie można bowiem zostawić śladu traseologicznego²⁶ lub osmologicznego²⁷ na dysku twardym komputera podczas włamania do systemu informatycznego (IT), jak również nie można zostawić adresu charakterystycznego dla urządzenia pracującego w systemie informatycznym (IP) w miejscu włamania do obiektu. Model działania sprawców w tych różnych środowiskach jest inny, pomimo możliwej zbieżności interesów oraz podobnych stanów emocjonalnych wykazywanych przez przestępców²⁸.

Analiza OSINT

Gdy zawiodą podstawowe techniki śledcze, może nastąpić zatrzymanie procesu wykrywczego i konieczne jest odniesienie się do przeszłości, czyli stanu sprzed dokonania zamachu lub do przebiegu bieżących zdarzeń. W pracy dochodzeniowej trzeba mieć na uwadze, iż nie ma całkowitej anonimowości sprawcy tak w świecie rzeczywistym, jak i cyfrowym. Efektywną metodą jest na tym etapie dochodzenia przeprowadzanie wywiadów w świecie rzeczywistym i cyfrowym. W tym pierwszym są to rozmowy z ludźmi (rozpytanie, przesłuchanie), które zawsze mogą być obciążone błędem percepcji oraz ułomnością pamięci ludzkiej.

Z badań wynika, iż ograniczenia te nie występują w świecie cyfrowym. Zapisane na serwerach informacje nie są bowiem obarczone subiektywnym postrzeganiem rzeczywistości. Często dostęp do nich jest ograniczony. Szukanie informacji wstecznych to tzw. OSINT²⁹. To metoda polegająca na używaniu dostępnych, „otwartych” narzędzi i szukaniu informacji w otwartych bazach danych. Ta forma działania potocznie bywa określana jako „biały wywiad”.

Analiza OSINT przeprowadzona przez służby może doprowadzić do ukierunkowania na sprawcę zamachu. Należy jednak pamiętać, że służby nie opierają się wyłącznie na „białym wywiadzie”. Prowadzą także wywiad „szary” i „czarny”, charakteryzujące się niekiedy głęboką ingerencją w życie obywateli. W tej fazie istotnym elementem związanym z procesem wykrywczym jest analiza materiałów archiwalnych. Typowymi przykładami materiałów archiwalnych cyfrowych są:

- materiał z monitoringów wizyjnych i audio – zapisane pliki oraz logi systemowe;
- materiał z systemów alarmowych – zapisane pliki z logami oraz pliki konfiguracyjne;
- pliki z serwerów zawierające monitoring ruchu sieciowego;
- pliki z serwerów zawierające logi logowań;

²⁶ K. Kozdrój-Miler, J. Jędraszek, K. Klemczak (2022). *Ujawnianie śladów traseologicznych*. „Problemy Kryminalistyki” 315(1), s. 34–47.

²⁷ R. Bączyk (2011). *Ślady osmologiczne*. Słupsk, s. 9.

²⁸ J. Gołębiowski (2021). *Umysł przestępcy. Tajniki kryminalnego profilowania psychologicznego*. Kraków, s. 37–44.

²⁹ B. Saramak (2015). *Wykorzystanie otwartych źródeł informacji w działalności wywiadowczej: historia, praktyka, perspektywy*. Warszawa, s. 19–22.

- pliki z serwerów zawierające inne logi aplikacji;
- pliki z serwerów zawierające logi zarządzania sieciami;
- pliki z serwerów bazodanowych zawierające logi;
- pliki z serwerów systemów ochrony systemu IT zawierające logi;
- pliki z serwerów BMS – sterowanie budynkiem;
- pliki z serwerów KD – kontrola dostępu.

W fazie planowania ataku przestępczego następuje pozostawianie przez sprawców wielu śladów związanych z przygotowaniem przestępczego działania. Na tym etapie sprawca pozostaje jeszcze anonimowy, a potencjalne ofiary często odczytują jego zachowania jako działanie w dobrej wierze (wykorzystywanie socjotechnik). Sprawcy stosują różne socjotechniki. Typowy przykład to zaangażowanie sprawców w rzekome niesienie pomocy swoim ofiarom: *Pomogę Ci posprzątać sklep, zostaw mi hasło do alarmu. Podaj hasło to pomogę Ci opracować materiały na konferencję, przecież nie masz na to czasu.*

Bardziej wyrafinowane metody to zastosowanie socjotechniki w stosunku do pracowników mających dostęp do obiektu i kluczy lub też socjotechniki realizowane w systemach „IT” zmierzające do wyłudzenia haseł (ataki na konta wrażliwe).

Podejmowane są też metodyczne działania w zakresie skanowania sieci komputerowych w celu realizacji kolejnych, bardziej odległych działań. Typowym przykładem jest tu tzw. wpuszczenie kreta, czyli osoby, która rozpracowuje działanie obiektu fizycznego w sytuacjach rzeczywistych (np. pracownik ochrony zatrudnia się do montażu systemów alarmowych) lub sieci IT w działaniach wirtualnych (np. pracownik działu IT). W wyniku takich aktywności sprawców następuje przełamanie zabezpieczeń technicznych lub cyfrowych. W takim przypadku³⁰ najczęściej uszkodzeniu ulegają elementy mechaniczne takie jak: zamki, skrzydła drzwiowe, szyby, okna itd.

W przypadku przełamania zabezpieczeń fizycznych (w systemach cyfrowych) brak jest widocznych uszkodzeń fizycznych, natomiast występują np. zmiany w cechach plików. Bardzo ważne są tu logi systemowe³¹. Trzeba podnieść walor ustawień czasowych i zgodności logów z serwerami czasu. Przy założeniu, że pracownik IT dokonuje synchronizacji czasu za pomocą serwerów, rola logów wzrasta do dowodu wyznaczającego czas poruszania się sprawcy w środowisku poszkodowanego. W przypadku ustalenia, że logi systemowe generują się bez serwera czasu, ich rola jako materiału dowodowego będzie jednak wątpliwa³². Zatem w pierwszej kolejności sprawdzeniu i zabezpieczeniu muszą podlegać logi systemowe, konfiguracyjne, na podstawie których następuje ustalenie, czy kolejne logi mogą zostać określone jako dowód w sprawie.

Innym bardzo istotnym elementem w świecie wirtualnym jest monitoring systemów informatycznych, który obejmuje kompleksowo system zabezpieczenia systemu

³⁰ M. Szustakowski, W. Ciurapiński. *Techniczne systemy zabezpieczenia mienia i infrastruktury krytycznej*. https://certus.edu.pl/rzeszow/wp-content/uploads/2020/11/30_techiczne_systemy_zabezpieczenia_mienia_i_infrastruktury_krytycznej-1.pdf, s. 2–4 [dostęp: 30.10.2024].

³¹ H. Gaweł. *Analiza śladów cyfrowych z perspektywy informatologii i cyberbezpieczeństwa*. <https://ruj.uj.edu.pl/server/api/core/bitstreams/f7024af4-fbce-446e-bb95-e459e668182a/content>, s. 66–81 [dostęp: 02.11.2024].

³² J. Widacki (2002, wyd. 2). *Kryminalistyka*. Warszawa, s. 192.

logistycznego. Za pomocą systemu monitorowania „sieci” następuje śledzenie ruchu, a zatem generowanie kolejnych logów, które zawierają dowody działania sprawcy.

W przypadku systemów informatycznych ważne ślady pozostające w logach systemowych to:

- zapisy logowań;
- zmiany w plikach;
- aktywność w aplikacjach;
- aktywność sieciowa³³.

Sprawcy przestępstw podejmują także próby obniżenia wartości dowodowej śladów pozostawianych przez siebie śladów. Są to działania ukierunkowane na niszczenie śladów na miejscu zdarzenia.

Jednym z podstawowych sposobów działania sprawców jest ukrywanie tożsamości poprzez maskowanie. W świecie realnym sprawcy używają masek do zakrywania twarzy, farb do niszczenia kamer, ubrań strażackich do oszukania czujników lub innych elementów odzieży celem wprowadzenia w błąd urządzeń analityki AI. Bardzo często stosują na miejscach zdarzeń środki niszczące ślady i uniemożliwiające skuteczne użycie np. psa tropiącego. W systemach cyfrowych sprawcy ukrywają swoją tożsamość poprzez stosowanie VPN, proxy czy szyfrowania. Coraz częściej do ukrycia tożsamości używane są narzędzia AI, które odpowiednio zastosowane, zmieniają wygląd oraz głos sprawcy. Wybór metody maskowania jest uzależniony od wyposażenia obiektu lub sieci komputerowej w systemy bezpieczeństwa. W obiektach handlowych są to: zamki, alarmy, kamery. W systemach informatycznych są to: firewalle, systemy detekcji włamań (IDS), oprogramowanie antywirusowe. W obiektach handlowych może być także stosowana fizyczna kontrola dostępu (strażnicy, karty systemu kontroli dostępu), a w systemach informatycznych mechanizmy uwierzytelniania i autoryzacji (hasła, tokeny, certyfikaty).

Wnioski

Przeprowadzony proces badawczy pozwolił na uzyskanie odpowiedzi na postawione problemy szczegółowe. Ustalono, że system logistyczny ma charakter złożony, a jego głównymi elementami są: fizyczne przepływy surowców, materiałów, towarów i usług, strumienie informacyjno-decyzyjne nim sterujące, zapasy materiałów rzeczowych oraz infrastruktura logistyczna wraz z kosztami. Wskazano, że współczesne systemy logistyczne ze względu na swoje znaczenie muszą podlegać dostosowanym do ich specyfiki systemom zabezpieczeń technicznych tworzonym w oparciu na najnowszych technologiach pozwalających na ich pełną integrację na platformach cyfrowych zapewniających szybki i wygodny dostęp do wszystkich urządzeń oraz mechanizmów zarządzania³⁴.

W toku badań ustalono także, iż każdy zamach, jako działanie człowieka, pozostawia ślady fizyczne zarówno w świecie realnym, jak i cyfrowym. Wykazano, że wartość dowodową ma jedynie taki ślad, który w procesie jego weryfikacji nie pozwala na

³³ H. Gaweł. *Analiza śladów cyfrowych... Op. cit.* [dostęp: 02.11.2024].

³⁴ A. Bujak, J. Kłosowski (2014). *System logistyczny przedsiębiorstwa i jego parametry*. „Logistyka” nr 3/2014, s. 882–890.

zanegowanie jego wartości procesowej. Zauważono, iż nawet ślady z pozoru bezużyteczne czy o charakterze poszlakowym mogą mieć istotne znaczenie, jeśli zostaną uzupełnione innymi środkami dowodowymi.

Z badań wynika, że w przypadku systemów informatycznych w logach systemowych pozostają ważne ślady widoczne w zapisach logowań, zmiany w plikach, aktywność w aplikacjach i sieci. To z kolei pozwala, w przypadku stwierdzonego zamachu na system logistyczny, otrzymać wiele kluczowych informacji pozwalających na rekonstrukcję działania sprawcy, precyzyjną lokalizację istotnych momentów zdarzeń, określenie *modus operandi* sprawcy, wskazanie przedmiotów będących w jego zainteresowaniu, analizę zachowań sprawcy i ewentualnie osób z nim powiązanych, a nawet identyfikację sprawcy³⁵.

Badania pozwoliły na zidentyfikowanie działań sprawców zamachów zmierzających do osłabiania wartości dowodowej śladów rejestrowanych w systemach cyfrowych. Sprawcy koncentrują swe działania na ukryciu swej tożsamości poprzez stosowanie VPN, proxy oraz szyfrowanie, coraz częściej wykorzystując także narzędzia AI, które umożliwiają zmianę wyglądu³⁶, a nawet głosu sprawcy³⁷.

Poczynione w procesie badawczym ustalenia pozwoliły finalnie na udzielenie odpowiedzi na główny problem badawczy, wskazując możliwości wykorzystania śladów zamachu w podwyższaniu poziomu bezpieczeństwa systemów logistycznych.

Ustalono, że analiza zebranych śladów cyfrowych pozwala na utrwalenie dowodów i potwierdzenie sposobu działania sprawcy. Prawidłowo zabezpieczone logi, materiał wideo czy audio to niepodważalne elementy w procesie karnym opartym na łańcuchu dowodowym. Pozostawione przez sprawcę ślady umożliwiają efektywny proces wykrywczy i pozwalają na podjęcie działań o charakterze profilaktycznym. Stwarzają także bazę do wypracowania optymalnych rozwiązań projektowych w zakresie zabezpieczenia technicznego systemów logistycznych.

Uzyskanie odpowiedzi na główny problem badawczy pozwoliło na zrealizowanie określonego celu badań i będzie stanowiło przyczynek do dalszych badań ukierunkowanych na wskazanie propozycji działań, zmierzających do poprawy zabezpieczeń technicznych systemów logistycznych.

Bibliografia

- Bączyk R. (2011). *Ślady osmologiczne*. Słupsk.
- Biliński L., Miś W. (2009). *Kryminalistyczno-procesowe zabezpieczanie śladów na miejscu zdarzenia*. Piła.
- Bogusz I., Bogusz M. *Ślady kryminalistyczne dla słuchaczy szkolenia zawodowego podstawowego*. Legionowo.

³⁵ G. Woźny. *Modus operandi sprawców przestępstw komputerowych*, <https://wspia.eu/media/x2gndgut/32-wo%C5%BAny.pdf> [dostęp: 03.11.2024].

³⁶ A. McFarlanda (2024, 23 października 2024). *10 najlepszych narzędzi AI do zamiany twarzy*. Unite AI, <https://www.unite.ai/pl/best-ai-face-swap-tools/> [dostęp: 05.11.2024].

³⁷ D. Martin (2024, 1 października 2024). *10 najlepszych narzędzi do zmiany głosu AI*. Unite AI, <https://www.unite.ai/pl/voice-changer-tools/> [dostęp: 06.11.2024].

- Bujak A., Kłosowski J. (2014). *System logistyczny przedsiębiorstwa i jego parametry*. „Logistyka” nr 3/2014.
- Czop A. (2014). *Udział firm ochrony osób i mienia w zapewnianiu bezpieczeństwa publicznego w Polsce*. Katowice.
- Czop A. (2021). *Rola Specjalistycznych Uzbrojonych Formacji Ochronnych w przeciwdziałaniu zagrożeniom terrorystycznym w Polsce*. Kraków.
- Daszkiewicz K. (1961). *Motyw przestępstwa*. „Palestra” 5/9(45).
- Ficoń K. (2021). *Łańcuch bezpieczeństwa. Zagrożenia, ryzyko, kryzysy*. Warszawa.
- Gąsiorowski J. (2016). *Nowoczesne technologie w Kryminalistyce*. „Kultura Bezpieczeństwa Nauka – Praktyka – Refleksje” Nr 21.
- Goc M., Moszczyński J. (2017). *Ślady kryminalistyczne Ujawnianie, zabezpieczanie, wykorzystanie*. Warszawa.
- Gołębiowski J. (2021). *Umysł przestępcy. Tajniki kryminalnego profilowania psychologicznego*. Kraków.
- Kasprzak W.A. (2015). *Ślady cyfrowe. Studium prawno-kryminalistyczne*. Warszawa.
- Kozdrój-Miler K., Jędraszek J., Klemczak K. (2022). *Ujawnianie śladów traseologicznych*. „Problemy Kryminalistyki” 315(1).
- Kruszyński P. (2004). *Wykład Prawa Karnego Procesowego*. Białystok.
- Miturska E. (2015). *Mechanizmy psychologiczne motywacji człowieka. Przegląd koncepcji teoretycznych*. „Świat Problemów”, nr 4(267).
- Pajorski P. (2015). *Systemy zabezpieczenia technicznego w służbie ochrony osób*. „Security, Economy & Law” Nr 4 (IX).
- Sadowski A. (2006). *System logistyczny w przedsiębiorstwie – ujęcie teoretyczne*. „Przegląd Organizacji” Nr 3 (794).
- Saramak B. (2015). *Wykorzystanie otwartych źródeł informacji w działalności wywiadowczej: historia, praktyka, perspektywy*. Warszawa.
- Widacki J. (2002). *Kryminalistyka*. Warszawa, wyd. 2.

Źródła internetowe

- Gaweł H. *Analiza śladów cyfrowych z perspektywy informatologii i cyberbezpieczeństwa*. <https://ruj.uj.edu.pl/server/api/core/bitstreams/f7024af4-fbce-446e-bb95-e459e668182a/content> [dostęp: 28.09.2024].
- Martin D. (2024, 1 października 2024). *10 najlepszych narzędzi do zmiany głosu AI*. Unite AI. <https://www.unite.ai/pl/voice-changer-tools/> [dostęp: 06.11.2024].
- McFarlanda A. (2024, 23 października 2024). *10 najlepszych narzędzi AI do zamiany twarzy*. Unite AI. <https://www.unite.ai/pl/best-ai-face-swap-tools/> [dostęp: 05.11.2024].
- Panecki S. (2013). *Interfejs komunikacyjny CAN: podstawy*. <https://mikrokontroler.pl/2013/06/10/interfejs-komunikacyjny-can-podstawy/> [dostęp: 11.09.2024].
- Sąsiada M. *Modus operandi jako środek identyfikacji sprawcy przestępstwa*. <https://repozytorium.uni.wroc.pl/en/dlibra/publication/22385/edition/29211/modus-operandi-jako-srodek-identyfikacji-sprawcy-przestepstwa-sasiada-monika> [dostęp: 20.09.2024].
- Szustakowski M., Ciurapiński W. *Techniczne systemy zabezpieczenia mienia i infrastruktury krytycznej*. https://certus.edu.pl/rzeszow/wp-content/uploads/2020/11/30_tech_niczne_systemy_zabezpieczenia_mienia_i_infrastruktury_krytycznej-1.pdf [dostęp: 30.10.2024].

Woźny G. *Modus operandi sprawców przestępstw komputerowych*. <https://wspia.eu/media/x2gndgut/32-wo%C5%BAny.pdf> [dostęp: 03.11.2024].

Źródła normatywne

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks Postępowania Karnego, Dz. U. 1997 Nr 89 poz. 555.

Wytyczne nr 3 Komendanta Głównego Policji z dnia 30 sierpnia 2017 r. w sprawie wykonywania niektórych czynności dochodzeniowo-śledczych przez policjantów, Dz. Urz. KGP. 2017. 59.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(2) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.2.8

Jarosław Jastrzębski

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID 0000-0003-4722-547X

Krażownik ciężki – problemy klasyfikacyjne.

Część 5. Krażowniki ciężkie w służbie Niemiec, Australii, Hiszpanii i Argentyny

Heavy Cruiser: Classification Problems.

Part 5. Heavy Cruisers in the Service of Germany, Australia, Spain, and Argentina

Abstrakt

Niniejszy artykuł jest piątym z serii sześciu tekstów poświęconych problemom klasyfikacyjnym w grupie okrętów artyleryjskich, jakimi są krażowniki ciężkie. W pierwszym zajęliśmy się genezą ciężkiego krażownika i sformułowaliśmy jego definicję niezbędną do dokonywania rzetelnych analiz naukowych. W drugiej skonfrontowaliśmy tę definicję z okrętami o spornej klasyfikacji. Części trzecia i czwarta przedstawiają floty ciężkich krażowników sześciu największych ich posiadaczy. Ta część robi to samo dla czterech najmniejszych. W ostatniej części omówiona zostanie charakterystyka globalnej floty tej klasy okrętów.

Czterema najmniejszymi posiadaczami ciężkich krażowników były odpowiednio Niemcy, Australia, Hiszpania i Argentyna. Łącznie posiadali oni zaledwie 10% ich całkowitej liczby, w porównaniu do 70% pierwszej trójki. Wartości te wyraźnie odzwierciedlają, dla kogo były one najbardziej pożądaną bronią. Niemiecka Marynarka Wojenna i Australijska Królewska Marynarka Wojenna miały po 3 jednostki, choć tonaż tej pierwszej był ostatecznie większy niż drugiej. Za nimi uplasowały się marynarki wojenne Hiszpanii i Argentyny, posiadające po 2 takie krażowniki. W wyniku II wojny światowej flota ciężkich krażowników *Kriegsmarine* została całkowicie zniszczona, a Australijczycy stracili 1 taki okręt. Jedynie Argentyńczycy nie odnotowali żadnych strat. Hiszpania nie uczestniczyła w tym wielkim konflikcie zbrojnym, ale jej ciężkie krażowniki brały czynny udział w wojnie domowej, w której jeden z nich został zniszczony w 1938 roku. Stał się pierwszym okrętem tego typu utraconym w walce. Ze względów ekonomicznych Królewska Australijska Marynarka Wojenna szybko zdecydowała się wycofać swoje pozostałe ciężkie krażowniki, ale i tak później niż Brytyjczycy czy Francuzi. Argentyńczycy utrzymywali swoje jednostki tego typu w służbie do 1961 roku. Rekordzistą była jednak flota hiszpańska, która pozbyła się swojego ostatniego ciężkiego krażownika dopiero

pod koniec 1975 roku. *Canarias* stał się tym samym ostatnim ciężkim krążownikiem w historii, który pozostawał w aktywnej służbie.

Słowa kluczowe: krążownik ciężki, nauka wojskowości, okręty, krążowniki, marynarka wojenna

Abstract

This article is the fifth in a series of six texts devoted to classification problems in the group of artillery ships, specifically heavy cruisers. The first article explored the genesis of the heavy cruiser and proposed its working definition necessary for conducting reliable scientific analyses. The second article tested this definition against ships with disputed classifications. Parts three and four presented the heavy cruiser fleets of the six largest owners. The fifth section addresses the fleets of the four smallest operators. The final article will discuss the overall characteristics of the global heavy cruiser fleet.

The four smallest owners of heavy cruisers were Germany, Australia, Spain, and Argentina, respectively. Together, they accounted for only 10% of the total number, compared to 70% held by the top three. These figures clearly reflect who found these ships to be the most desirable weapons. The German Navy and the Royal Australian Navy each had three units, although the German cruisers ultimately had slightly more tonnage than the Australian ones. Following them were the navies of Spain and Argentina, each with two such cruisers. As a result of World War II, the Kriegsmarine's heavy cruiser fleet was completely wiped out, and the Australians lost one such ship. Only the Argentinians did not record any losses. Spain did not participate in the major conflict, but its heavy cruisers took an active part in the Civil War, during which one of them was destroyed in 1938. This ship became the first of this type to be lost in combat. For economic reasons, the Royal Australian Navy quickly decided to withdraw its remaining heavy cruisers, though this decision came later than those made by the British or the French. The Argentinians kept their units of this type in service until 1961. The record holder, however, was the Spanish fleet, which did not decommission its last heavy cruiser until the end of 1975. Therefore, its *Canarias* became the last heavy cruiser in history to remain in active service.

Keywords: heavy cruiser, military science, ships, cruisers, navy

Wprowadzenie

W pierwszej części niniejszej pracy, zatytułowanej *Geneza i definicja krążownika ciężkiego*, zajęliśmy się kwestiami klasyfikacyjnymi dotyczącymi krążowników ciężkich i przeanalizowaliśmy kryteria przyporządkowania do tej grupy okrętów artyleryjskich na poziomie teoretycznym i ogólnym. W drugiej jej części, zatytułowanej *Okręty o klasyfikacji spornej*, omówiliśmy okręty, których prawidłowe zaszeregowanie do konkretnej klasy krążowników jest w nauce kontrowersyjne, konfrontując je z ustaloną definicją i uzasadniając ich zakwalifikowanie albo odrzucenie ze zbioru krążowników ciężkich. W trzeciej i czwartej części przedstawiono największe krajowe floty krążowników ciężkich: Stanów Zjednoczonych, Japonii, Wielkiej Brytanii, Włoch, Francji i Związku Sowieckiego. W obecnej piątej części będziemy kontynuować ów wątek, zajmując się tym razem czterema najmniejszymi dysponentami krążowników ciężkich, jakimi były marynarki wojenne Niemiec, Australii, Hiszpanii i Argentyny. Natomiast w ostatniej części przedstawimy globalny stan liczbowy krążowników ciężkich dla całego okresu ich pozostawania w służbie operacyjnej.

Przypomnijmy, że spełniających kryteria definicyjne krążowników ciężkich powstało w sumie 98 i to one składają się na światową flotę okrętów tej klasy. Największą ich liczbą szczyci się Marynarka Wojenna Stanów Zjednoczonych (ang. *United States Navy*, skr. *U.S. Navy*) – 38 jednostek. Drugą lokatę zajmuje Japońska Cesarska Marynarka Wojenna (jap. *Dai Nippon Teikoku Kaigun*, skr. *Nippon Kaigun*) – 18 jednostek. Na podium mieści się jeszcze Brytyjska Królewska Marynarka Wojenna (ang. *Royal Navy*) – 13 jednostek. Na kolejnej pozycji lokują się *ex aequo* Włoska Królewska Marynarka Wojenna (wł. *Regia Marina*) i Francuska Narodowa Marynarka Wojenna (fr. *Marine Nationale*) dysponujące każda 7 jednostkami, aczkolwiek tonaż okrętów tej pierwszej był w ostatecznym rozrachunku nieznacznie większy. Dalej na liście znajduje się Sowiecka Robotniczo-Chłopska Czerwona Flota (ros. *Рабоче-Крест'анский Красный Флот*; transkrypcja: *Rabocze-Krestjanskij Krasnyj Flot*¹; skr. pol. Czerwona Flota, skr. ros. *Krasnyj Flot*) z 6 krążownikami ciężkimi. Za nimi dopiero mieszczą się interesujące nas w tym miejscu: Niemiecka Marynarka Wojenna (niem. *Kriegsmarine*) z 3 jednostkami, Australijska Królewska Marynarka Wojenna (ang. *Royal Australian Navy*), co prawda z tą samą liczbą krążowników ciężkich, lecz z mniejszym ich tonażem, Marynarka Wojenna Republiki Hiszpańskiej (hiszp. *Marina de Guerra de la República Española*) dysponująca 2 jednostkami oraz z tą samą liczbą, lecz mniejszych okrętów, Marynarka Wojenna Republiki Argentyny (hiszp. *Armada de la República Argentina*).

Niemiecka Marynarka Wojenna

Przez szeregi *Kriegsmarine* przeszły ogółem 3 krążowniki ciężkie, aczkolwiek nigdy nie posiadała ona jednocześnie więcej niż 2 takie okręty. Przy czym ów maksymalny stan osiągnęła dwukrotnie – po raz pierwszy w latach 1939–1940 i po raz drugi w latach 1940–1945. Tabela 1 prezentuje metryki krążowników ciężkich Niemieckiej Marynarki Wojennej.

Niemieckie krążowniki ciężkie reprezentowały tylko 1 typ *Admiral Hipper* – 3 okręty (*Admiral Hipper*, *Blücher*, *Prinz Eugen*). Poza wyżej wymienionymi jednostkami, Niemcy zamówili 2 kolejne krążowniki ciężkie tego samego typu, lecz ich budowę anulowano². Owe dwa dodatkowe okręty miały być teoretycznie krążownikami lekkimi, zbrojnymi w 12 dział kalibru 149 mm, lecz najprawdopodobniej nigdy nie rozważano tego na poważnie. Deklaracja taka miała oddziaływać uspokajająco na brytyjską opinię publiczną. W rzeczywistości Niemcy od początku zakładali, że zostaną one ukończone jako krążowniki ciężkie. Jako pretekst do konwersji wykorzystano zbrojenia sowieckie w postaci budowy dla Floty Bałtyckiej dwóch krążowników ciężkich typu *Kirov*

¹ Rosyjskie nazwy własne zostały podane w transliteracji z alfabetu rosyjskiego na łąński. Niemniej przy pierwszym pojawieniu się owej nazwy w tekście głównym podano w nawiasie również transkrypcję polską.

² M. Sobański (2018). *Krążowniki typu „Admiral Hipper”*, t. 1, Tarnowskie Góry, *passim*; *idem*, t. 2, Tarnowskie Góry, *passim*; A. Perepeczko (2003). *Niemieckie krążowniki typu Admiral Hipper*, t. 1, Gdańsk, *passim*; *idem* (2004), t. 2, Gdańsk, *passim*; *idem* (2004), t. 3, Gdańsk, *passim*; S. Brzeziński, J. Mościński (2002). *Niemiecki ciężki krążownik Admiral Hipper*, Wyszaków, *passim*; H. Trojca, W. Trojca (1993). *Krążowniki ciężkie klasy „Admiral Hipper”*, Warszawa, *passim*.

Tabela 1. Metryki krążowników ciężkich Niemieckiej Marynarki Wojennej

LP.	OKRĘT	ROZPOCZĘCIE BUDOWY	ROZPOCZĘCIE SŁUŻBY	ZAKOŃCZENIE SŁUŻBY	UWAGI
1	<i>Admiral Hipper</i>	06.07.1935	29.04.1939	03.05.1945	Zniszczenie przez Brytyjczyków
2	<i>Blücher</i>	15.08.1935	20.09.1939	09.04.1940	Zniszczenie przez Norwegów
3	<i>Prinz Eugen</i>	23.04.1936	01.08.1940	08.05.1945	Przejęcie przez Brytyjczyków

Uwaga: Co prawda *Prinz Eugen* został 5 stycznia 1946 roku włączony w skład U.S. Navy, ale nie jako krążownik ciężki, lecz jako okręt testowy, czyli jednostka pomocnicza. Służbę tę zakończył już 29 sierpnia 1946 roku. Zatonął zaś 22 grudnia tegoż roku w wyniku uszkodzeń odniesionych w czasie prób nuklearnych na Atolu Bikini przeprowadzonych 1 (wybuch w powietrzu) i 25 lipca (wybuch pod wodą) 1946 roku. Mimo że uszkodzenia okrętu po tych atakach były w sumie niewielkie, lecz ze względu na ryzyko napromieniowania skuteczna akcja ratunkowa nie mogła zostać podjęta.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Sobański, *Krążowniki typu „Admiral Hipper”*, t. 1, Tarnowskie Góry 2018, *passim*; *idem*, t. 2, Tarnowskie Góry 2018, *passim*; A. Perepeczko, *Niemieckie krążowniki typu Admiral Hipper*, t. 1, Gdańsk 2003, *passim*; *idem*, t. 2, Gdańsk 2004, *passim*; *idem*, t. 3, Gdańsk 2004, *passim*.

(transkrypcja *Kirow*). Ostatecznie, jak się okazało, ani *Seydlitz* ani *Lützow* nigdy nie weszły do służby w *Kriegsmarine*.

Okręty typu *Admiral Hipper* okazały się mało udane, a nade wszystko zapotrzebowanie na ciężkie okręty artyleryjskie okazało się w toku II wojny światowej mniejsze niż pierwotnie zakładano. Stąd 11 lutego 1940 roku sprzedano nieukończony *Lützow* Związkowi Radzieckiemu, co było gestem wzmacniającym ówczesny sojusz niemiecko-sowiecki, zawarty 23 sierpnia 1939 roku³. Aczkolwiek Niemcy nie byli tu do końca szczerzy w swych przyjacielskich uczuciach. Odmówiono bowiem odstąpienia także drugiego, i bardziej zaawansowanego w budowie, *Seydlitz*a, co oczywiście łatwo było wytłumaczyć potrzebami wojennymi. Natomiast niemieccy specjaliści, mający ukończyć *Lützow*a, przemianowanego w Czerwonej Flocie na *Petropavlovsk* (transkrypcja: *Pietropawłowski*), co prawda przybyli do ZSRR i podjęli dalsze prace budowlane, lecz czynili to nad wyraz wolno, dzięki czemu jednostka w momencie wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej nie miała ani własnego napędu, ani pełnego uzbrojenia głównego⁴. W istocie były to działania celowe. Hitlerowcy zdając sobie sprawę, że militarna konfrontacja niemiecko-sowiecka jest tylko kwestią dłuższego lub krótszego czasu, chcieli maksymalnie opóźnić przejmowanie nowej technologii przez Sowietów. Stąd uprzejma odmowa odstąpienia bardziej zaawansowanego w budowie krążownika i umiejętnie skrywana obstrukcja przy pracach konstrukcyjnych nad *Lützowem*.

³ E. Mawdsley (2011). *II wojna światowa. Nowe ujęcie*, tłum. B. Gutowska-Nowak. Kraków, s. 96–99.

⁴ M. Sobański. *Krążowniki typu „Admiral Hipper”*, t. 1, *op. cit.*, *passim*; *idem*, t. 2, *op. cit.*, *passim*; A. Perepeczko, *Niemieckie krążowniki typu Admiral Hipper*, t. 1, *op. cit.*, *passim*; *idem*, t. 2, *op. cit.*, *passim*; *idem*, t. 3, *op. cit.*, *passim*; *German cruiser Seydlitz*. https://en.wikipedia.org/wiki/German_cruiser_Seydlitz [dostęp: 17.09.2021].

Natomiast prace stoczniove nad *Seydlitzem* przerwano w 1940 roku, już po zakończeniu rozmów z komunistycznymi sojusznikami. Uznano, że *Kriegsmarine* nie potrzebuje na tym etapie wojny kolejnego krążownika ciężkiego. W maju 1942 roku rozpoczęto jego przebudowę na lotniskowiec z zakładaną grupą lotniczą 20 samolotów. Przy czym na wyposażeniu tego okrętu lotniczego miały znajdować się po połowie myśliwce i bombowce nurkujące. Zakładano, że jego priorytetowym zadaniem będzie osłona z powietrza artyleryjsko-torpedowych zespołów uderzeniowych na akwenach Morza Północnego, Morza Norweskiego i Morza Barentsa. Prace te jednak przerwano w czerwcu 1943 roku⁵. Tabela 2 prezentuje metryki nieukończonych krążowników ciężkich Niemieckiej Marynarki Wojennej.

Tabela 2. Metryki nieukończonych krążowników ciężkich Niemieckiej Marynarki Wojennej

LP.	OKRĘT	ROZPOCZĘCIE BUDOWY	WODOWANIE	UWAGI
1	<i>Seydlitz</i>	29.12.1936	19.01.1939	Samozatopiony 29.01.1945
2	<i>Lützow</i>	02.08.1937	01.07.1939	Sprzedany ZSRR 11.02.1940

Uwagi: Oba okręty były początkowo budowane jako krążowniki lekkie. 14 listopada 1936 roku zapadła jednak oficjalna decyzja o ich ukończeniu w konfiguracji krążownika ciężkiego. Prace stoczniove – na gotowym na około 95% krążowniku ciężkim *Seydlitz* – przerwano w 1940 roku. W maju 1942 roku rozpoczęto jego przebudowę na lotniskowiec z zakładaną grupą lotniczą 20 samolotów. Prace te jednak przerwano w czerwcu 1943 roku. Nieukończony krążownik ciężki *Lützow* został sprzedany Związkowi Sowieckiemu 11 lutego 1940 roku, gdzie trafił 15 kwietnia tegoż roku. 25 września 1940 roku Sowieci zmienili jego nazwę na *Petropavlovsk*, a 1 września 1944 roku na *Tallinn*. Okrętu nigdy nie ukończono w roli krążownika ciężkiego. Nigdy nie dysponował własnym napędem, a jego artyleria główna nigdy nie przekraczała 4 dział kalibru 203 mm. 15 września 1941 roku został warunkowo włączony do sowieckiej floty jako pływająca bateria artyleryjska. Po wojnie rozważano jego ukończenie, lecz przedsięwzięcie uznano za nieopłacalne. 11 marca 1953 roku przeklasyfikowano go na okręt szkolny wraz ze zmianą nazwy na *Dniepr*. A 27 grudnia 1956 roku na pływające koszary, wraz ze zmianą nazwy na *PKZ 112*. Wycofano go ze służby 4 kwietnia 1958 roku.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Sobański, *Krążowniki typu „Admiral Hipper”*, t. 1, *op. cit.*, *passim*; *idem*, t. 2, *op. cit.*, *passim*; A. Perepeczko, *Niemieckie krążowniki typu Admiral Hipper*, t. 1, *op. cit.*, *passim*; *idem*, t. 2, *op. cit.*, *passim*; *idem*, t. 3, *op. cit.*, *passim*; *German cruiser Seydlitz*, https://en.wikipedia.org/wiki/German_cruiser_Seydlitz [dostęp: 17.09.2021].

W sumie zatem realne ambicje Niemieckiej Marynarki Wojennej w zakresie posiadania krążowników ciężkich nigdy nie przekraczały 5 sztuk. Kompleksowo kwestię liczebności tej klasy okrętów w niemieckiej flocie obrazuje Tabela 3.

Niemiecka Marynarka Wojenna, podobnie jak pozostałe europejskiej floty (Wielka Brytania, Francja, Włochy i Hiszpania), zdecydowała się na uzbrojenie wszystkich swych krążowników ciężkich w 8 dział kalibru 203 mm, rozmieszczonych w 4 dwulufowych wieżach, z których dwie ulokowano w superpozycji w przedniej części okrętu, a dwie w identyczny sposób w tylnej, za nadbudówką centralą⁶. Hitlerowskie jednostki typu

⁵ *Admiral Hipper-class cruiser*. https://en.wikipedia.org/wiki/Admiral_Hipper-class_cruiser [dostęp: 12.09.2021].

⁶ A. Perepeczko, *Niemieckie krążowniki typu Admiral Hipper*, t. 1, *op. cit.*, *passim*; *idem*, t. 2, *op. cit.*, *passim*; *idem*, t. 3, *op. cit.*, *passim*.

Tabela 3. Liczebność krążowników ciężkich w Niemieckiej Marynarce Wojennej

TYP	LICZBA			
	PLANOWANE	ZAMÓWIONE	BUDOWANE	UKOŃCZONE
<i>Admiral Hipper</i>	5	5	5	3

Uwagi: Pominięto typy jedynie planowane, lecz nigdy niezamówione, gdyż trudno stwierdzić realność takich czysto teoretycznych zamierzeń.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Sobański, *Krążowniki typu „Admiral Hipper”*, t. 1, *op. cit., passim*; *idem*, t. 2, *op. cit., passim*; A. Perepeczko, *Niemieckie krążowniki typu Admiral Hipper*, t. 1, *op. cit., passim*; *idem*, t. 2, *op. cit., passim*; *idem*, t. 3, *op. cit., passim*.

Admiral Hipper były największymi okręty tej klasy w Europie i jednymi z największych na świecie. Ich wyporność standardowa przekraczała znacznie 14 000 ton metrycznych⁷, co oznaczało, że jedynie amerykańskie krążowniki ciężkie typu *Des Moines* były od nich cięższe⁸. Prawdopodobnie jednak konstrukcja tych trzech interesujących nas tu okrętów – *Admiral Hipper*, *Blücher* i *Prinz Eugen* – nie była dobrze przemyślana. Maksymalna prędkość 32 węzłów nie była specjalnie wysrubowana, zaś opancerzenie bardzo zbliżonych do nich gabarytami amerykańskich krążowników *Baltimore* i *Oregon City* było znacznie grubsze, zarówno na burtach (80 kontra 152 mm), jak i na pokładzie (50 kontra 127 mm)⁹. Nie bardzo zatem wiadomo, co wpłynęło na aż tak ogromny tonaż tych jednostek. Tylko częściowo wyjaśnia sprawę fakt, że niemieccy konstruktorzy opancerzyli większe powierzchnie swych okrętów niż Amerykańscy, stąd sama jego maksymalna grubość nie musi być tu miarodajna, a i czwarta wieża wraz z całą infrastrukturą zwiększała ciężar jednostki, ale to nie wydaje się wyjaśnieniem wystarczającym. Możliwe, że zainwestowano zbyt wielką część masy okrętu w siłownię, której osiągi okazały się rozczarowujące, dając prędkość maksymalną niższą od zakładanych 35 węzłów i mniejszy zasięg, niż oczekiwano, a przy tym dostarczając sporo kłopotów eksploatacyjnych związanych z dużą awaryjnością. Niemieckie krążowniki ciężkie zostały wyposażone w 4 trzyrurowe wyrzutnie torpedowe kalibru 533 mm. Jednakże historia służby całej trójki tych krążowników w *Kriegsmarine* nie potwierdza, aby rzeczywiście Niemcy pokładali w tej broni istotne nadzieje. Otrzymali

⁷ M. Sobański. *Krążowniki typu „Admiral Hipper”*, t. 1, *op. cit., passim*; *idem*, t. 2, *op. cit., passim*.

⁸ W. Holicki (2003). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu Des Moines*. „Nowa Technika Wojskowa”, nr 10, s. 5964.

⁹ J. Palasek (2007). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu „Baltimore” i „Oregon City”*, cz. 1. „Okręty Wojenne”, nr 6 (86), s. 66–78; *idem* (2008), cz. 2. „Okręty Wojenne”, nr 1 (87), s. 58–62; *idem*, cz. 3, „Okręty Wojenne” 2008, nr 2 (88), s. 76–89; *idem*, cz. 4, „Okręty Wojenne” 2008, nr 3 (89), s. 73–81; *idem*, cz. 5, „Okręty Wojenne” 2008, nr 4 (90), s. 74–83; *idem*, cz. 6, „Okręty Wojenne” 2008, nr 5 (91), s. 80–87; *idem*, cz. 7, „Okręty Wojenne” 2008, nr 6 (92), s. 59–71; *idem*, cz. 8, „Okręty Wojenne” 2009, nr 1 (93), s. 49–59; *idem*, cz. 9, „Okręty Wojenne” 2009, nr 2 (94), s. 52–64; *idem*, cz. 10, „Okręty Wojenne” 2009, nr 3 (95), s. 68–78; *idem* (2009), cz. 11, „Okręty Wojenne”, nr 4 (96), s. 61–69; *idem*, cz. 12, „Okręty Wojenne” 2009, nr 5 (97), s. 53–64.

również wyposażenie lotnicze w postaci 1 katapulty z możliwością obsługi do 3 wodnosamolotów pokładowych¹⁰.

Inwestowanie przez Niemiecką Marynarkę Wojenną w krążowniki ciężkie nie było rozsądnym pomysłem. Nie bardzo bowiem wiadomo, jaka miałyby być ich rola w ewentualnych działaniach wojennych, nic zatem dziwnego, że ich rzeczywista służba wygląda dość rozczarowująco, zwłaszcza w porównaniu z krążownikami liniowymi typu *Deutschland*¹¹.

Na powstanie krążowników ciężkich decydujący wpływ miał naczelny dowódca *Kriegsmarine* wielki admirał Erich Raeder. Nie wyciągnął on dostatecznych wniosków z efektów działalności *Kaiserliche Marine* w I wojnie światowej. Pragnął mieć wielką, zrównoważoną flotę na podobieństwo *Royal Navy* i marynarek wojennych pozostałych mocarstw światowych i zdołał przekonać do tego przywództwo polityczne III Rzeszy z Adolfem Hitlerem na czele¹². Rzecz w tym, że taka flota w niczym nie mogła Niemcom pomóc w ich strategicznych zamierzeniach, a pochłaniała ogromne zasoby bardzo potrzebne siłom lądowym, od których postawy w największej mierze zależało powodzenie ekspansywnej polityki. Niemiecka Marynarka Wojenna potrzebowała tak naprawdę zapewnić sobie pełną kontrolę nad Morzem Bałtyckim i zabezpieczyć wybrzeże hitlerowskiego imperium, a w zakresie aktywnej walki z mocarstwami zachodnimi co najwyżej nastawić się na rwanie ich oceanicznych szlaków handlowych. A do takich zadań potrzebna była zupełnie inaczej skonstruowana flota. Do akcji korsarskich i, jak się okazało, także do wspierania wojsk lądowych operujących w pasie wybrzeża znakomicie nadawały się wspomniane małe krążowniki liniowe typu *Deutschland*, wystarczająco szybkie (około 28 węzłów), by umknąć potężniejszym od siebie okrętom i wystarczająco silnie uzbrojone (6 dział kalibru 283 mm), aby w miarę sprawnie pokonać każdego słabszego od siebie przeciwnika z krążownikiem ciężkim łącznie¹³. Biorąc pod uwagę ówczesny stan sił morskich państw basenu Morza Bałtyckiego, można bez większego ryzyka stwierdzić, że co najwyżej dałoby się uzasadnić jeszcze budowę pancerników typu *Bismarck*, każdy z 8 armatami kalibru 380 mm¹⁴, a to ze względu na obecność w składzie sowieckiej Floty Bałtyckiej 2 pancerników typu *Gangut* (transkrypcja: *Gangut*), zbrojnych w 12 dział kalibru 305 mm¹⁵. Natomiast całkowitym nieporozumieniem była budowa przez Niemców 2 wielkich krążowników

¹⁰ A. Perepeczko. *Niemieckie krążowniki typu Admiral Hipper*, t. 1, op. cit., passim; idem, t. 2, op. cit., passim; idem, t. 3, op. cit., passim.

¹¹ R. Kochnowski (2015). *Niemieckie działania krążownicze w latach 1939–1942*. Zabrze, passim; C. Symonds (2020). *II wojna światowa na morzu. Historia globalna*, tłum. F. Tryl. Kraków, passim.

¹² R. Kochnowski (2015). *Dowódca Reichs i Kriegsmarine wielki admirał Erich Raeder*. W: R. Kochnowski, J. Jastrzębski (red.). *Dalekie morza, bliskie rzeki. Rzecz o strategii, organizacji i logistyce flot wojennych*. Oświęcim, passim; idem (2018), *Plan „Z”. Geneza i fiasko*. „Okręty Wojenne”, nr 3, s. 38–44.

¹³ M. Sobański (2010). *Pancerniki typu „Deutschland”*. Tarnowskie Góry, passim; R. Kochnowski (2019). *Krążowniki liniowe, geneza – rozwój – zmierzch*. „Okręty Wojenne”, nr 2 (154), s. 13–23.

¹⁴ J. Lipiński (1999). *Druga wojna światowa na morzu*. Warszawa 1999, s. 576.

¹⁵ *Ibidem*, s. 658.

liniowych typu *Scharnhorst*, uzbrojonych w 9 dział kalibru jedynie 283 mm¹⁶ czy 5 krążowników ciężkich typu *Admiral Hipper*. Z ukończenia 2 okrętów tego ostatniego typu ostatecznie sami Niemcy zrezygnowali. Nie wiadomo przeciw komu były konstruowane i do czego w zasadzie miały się przydać. Do działań korsarskich się całkowicie nie nadawały. Wysyłanie *Scharnhorsta* i *Gneisenaua* do takich operacji było skrajnie nieekonomiczne. Jednostki były bardzo duże, zatem łatwiejsze do wykrycia, pochłaniały ogromne ilości paliwa, które trudno było uzupełnić, działając na odleglejszych wodach, a ich ewentualna strata byłaby niezwykle kosztowna i raczej niemożliwa do wyrównania nawet znaczącymi sukcesami w zwalczaniu żeglugi handlowej¹⁷. *Admiral Hipper*, *Blücher* i *Prinz Eugen* były mniejsze, lecz nie miały większych atutów w starciu nawet z brytyjskimi czy francuskimi krążownikami ciężkimi, zatem i ich użycie w wojnie podjazdowej na morzu było mało efektywne i pociągało za sobą skrajnie wysokie ryzyko utraty okrętów. Identyczne zarzuty można postawić planom budowy w ramach tzw. Planu Z: 6 superpancerników, 3 wielkich krążowników liniowych i stada krążowników lekkich¹⁸, równie niemieckiej flocie niepotrzebnych. Zdecydowanie ważniejsza byłaby koncentracja na konstruowaniu okrętów podwodnych i niszczycieli. Jeżeli jakieś ciężkie okręty mogły się *Kriegsmarine* jeszcze przydać, to byłyby to jednostki podobne do typu *Deutschland*, ale i to w niewielkiej liczbie. W świetle wydarzeń II wojny światowej w Europie, a zwłaszcza zajęcia Norwegii przez III Rzeszę, pozytywnie można by się jeszcze wypowiedzieć o budowie 2–3 lotniskowców, które mogły pozwolić na swobodniejsze operowanie ciężkim okrętom artyleryjskim na wodach wschodniej części Morza Północnego i Morza Norweskiego oraz na akwenach arktycznych. Podstawowe dane techniczne niemieckich krążowników ciężkich prezentuje Tabela 4.

Tabela 4. Podstawowe dane taktyczne krążowników ciężkich *Kriegsmarine*

TYP	OKRĘTY	WARIANTY UZBROJENIA GŁÓWNEGO	PRĘDKOŚĆ MAKSYMALNA
<i>Admiral Hipper</i>	<i>Admiral Hipper</i>	art. 8×203 mm (4×II)	32 w
	<i>Blücher</i>	tor. 12×533 mm	
	<i>Prinz Eugen</i>	(4×III)	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Sobański, *Krążowniki typu „Admiral Hipper”*, t. 1, op. cit., passim; idem, t. 2, op. cit., passim; A. Perepeczko, *Niemieckie krążowniki typu Admiral Hipper*, t. 1, op. cit., passim; idem, t. 2, op. cit., passim; idem, t. 3, op. cit., passim.

Najstarszym krążownikiem ciężkim Niemieckiej Marynarki Wojennej był *Admiral Hipper*, który wszedł do służby 29 kwietnia 1939 roku. Najmłodszym był *Prinz Eugen*,

¹⁶ P. Federowicz (2008). *Pancerniki typu „Scharnhorst”*. Tarnowskie Góry, passim.

¹⁷ A. Perepeczko (1999). *Burza nad Atlantykiem*, t. 1, Warszawa, passim; idem, t. 2, Warszawa 2000, passim; idem, t. 3, Warszawa 2001, passim; idem, t. 4, Warszawa 2002, passim.

¹⁸ R. Kochnowski, *Plan „Z”. Genezą i fiasko*, op. cit., s. 38–44; J. Pertek, (1966). *Od Reichsmarine do Bundesmarine*, Poznań, passim.

który zasilił flotę 1 sierpnia 1940 roku. Niemcy zbudowali całą swoją flotę krążowników ciężkich między 1935 a 1940 rokiem, licząc od położenia stępki pod pierwszy z nich – *Admiral Hipper* – 6 lipca 1935 roku¹⁹. Niemcy utracili w II wojnie światowej wszystkie swoje okręty tej klasy, z tego 2 w działaniach bojowych. *Blücher* został zatopiony 9 kwietnia 1940 roku przez norweskie torpedy wystrzelone z wyrzutni nadbrzeżnych, co stanowi swego rodzaju ewenement²⁰. *Admiral Hipper* został zatopiony przez brytyjskie lotnictwo 3 maja 1945 roku²¹. Jedynie *Prinz Eugen* przetrwał wojnę, skapitulował przed Brytyjczykami 8 maja tegoż roku. W efekcie międzyalianckich porozumień, 13 grudnia 1945 roku, trafił w ręce Amerykanów, którzy po dokonaniu rozległych badań okrętu poddali go testowi wytrzymałości w próbach nuklearnych na Atolu Bikini w lipcu 1946 roku. Choć oba wybuchy – powietrzny 1 lipca i podwodny 22 lipca – krążownik przetrwał, ostatecznie zatonął w wyniku drobnych uszkodzeń 22 grudnia 1946 roku, gdyż ryzyko napromieniowania uniemożliwiało uszczelnienie przecieków kadłuba²².

Australijska Królewska Marynarka Wojenna

Pewnych wyjaśnień wymaga osobne traktowanie Australii jako samodzielnego podmiotu politycznego. Związek Australijski powstał 1 stycznia 1901 roku, stając się dominium, czyli państwem zależnym od Zjednoczonego Królestwa w ramach Imperium Brytyjskiego²³. Królewska Australijska Marynarka Wojenna została powołana 10 lipca 1911 roku, uzyskując autonomię organizacyjną względem *Royal Navy*²⁴. 11 grudnia 1931 roku brytyjski parlament uchwalił tzw. *Statut Westminster*. Był on aktem prawnym uznającym za podmioty wzajemnie równe (z pewnymi ograniczeniami) Wielką Brytanię i jej ówczesne dominia: Kanadę, Australię, Nową Zelandię, Związek Południowej Afryki, Dominium Nowej Fundlandii i Wolne Państwo Irlandzkie²⁵. W przypadku Australii miał on formalnie wejść w życie z chwilą ratyfikacji przez tamtejszy parlament, która ponadto wymagała królewskiej zgody. Australijczycy długo ociągali się z tym krokiem, bowiem ogół społeczeństwa wciąż uważał się za Brytyjczyków²⁶. W efekcie Australia przystąpiła do II wojny światowej automatycznie z chwilą wypowiedzenia wojny Niemcom przez Wielką Brytanię 3 września 1939 roku²⁷. Po wybuchu wojny

¹⁹ M. Sobański. *Krążowniki typu „Admiral Hipper”*, t. 1, *op. cit., passim*; *idem*, t. 2, *op. cit., passim*.

²⁰ H. Lunde (2011). *Bitwa o Norwegię 1940. Wyprzedzające uderzenie Hitlera*, tłum. T. Szlagor. Wrocław, s. 213216.

²¹ J. Lipiński. *Druga wojna...*, *op. cit.*, s. 576.

²² *German cruiser Prinz Eugen*. https://en.wikipedia.org/wiki/German_cruiser_Prinz_Eugen [dostęp: 13.09.2021].

²³ W. Olszewski (1997). *Historia Australii*. Wrocław, *passim*.

²⁴ J. Jastrzębski (2014). *Ku wojnie na Pacyfiku*. Oświęcim, s. 64.

²⁵ W. Dobrzycki (2007). *Historia stosunków międzynarodowych 1815–1945*. Warszawa, *passim*.

²⁶ J. Lencznarowicz (2005). *Australia*. Warszawa, *passim*.

²⁷ J. Jastrzębski. *Ku wojnie...*, *op. cit.*, s. 65.

na Pacyfiku nastroje w kraju zaczęły się gwałtownie zmieniać, wraz z klęską w bitwie powietrzno-morskiej pod Kuantanem 10 grudnia 1941 roku oraz kapitulacją Singapuru 15 lutego 1942 roku przed Japończykami, gdy okazało się, że Australia nie może liczyć już na skuteczną ochronę przez brytyjskie siły zbrojne²⁸. Ostatecznie do ratyfikacji *Statutu Westminsterkiego* doszło i została ona zatwierdzona przez króla Jerzego VI w dniu 9 października 1942 roku. Co jednak interesujące, otrzymała on moc wsteczną, liczoną od 3 września 1939 roku²⁹. Pozwala nam to uznać Australię za osobne państwo i analizować odrębnie jego flotę krążowników ciężkich, nie zapominając jednak o jej powiązaniach z Wielką Brytanią.

Przez szeregi *Royal Australian Navy* przeszły ogółem 3 krążowniki ciężkie, aczkolwiek nigdy nie posiadała ona jednocześnie więcej niż 2 okręty tej klasy. Przy czym ów maksymalny stan osiągnęła dwukrotnie: po raz pierwszy w latach 1928–1942 i po raz drugi w latach 1942–1949. Tabela 5 prezentuje metryki krążowników ciężkich Australijskiej Marynarki Wojennej.

Tabela 5. Metryki krążowników ciężkich Królewskiej Australijskiej Marynarki Wojennej

LP.	OKRĘT	ROZPOCZĘCIE BUDOWY	ROZPOCZĘCIE SŁUŻBY	ZAKOŃCZENIE SŁUŻBY	UWAGI
1	<i>Australia</i>	09.06.1925	24.04.1928	31.08.1954	
2	<i>Canberra</i>	09.09.1925	10.07.1928	09.08.1942	Zniszczenie przez Japończyków
3	<i>Shropshire</i>	24.02.1927	17.04.1943	10.11.1949	Darowizna Brytyjczyków

Uwagi: Data wejścia do służby *Shropshire* dotyczy floty australijskiej, której w tym właśnie dniu został przekazany przez brytyjską *Royal Navy*.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Jarosz, *Brytyjskie krążowniki ciężkie typu „County”*, t. 1, Tarnowskie Góry 1995, *passim*; *idem*, t. 2, Tarnowskie Góry 1999, *passim*; N. Friedman, *British cruisers. Two world wars and after*, Barnsley 2012, s. 416.

Australijskie krążowniki ciężkie reprezentowały 2 typy brytyjskiej proveniencji. W kolejności chronologicznej były to:

1. *Kent* – 2 okręty (*Australia*, *Canberra*);
2. *London* – 1 okręt (*Shropshire*).

Oba powyższe typy należały do rodziny typu *County*³⁰. Przy czym *Shropshire* był darem Wielkiej Brytanii i miał stanowić swego rodzaju rekompensatę dla Australijczyków za utratę w działaniach wojennych przeciw Japończykom krążownika ciężkiego *Canberra*. Brytyjski prezent miał nawet początkowo otrzymać nowe imię na część zatopionej jednostki, lecz odstąpiono od tego, gdy okazało się, że Amerykanie są bliscy ukończenia okrętu tej samej klasy typu *Baltimore*, który na specjalne życzenie

²⁸ W. Olszewski. *Historia Australii*, *op. cit.*, *passim*; J. Jastrzębski (2014). *Kuantan 10 XII 1941. Anatomia brytyjskiej klęski*. Zabrze, *passim*.

²⁹ J. Lencznarowicz. *Australia*, *op. cit.*, *passim*; J. Jastrzębski. *Ku wojnie...*, *op. cit.*, s. 65.

³⁰ J. Jarosz (1995). *Brytyjskie krążowniki ciężkie typu „County”*, t. 1, Tarnowskie Góry, *passim*; *idem* (1999). t. 2, Tarnowskie Góry, *passim*; N. Friedman (2012). *British cruisers. Two world wars and after*, Barnsley, *passim*.

prezydenta USA Franklina Roosevelta został ochrzczony imieniem *Canberra*, ku pamięci zniszczonego w bitwie koło wyspy Savo sojuszniczego krążownika ciężkiego *Royal Australian Navy*³¹.

W sumie zatem realne ambicje Australijskiej Królewskiej Marynarki Wojennej w zakresie posiadania krążowników ciężkich nigdy nie przekraczały 3 sztuk. Kompleksowo kwestię liczebności tej klasy okrętów w australijskiej flocie obrazuje Tabela 6.

Tabela 6. Liczebność krążowników ciężkich w Australijskiej Królewskiej Marynarce Wojennej

TYP	LICZBA			
	PLANOWANE	ZAMÓWIONE	BUDOWANE	UKOŃCZONE
<i>Kent (County I)</i>	2	2	2	2
<i>London (County II)</i>	0	0	0	1

Uwagi: Pominięto typy jedynie planowane, lecz nigdy niezamówione, gdyż trudno stwierdzić realność takich czysto teoretycznych zamierzeń.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Jarosz, *Brytyjskie krążowniki...*, t. 1, *op. cit., passim*; *idem*, t. 2, *op. cit., passim*; N. Friedman, *British cruisers...*, *op. cit., passim*.

Australijska Marynarka Wojenna miała od lat 20. XX wieku do końca II wojny światowej tylko jednego potencjalnego przeciwnika – Japońską Marynarkę Wojenną. Od zawarcia sojuszu brytyjsko-japońskiego 30 stycznia 1902 roku, dwukrotnie później przedłużanego w 1905 i 1911 roku, interesy Imperium Brytyjskiego na Dalekim Wschodzie i w Oceanii były solidnie zabezpieczone³². Przez dwie dekady Cesarstwo Japońskie, czerpiące z aliansu ogromne korzyści polityczne, ekonomiczne i militarne, stanowiło solidne oparcie dla Wielkiej Brytanii i jej dominiów w tym rejonie świata, skutecznie paraliżując ich rzeczywistych (Rosja, Niemcy), czy choćby tylko potencjalnych rywali (Francja, ale także Austro-Węgry, czy Włochy)³³. Dzięki temu Albion mógł skoncentrować swoją uwagę i zasoby na innych kierunkach swej globalnej strefy wpływów, zwłaszcza w toku I wojny światowej. Jednak osłabienie, a w przypadku Austro-Węgier wręcz faktyczna likwidacja, praktycznie wszystkich tych rywali w Azji Wschodniej i na Pacyfiku³⁴, sprawiły, że w Londynie inaczej zaczęto spoglądać na sytuację w tym regionie³⁵. Brytyjczykom coraz bardziej zależało na utrzymaniu pokojowych i przyjaznych relacji ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki, wyrosłych już niewątpliwie na pierwszą potęgę gospodarczą świata, te zaś popadały w coraz poważniejsze spory z Japonią, dla

³¹ *HMAS Shropshire*. <https://www.navy.gov.au/hmas-shropshire> [dostęp: 13.09.2021].

³² J. Polit (2013). *Sojusz brytyjsko-japoński: narodziny, wzlot i kres. „Okręty Wojenne”*, nr spec. 43, s. 14–18, 32–36.

³³ J. Gozdawa-Gołębiowski (1985). *Od wojny krymskiej do bałkańskiej*. Gdańsk, *passim*; J. Polit (1999). *Odwrót znad Pacyfiku? Wielka Brytania wobec Dalekiego Wschodu (1914–1922)*. Kraków, *passim*.

³⁴ J. Gozdawa-Gołębiowski, T. Wywerka-Prekurat (1994). *Pierwsza wojna światowa na morzu*. Warszawa, *passim*.

³⁵ J. Polit (1997). *Rozpad sojuszu brytyjsko-japońskiego po pierwszej wojnie światowej*. „Studia Historyczne”, z. 4 (159), s. 505–518.

której zresztą stały się – po kapitulacji Niemiec 11 listopada 1918 roku, o ile nie już po pokonaniu Rosji w 1905 roku – głównym konkurentem na teatrze zachodniego Oceanu Spokojnego³⁶. Obawa, aby nie zostać wciągniętym do ewentualnej wojny amerykańsko-japońskiej, spowodowała, że Zjednoczone Królestwo postanowiło rozwiązać sojusz z Imperium Wschodzącego Słońca, zresztą wbrew protestom Australii, dla której był on oczywistą gwarancją bezpieczeństwa³⁷. Formalnie doszło do tego z chwilą ratyfikacji 17 sierpnia 1923 roku *Waszyngtońskiego Traktatu Czterech Mocarstw*, podpisanego 13 grudnia 1921 roku przez Wielką Brytanię, Stany Zjednoczone, Japonię i Francję podczas konferencji morskiej w stolicy USA, obradującej od 12 listopada 1921 do 6 lutego 1922 roku³⁸. Wśród klauzul znajdował się również zapis o rozwiązaniu wspominanego aliansu³⁹. Pod względem emocjonalnym, wszakże, rozpadł się on już w dniu jego podpisania. Dla Australii stało się odtąd oczywiste, że jeżeli ktoś może zagrozić jej bezpieczeństwu w jakimkolwiek przewidywalnym okresie to tylko Kraj Kwitnącej Wiśni, ze swym poważnie rozrośniętym po I wojnie światowej imperium kolonialnym, sięgającym już mocno w głąb Oceanii.

Oczywiście nikt poważny nie łudził się, że sama Australia byłaby w stanie oprzeć się całej japońskiej potędze morskiej, dlatego rządzący nią od początku zakładali, że ewentualna obrona ich terytorium ma szanse powodzenia wyłącznie przy wsparciu sojuszników. Do wybuchu II wojny światowej w Europie ich oczy skierowane były na Brytyjską Wspólnotę Narodów z *Royal Navy* w roli głównej. Jednakże rosnące brytyjskie zaangażowanie w batalię morską z Niemcami, a później też Włochami, sprawiło, iż nadzieję na pomoc zaczęto pokładać w Stanach Zjednoczonych Ameryki i w *U.S. Navy*.

Mimo to Canberra utrzymywała, a nawet starała się rozbudowywać swą Królewską Australijską Marynarkę Wojenną⁴⁰. Czyniła to z kilku powodów. Po pierwsze, Australijczycy uznawali, zresztą nie bez nacisków Londynu, że powinni wносить swój wkład w obronę Imperium Brytyjskiego, skoro czerpią rozległe korzyści z bycia jego częścią. Po drugie, względy prestiżowe – liczono, że posiadanie własnej floty nie tylko wzmocni wpływ Australii na kierunek rozwoju i politykę Wielkiej Brytanii, lecz i na postrzeganie jej przez potencjalnych przeciwników, jak i sojuszników. Po trzecie, zakładano, że dysponując pewnym wkładem własnym w postaci floty, łatwiej będzie uzyskać pomoc militarną w razie zagrożenia inwazją na kontynent australijski, niż gdyby nie dysponowano dosłownie niczym. Nie dziwi w tych okolicznościach, że Australia była, obok Turcji⁴¹, jedynym krajem spoza grona wielkich mocarstw, który mógł się poszczycić

³⁶ J. Jastrzębski. *Ku wojnie..., op. cit., passim*.

³⁷ J. Polit (2008). *Starzy przyjaciele, nowi wrogowie. Wielka Brytania wobec Japonii 1921–1942*. „*Studia Historyczne*”, z. 2 (202), s. 171–183.

³⁸ J. Jastrzębski Jarosław, J. (2012). *Konferencja Waszyngtońska 12 XI 1921/6 II 1922*, cz. 1. „*Okręty Wojenne*”, nr 1 (111), s. 34–42; *idem*, cz. 2. „*Okręty Wojenne*” 2012, nr 2 (112), s. 41–50; *idem*, cz. 3. „*Okręty Wojenne*” 2012, nr 3 (113), s. 55–61.

³⁹ H. Batowski (2001). *Miedzy dwiema wojnami 1919–1939*. Kraków, *passim*.

⁴⁰ J. Dyskant (1983). *Konflikty i zbrojenia morskie 1918–1939*. Gdańsk, s. 493–522.

⁴¹ R. Kochnowski (2020). *Krążowniki liniowe, geneza – rozwój – zmierzch*. W: R. Kochnowski, J. Jastrzębski (red.). *Na morzach i oceanach pod wojenną banderą. Wczoraj – dziś – jutro*. Kraków, s. 69, 75.

posiadaniem krążownika liniowego w latach 1913–1921, zresztą noszącego jej imię (*Australia*)⁴². W okresie międzywojennym zaś trzonem australijskiej floty stały się 2 krążowniki ciężkie brytyjskiego typu *Kent* i 4 krążowniki lekkie (tuż przed wojną na Pacyfiku były to australijski *Adelaide* oraz 3 brytyjskie typu *Leander*)⁴³. Dominujące pochodzenie okrętów ze stoczni brytyjskich nie powinno dziwić, dzięki temu zachowywano jednakowy standard sił morskich w ramach Brytyjskiej Wspólnoty Narodów. Podstawowe dane techniczne australijskich krążowników ciężkich prezentuje Tabela 7.

Tabela 7. Podstawowe dane taktyczne krążowników ciężkich *Royal Australian Navy*

TYP	OKRĘTY	WARIANTY UZBROJENIA GŁÓWNEGO	PRĘDKOŚĆ MAKSYMALNA
<i>Kent (County I)</i>	<i>Australia</i>	art. 8×203 mm (4×II)	31 w
	<i>Canberra</i>	tor. 8×533 mm (2×IV)	
	<i>Australia</i>	art. 6×203 mm (3×II)	
<i>London (County II)</i>	<i>Shropshire</i>	art. 8×203 mm (4×II)	32 w
		tor. 8×533 mm (2×IV)	
		art. 8×203 mm (4×II)	

Uwagi: Warianty uzbrojenia prezentowane są w kolejności chronologicznej. Poszczególne okręty przeobrażane były oczywiście w różnym czasie.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Jarosz, *Brytyjskie krążowniki...*, t. 1, op. cit., *passim*; idem, t. 2, op. cit., *passim*; N. Friedman, *British cruisers...*, op. cit., *passim*.

Oba najstarsze krążowniki ciężkie Australijskiej Marynarki Wojennej weszły do służby w 1929 roku, *Australia* – 24 kwietnia, a *Canberra* – 10 lipca⁴⁴. Natomiast *Shropshire* nie był jednostką planowaną. Został przekazany przez Brytyjczyków *Royal Australian Navy* 17 kwietnia 1943 roku, oficjalnie jako dar Zjednoczonego Królestwa i swego rodzaju rekompensata za utratę *Canberra* 9 sierpnia 1942 roku⁴⁵. Nie było to jednak wielkie wyrzeczenie ze strony angielskiej floty. W tej fazie II wojny światowej zapotrzebowanie na krążowniki ciężkie na Atlantyku i Oceanie Indyjskim było już nieduże. Niemieckiej rajdery nawodne przestały zagrażać alianckim morskim liniom komunikacyjnym, a priorytet zyskały jednostki, które mogły wspomóc zwalczanie

⁴² T. Klimczyk (1994). *Historia pancernika*, Warszawa 1994, *passim*.

⁴³ J. Dyskant. *Konflikty i zbrojenia...*, op. cit., s. 498–499.

⁴⁴ N. Friedman. *British cruisers...*, op. cit., s. 416.

⁴⁵ *HMAS Shropshire*. <https://www.navy.gov.au/hmas-shropshire> [dostęp: 13.09.2021].

okrętów podwodnych⁴⁶. Strona brytyjska pozbyła się zatem mało potrzebnego krążownika, przerzucając jednocześnie koszty jego utrzymania na swe australijskie dominium. *Shropshire* został wycofany ze służby 10 listopada 1949 roku⁴⁷. Natomiast *Australia*, mimo że nieco starsza, pozostała w niej dłużej, o czym zapewne przesądziły względy emocjonalne i patriotyczne. W 1950 roku stała się krążownikiem szkolnym, zachowując, wszakże, swe główne uzbrojenie, a zatem i cechy krążownika ciężkiego. Wycofano ją ze służby dopiero 31 sierpnia 1954 roku⁴⁸.

Marynarka Wojenna Republiki Hiszpańskiej

Przez szeregi *Marina de Guerra de la República Española* przeszły ogółem 2 krążowniki ciężkie i była to też maksymalna liczba tych jednostek, jaką posiadała ona w jednym momencie. Przy czym ów najwyższy stan utrzymywał się jedynie w latach 1937–1938. Tabela 8 prezentuje metryki krążowników ciężkich Hiszpańskiej Marynarki Wojennej.

Tabela 8. Metryki krążowników ciężkich Marynarki Wojennej Republiki Hiszpanii

LP.	OKRĘT	ROZPOCZĘCIE BUDOWY	ROZPOCZĘCIE SŁUŻBY	ZAKOŃCZENIE SŁUŻBY	UWAGI
1	<i>Canarias</i>	15.08.1928	13.09.1936	17.12.1975	Ostatni krążownik ciężki pozostający w służbie
2	<i>Baleares</i>	15.08.1928	28.12.1936	06.03.1938	Zniszczenie przez Hiszpanów

Źródło: opracowanie własne na podstawie: T. Walczyk, *Hiszpańskie krążowniki ciężkie typu „Canarias”*, Tarnowskie Góry 1998, *passim*.

Hiszpańskie krążowniki ciężkie reprezentowały tylko 1 typ *Canarias* – 2 okręty (*Baleares*, *Canarias*)⁴⁹. Należał on do brytyjskiej rodziny typów *County*⁵⁰. Rozważano jeszcze budowę trzeciego okrętu tej klasy, lecz po proklamowaniu II Republiki Hiszpańskiej 14 kwietnia 1931 roku, będącego równocześnie aktem detronizacji króla Alfonsa XIII Bourbona panującego od 17 maja 1886 roku⁵¹, nowy reżim uznał, że od tego planu należy odstąpić, a to ze względów na trudności budżetowe. Z tego samego zresztą powodu przeciągała się również produkcja krążowników *Baleares* i *Canarias*, które ostatecznie ukończono, lecz już po wybuchu wojny domowej w Hiszpanii. Oba zasiły frankistowską flotę rebeliancką⁵².

⁴⁶ C. Symonds. *II wojna światowa...*, *op. cit.*, *passim*; J. Pertek, W. Supiński (1959). *Wojna morską 1939–1945*. Poznań, *passim*.

⁴⁷ N. Friedman. *British cruisers...*, *op. cit.*, s. 416.

⁴⁸ *HMAS Australia (II)*. <https://www.navy.gov.au/hmas-australia-ii> (dostęp: 13.09.2021).

⁴⁹ T. Walczyk (1998). *Hiszpańskie krążowniki ciężkie typu „Canarias”*. Tarnowskie Góry, *passim*.

⁵⁰ J. Jarosz (1995). *Brytyjskie krążowniki ciężkie typu „County”*, t. 1. Tarnowskie Góry 1995, *passim*; *idem* (1999). t. 2, Tarnowskie Góry, *passim*.

⁵¹ T. Miłkowski, P. Machcewicz (1998). *Historia Hiszpanii*. Wrocław, s. 315–331.

⁵² J. Dyskant. *Konflikty i zbrojenia...*, *op. cit.*, s. 309.

W sumie zatem realne ambicje Hiszpańskiej Marynarki Wojennej w zakresie posiadania krążowników ciężkich nigdy nie przekraczały 2 sztuk. Kompleksowo kwestię liczebności tej klasy okrętów w hiszpańskiej flocie obrazuje Tabela 9.

Tabela 9. Liczebność krążowników ciężkich w Hiszpańskiej Marynarce Wojennej

TYP	LICZBA			
	PLANOWANE	ZAMÓWIONE	BUDOWANE	UKOŃCZONE
<i>Canarias</i> (County IV)	3	2	2	2

Uwagi: Pominięto typy jedynie planowane, lecz nigdy niezamówione, gdyż trudno stwierdzić realność takich czysto teoretycznych zamierzeń.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: T. Walczyk, *Hiszpańskie krążowniki...*, op. cit., passim.

Jedynie hiszpańskie krążowniki ciężkie typu *Canarias* był w istocie wersją rozwojową brytyjskich okrętów tej klasy – rodziny typów zwanej *County*⁵³. Pozwoliło to zaoszczędzić na projekcie, a poza tym *Royal Navy* była wciąż największą flotą świata, zatem hiszpańska Admiralicja i rząd byli przekonani, że będą to okręty na pewno co najmniej dobre technicznie. Budowę prowadzono co prawda w Hiszpanii, lecz przez firmę z większościowym udziałem brytyjskim – Hiszpańskim Towarzystwem Konstrukcji Morskich (hiszp. *Sociedad Española de Construcción Naval*)⁵⁴. *Canarias* i *Baleares* dysponowały zatem uzbrojeniem głównym złożonym z 8 dział kalibru 203 mm, rozmieszczonych w 4 dwulufowych wieżach, po 2 z przodu i z tyłu kadłuba. Na życzenie strony hiszpańskiej zwiększono uzbrojenie podwodne z 8 do 12 rur torpedowych, skupionych w 4 potrójnych wyrzutniach. Okręty miały co prawda pierwotnie otrzymać wyposażenie lotnicze złożone z katapulty i 2 hydroplanów, lecz nigdy do tego nie doszło⁵⁵. Podstawowe dane techniczne hiszpańskich krążowników ciężkich prezentuje Tabela 10.

Tabela 10. Podstawowe dane taktyczne krążowników ciężkich *Marina de Guerra de la República Española*

TYP	OKRĘTY	WARIANTY UZBROJENIA GŁÓWNEGO	PRĘDKOŚĆ MAKSYMALNA
<i>Canarias</i> (County IV)	<i>Baleares</i>	art. 8×203 mm (4×II)	33 w
	<i>Canarias</i>	tor. 12×533 mm (4×III)	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: T. Walczyk, *Hiszpańskie krążowniki...*, op. cit., passim.

⁵³ N. Friedman. *British cruisers...*, op. cit., passim.

⁵⁴ *Sociedad Española de Construcción Naval*. https://en.wikipedia.org/wiki/Sociedad_Española_de_Construcción_Naval [dostęp: 14.09.2021].

⁵⁵ T. Walczyk. *Hiszpańskie krążowniki...*, op. cit., passim.

Oba krążowniki ciężkie Hiszpańskiej Marynarki Wojennej zasiły swą flotę w 1936 roku: *Canarias* – 13 września, a *Baleares* – 28 grudnia⁵⁶. Jak widać, jednostki te weszły do służby już w toku wojny domowej w Hiszpanii. Wybuchła ona 17 lipca 1936 roku między legalnym rządem, opartym na koalicji partii socjalistycznych i komunistycznych, a zbuntowanymi wojskowymi. Pełne ideologiczne oblicze obu stron ukształtowało się dopiero w toku owego konfliktu zbrojnego, który w ostatecznym rozrachunku rozgrywał się pomiędzy komunizmem a faszyzmem, choć niemały w tym udział miały państwa wspierające poszczególne strony: Niemcy i Włochy – rebeliantów, a Związek Sowiecki – lojalistów⁵⁷. Ogromne znaczenie dla przebiegu tej wojny miało to, że oba krążowniki ciężkie od razu weszły w skład floty frankistowskiej. Te duże i nowoczesne okręty pozwoliły wojskom dowodzonym przez generała Francisco Franco stopniowo przejąć panowanie na wodach otaczających Półwysep Pirenejski. A to zmniejszało dopływ pomocy z zewnątrz dla strony rządowej i w ostatecznym rozrachunku w decydujący sposób przyczyniło się do jej klęski w wojnie, której symboliczną datę stanowi opuszczenie Hiszpanii przez jej, było nie było, legalny rząd 1 kwietnia 1939 roku oraz oficjalnego proklamowania jej końca przez Franco⁵⁸. Wojna domowa w Hiszpanii była tą, w której krążowniki ciężkie miały proporcjonalnie największe znaczenie dla wyniku konfliktu. I to pomimo że *Baleares* został zatopiony w jego trakcie – 6 marca 1938 roku w bitwie koło przylądka Palos⁵⁹. Był to pierwszy okręt tej klasy w historii, który został zniszczony w działaniach wojennych. *Canarias* dla odmiany służył Hiszpanii niezwykle długo, został bowiem wycofany 17 grudnia 1975 roku. Z pewnego rodzaju dumą Hiszpanie podkreślają, że do stoczni złomowej okręt popłynął o własnych siłach. Tak odszedł ostatni krążownik ciężki świata⁶⁰.

Marynarka Wojenna Republiki Argentyny

Przez szeregi *Armada de la República Argentina* przeszły ogółem 2 krążowniki ciężkie i była to też maksymalna liczba tych jednostek, jaką posiadała ona w jednym momencie. Przy czym ów najwyższy stan utrzymywał się wyjątkowo długo, bowiem od 1931 aż do 1961 roku. Tabela 11 prezentuje metryki krążowników ciężkich Argentyńskiej Marynarki Wojennej.

Argentyńskie krążowniki ciężkie reprezentowały tylko 1 typ *Veinticinco de Mayo* – 2 okręty (*Almirante Brown*, *Veinticinco de Mayo*)⁶¹. Rozważano jeszcze budowę trzeciego okrętu tej klasy, gdy jednak okazało się, że główny konkurent Argentyny na

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ A. Beevor (2009). *Wojna o Hiszpanię 1936–1939. Pierwsze starcie totalitaryzmów*, tłum. H. Szczerkowska. Kraków, *passim*.

⁵⁸ J. Dyskant, *Konflikty i zbrojenia...*, *op. cit.*, s. 296–383.

⁵⁹ W. Holicki (2002). *Canarias i Baleares – hiszpańskie „bliźniaki”*. „Nowa Technika Wojskowa”, nr 12, *passim*.

⁶⁰ T. Walczyk. *Hiszpańskie krążowniki...*, *op. cit.*, *passim*.

⁶¹ M. Sobański (2006). *Argentyńskie krążowniki typu „Almirante Brown”*. cz. 1, „Okręty Wojenne”, nr 1 (75); *passim*; *idem*, (2006), cz. 2, „Okręty Wojenne” 2006, nr 2 (76), *passim*.

Tabela 11. Metryki krążowników ciężkich Marynarki Wojennej Republiki Argentyny

LP.	OKRĘT	ROZPOCZĘCIE BUDOWY	ROZPOCZĘCIE SŁUŻBY	ZAKOŃCZENIE SŁUŻBY
1	<i>Veinticinco de Mayo</i>	29.11.1927	11.07.1931	27.06.1961
2	<i>Almirante Brown</i>	12.10.1927	18.07.1931	27.06.1961

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Sobański, *Argentyńskie krążowniki typu „Almirante Brown”*, cz. 1, „Okręty Wojenne” 2006, nr 1 (75); *passim*; *idem*, cz. 2, „Okręty Wojenne” 2006, nr 2 (76), *passim*.

morzu – Brazylia – nie podjął rękawicy i nie zdecydował się na zamówienie jednostek tej klasy. Odstąpiono od planu na rzecz krążownika lekkiego *La Argentina*⁶².

W sumie zatem realne ambicje Argentyńskiej Marynarki Wojennej w zakresie posiadania krążowników ciężkich nigdy nie przekraczały 2 sztuk. Kompleksowo kwestię liczebności tej klasy okrętów w argentyńskiej flocie obrazuje Tabela 12.

Tabela 12. Liczebność krążowników ciężkich w Argentyńskiej Marynarce Wojennej

TYP	LICZBA			
	PLANOWANE	ZAMÓWIONE	BUDOWANE	UKOŃCZONE
<i>Veinticinco de Mayo</i>	3	2	2	2

Uwagi: Pominięto typy jedynie planowane, lecz nigdy niezamówione, gdyż trudno stwierdzić realność takich czysto teoretycznych zamierzeń.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Sobański, *Argentyńskie krążowniki...*, cz. 1, *op. cit.*, *passim*; *idem*, cz. 2, *op. cit.*, *passim*.

Krążowniki Argentyńskiej Marynarki Wojennej były najmniejszymi i najsłabiej uzbrojonymi jednostkami tej klasy na świecie. Ich wyporność standardowa wynosiła około 6 800 ton, czyli mniej niż japońskich krążowników typu *Furutaka* czy brytyjskich typu *York*, zbrojnych w taką samą liczbę dział, lecz większego kalibru. *Veinticinco de Mayo* i *Almirante Brown* posiadały bowiem 6 armat 190 mm, rozmieszczonych w 3 dwulufowych wieżach – dwie z przodu w superpozycji i jedna z tyłu. Ich uzbrojenie torpedowe składało się z 2 trzyrurowych wyrzutni torpedowych kalibru 533 mm. Posiadały także wyposażenie lotnicze w postaci 1 katapulty, obsługującej do 2 wodnosamolotów. Prędkość maksymalna tych okrętów była też dość skromna, jak na światowy standard w tej klasie i wynosiła 32 węzły⁶³. Podstawowe dane techniczne argentyńskich krążowników ciężkich prezentuje Tabela 13.

⁶² H. Ehlers (2016). *La Argentina – jedyny prawdziwy krążownik szkolny*. W: J. Malinowski (red.). *Krążowniki jedyński*, t. 2. Tarnowskie Góry, *passim*.

⁶³ M. Sobański. *Argentyńskie krążowniki...*, cz. 1, *op. cit.*, *passim*; *idem*, cz. 2, *op. cit.*, *passim*; N. Friedman. *British cruisers...*, *op. cit.*, *passim*; S. Brzeziński, P. Wiśniewski (2002). *Japoński ciężki krążownik Furutaka*, Wyszaków, *passim*.

Tabela 13. Podstawowe dane taktyczne krążowników ciężkich *Armada de la República Argentina*

TYP	OKRĘTY	WARIANTY UZBROJENIA GŁÓWNEGO	PRĘDKOŚĆ MAKSYMALNA
<i>Veinticinco de Mayo</i>	<i>Almirante Brown</i>	art. 6×190 mm (3×II)	32 w
	<i>Veinticinco de Mayo</i>	tor. 6×533 mm (4×III)	

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Sobański, *Argentyńskie krążowniki...*, cz. 1, *op. cit., passim*; *idem*, cz. 2, *op. cit., passim*.

W drugiej połowie lat 20. XX wieku Argentyna postanowiła odnowić swą mocno podstarzałą już flotę krążowników, z których wszystkie pochodziły jeszcze z lat 90. poprzedniego stulecia⁶⁴. Początkowo zamierzano zamówić 3 krążowniki ciężkie z klasycznymi dla tej klasy działami 203 mm, lecz gdy stało się jasne, że główni konkurenci Argentyny na morzu, czyli Brazylia i Chile, w obliczu wielkiego światowego kryzysu gospodarczego z lat 1929–1933 nie zdecydują się na kolejny wyścig zbrojeń, ograniczono ambicje do 2 okrętów tej klasy i to z działami o średnicy 190 mm. W tej sytuacji uznano to za wystarczające, a przy okazji obniżało koszty budowy i eksploatacji jednostek. *Veinticinco de Mayo* wszedł do służby 11 lipca 1931 roku, zaś *Almirante Brown* – 18 lipca tegoż roku⁶⁵. Ich powstanie pozwoliło na stopniowe pozbywanie się przestarzałych już krążowników pancernych i pancernopokładowych, choć i tak trzeba przyznać, że Argentyńska Marynarka Wojenna swoje ostatnie 2 krążowniki pancerne wycofała ze służby dopiero po II wojnie światowej: *General Belgrano* w 1947 roku, a *Pueyrredón* w 1954 roku! Choć Argentyna wypowiedziała wojnę państwom Osi 27 marca 1945 roku, jej okręty nie brały żadnego czynnego udziału w walkach, a krok ten był czysto symboliczny i służył uniknięciu powojennej izolacji kraju za sprzyjanie Niemcom, Włochom i Japonii w latach 1937–1945. Po zakończeniu zaś tego największego konfliktu zbrojnego w dziejach świata, jej krążowniki ciężkie również nie miały okazji się wykazać w boju, gdyż kolejna wojna, w której argentyńska flota wzięła czynny udział, miała miejsce dopiero w 1982 roku z Wielką Brytanią o Falklandy⁶⁶. Tymczasem oba interesujące nas okręty zostały wycofane ze służby już 27 czerwca 1961 roku⁶⁷.

Wnioski

Czwórka najmniejszych posiadaczy krążowników ciężkich: Niemcy, Australia, Hiszpania i Argentyna, dysponowała w sumie ledwie 10 okrętami tej klasy. Stanowi to nieznacznie powyżej 10% ogólnej ich liczby. Tu jednak chęć ich posiadania miała nieco inne i różnicowane przyczyny.

⁶⁴ *List of cruisers*. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_cruisers [dostęp: 14.09.2021].

⁶⁵ M. Sobański. *Argentyńskie krążowniki...*, cz. 1, *op. cit., passim*; *idem*, cz. 2, *op. cit., passim*.

⁶⁶ K. Kubiak (2002). *Wojna falklandzka 1982*. Gdańsk, *passim*.

⁶⁷ M. Sobański. *Argentyńskie krążowniki...*, cz. 1, *op. cit., passim*; *idem*, cz. 2, *op. cit., passim*.

W przypadku Niemiec decydujący wpływ na rozpoczęcie programu ich budowy miał naczelny dowódca *Kriegsmarine* admirał Erich Raeder. Gdy ograniczenia traktatu wersalskiego nałożone na niemiecką flotę zostały zrzucone przez reżim Adolfa Hitlera, co zostało usankcjonowane przez Wielką Brytanię w 1935 roku, zapragnął on posiadania wielkiej, lecz tradycyjnie zrównoważonej marynarki wojennej, godnej wielkiego mocarstwa morskiego i zdołał do tego przekonać nazistowskie przywództwo III Rzeszy. Nie wyciągnął on pełnych wniosków z klęski Cesarstwa Niemieckiego i jego *Kaiserliche Marine* w I wojnie światowej – posiadanie drugiej floty świata z potężnym trzonem pancerników i krążowników liniowych w niczym nie pomogło. Co prawda zwiększono nacisk na budowę jednostek korsarskich i okrętów podwodnych zgodnie z wyniesionymi doświadczeniami, lecz w niewystarczającym stopniu. Największym zaś błędem było wprowadzenie programu budowy wielkiej liczby ciężkich okrętów artyleryjskich, które w ewentualnej przyszłej wojnie w nikłym stopniu mogły przyczynić się do ostatecznego zwycięstwa. Doświadczenia działań wojennych II wojny światowej to w całej rozciągłości potwierdziły. Gdy okręty podwodne i korsarskie mogły zadać nieprzyjacielowi poważne straty, było ich zbyt mało, gdy wreszcie było ich dość, warunki strategiczne na Atlantyku i Ocenie Indyjskim zmieniły się diametralnie na ich niekorzyść. Pancerniki zaś i krążowniki, choć pewne sukcesy odniosły, to w istocie nie uzasadniały one kosztów poniesionych na swoje stworzenie. Na dodatek niemieckie krążowniki ciężkie, mimo imponującej wielkości, jak na tę klasę okrętów były mocno niedopracowane, a ich osiągi w zakresie zasięgu i prędkości poważnie rozczarowujące. Nie da się zaś wskazać jakiegokolwiek istotnej roli, jaką doktryna Niemieckiej Marynarki Wojennej przypisywałaby właśnie tego rodzaju krążownikom, które do działań korsarskich nadawały się, łagodnie mówiąc, kiepsko.

Dla Australii krążowniki ciężkie stanowiły wkład własny do sojuszniczej obrony, od jakiej była ona uzależniona w ewentualnym konflikcie z Japonią. Okręty te miały być żywym dowodem, że Australijczycy nie liczą wyłącznie na innych, ale w miarę swych możliwości gotowi są poświęcić zasoby ludzkie i kapitałowe na obronę swej ojczyzny. Ponadto traktowali je jako swój udział w zapewnieniu bezpieczeństwa całej Brytyjskiej Wspólnoty Narodów, korzystając z wszelkich udogodnień, zwłaszcza politycznych i ekonomicznych, jakich członkostwo w niej dostarczało.

Z kolei Hiszpania decydując się na budowę krążowników ciężkich dla swej floty, desperacko pragnęła zachować swoje miejsce w pierwszej dziesiątce mocarstw morskich. Były to zatem względy głównie prestiżowe, ale też świadomość, że Hiszpańska Marynarka Wojenna staje się coraz bardziej przestarzała. Oba jej krążowniki ciężkie odegrały niemałą rolę w zwycięstwie frankistów w wojnie domowej, lecz oczywiście, gdy kładziono pod nie stępki, nikt nie mógł tego przewidzieć. Odcisnęły też niezatarte piętno w dziejach tej klasy okrętów. *Baleares* był pierwszym krążownikiem ciężkim, który został utracony w działaniach wojennych, zresztą także w ogóle pierwszym, który zakończył służbę. *Canarias* zaś był ostatnim krążownikiem ciężkim, który w tej służbie pozostawał.

Powody zainwestowania przez Argentynę w krążowniki ciężkie były dość podobne do hiszpańskich. Z jednej strony prestiżowa rywalizacja z Brazylią i Chile, którą dzięki tym jednostkom *de facto* wygrano, przynajmniej na morzu, gdyż konkurenci nie

podjęli rękawicy. Z drugiej strony, chęć odmłodzenia datującej się jeszcze na koniec XIX wieku floty własnych krążowników. Względy jednak oszczędnościowe sprawiły, że Argentyńczycy nabyli najmniejsze i najsłabsze krążowniki ciężkie, jakie kiedykolwiek zbudowano, lecz z dużą determinacją podkreślali ich przynależność do kategorii okrętów posiadanych przez tak wąskie grono państw, w tym praktycznie wszystkie ówczesne mocarstwa światowe.

Bibliografia

- Batowski H. (2001). *Miedzy dwiema wojnami 1919–1939*. Kraków.
- Beevor A. (2009). *Wojna o Hiszpanię 1936–1939. Pierwsze starcie totalitaryzmów*, tłum. H. Szczerkowska. Kraków.
- Brzeziński S., Wiśniewski P. (2002). *Japoński ciężki krążownik Furutaka*. Wyszków.
- Dobrzycki W. (2007). *Historia stosunków międzynarodowych 1815–1945*. Warszawa.
- Dyskant J. (1983). *Konflikty i zbrojenia morskie 1918–1939*. Gdańsk.
- Ehlers H. (2016). *La Argentina – jedyny prawdziwy krążownik szkolny*. W: J. Malinowski (red.). *Krążowniki jedynaki*, t. 2. Tarnowskie Góry.
- Federowicz P. (2008). *Pancerniki typu „Scharnhorst”*. Tarnowskie Góry.
- Friedman N. (2012). *British cruisers. Two world wars and after*. Barnsley.
- Gozdawa-Gołębiowski J. (1985). *Od wojny krymskiej do bałkańskiej*. Gdańsk.
- Gozdawa-Gołębiowski J., Wywerka-Prekurat T. (1994). *Pierwsza wojna światowa na morzu*. Warszawa.
- Holicki W. (2003). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu Des Moines*. „Nowa Technika Wojskowa”, nr 10.
- Holicki W. (2002). *Canarias i Baleares – hiszpańskie „bliźniaki”*. „Nowa Technika Wojskowa”, nr 12.
- Jarosz J. (1995). *Brytyjskie krążowniki ciężkie typu „County”*, t. 1. Tarnowskie Góry.
- Jarosz J. (1999). *Brytyjskie krążowniki ciężkie typu „County”*, t. 2. Tarnowskie Góry.
- Jastrzębski J. (2014). *Ku wojnie na Pacyfiku*. Oświęcim.
- Jastrzębski J. (2014). *Kuantan 10 XII 1941. Anatomia brytyjskiej klęski*.
- Jastrzębski J., Polit J. (2012). *Konferencja Waszyngtońska 12 XI 19216 II 1922*, cz. 1. „Okręty Wojenne”, nr 1 (111).
- Jastrzębski J., Polit J. (2012). *Konferencja Waszyngtońska 12 XI 19216 II 1922*, cz. 2. „Okręty Wojenne”, nr 2 (112).
- Jastrzębski J., Polit J. (2012). *Konferencja Waszyngtońska 12 XI 19216 II 1922*, cz. 3. „Okręty Wojenne”, nr 3 (113).
- Klimczyk T. (1994). *Historia pancernika*. Warszawa.
- Kochnowski R. (2015). *Dowódca Reichs i Kriegsmarine wielki admirał Erich Raeder*. W: R. Kochnowski, J. Jastrzębski (red.). *Dalekie morza, bliskie rzeki. Rzecz o strategii, organizacji i logistyce flot wojennych*. Oświęcim.
- Kochnowski R. (2020). *Krążowniki liniowe, geneza – rozwój – zmierzch*. W: R. Kochnowski, J. Jastrzębski (red.). *Na morzach i oceanach pod wojenną banderą. Wczoraj – dziś – jutro*. Kraków.
- Kochnowski R. (2019). *Krążowniki liniowe, geneza – rozwój – zmierzch*. „Okręty Wojenne”, nr 2 (154).

- Kochnowski R. (2015). *Niemieckie działania krążownicze w latach 1939–1942*. Zabrze.
- Kochnowski R. (2018). *Plan „Z”. Geneza i fiasko*. „Okręty Wojenne”, nr 3.
- Kubiak K. (2002). *Wojna falklandzka 1982*. Gdańsk.
- Lencznarowicz J. (2005). *Australia*. Warszawa.
- Lunde H. (2011). *Bitwa o Norwegię 1940. Wyprzedzające uderzenie Hitlera*, tłum. Szlagor Tomasz. Wrocław.
- Lipiński J. (1999). *Druga wojna światowa na morzu*. Warszawa.
- Mawdsley E. (2011). *II wojna światowa. Nowe ujęcie*, tłum. B. Gutowska-Nowak. Kraków.
- Miłkowski T., Machcewicz P. (1998). *Historia Hiszpanii*. Wrocław.
- Olszewski W. (1997). *Historia Australii*. Wrocław.
- Palasek J. (2007). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu „Baltimore” i „Oregon City”, cz. 1*. „Okręty Wojenne”, nr 6 (86).
- Palasek J. (2008). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu „Baltimore” i „Oregon City”, cz. 2*. „Okręty Wojenne”, nr 1 (87).
- Palasek J. (2008). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu „Baltimore” i „Oregon City”, cz. 3*. „Okręty Wojenne”, nr 2 (88).
- Palasek J. (2008). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu „Baltimore” i „Oregon City”, cz. 4*. „Okręty Wojenne”, nr 3 (89).
- Palasek J. (2008). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu „Baltimore” i „Oregon City”, cz. 5*. „Okręty Wojenne”, nr 4 (90).
- Palasek J. (2008). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu „Baltimore” i „Oregon City”, cz. 6*. „Okręty Wojenne”, nr 5 (91).
- Palasek J. (2008). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu „Baltimore” i „Oregon City”, cz. 7*. „Okręty Wojenne”, nr 6 (92).
- Palasek J. (2009). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu „Baltimore” i „Oregon City”, cz. 8*. „Okręty Wojenne”, nr 1 (93).
- Palasek J. (2009). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu „Baltimore” i „Oregon City”, cz. 9*. „Okręty Wojenne”, nr 2 (94).
- Palasek J. (2009). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu „Baltimore” i „Oregon City”, cz. 10*. „Okręty Wojenne”, nr 3 (95).
- Palasek J. (2009). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu „Baltimore” i „Oregon City”, cz. 11*. „Okręty Wojenne”, nr 4 (96).
- Palasek J. (2009). *Amerykańskie krążowniki ciężkie typu „Baltimore” i „Oregon City”, cz. 12*. „Okręty Wojenne”, nr 5 (97).
- Perepeczko A. (1999). *Burza nad Atlantykiem*, t. 1. Warszawa.
- Perepeczko A. (2000). *Burza nad Atlantykiem*, t. 2. Warszawa.
- Perepeczko A. (2001). *Burza nad Atlantykiem*, t. 3. Warszawa.
- Perepeczko A. (2002). *Burza nad Atlantykiem*, t. 4. Warszawa.
- Perepeczko A. (2003). *Niemieckie krążowniki typu Admiral Hipper*, t. 1. Gdańsk.
- Perepeczko A. (2004). *Niemieckie krążowniki typu Admiral Hipper*, t. 2. Gdańsk.
- Perepeczko A. (2004). *Niemieckie krążowniki typu Admiral Hipper*, t. 3. Gdańsk.
- Pertek J. (1966). *Od Reichsmarine do Bundesmarine*. Poznań.
- Pertek J., Supiński W. (1959). *Wojna morska 1939–1945*. Poznań.
- Polit J. (1999). *Odwrót znad Pacyfiku? Wielka Brytania wobec Dalekiego Wschodu (1914–1922)*. Kraków.

- Polit J. (1997). *Rozpad sojuszu brytyjsko-japońskiego po pierwszej wojnie światowej*. „Studia Historyczne”, z. 4 (159).
- Polit J. (2013). *Sojusz brytyjsko-japoński: narodziny, wzlot i kres*. „Okręty Wojenne”, nr spec. 43.
- Polit J. (2008). *Starzy przyjaciele, nowi wrogowie. Wielka Brytania wobec Japonii 1921–1942*. „Studia Historyczne”, z. 2 (202).
- Sobański M. (2006). *Argentyńskie krążowniki typu „Almirante Brown”*, cz. 1. „Okręty Wojenne”, nr 1 (75).
- Sobański M. (2006). *Argentyńskie krążowniki typu „Almirante Brown”*, cz. 2. „Okręty Wojenne”, nr 2 (76).
- Sobański M. (2018). *Krążowniki typu „Admiral Hipper”*, t. 1. Tarnowskie Góry.
- Sobański M. (2018). *Krążowniki typu „Admiral Hipper”*, t. 2. Tarnowskie Góry.
- Sobański M. (2010). *Pancerniki typu „Deutschland”*. Tarnowskie Góry.
- Symonds C. (2020). *II wojna światowa na morzu. Historia globalna*, tłum. F. Tryl. Kraków.
- Trojca H., Trojca W. (1993). *Krążowniki ciężkie klasy „Admiral Hipper”*. Warszawa.
- Walczyk T. (1998). *Hiszpańskie krążowniki ciężkie typu „Canarias”*. Tarnowskie Góry.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(2) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.2.9

Vasyl Buslenko

Lesya Ukrainka Volyn National University (Ukraine, Lutsk)

ORCID 0000-0001-8280-7104

Vasyl Pakholok

Lesya Ukrainka Volyn National University (Ukraine, Lutsk)

ORCID 0000-0002-2878-8536

Ukraine in Poland's Security Policy Amid External Threats

Ukraina w polityce bezpieczeństwa Polski w warunkach zagrożeń zewnętrznych

Abstract

It is substantiated that the fundamental factor shaping Poland's security is its strong integration into transatlantic and European structures, as well as the development of bilateral and regional cooperation with key partners, including Ukraine. In this context, considerable attention is paid to strengthening Ukraine's independence, sovereignty, and territorial integrity and supporting its aspirations for European and Euro-Atlantic integration.

Russia's large-scale invasion of Ukraine did not lead to the adoption of any operational and tactical documents in Poland, such as "road map" reflecting approaches to the implementation of strategic partnership under new conditions. Instead, depending on the course of political events at the legislative level, several documents were adopted, which further determined the directions of strategic cooperation between the two states.

Poland remains the main logistical hub for international support of Ukraine in the fight against Russia. Its role in supporting Ukraine is crucial. The partnership between Poland and Ukraine has a symmetrical nature and depends to a large extent on Ukraine's initiatives aimed at ensuring its own security and, therefore, security in the region. These initiatives concern the need to provide Ukraine with military aid.

Keywords: state security, the Republic of Poland, Ukraine, Russian-Ukrainian war, NATO

Abstrakt

Podstawowym czynnikiem kształtującym bezpieczeństwo Polski jest jej silna integracja ze strukturami transatlantyckimi i europejskimi, a także rozwój współpracy dwustronnej i regionalnej z kluczowymi partnerami, w tym z Ukrainą. W tym kontekście wiele uwagi poświęca się

działaniom na rzecz wzmocnienia niepodległości, suwerenności i integralności terytorialnej Ukrainy oraz wspierania jej aspiracji do integracji europejskiej i euroatlantyckiej.

Peñoskalowa inwazja Rosji na Ukrainę nie doprowadziła do przyjęcia w Polsce żadnych dokumentów operacyjnych i taktycznych, swoistej „mapy drogowej”, która odzwierciedlałaby podejście do realizacji partnerstwa strategicznego w nowych warunkach. Zamiast tego, w zależności od przebiegu wydarzeń politycznych na poziomie legislacyjnym, przyjęto szereg dokumentów, które dodatkowo określiły kierunki strategicznej współpracy między oboma państwami.

Polska pozostaje głównym ośrodkiem logistycznym międzynarodowego wsparcia Ukrainy w walce z Rosją. Jej rola we wspieraniu Ukrainy jest kluczowa. Partnerstwo między Polską a Ukrainą ma charakter symetryczny i w dużej mierze zależy od inicjatyw Ukrainy mających na celu zapewnienie własnego bezpieczeństwa, a tym samym bezpieczeństwa w regionie. Chodzi o inicjatywy Ukrainy dotyczące potrzeby udzielenia jej pomocy wojskowej.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo państwa, Rzeczpospolita Polska, Ukraina, wojna rosyjsko-ukraińska, NATO

Introduction

The need for security is an important part of the collective interests of any community. Every modern state strives to create a concept for overcoming situations that threaten national existence.¹ Ukraine occupies a special place in Poland's security policy due to its geopolitical position, close economic, political, and cultural cooperation. There is a long-term strategic partnership between the two states. The geostrategic importance of Poland and Ukraine convincingly supports the formation in the Central European region of a tandem of regional leaders capable of confronting challenges and threats to the international order, which is at the stage of contradictory and ambiguous changes. A measurable common goal and strategic interest are clearly distinguished in the relations between Poland and Ukraine.² This is the starting point for making joint, coherent policy decisions at the grassroots level. At the same time, the partnership between Ukraine and Poland is being implemented in difficult conditions of many asymmetries. Ukraine operates in a security "gray zone" between Russia and the Euro-Atlantic integration and security structures, to which Poland belongs. Unlike Poland, Ukraine itself does not have clear security guarantees. Therefore, it remains more vulnerable to manifestations of power projection on the part of Russia. This purpose should be served by exerting pressure on Russia through hybrid means, demonstration of military power, and disinformation measures – with so-called historical politics playing an important role. Secondly, a significant consequence of functioning in the "gray zone" of security is the asymmetry of institutional ties between Poland and Ukraine, reflected in their membership in various regional and subregional organizations.³

¹ A. Kamiński (1993). *Bezpieczeństwo Polski na tle rozwoju procesów politycznych w Europie: uwagi metodologiczne*. Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. Warszawa, s. 4.

² *Raport. Stan i perspektywy partnerstwa strategicznego Polski i Ukrainy. Punkt widzenia Polski i Ukrainy* (2021). Lublin-Kijów, s. 12. <https://phavi.umcs.pl/at/attachments/2022/0110/115948-stan-i-perspektywy-partnerstwa-pl-web.pdf> [accessed: 20.06.2023].

³ *Ibidem*.

Analysis of the research works and publications

Due to the ongoing active phase of the Russian-Ukrainian war, the current role and position of Ukraine in Poland's national security strategy have not yet been the subject of thorough analysis by either domestic or foreign scientists.

The works of J. Sobczak⁴ and A. Legucka⁵ are important for understanding trends in the security policy of Poland. The Polish-Ukrainian potential was analyzed by O. Zatylnaiko, V. Pavlenko, V. Bocharnikova, and S. Svyeshnikova.⁶

In the article, we also drew on analytical materials produced by the international group of scholars studying Poland and Ukraine, "Stan i perspektywy partnerstwa strategicznego Polski i Ukrainy".⁷ They took into account the shift in the balance of power, emphasized the need to resist the emergence of new dividing lines in the region, analyzed threats from Russia and its movement toward the formation of a profitable geostrategic space, and emphasized the search for the development of a joint security policy between Poland and Ukraine. Poland's national security strategies and official speeches of political leaders serve as the primary sources of this research.

Objective and methods of research

The purpose of the study is to determine the place and role of Ukraine in the security policy of Poland in the context of the Russian-Ukrainian war. The author used the following research methods: comparative (to examine changes in the approach to forming Poland's national security strategy), content analysis (to study speeches of political leaders and authoritative decisions regarding state security policy), generalization (when formulating research conclusions), and a systemic approach (considering security policy through the interrelation of political, economic, military, and other factors).

Presentation of the main material

Challenges and threats to the security of Central and Eastern Europe, and in particular Russia's aggressive policy, determine the development and dynamics of relations between Poland and Ukraine in the area of security at both national and regional levels. In general, Poland's security policy toward Ukraine is reflected in its key conceptual documents – the State Security Strategy and the Defense Strategy. The boundaries of military and political activity are defined quite broadly in these documents, encompassing the region around Poland, Europe, and the Euro-Atlantic area. Poland views itself as a secure state and considers internal risks as its primary concern. As of 2023,

⁴ J. Sobczak (2022). *Nowa strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*. „Cybersecurity and Law”, No 4, T. 2.

⁵ A. Legucka (2019). *Polityka zagraniczna Polski wobec Rosji po aneksji Krymu*. „Wschód Europy”, Vol. 5, s. 1.

⁶ O. Zatylnayko, V. Pavlenko, V. Bocharnikov, S. Sveshnikov (2013). *Security policy and military-political relations of Poland*. “Science and defense”, 3.

⁷ *Raport. Stan i perspektywy partnerstwa strategicznego Polski i Ukrainy... Op. cit.*

the likelihood of large-scale aggression against Poland was assessed as low. More attention was devoted to the emergence of regional and local conflicts. Poland regarded the presence of the USA in Europe, Poland's membership in NATO and the EU, and the democratization of Ukraine as the main tools for guaranteeing its national security.

Poland is also interested in Ukraine joining NATO. It views the Central European region as integral part of the security system and advocates the development of a network of connections in Central Europe, both within the framework of the EU and NATO and beyond their borders. The "open door" principle, in turn, aligns with the national interests of Ukraine, as the country aspires to join this military alliance.

On the other hand, the actions of the Russian Federation before 2014 were considered by Poland as attempts to disrupt the European community. The state assumed that the use of armed forces within the country, in particular special forces, was solely to provide assistance to state authorities, state administration, and the public.

Poland's security policy in relation to Ukraine is partially reflected in the European Union's *Eastern Partnership* program, which was initiated by Poland and Sweden and approved by the EU in 2008. Most analysts agree that the main incentive for Poland within the framework of the *Eastern Partnership* is to attract EU resources – primarily financial – to support the goals of its eastern policy. The Eastern partners of the European Union include the states of Eastern Europe and the South Caucasus that fall under the European Neighborhood Policy: Azerbaijan, Belarus, Armenia, Georgia, Moldova, and Ukraine. The main principles of the *Eastern Partnership* include the rule of law, good governance, respect for human and minority rights, a market economy, sustainable development, broad participation, and responsibility. Its instruments include the Euro-Parliamentary Assembly, association agreements, the creation of free trade zones, the simplification of the visa regime, strengthening of energy security, and agreements on mobility and security (such as combating illegal migration, creating structures of integrated border management, and fighting corruption and organized crime).⁸

In general, the *Eastern Partnership* program was primarily aimed at bringing Ukraine to closer cooperation with the EU through the conclusion of association agreements, the creation of free trade zones, and the simplification of visa regimes. In the long term, this was intended to make the EU's eastern borders more secure and align the six target countries more closely with European standards. The program effectively positioned cooperation with the EU in contrast to cooperation with Russia, encouraging a geopolitical choice between the West and the East.

In the context of global interdependencies and shared threats from Russia, the importance of developments in Eastern Ukraine as a potential factor in the global international system grew significantly for bilateral relations between Poland and Ukraine.

The new geopolitical reality caused by Russia's hybrid war against Ukraine in 2014 led to significant adjustments in Poland's security policy. Since then, national security has taken a dominant role in the agenda of bilateral relations. Anticipating the long-term aggressive actions of the Kremlin, the parties recognized the importance of reliable,

⁸ O. Zatynayko, V. Pavlenko, V. Bocharnikov, S. Sveshnikov (2013). *Security policy and military-political... Op. cit.*, p. 6.

stable, and predictable cooperation. In 2008, soft security issues seemed paramount, and the EU's regulatory power was considered the best tool to address them. "Today, hard power and the army play a greater role in the work of the regional security system, and the regulatory power of the EU is no longer sufficient to keep the situation under control".⁹ In response to the new political reality, on November 5, 2014, the President of Poland, Bronisław Komorowski, approved a new National Security Strategy of the Republic of Poland (*Strategia Bezpieczeństwa Narodowego RP*). Its implementation continued the EU's policy of active participation in the security affairs of Eastern Europe. The course on the implementation of NATO decisions remained stable. For example, at the NATO summit held in Warsaw in 2016, a comprehensive aid package for Ukraine was agreed upon. According to A. Legutska, Polish security policy is focused on strengthening NATO as the foundation of the defense of the Polish state.¹⁰ At the same summit, the countries of the Alliance also decided to deploy multinational NATO battalions in Poland, Estonia, Latvia, and Lithuania.

It should be noted that the 2014 State Security Strategy of Poland did not anticipate the deployment of North Atlantic Alliance troops, in particular the presence of more than 4,000 U.S. servicemen as part of NATO's Enhanced Forward Presence. Since 2016, the eastern flank of the Alliance, which did not exist in 2014, has effectively been formed. It has become an key element of security for both Poland and the Baltic states. At that time, cooperation among EU states intensified in the format of the Bucharest Nine, while infrastructural, political, and economic collaboration under the Three Seas Initiative also strengthened. All these new elements marked to the construction of an architecture of collective European security, in which Poland played an important role.

On May 12, 2020, the President of Poland Andrzej Duda approved a new State Security Strategy. The document provides a clearer definition of the security environment, identifying the neo-imperialist policy of the authorities of the Russian Federation, which is implemented with the use of military force, as the most serious threat. It emphasizes that the illegal annexation of Crimea and military actions in eastern Ukraine violated fundamental principles of international law and undermined the foundations of European security.¹¹ The document notes that the Russian Federation is expanding its offensive military capabilities, conducting large-scale military exercises based on scenarios involving conflict with NATO countries, and engaging in hybrid actions below the threshold of war that carry the risk of conflict. These include cyberattacks, disinformation, and other non-military measures aimed at restoring its power status and spheres of influence.

Russia's large-scale invasion of Ukraine, which began on February 24, 2022, led to a reassessment of the situation and a reevaluation of Russia's aggressive policy in terms of the threat it poses to European security. At the same time, Ukraine emerged

⁹ *Polish-Ukrainian relations: the potential is greater than the problems*. International Center for Prospective Studies. <https://www.prostir.ua/?news=polsko-ukrajinski-vidnosyny-potentsial-bilshyj-za-problemy> [accessed: 20.06.2023].

¹⁰ A. Legucka (2019). *Polityka zagraniczna Polski...* Op. cit., p. 206.

¹¹ J. Sobczak (2022). *Nowa strategia bezpieczeństwa narodowego...* Op. cit., s. 20.

as a key player upon which regional security increasingly depended. Changes in the global international system required constant analysis and evaluation of their impact on the geopolitical landscape of both Poland and Ukraine, the determination of shared interests, and the formation of joint strategies. In this regard, political dialogue between Ukraine and Poland, which was conducted primarily at the level of state leaders, executive power institutions, and at the parliamentary level, proved to be positive.

The visit of the President of Ukraine Volodymyr Zelenskyi to Poland on April 5, 2023, was important in this context. It marked his first official visit since the beginning of the war. The choice of Poland as the destination shows what an important role it currently plays in international politics. During the visit, the Ukrainian President met with the President of Poland, Andrzej Duda. Security issues became the main topic of the agenda. According to President Duda, "Poland is the third partner of Ukraine in terms of the amount of military support provided to Ukraine since the beginning of the Russian aggression," adding that the USA and the UK occupy the first and second positions, respectively. "Russia wants to expand its sphere of influence again. Today, Ukraine is the first to firmly and resolutely resist this. Therefore, we support Ukraine and thank everyone who supports Ukraine. And I assured the President that we will continue to support Ukraine," he said. "At that time, more than 300 tanks, 'Krab' howitzers, and much other equipment, including Piorun missiles, were provided to help the defenders of Ukraine, who are heroically resisting the Russian aggressor," A. Duda emphasized¹².

The President of Ukraine also held talks with Prime Minister T. Morawiecki. The topics of discussion included the transit of grain from Ukraine, the reconstruction of war-damaged infrastructure with the involvement of Polish companies, and further integration of Ukraine into the European Union. The Prime Minister of Poland and President V. Zelenskyi also discussed the possibilities of further support of Ukraine in its fight for freedom and the security of Europe.

The meeting between V. Zelenskyi and the Marshal of the Polish Sejm, E. Witek, was also significant. They discussed the importance of parliamentary diplomacy in supporting Ukraine, which is defending itself against Russian aggression, the situation involving abducted children and women, and plans for Polish-Ukrainian cooperation at the parliamentary level. It should be noted that the Polish Parliament has done much to ensure that the issue of Ukraine is present on the international agenda. Moreover, the Polish Sejm has adopted a number of resolutions expressing solidarity with Ukraine, as well as laws providing comprehensive assistance to Ukrainian refugees in Poland.

Russia's attack on Ukraine triggered a wide reaction from the international community, aimed not only at isolating but also at punishing the state in the diplomatic, economic, and legal spheres. On December 14, 2022, the Sejm recognized the Russian Federation as a state that supports terrorism and uses terrorist measures. As the Chamber stated in the document, Russia "systematically violates human rights, international law and the UN Charter and a number of other obligations," "attacks territories of other

¹² *Prezydent Ukrainy z oficjalną wizytą w Polsce* (2023). <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wydarzenia/prezydent-ukrainy-oficjalna-wizyta-w-polsce,66580> [accessed: 20.06.2023].

states, armed attacks, war crimes and genocides,” and “engages [in] hostile economic activities, in particular in energy sector.”¹³ The resolution recognizing Russia as a state sponsor of terrorism was adopted by a majority of 231 votes, while 226 deputies, including those from the opposition, abstaining from the vote.

In the resolution, the deputies emphasized that the prosecution of individuals who have committed crimes in Ukraine and against Ukraine is necessary to demonstrate that “international law does not allow impunity, and individual criminal responsibility can also be borne by heads of state.” Therefore, the Sejm supported actions aimed at punishing the guilty, as well as related initiatives, such as the creation of a Special Tribunal for crimes of aggression against Ukraine and the establishment of the International Center for the Prosecution of Crimes of Aggression against Ukraine, which will focus on the relevant collection of the evidence base.¹⁴

Cooperation between Ukraine and Poland in the field of security is focused on modernity and the future. However, the nature of relations between the two states also depended on the perception of their complex and contradictory past. At the same time, there was a growing understanding among Ukrainian and Polish politicians, historians, and statesmen that the politicization of so-called “sensitive” topics in times of war could be exploited by Russia as a tool of manipulation to weaken cooperation between the two states, especially in the military sphere. Therefore, on the main discussion platforms, the topic of war gained more importance and prominence than complex issues of their shared history.

It should be noted that the leaders of Poland, the Czech Republic, and Slovakia share a unified approach to Ukraine's security guarantees. In particular, in an article by the Prime Ministers of Poland, the Czech Republic, and Slovakia – M. Morawiecki, P. Fiala, and E. Geger – published in *Foreign Affairs*, they stated that “for many years, the Kremlin has systematically undermined international stability and security by violating international law, using or threatening to use force, and undermining democratic institutions through political and hybrid warfare. Its act of aggression against Ukraine is merely the most extreme expression of these ongoing actions. Now is not the time to ease our resolve. As the fight on the battlefield intensifies this spring, we look towards the summer and fall. We must continue to stand by Ukraine without qualification or reservation. That includes making sure that it receives all the weapons and financial assistance it needs to defeat Russia and fully restore its sovereignty and territorial integrity. This is a legitimate request by Ukraine's democratically elected government.”¹⁵

¹³ *Sejm uznał Rosję za państwo wspierające terroryzm*, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/komunikat.xsp?documentId=4774505381CECC10C1258918007022FA> [accessed: 20.06.2023].

¹⁴ *Uchwała Sejmu ws. ścigania rosyjskich sprawców zbrodni wojennych przeciwko Ukrainie* (2023, 14th April). Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/komunikat.xsp?documentId=76800B17483740B3C12589910064DD34> [accessed: 20.06.2023].

¹⁵ P. Fiala, E. Heger, M. Morawiecki M. (2023). *The Free World Must Stay the Course on Ukraine*. Foreign Affairs. https://www.foreignaffairs.com/ukraine/free-world-must-stay-course-ukraine?gad=1&gclid=CjwKCAjwge2iBhBBEiwAfXDBR_J6CKOTDfAfdq_ujuJPjnRsm8pNOEKlap-sgy_NfP_gb_EzhliuGxoCzAsQAvD_BwE [accessed: 20.06.2023].

Poland's security issues are closely linked to Ukraine's potential accession to NATO. In 2008, Poland and its allies decided that the future of Ukraine (as well as Georgia) should be tied to NATO membership. Until that time, according to the Prime Ministers of the three states, they must be ready to provide security guarantees to Ukraine to prevent it from becoming a "gray zone" once and for all. The Prime Ministers believe that it is not too early to plan post-war security guarantees for Ukraine, as there will be no investment and sustainable recovery in the country if it is not able to protect itself from future aggression. The upcoming NATO summit in Vilnius should address difficult questions about Ukraine's future accession to the Alliance and the future strategy towards Russia. During the visit of NATO Secretary General, E. Stoltenberg, to Kyiv in April 2023, President Zelenskyi stated that Kyiv expects the NATO summit in Vilnius to approve a package of security guarantees for Ukraine on its way to membership in the Alliance.¹⁶

Conclusions

A fundamental factor shaping Poland's security is its strong integration into transatlantic and European structures, as well as the development of bilateral and regional cooperation with key partners, including Ukraine. In this context, considerable attention is paid to strengthening the independence, sovereignty, and territorial integrity of Ukraine and supporting its aspirations for European and Euro-Atlantic integration.

Russia's large-scale invasion of Ukraine did not lead to the adoption of any operational and tactical documents in Poland, such as a "road map" reflecting approaches to the implementation of strategic partnership under new conditions. Instead, depending on the course of political events at the legislative level, several documents were adopted, which further determined the directions of strategic cooperation between the two states.

Poland remains the main logistical hub for international support of Ukraine in the fight against Russia. Its role in supporting Ukraine is crucial. The partnership between Poland and Ukraine has a symmetrical nature and depends to a large extent on Ukraine's initiatives aimed at ensuring its own security and, therefore, security in the region. These initiatives concern the need to provide Ukraine with military aid.

References

- Fiala P., Heger E., Morawiecki M. (2023). *The Free World Must Stay the Course on Ukraine*. Foreign Affairs. https://www.foreignaffairs.com/ukraine/free-world-must-stay-course-ukraine?gad=1&gclid=CjwKCAjwge2iBhBBEiwAfXDBR_J6CKOTDfAfdq_ujuJpJnRsm8pNO-EKlapsgy_NfP_gb_EzhliuGxoCzAsQAvD_BwE [accessed: 20.06.2023].
- Kamiński A. (1993). *Bezpieczeństwo Polski na tle rozwoju procesów politycznych w Europie: uwagi metodologiczne*. Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. Warszawa.

¹⁶ Ukraine expects the NATO summit to approve a package of security guarantees on the way to membership (2023). European Pravda. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/04/20/7160220/> [accessed: 20.06.2023].

- Legucka A. (2019). *Polityka zagraniczna Polski wobec Rosji po aneksji Krymu*. „Wschód Europy”, nr 5.
- Polish-Ukrainian relations: the potential is greater than the problems*, International Center for Prospective Studies. <https://www.prostir.ua/?news=polsko-ukrajinski-vidnosyny-potentsial-bilshyj-za-problemy> [accessed: 20.06.2023].
- Prezydent Ukrainy z oficjalną wizytą w Polsce* (2023). <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wydarzenia/prezydent-ukrainy-oficjalna-wizyta-w-polsce,66580> [accessed: 20.06.2023].
- Raport. Stan i perspektywy partnerstwa strategicznego Polski i Ukrainy. Punkt widzenia Polski i Ukrainy* (2021). Lublin-Kijów. <https://phavi.umcs.pl/at/attachments/2022/0110/115948-stan-i-perspektywy-partnerstwa-pl-web.pdf> [accessed: 20.06.2023].
- Sejm uznał Rosję za państwo wspierające terroryzm*. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/komunikat.xsp?documentId=4774505381CECC10C1258918007022FA> [accessed: 20.06.2023].
- Sobczak J. (2020). *Nowa strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*. „Cybersecurity and Law”, No 4, T. 2.
- Uchwała Sejmu ws. ścigania rosyjskich sprawców zbrodni wojennych przeciwko Ukrainie* (2023, 14th April). Sejm Rzeczypospolitej Polskiej. <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/komunikat.xsp?documentId=76800B17483740B3C12589910064DD34> [accessed: 20.06.2023].
- Ukraine expects the NATO summit to approve a package of security guarantees on the way to membership* (2023). European Pravda. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/04/20/7160220/> [accessed: 20.06.2023].
- Zatynayko O., Pavlenko V., Bocharnikov V., Sveshnikov S. (2013). *Security policy and military-political relations of Poland*. “Science and defense”, 3.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(2) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.2.10

Arkadiusz Machniak

Uniwersytet Rzeszowski

ORCID 0000-0002-8092-9973

Dlaczego rozwiązano Urząd Ochrony Państwa? Polityka a służby specjalne w Polsce

**Why Was the Office for State Protection Disbanded?
Politics and the Secret Services in Poland**

Abstrakt

Celem artykułu jest ukazanie formalnych i nieformalnych uwarunkowań kolejnej po 1990 roku reformy polskich służb specjalnych. W ramach pracy autor planuje przedstawić przesłanki merytoryczne ówczesnego obozu rządowego, reprezentowanego przez SLD, argumentującego zasadność przedmiotowej reformy. Ukazane zostaną zmiany organizacyjno-strukturalne, jakie przeprowadzono w nowych, powołanych do życia po rozwiązaniu UOP służbach: Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu. Drugim wątkiem będzie przedstawienie zmian personalnych w nowych służbach polegających na rozliczeniu kadry UOP, związanej z obozem solidarnościowym tworzącym UOP w 1990 roku, i obejmowaniu kluczowych stanowisk przez byłych funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa w wielu przypadkach formalnie powiązanych z SLD.

Słowa kluczowe: Urząd Ochrony Państwa, służby specjalne, wywiad, kontrwywiad, polityka

Abstract

The aim of the paper is to present the formal and informal conditions surrounding the subsequent reform of the Polish secret services after 1990. As part of this study, the author intends to present the substantive arguments put forward by the then-ruling camp, represented by the Democratic Left Alliance (SLD), to justify the reform in question. The paper will also examine the organizational and structural changes introduced in the newly established services following the dissolution of the Office for State Protection (UOP): the Internal Security Agency and the Intelligence Agency. The second focus will be a presentation of the personnel changes introduced in the new service, which involved the removal of UOP staff associated with the Solidarity movement

that had established the office in 1990, and the appointment of former Security Service officers to key positions – many of whom were formally linked to the SLD.

Keywords: Office of State Protection, special services, intelligence, counterintelligence, politics

Wstęp

Służby specjalne¹ stanowią niezwykle istotny instrument polityki bezpieczeństwa każdego państwa. Abstrahując od wielu mitów dotyczących ich istnienia i działalności związanej z niejawnością większości realizowanych przedsięwzięć, należy zaznaczyć, iż posiadanie sprawnych, profesjonalnych służb leży w interesie każdego demokratycznego państwa. W państwie totalitarnym służby specjalne też odgrywają niezwykle istotną rolę, będąc podporą sytemu i stanowiąc faktycznie policję polityczną, czego Polska doświadczyła w okresie 1944–1989.

W latach 1989–1990 przeprowadzono reformę polskich służb specjalnych, likwidując komunistyczne cywilne oraz wojskowe organy bezpieczeństwa i powołując w ich miejsce kolejno Urząd Ochrony Państwa (UOP), a następnie Wojskowe Służby Informacyjne (WSI). Kolejne lata wolnej i demokratycznej Polski przebiegały pod znakiem niezwykle istotnych przeobrażeń w życiu politycznym i gospodarczo-społecznym. Pojawiły się nowe aspiracje, np. do wstąpienia do NATO i UE, jak i nowe wyzwania związane z zagrożeniami wynikającymi z upadku dwubiegunowego świata, np. wzrost przestępczości zorganizowanej czy też terroryzm międzynarodowy. Musiały więc zostać dostosowane nowe polskie służby. Jednak nad ich bieżącą działalnością przez wiele lat istnienia ciążyło widmo przeszłości. Głośna sprawa dotycząca „teczek”, zarzuty o dawną agenturalną działalność wielu polityków i nie tylko, pojawiające się afery i uwikłanie służb w spory polityczne (np. afera „Olina” z 1995 roku) fatalnie wpływały na działalność służb specjalnych. Politycy poszczególnych opcji mniej lub bardziej ostentacyjnie pokazywali wykorzystywanie służb do brutalnych rozgrywek na scenie politycznej. Z biegiem czasu jasne stało się, że formacje powołane po likwidacji Służby Bezpieczeństwa (SB) i Wojskowej Służby Wewnętrznej ponownie staną się przedmiotem reformy.

W ramach tekstu autor postara się udzielić odpowiedzi na pytania badawcze: jakie były merytoryczne i nieformalne przesłanki do reformy UOP? Jak reforma ta została przeprowadzona przez ówczesny Sojusz Lewicy Demokratycznej (SLD)?

Teza badawcza związana z przyjętymi pytaniami brzmi następująco: przesłanki jakimi kierowało się SLD, wynikały z zamiaru przejęcia pełnej kontroli politycznej nad nowymi służbami i zneutralizowania do maksymalnego minimum wpływów w szeregach służb kadr powiązanych z obozem solidarnościowym.

Tekst opracowany został na podstawie dostępnej literatury naukowej i popularnonaukowej. Pewnym jego wzbogaceniem jest wykorzystanie przez autora wywiadów

¹ Autor pod tym pojęciem rozumie wywiad i kontrwywiad bez odwoływania się do innych instytucji o charakterze policyjnym posiadających uprawnienia operacyjno-rozpoznawcze czy też analityczno-informacyjne.

z dwoma byłymi funkcjonariuszami UOP, którzy przy zastrzeżeniu poufności swoich danych zgodzili się na przekazanie informacji dotyczących reformy tej służby w 2002 roku. Opisują okoliczności i atmosferę, jaka jej towarzyszyła w szeregach kadry UOP. Relacje te zostaną przytoczone w formie dosłownej przy krytycznym uwzględnieniu możliwej subiektywności, wynikającej z faktu służby tych funkcjonariuszy w UOP.

Służby specjalne w systemie bezpieczeństwa państwa

Jak twierdzą Łukasz Roman i Grzegorz Winogrodzki: „Służby specjalne to nazwa instytucji, która prowadzi działania o charakterze niejawnym, tj. operacyjno-rozpoznawczym. Należy zaznaczyć, iż tym mianem określa się wywiad i kontrwywiad (...) Pojęcie to, aczkolwiek ugruntowane mocno w języku potocznym, jak również używane w doktrynach i terminologii fachowej, nie występuje w języku prawnym, czy w sformułowaniach aktów normatywnych. Głównym celem służb specjalnych jest pozyskiwanie i ochrona informacji kluczowych dla zapewnienia zewnętrznego i wewnętrznego bezpieczeństwa państwa. W państwach demokratycznych działania służb specjalnych wymykają się czasami spod kontroli organów nadzorczych (...). Służby specjalne reżimów totalitarnych i państw niedemokratycznych stosują czasami techniki niedozwolone przez prawo ich państwa macierzystego, m.in.: szantaż, przekupstwo, nielegalny handel bronią i narkotykami oraz skrytobójstwo”².

Z kolei Jan Larecki – były funkcjonariusz wywiadu cywilnego – postrzega służby specjalne jako „usytuowane w strukturze aparatu władzy państwowej organizacyjnie samodzielne lub wchodzące w skład innej jednostki państwowej (np. ministerialnej) instytucje, uprawnione do prowadzenia różnych działań o charakterze tajnym, mających na celu: ochronę interesów narodowych, bezpieczeństwa państwa oraz jego instytucji politycznych przed różnymi zagrożeniami ze strony sił zewnętrznych i wewnętrznych między innymi takich jak szpiegostwo, działania przeciw polityce zagranicznej, działania antypaństwowe opozycji, zamachy, terroryzm, sabotaż i tym podobne (przedmiot działań cywilnych i wojskowych służb kontrwywiadu, służby bezpieczeństwa, policji politycznej lub odrębnej policji do spraw cudzoziemców), ujawnianie i zwalczanie szczególnie groźnych przestępstw, zabezpieczenie tajemnic państwowych; zdobywanie, opracowywanie i dostarczanie naczelnym władzom państwowym wiarygodnych informacji o sytuacji politycznej, społecznej, gospodarczej i militarnej w innych krajach, regionach czy miejscach świata pod kątem interesów i zagrożeń dla kraju własnego (w głównej mierze cele te realizują cywilne i wojskowe służby wywiadu); prowadzenie operacji specjalnych przeciw różnym innym aktualnym i potencjalnym źródłom zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa”³.

Służby specjalne realizują wiele zadań ukierunkowanych na zapewnienie ochrony i stosownego zakresu bezpieczeństwa i porządku publicznego. Zasadniczym

² Ł. Roman, G. Winogrodzki (2016). *Służby specjalne w systemie bezpieczeństwa państwa*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej. Józefów, s. 6.

³ J. Larecki (2007). *Wielki Leksykon Służb Specjalnych Świata*. Wydawnictwo Książka i Wiedza. Warszawa, s. 621–622.

determinantem kształtującym ich organizacyjne i prawne wyspecjalizowanie jest jednak realizowanie przez nie czynności wywiadowczych i kontrwywiadowczych⁴.

Wywiad definiuje się jako wyspecjalizowane instytucje państwowe ukierunkowane na pozyskiwanie niedostępnych innymi sposobami informacji wojskowych, politycznych i gospodarczych państwa. Kontrwywiad natomiast to wszelkie działania instytucji, których celem jest udaremnianie działań wrogich wywiadów w rozpoznawaniu i neutralizowaniu własnej służby wywiadowczej i jej operacji⁵.

Wywiad i kontrwywiad są istotnym ogniwem w systemie bezpieczeństwa każdego państwa. Pełnią zasadniczą rolę w państwowych procesach decyzyjnych, zdobywając oraz analizując informacje i przekazując je najważniejszym organom władzy państwowej. Na tej podstawie podejmowane są decyzje w państwie o decydującym znaczeniu, zwłaszcza w zakresie bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego⁶.

Oceniając usytuowanie służb specjalnych w strukturze państwa, należy postrzegać je jako organ pełniący zadania w zakresie bezpieczeństwa wewnętrznego. Każde państwo posiada system instytucjonalny bezpieczeństwa wewnętrznego, w skład którego wchodzić urzędy i organy właściwości ogólnej, realizujące zadania w przedmiotowym zakresie. Ponadto posiada dodatkowo służby i instytucje wyspecjalizowane, dla których bezpieczeństwo wewnętrzne jest zasadniczym zakresem działań⁷.

Rolą służb specjalnych jest funkcja ochronna państwa, tym samym zapewniają one porządek publiczny i bezpieczeństwo, ochronę mienia i zdrowia ludzi oraz ciągłość systemu własności w wewnętrznym układzie stosunków społecznych. Służby specjalne mają określone zadania i kompetencje ustawowe, na podstawie których realizują czynności ukierunkowane na ochronę państwa przed zagrożeniami zewnętrznymi i wewnętrznymi. Posiadają usytuowanie na strategicznym poziomie zarządzania państwem, będąc tym samym głównym źródłem informacji w procesie zapewnienia bezpieczeństwa kraju. Zabezpieczają również interesy ekonomiczne państwa, realizując przedsięwzięcia o charakterze ofensywnym i defensywnym. Pozyskują, analizują i przedkładają uprawnionym organom informacje mogące mieć strategiczne znaczenie dla bezpieczeństwa wewnętrznego i międzynarodowej pozycji państwa⁸.

W demokratycznym państwie w obszarze życia publicznego przyjmuje się zasadę przejrzystości funkcjonowania organów władzy państwowej i transparentności ich działania. Natomiast w sferze bezpieczeństwa państwa służby specjalne działają, opierając się na zinstytucjonalizowanej niejawności. Dodatkowo zapewniając bezpieczeństwo

⁴ W. Jobda (2004). *Służby specjalne w systemie bezpieczeństwa państwa*. W: J. Ziółkowski (red.). *Bezpieczeństwo Polski u progu XXI wieku*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Administracji. Lublin, s. 166.

⁵ K. Wojciechowski (1995). *Encyklopedia szpiegostwa*. Wydawnictwo Spar. Warszawa, s. 54.

⁶ A. Żebrowski (2005). *Ewolucja polskich służb specjalnych. Wybrane obszary walki informacyjnej (wywiad i kontrwywiad w latach 1989–2003)*. Oficyna Wydawnicza Abrys. Kraków, s. 194.

⁷ G. Rydlewski (2009). *Kształt systemu instytucjonalnego bezpieczeństwa wewnętrznego w Polsce*. W: S. Sulowski, M. Brzeziński (red.). *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*. Dom Wydawniczy Elipsa. Warszawa, s. 134.

⁸ Z. Grzegorowski (2011). *Instytucja „służby specjalne” a rzeczywistość funkcjonowania państwa polskiego. Wybrane zagadnienia*. „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość”, 8, *passim*.

państwa, mają prawo do ingerowania w płaszczyznę prywatną obywateli. W tym zakresie przedmiotowe formacje tworzą specyficzną enklawę w demokratycznym państwie⁹. Służby specjalne zajmują się istotnymi dla strategicznych interesów państwa obszarami. Wykrywają i przeciwdziałają zagrożeniom godzącym w jego egzystencję i funkcjonowanie. Formacje te powinny mieć klarownie sprecyzowany zakres zadań, uprawnień oraz właściwość przedmiotową. Posiadanie uprawnień do prowadzenia czynności operacyjno-rozpoznawczych jest jedną z cech specyficznych działań służb specjalnych¹⁰.

Służby specjalne powinny mieć tak określone kompetencje i zadania, aby ich specyfika była uregulowana na zasadzie wyłączności. Powinny mieć pewien monopol w określonym obszarze, charakteryzujący ich działania w rozpoznawaniu i neutralizowaniu pewnych zagrożeń. Muszą być wysoko wyspecjalizowane, prowadzić profesjonalne działania i unikać rywalizacji z innymi służbami bezpieczeństwa i kolizji w ich działalności. Tym samym służby specjalne sprawniej będą przeciwdziałać danym zagrożeniom i uniknąć sytuacji, w której różne służby interesują się tymi samymi zagrożeniami. Działania służb specjalnych i innych instytucji powinny się uzupełniać, a nie stanowić płaszczyznę do rywalizacji¹¹.

Służby specjalne i ich działalność muszą być pewnym elementem tworzenia zaufania politycznego i społecznego pomiędzy rządzącymi w państwie a jego obywatelami. W Polsce po 1989 roku stosunki między politykami a służbami specjalnymi i społeczeństwem często były mało klarowne i budziły zastrzeżenia. Problem ten jest faktycznie związany z zadaniami, jakie wykonują przedmiotowe formacje w demokratycznym państwie prawa¹².

Faktyczne realia relacji polityków i służb specjalnych w Polsce są bardzo często trudne i niejasne, a ich granica neutralności politycznej jest regularnie przekraczana. Politycy rzeczywiście kształtują działalność służb specjalnych, ale niejednokrotnie czynią to w sposób dla nich niekorzystny. Nadają im kompetencje, ale również próbują wpływać i wykorzystywać je jako narzędzie przydatne konkretnej partii politycznej. W taki sposób służby specjalne mogą być pomocne konkretnemu obozowi rządzącemu, np. w konfrontacji z przeciwnikami politycznymi. Zarzuty upolitycznienia służb specjalnych są obecne w dyskursie politycznym, naukowym i publicystycznym w Polsce od wielu lat. Zastrzeżenia w tym zakresie są przedstawiane praktycznie wszystkim ugrupowaniom sprawującym władzę po 1989 roku. Przykładem tego problemu są również regularne zmiany szefostwa służb specjalnych wraz ze zjawiskiem demokratycznej alternacji władzy¹³.

⁹ M. N. Ciesielski (2023). *Ewolucja służb specjalnych w Polsce. Wymiar prawno-społeczny*. „Journal of Modern Science”, 4 (53), Józefów, s. 671–672.

¹⁰ K. Kaczmarczyk-Kłak (2020). *Służby specjalne w systemie administracji bezpieczeństwa wewnętrznego*. „Prawo i Więź”, 3 (33), Sopot, s. 218–219.

¹¹ *Ibidem*, s. 221.

¹² R. Grochowski (2013). *Rola służb specjalnych w demokratycznym państwie prawa*. „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne”, 4, Poznań, s. 196.

¹³ M. Wijatkowski (2010). *Polskie służby specjalne jako przedmiot zainteresowania nauk politycznych*. „Atheneum. Polskie Studia Politologiczne”, 25, Toruń, s. 166–167.

UOP w latach 1990–2002. Zarys struktur organizacyjnych oraz działań

W latach 1989–1990 rozpoczęto proces transformacji ustrojowej w Polsce obejmujący praktycznie wszystkie dziedziny życia polityczno-gospodarczo-społecznego kraju. Państwa, które po wielu latach systemu socjalistycznego w sposób istotny zmieniało kurs swojej polityki. Siłą rzeczy przemiany te objęły służby specjalne i w tym przypadku były związane z likwidacją cywilnych i wojskowych organów bezpieczeństwa oraz powołaniem do życia nowych formacji.

Jeden z autorów reform polskich służb specjalnych – prof. Jan Widacki – w następujący sposób wspominał wydarzenia z jesieni 1989 roku: „Przy okazji prac zespołowych, odbyliśmy konferencję prasową z udziałem telewizji. Przedstawiałem na niej założenia naszego projektu. Powiedziałem wtedy, że SB zostanie rozwiązana, a w miejsce tej formacji zostanie powołany, potrzebny przecież także w państwie demokratycznym, Urząd Ochrony Państwa. W swoim przekonaniu, nie podałem nazwy urzędu, tylko opisałem jego rolę. Chodziło o urząd, który będzie zwalczał zagrożenia dla państwa i jego porządku konstytucyjnego i w tym sensie je ochraniał. Określenie to poszło w świat. Odtąd ten właśnie opis funkcji urzędu, podchwycony przez media i pracujących nad projektem rządowym, stał się nazwą własną”¹⁴.

Oczywistą konsekwencją ustaleń Okrągłego Stołu z 1989 roku było to, iż wiosną 1990 roku uchwalono Ustawę z 6 kwietnia o UOP. Ten akt prawny jest początkiem procesu kształtowania się służb specjalnych niepodległej Rzeczypospolitej¹⁵. Powstanie rządu Tadeusza Mazowieckiego dało możliwość rozpoczęcia reform polskich służb specjalnych. Komunistyczne organy bezpieczeństwa z powodów oczywistych nie mogły dłużej działać. SB wiązana była z komunistycznym totalitaryzmem, a jej funkcjonariusze byli odpowiedzialni za wiele represji, włącznie z morderstwami¹⁶.

Od 4 lipca 1990 roku struktura organizacyjna UOP składała się z: Zarządu Wywiadu, Zarząd Kontrwywiadu, Zarządu Śledczego, Biura Koordynacji i Prognoz, Biura Prezydenckiego, Biura Analiz i Informacji, Biura Obserwacji, Biura Techniki, Biura Ewidencji i Archiwum, Biura Szyfrów, Biura Finansów, Biura Kadr oraz Biura Administracyjno-Gospodarczego. 15 czerwca 1990 roku, na mocy zarządzenia ministra spraw wewnętrznych, powołano do życia jednostki terenowe UOP, tj. 14 delegatur. Zlokalizowano je w Krakowie, Rzeszowie, Białymstoku, Gdańsku, Bydgoszczy, Katowicach, Lublinie, Olsztynie, Łodzi, Opolu, Radomiu, Poznaniu, Szczecinie i Wrocławiu. Utworzono również podległe im Wydziały Zamiejscowe w wybranych miastach. Kształcenie kadr powierzono Centralnemu Ośrodkowi Szkolenia UOP w Łodzi. Natomiast Zarząd Wywiadu UOP posiadał własną placówkę szkoleniową – Ośrodek Kształcenia Kadr Wywiadowczych działający w Kiejkutach Starych¹⁷.

¹⁴ J. Widacki (2010). *Prehistoria UOP*. „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Wydanie specjalne. 20-lecie UOP/ABW”, Emów, s. 20.

¹⁵ R. Leśkiewicz (2016). *Od Służby Bezpieczeństwa do Urzędu Ochrony Państwa*. „Dzieje Najnowsze”, Rocznik XLVIII, Warszawa, s. 1.

¹⁶ *Ibidem*, s. 186.

¹⁷ W. Bagieński (2022). *Projektowanie struktury organizacyjnej Urzędu Ochrony Państwa przez oficerów Służby Bezpieczeństwa w pierwszych miesiącach 1990 roku*. „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej”, Tom 15, Warszawa, s. 392. Zobacz też: *Zarządzenie nr 39 Prezesa*

W 1990 roku rozpoczął się proces budowy nowych służb. Nie przebiegał on bezproblemowo, bowiem napływ nowych funkcjonariuszy, niezwiązanych ze strukturami SB, okazał się największym problemem, szczególnie dla powstających jednostek terenowych¹⁸. Trzonem kadry UOP byli pozytywnie zweryfikowani funkcjonariusze SB, a dyrektorami większości zarządów i biur zostali mianowani byli oficerowie pracujący w służbach przed 1990 rokiem. Wyjątkiem było Biuro Analiz i Informacji składające się w większości z nowo przyjętych funkcjonariuszy¹⁹.

Metody działania delegatur UOP i ich stan kadrowy nie są dokładnie znane. Z dostępnych publikacji wynika jednak, że ich struktura organizacyjna była pewną formą odzwierciedlenia struktury centrali tej służby. Na poziomie delegatury UOP działały wydziały: kontrwywiadu, śledczy, analiz i informacji, obserwacji, ewidencji i archiwum, szyfrów, techniki, kadr, finansów i administracji. W terenie nie powołano wydziałów pionu wywiadu. W to miejsce utworzono jednak kilkusobowe komórki wywiadu podległe merytorycznie i organizacyjnie bezpośrednio Dyrektorowi Zarządu Wywiadu UOP. Wydziałami i sekcjami kierowali naczelnicy podlegli szefowi delegatury. Natomiast ci nie podlegali dyrektorom biur i zarządów na szczeblu centralnym, gdyż posiadali równoważne stanowiska, podlegając bezpośrednio szefowi UOP. W Wydziałach Zamiejscowych utworzono komórki kontrwywiadu, szyfrów, obserwacji i administracyjno-gospodarcze. Jednostki te podlegały organizacyjnie i merytorycznie pod właściwych terenowo szefów (w późniejszych latach UOP dyrektorów delegatur – przyp. A.M.) delegatur UOP²⁰.

W 1995 roku na UOP nałożono zadania związane z wykrywaniem przestępstw godzących w podstawy ekonomiczne państwa oraz przestępstw mających zasięg lub charakter międzynarodowy. Zagadnienia te były związane z nielegalnym wytwarzaniem, posiadaniem i obrotem amunicją, bronią, materiałami wybuchowymi, środkami odurzającymi lub psychotropowymi oraz materiałami jądrowymi i promieniotwórczymi. Zmiany wynikały z praktyki pierwszych lat działania UOP oraz systemu bezpieczeństwa demokratycznej Polski. Od 1990 roku miał miejsce proces istotnych przeobrażeń ekonomicznych, kierujący Polskę do tendencji ogólnoswiatowych. Przestępczość zaczęła przyjmować istotny zorganizowany charakter i profesjonalizm. Ewaluowały metody oraz specyfika przestępczego działania²¹.

Rady Ministrów z dnia 4 lipca 1990 roku w sprawie szczegółowego określenia zadań oraz struktury organizacyjnej Urzędu Ochrony Państwa (2013). W: A. Jusupović, R. Leśkiewicz (red.). *Historyczno-prawna analiza struktur organów bezpieczeństwa państwa w Polsce Ludowej (1944–1990)*. Zbiór studiów. Wydawnictwo IPN. Warszawa, s. 305–307.

¹⁸ S. Galij-Skarbińska (2020). *Między opcją zerową a kontynuacją. Reforma cywilnych służb specjalnych w Polsce w latach 1989–1990*. „Wolność i Solidarność”, 11–12, Gdańsk, s. 220.

¹⁹ W. Graca, H. Spustek (2019). *Rola byłych funkcjonariuszy komunistycznych służb specjalnych w cywilnym wywiadzie i kontrwywiadzie Polski i Czech w latach 1989–2018*. „Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem”, 1, Wrocław, s. 100–101.

²⁰ S. Galij-Skarbińska. *Rola byłych funkcjonariuszy... Op. cit.*, s. 221.

²¹ P. Kęsek (2020). *Ewolucja zadań policyjnych wykonywanych przez służby specjalne na przykładzie Urzędu Ochrony Państwa oraz Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego*. „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Securitate”, Kraków, 10 (1), s. 203.

Rozszerzone kompetencje UOP związane z wykrywaniem przestępstw godzących w podstawy ekonomiczne państwa oraz istotnych czynów dotyczących nielegalnej produkcji, posiadania narkotyków i ich obrotu oraz bronią i materiałami jądrowymi mającymi charakter lub zasięg międzynarodowy stały się nowymi wyzwaniami dla tej służby²².

Ustawa o UOP nie zawierała definicji pojęcia „podstawy ekonomiczne państwa”. Podstawy ekonomiczne państwa należy interpretować jako pojęcie związane z bezpieczeństwem ekonomicznym i należy wnioskować, że sformułowanie „podstawy państwa” dotyczy ustroju, naczelných zasad konstytucji i głównych organów ustroju. Natomiast „ekonomiczne podstawy państwa” to definicja związana z zasadami konstytucyjnymi aspektów finansowych, gospodarczych państwa. Termin miał na celu wskazanie podziału przestępstw gospodarczych na dwie kategorie: te, będące w kompetencjach Policji, tzw. mniejszej wagi, i te, którymi miał zajmować się UOP, tzw. sprawy gospodarcze o większym ciężarze gatunkowym. Miało to na celu również nie doprowadzić do kolizji w działaniach UOP i innych instytucji²³. UOP powyższe zadania realizował w ramach utworzonego Zarządu Ochrony Ekonomicznych Interesów Państwa. Pion ten skupiał się na identyfikowaniu i zwalczaniu przedmiotowych zagrożeń, co wpisywało się też w zakres funkcji kontrolno-ochronnej UOP²⁴.

Poza działalnością wywiadowczą i kontrwywiadowczą w zainteresowaniu takiej służby jak UOP były zagadnienia związane z rozpoznawaniem organizacji antysystemowych, prowadzących działalność sprzeczną z porządkiem konstytucyjnym państwa, w tym przypadku organizacji terrorystycznych i ekstremistycznych. Ponadto zajmowała się ochroną tajemnicy państwowej i służbowej, monitorowaniem życia społecznego i politycznego pod kątem zagrożeń dla porządku konstytucyjnego oraz badaniem kadr do służby na wysokich stanowiskach państwowych²⁵.

Niezwykle istotnym elementem działania UOP był aspekt ochrony tajemnicy państwowej i sprawdzania osób obejmujących istotne stanowiska państwowe. Było to związane z prowadzeniem przez UOP postępowań sprawdzających wobec osób ubiegających się o dostęp do tajemnicy państwowej. Ten zakres działalności związany był z tzw. bezpieczeństwem osobowym. Drugim aspektem działalności były czynności kontrolne w administracji państwa związane ze stopniem ochrony informacji niejawnych²⁶. Niezwykle ważnymi płaszczyznami działalności UOP były zadania związane z „przygotowywaniem dla najwyższych organów władzy i administracji państwowej informacji i analiz istotnych dla bezpieczeństwa państwa oraz kryptograficzna ochrona wiadomości stanowiących tajemnicę państwową i służbową, przekazywanych przez

²² *Ibidem*, s. 204.

²³ *Ibidem*, s. 209–210.

²⁴ T. Kuć (2016). *Funkcje służb specjalnych RP w świetle regulacji prawnych*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Seria: Administracja i Zarządzanie”, 110, s. 146.

²⁵ M. Kolaszyński (2016). *Status ustrojowy polskich służb specjalnych po 1989 roku*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków, s. 107.

²⁶ *Ibidem*, s. 163.

techniczne środki łączności na potrzeby organów administracji państwowej i państwowych instytucji finansowych i gospodarczych”²⁷.

Słusznie zaważa M. Kolaszyński, iż „już w momencie powstania UOP ustawodawca miał świadomość wagi informacji dla bezpieczeństwa państwa”²⁸. UOP jako służba specjalna w przypadku pozyskania w sposób niejawny informacji strategicznych dla bezpieczeństwa Polski, zgodnie z art. 11 ust. 2 Ustawy o UOP (w brzmieniu obowiązującym od 10 maja 1990 do 1 października 1996 roku), miał obowiązek ich niezwłocznego przekazywania Prezesowi Rady Ministrów i ministrowi spraw wewnętrznych²⁹.

UOP był służbą specjalną, jaka powstała w specyficznych realiach wynikających ze zmian ustrojowych po 1989 roku. Był też pewnym trudnym eksperymentem, gdyż łączył „stare” i „nowe”. Z biegiem czasu stało się jasne, że z wielu powodów, o których będzie jeszcze mowa w dalszej części tekstu, formacja ta będzie obiektem zmian lub ponownej reformy.

Rozwiązanie UOP i powołanie do życia AW oraz ABW

2002 rok to koniec działalności UOP. Na podstawie Ustawy z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Agencji Wywiadu służba ta została rozwiązana, a na jej miejsce powołano dwie formacje odpowiadające za wywiad i kontrwywiad, tj. Agencję Wywiadu oraz Agencję Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Zgodnie z art. 221 Ustawy o ABW i AW rozwiązano UOP, co potwierdzono też w art. 234. Na jego podstawie straciła moc Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Urzędzie Ochrony Państwa. Od tej chwili rozpoczął się nowy okres w dziejach polskich cywilnych służb specjalnych³⁰.

Jednym z priorytetów SLD podczas kampanii wyborczej do parlamentu w 2001 roku była reforma służb specjalnych w Polsce. Po powstaniu rządu Leszka Millera utworzono specjalny zespół pod przewodnictwem Zbigniewa Siemiątkowskiego, który zainicjował pracę w tym zakresie. Zespół składał się w większości z byłych funkcjonariuszy SB zwolnionych w latach 1997–2001 ze służby w UOP i powiązany był z Zespołem ds. cywilnej i demokratycznej kontroli służb specjalnych, działającym od 2000 roku w ramach Rady Krajowej SLD. Wspierany był też przez Fundację Instytutu Problemów Bezpieczeństwa. Wyniki pracy tych podmiotów zostały opublikowane w broszurze „Opcja 2001”, opisującej założenia nowego systemu służb specjalnych w Polsce³¹.

²⁷ Ustawa o Urzędzie Ochrony Państwa z dnia 6 kwietnia 1990 roku. Dz.U.1999.51.526, art. 1. <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/urzed-ochrony-panstwa-16793594> [dostęp: 19.08.2024].

²⁸ M. Kolaszyński. *Status ustrojowych polskich służb...* Op. cit., s. 149.

²⁹ P. Burczaniuk (red.). (2021). *Prawne aspekty funkcjonowania służb specjalnych na przykładzie Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego*. Wydawnictwo Centralny Ośrodek Szkolenia ABW. Emów, s. 18.

³⁰ R. Leśkiewicz (2015). *Formalno-prawne aspekty powstania Urzędu Ochrony Państwa*. W: Z. Nawrocki (red.). *UOP/ABW 2015. Urząd Ochrony państwa 1990–2002*. Wydawnictwo Centralny Ośrodek Szkolenia ABW. Emów, s. 85.

³¹ G. Małecki (2017, 7 maja). *Reforma służb specjalnych z perspektywy 15 lat*. https://pulaski.pl/wp-content/uploads/2023/06/Raport_reforma_sluzb_FKP.pdf, s. 1 [dostęp: 20.08.2024].

Były funkcjonariusz UOP tak wspomina ten okres: „W 2001 roku pojawiły się sygnały o planowanym rozwiązaniu UOP i utworzeniu nowych służb. Budziło to ogromne emocje w szeregach kadry UOP, bowiem było wiadomym, że reformę przeprowadzi zwycięski obóz rządowy SLD. Mieszane uczucia i obawy co do dalszych losów towarzyszyły większości kadry naszej służby. Widać było jednak ewidentne uczucie zadowolenia i oczekiwania ze strony »starych«, czyli byłych funkcjonariuszy SB pozytywnie zweryfikowanych w 1990 roku i pracujących nadal. Wiedzieliśmy, że oczekują oni istotnego odwrócenia symetrii służbowych i przejścia określonych stanowisk funkcyjnych. W tym czasie w naszej rzeszowskiej delegaturze UOP prawie wszystkie stanowiska kierownicze obsadzone były przez osoby przyjęte do służby po 1990 roku”³².

Okres przed rozwiązaniem UOP przedstawia też drugi funkcjonariusz tej służby: „W 2001 roku w naszej rzeszowskiej delegaturze, jak i w całej firmie, panowała specyficzna atmosfera oczekiwania i niepokoju, co będzie dalej. Pojawiały się przeróżne spekulacje o charakterze sensacji, kto będzie dowodził służbą, jaka ona będzie, kto zostanie zwolniony, a kto obejmie konkretne stanowiska. Oczywiście większość kadry była przekonana, że nadchodzi czas byłych funkcjonariuszy SB, bowiem wybory wygra SLD, zatem do służby wrócą ci, co zostali z niej zwolnieni, a będą im pomagać ci, którzy przyjęci zostali z SB do UOP po 1990 roku. Widać było to w zachowaniu tzw. starych, którzy specjalnie tego nie ukrywali i twierdzili nawet, że teraz to przyjdzie czas rewanżu”³³.

Oficjalnie SLD, reprezentowane w tej materii przez Siemiątkowskiego, twierdziło, że chce zmiany strukturalnej wywiadu i kontrwywiadu. Miało to wpłynąć na lepszą efektywności ich działania. Faktycznym, skrywanym celem reformy miało być dokonanie czystek wśród kadry kierowniczej UOP z okresu rządów Akcji Wyborczej Solidarność, czyli pokolenia funkcjonariuszy rozpoczynających pracę po 1990 roku. W konsekwencji ster władzy w nowych służbach miał przejść w ręce lojalnej wobec SLD grupy funkcjonariuszy wywodzących się z SB. Temu miała służyć likwidacja UOP i powołanie w jego miejsce dwóch odrębnych instytucji wzorem brytyjskich MI-5 oraz MI-6³⁴.

Były funkcjonariusz UOP twierdzi, że: „Jesienią 2001 roku pojawiła się w naszej delegaturze swoista giełda nazwisk osób, które wrócą do firmy lub obejmą w rzeszowskiej delegaturze kierownicze stanowiska. Wymieniano osobę płk Janusza W., byłego wiceszefa i szefa tej delegatury, byłego funkcjonariusza SB, który formalnie przebywał od jakiegoś czasu na emeryturze, ale było wiadomym wśród nas, że aktywnie działał w strukturach SLD. Był dobrym znajomym Zdzisława Siewierskiego [w latach 2001–2003 wojewoda podkarpacki – przyp. aut.] z SLD i rzekomo dobrym znajomym Siemiątkowskiego. Wymieniano również osobę byłego naczelnika jednego z najważniejszych wydziałów w delegaturze – Ryszarda K., zwanego wśród kolegów jako »Jacek«. Również był byłym funkcjonariuszem SB i odszedł ze służby po zaledwie 15 latach pracy. W rozmowach pomiędzy nami panowało przekonanie, że jako pierwsi

³² Relacja byłego funkcjonariusza UOP nr 1.

³³ Relacja byłego funkcjonariusza UOP nr 2.

³⁴ G. Małecki. *Reforma służb specjalnych... Op. cit.*, s. 1.

odwołani zostaną: dyrektor delegatury, tj. ppłk Michał S.³⁵, który pochodził ze struktur »Solidarności«, był członkiem komisji weryfikacyjnej ds. SB w 1990 roku i pierwszym szefem naszej delegatury, oraz jego zastępcą ppłk Mariusz J., pochodzący już z nowego naboru po 1990 roku. Rozmowy te budziły ogromne emocje i powodowały, że kadra dzieliła się na dwa zasadnicze obozy: »starych« i »nowych«. Ponadto było widać ma-razem w pracy, bowiem część kadry kierowniczej średniego szczebla zwlekała z podejmowaniem pewnych decyzji, aby po reformie nie odpowiadać dyscyplinarnie lub nie podpaść nowej władzy. Widać było rodzący się serwilizm³⁶.

Przeciwnicy reformy twierdzili, że rozwiązanie UOP i zwolnienie części jego kadry skutkować będzie długotrwałym regresem działalności w zakresie bezpieczeństwa państwa. Wskazywano ponadto, że reforma jest faktycznie formą odwetu na kierownictwie UOP z okresu rządów AWS dokonanego przez SLD oraz związanych z tą partią byłych funkcjonariuszy SB usuniętych ze służby w UOP. Na mocy ustawy zlikwidowano UOP, a na jego miejsce powołano Agencję Bezpieczeństwa Wewnętrznego z Andrzejem Barcikowskim jako szefem i Agencję Wywiadu, na czele której stanął Siemiątkowski – obaj byli czynnymi politykami SLD. W praktyce reforma polegała na wyłączeniu z UOP Zarządu Wywiadu i przeformowania go na AW oraz nazwaniu pozostałej struktury ABW. Reforma skutkowałą zwolnieniem prawie 500 funkcjonariuszy przyjętych do UOP po 1990 roku, w tym znacznej części jego kadry kierowniczej. Wolne stanowiska obsadzone zostały przez funkcjonariuszy wywodzących się z SB, w tym tych ponownie przyjętych do służby z emerytury, cieszących się zaufaniem SLD³⁷.

Potwierdza powyższe informacje były funkcjonariusz UOP, twierdząc, iż: „po jesiennych wyborach 2001 roku stało się jasnym, że los UOP jest przesadzony. Jednym z pierwszych odwołanych ze stanowiska służbowego był dyrektor delegatury w Rzeszowie ppłk Michał S. Jego miejsce zajął były funkcjonariusz SB, będący wice naczelnikiem jednego z wydziałów kpt. Kazimierz R. Wywołało to pewne zdziwienie, bowiem reprezentował kadrę średniego szczebla, ale jednocześnie było to nader symptomatyczne, bowiem kpt. Kazimierz R. nie został mianowany na stanowisko dyrektora, lecz powierzono mu pełnienie obowiązków tzw. p.o. Kilka miesięcy później dyrektorem delegatury został mianowany mjr Ryszard K., były funkcjonariusz SB i UOP, który od około dwóch lat przebywał na emeryturze i pracował w jednej z prywatnych firm w Rzeszowie. O nim w naszej delegaturze krążyły pogłoski, że jest bardzo dobrym znajomym rzeszowskiego pośła SLD Wiesława Ciesielskiego. Jego zastępcą został kpt. Kazimierz R. Drugim zastępcą została mjr Tamara T.-L., która pracowała w centrali UOP w Warszawie, a przed 1990 roku była funkcjonariuszką SB w Przemyśle. Następnie

³⁵ Zobacz: Michał Jan Stręk (2010). *Wyzwanie*. „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Wydanie specjalne. 20 lecie UOP/ABW”, 20, Emów, s. 70–74.

³⁶ *Relacja byłego funkcjonariusza UOP nr 1*.

³⁷ G. Małecki. *Reforma służb specjalnych... Op. cit.*, s. 2. Zobacz także: M. Gałka (2013). *Reformy służb specjalnych III RP*. „Poliarchia”, 1, s. 178–179; Czupryk M., Dunaj K., Karpiuk M., Prokop K. (red.). (2016). *Bezpieczeństwo państwa. Zagadnienia prawne i administracyjne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego. Olsztyn, s. 99–100; Czarnojańczyk P. (2013). *Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego*. W: A. Gronkiewicz, A. Ziółkowska (red.). *Agencje i podmioty podobne w strukturze administracji publicznej*. Forma Studio. Katowice, s. 108–127.

byli funkcjonariusze SB objęli stanowiska najważniejszych wydziałów w delegaturze: kontrwywiadu oraz wewnętrznego. Podobne zmiany miały miejsce w innych delegaturach ABW oraz centrali przy ul. Rakowieckiej w Warszawie. Kadra kierownicza średniego szczebla wywodząca się z naboru po 1990 roku była częściowo odsunięta na boczny tor. Niektórzy jednak bardzo szybko układali się z nową dyrekcją, budząc niesmak i krytykę w gronie funkcjonariuszy. Zdarzały się przypadki zwalniania z pracy lub zmuszania do odejścia na emeryturę³⁸.

UOP w okresie swojego istnienia odnotowywał sukcesy oraz porażki. Jednym z sukcesów było zatrzymanie szpiega Rosji działającego w Polsce. Marek Zieliński pracował w MSW. Zatrzymany został w 1993 roku w trakcie przekazywania attaché wojskowemu Federacji Rosyjskiej materiałów z MSW. Attaché – Wiktor Łomakin – został wydany z Polski wraz z jeszcze jednym dyplomata. Zieliński dostał wyrok dziewięciu lat więzienia za szpiegostwo. UOP rozpracował aferę Art-B i FOZZ. W latach 90. UOP prowadziło operacje z udziałem zachodnich służb. W działaniach tych odgrywali poważną rolę dawni funkcjonariusze SB, co pozwoliło na uwiarygodnienie UOP na Zachodzie. Jedną z pierwszych operacji UOP miała miejsce w trakcie wojny w Iraku w 1990 roku. Dzięki działaniom Zarządu Wywiadu UOP z Gromosławem Czempińskim na czele udało się ewakuować amerykańskich dyplomatów z terenu Bliskiego Wschodu i wesprzeć działania CIA. Ponadto wywiad UOP zdobył szczegółowe plany Bagdadu sporządzone przez polskich inżynierów i przekazał je stronie amerykańskiej, co wpłynęło na precyzję bombardowań irackiej stolicy. W latach 90. XX wieku odnotował wiele innych sukcesów: w 1992 i 1993 roku przy współpracy z angielskimi służbami przeprowadzono operację „Kontener”, w ramach której UOP przeprowadził kontrolowaną sprzedaż środków pola walki terrorystom z IRA, które z Gdyni dotarły do Anglii i zostały zatrzymane przez MI5 w porcie docelowym³⁹.

Według byłego funkcjonariusza UOP: „Służba ta nie była wolna od problemów. Dotyczyły one spraw stricte operacyjnych, o których nie mogę mówić, ale również trudnych relacji interpersonalnych pomiędzy kadrą UOP. Zawsze widać było pewną dozę nieufności, czasami rywalizacji i niechęci ze strony »starych« wobec »nowych«. Nie przekładało się to jednak na meandry pracy. Nasza rzeszowska delegatura miała również sukcesy na polu operacyjnym. Moim zdaniem po likwidacji UOP i utworzeniu ABW nie nastąpiły żadne istotne zmiany w pracy”⁴⁰.

Działania UOP spotykały się również z krytyką. W 1993 roku światło dzienne ujrzała tajna instrukcja związana z inwigilacją prawicy, w tym Porozumienia Centrum. Kontrowersyjna była rola UOP w sprawie „Olina” – oskarżenia byłego premiera Józefa Oleksego o współpracę z wywiadem Rosji. Koniec UOP związany był z licznymi zwolnieniami kadry – 29 czerwca 2002 roku od 400 do 500 funkcjonariuszy UOP zostało zwolnionych ze służby. Likwidacja UOP i utworzenie ABW miało swoje polityczne

³⁸ *Relacja byłego funkcjonariusza UOP nr 2.*

³⁹ W. Głowacki (2015, 5 lipca). *Urząd Ochrony Państwa. 12 lat historii zapomnianej służby*. <https://i.pl/urzed-ochrony-panstwa-12-lat-historii-zapomnianej-sluzby/ar/3925177> [dostęp 21.08.2024].

⁴⁰ *Relacja byłego funkcjonariusza UOP nr 1.*

przesłanki. SLD mocno krytykował działalność UOP pod rządami AWS – szczególną niechęcią darzono ówczesnego ministra koordynatora Janusza Pałubickiego. Likwidacja UOP została zrealizowana bez istotnych sprzeciwów. W jej szeregach ponownie zatrudniono wielu byłych funkcjonariuszy SB w większości na stanowiskach kierowniczych⁴¹.

Były funkcjonariusz UOP: „Po likwidacji UOP wielu funkcjonariuszy straciło pracę. Nie podawano nam żadnych powodów takiej decyzji – dostawałeś rozkaz personalny i albo byłeś zatrudniony w ABW, albo zwolniony. Wiedzieliśmy, że należy przeczekać czas rządów SLD. Byliśmy pewni, że ze zmianą rząd odejdą ze służby funkcjonariusze SB, bowiem objęli oni określone stanowiska służbowe, co było związane z wysokimi grupami uposażenia i dodatkami służbowymi. Z takiej pozycji mogli odejść ze służby z wysoką emeryturą. Ucieczka byłych funkcjonariuszy SB ze struktur ABW rozpoczęła się w 2005 roku przed kolejnymi wyborami parlamentarnymi”⁴².

Urząd Ochrony Państwa funkcjonował do dnia 29 czerwca 2002 roku, kiedy to w życie weszła Ustawa z dnia 24 maja 2002 roku o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Agencji Wywiadu. Rozdzieliła kompetencje w zakresie prowadzenia wywiadu i kontrwywiadu cywilnego. Szef UOP podlegał bezpośrednio Prezesowi Rady Ministrów. Likwidacja UOP i utworzenie ABW i AW w 2002 roku nie przyniosły zmiany podległości służb specjalnych, których szefowie podlegali premierowi, a ich działalność podlegała kontroli Sejmu⁴³.

Jedyną istotną kwestią ewidentnie widoczną było rozdzielenie kompetencji wywiadowczych i kontrwywiadowczych. Zmian w zasadach dotyczących prowadzenia czynności operacyjno-rozpoznawczych, dochodzeniowo-śledczych czy też analityczno-informacyjnych wykonywanych na podstawie odrębnych aktów szczegółowych ze względu na ich niejawnych charakter nie znamy.

Zakończenie

Widmo likwidacji UOP pojawiło się znacznie wcześniej niż w 2002 roku, kiedy to przeprowadzono formalną reformę polskich służb. Pewne symptomy skomplikowanych uwarunkowań politycznych pojawiły się znacznie wcześniej. Po latach stan ten opisywał jeden z prominentnych funkcjonariuszy tej służby: „zaczęło się to zmieniać (...), po wygraniu przez SLD wyborów w 1993 roku. Ten duch SB zaczął wtedy powracać. Najpierw sączył się pomału, a potem to przyspieszało w miarę, jak byli funkcjonariusze SB zaczęli przejmować funkcje kierownicze w UOP, które wcześniej zajmowali ludzie z nowego nadania. Ten ruch rozpoczął się w 1994 roku, gdy szefem urzędu został płk Gromosław Czempieński, a ogromnego przyspieszenia nabrał w 1996 roku po słynnej aferze »Olina«, gdy na czele UOP stanął płk Kapkowski”⁴⁴.

⁴¹ W. Głowacki (2015, 5 lipca). *Urząd Ochrony Państwa... Op. cit.*

⁴² *Relacja byłego funkcjonariusza UOP nr 1.*

⁴³ Ustawa z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Agencji Wywiadu (Dz. U. 2002, nr 74, poz. 676).

⁴⁴ G. Małecki (2021, 21 czerwca). „Gdy trafiłem do UOP, znalazłem się w nieco innej rzeczywistości, niż sądziłem”. <https://www.polskieradio.pl/8/6479/artykul/2760202,gdy-trafilem-do-uop-znalazlem-sie-w-nieco-innej-rzeczywistosci-niz-sadzilem> [dostęp: 21.08.2024].

Płaszczyzna badawcza dotycząca służb specjalnych jest obszarem niezwykle skomplikowana, co przyznają również naukowcy⁴⁵. Niejawny charakter działalności wywiadu i kontrwywiadu oraz realizowane przez nie strategiczne działania mające wyjątkową wrażliwość przez długi okres nie sprzyjają prowadzonym badaniom naukowym.

Służby specjalne są również „łakomym kąskiem” dla polityków chcących w pełni kontrolować ich działalność i mieć wpływ na realizowane przez nie zadania. Nie chodzi w tym przypadku o zasady demokratycznej kontroli nad działalnością służb specjalnych. Ta kwestia w państwie prawa nie powinna budzić wątpliwości. Rzecz dotyczy wykorzystania służb specjalnych do realizacji działań nie dla interesu państwa, ale interesu danej partii politycznej. SLD do planowanej reformy przygotowywał się przez dłuższy czas, prowadząc w tym zakresie intensywne prace studyjne. Jednak przeprowadzona przez tą partię reforma służb specjalnych w Polsce polegająca na likwidacji UOP i utworzeniu ABW oraz AW miała zdecydowanie polityczne uwarunkowania.

Bibliografia

- Bagieński W. (2022). *Projektowanie struktury organizacyjnej Urzędu Ochrony Państwa przez oficerów Służby Bezpieczeństwa w pierwszych miesiącach 1990 r.* „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej”, Tom 15. Warszawa.
- Burczaniuk P. (red.). (2021). *Prawne aspekty funkcjonowania służb specjalnych na przykładzie Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego*. Wydawnictwo Centralny Ośrodek Szkolenia ABW. Emów.
- Ciesielski N.M. (2023). *Ewolucja służb specjalnych w Polsce. Wymiar prawno-społeczny*. „Journal of Modern Science”, 4 (53). Józefów.
- Czarnojańczyk P. (2013). *Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego*. W: A. Gronkiewicz, A. Ziółkowska (red.). *Agencje i podmioty podobne w strukturze administracji publicznej*. Forma Studio. Katowice.
- Czupryk M., Dunaj K., Karpiuk M., Prokop K. (red.). (2016). *Bezpieczeństwo państwa. Zagadnienia prawne i administracyjne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego. Olsztyn.
- Galij-Skarbińska S. (2020). *Między opcją zerową a kontynuacją. Reforma cywilnych służb specjalnych w Polsce w latach 1989–1990*. „Wolność i Solidarność”, 11–12. Gdańsk.
- Gałka M. (2013). *Reformy służb specjalnych III RP*. „Poliarchia”, 1. Kraków.
- W. Głowacki W. (2015, 5 lipca). *Urząd Ochrony Państwa. 12 lat historii zapomnianej służby*. <https://i.pl/urzed-ochrony-panstwa-12-lat-historii-zapomnianej-sluzby/ar/3925177> [dostęp: 21.08.2024].
- Graca W., Spustek H. (2019). *Rola byłych funkcjonariuszy komunistycznych służb specjalnych w cywilnym wywiadzie i kontrwywiadzie Polski i Czech w latach 1989–2018*. „Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem”, 1. Wrocław.
- Grochowski R. (2013). *Rola służb specjalnych w demokratycznym państwie prawa*. „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne”, 4. Poznań.

⁴⁵ Zobacz: A. Gruszczyk, A. Lewandowski, A. Nyzio (2024). *Polskie studia wywiadowcze. Stan i perspektywy badań*. Wydawnictwo Księgarnia Akademicka. Kraków.

- Grzegorowski Z. (2011). *Instytucja „służby specjalne” a rzeczywistość funkcjonowania państwa polskiego. Wybrane zagadnienia*. „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość”, 8. Gdańsk.
- Jobda W. (2004). *Służby specjalne w systemie bezpieczeństwa państwa*. W: J. Ziółkowski (red.) *Bezpieczeństwo Polski u progu XXI wieku*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Administracji. Lublin.
- Kaczmarczyk-Kłak K. (2020). *Służby specjalne w systemie administracji bezpieczeństwa wewnętrznego*. „Prawo i Wiąż”, 3 (33). Sopot.
- Kęsek P. (2020). *Ewolucja zadań policyjnych wykonywanych przez służby specjalne na przykładzie Urzędu Ochrony Państwa oraz Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego*. „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Securitate”, 10 (1). Kraków.
- Kolaszyński M. (2016). *Status ustrojowy polskich służb specjalnych po 1989 roku*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków.
- Kuć T. (2016). *Funkcje służb specjalnych RP w świetle regulacji prawnych*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Seria: Administracja i Zarządzanie”, 110. Siedlce.
- Larecki L. (2007). *Wielki Leksykon Służb Specjalnych Świata*. Wydawnictwo Książka i Wiedza. Warszawa.
- Leśkiewicz R. (2015). *Formalno-prawne aspekty powstania Urzędu Ochrony Państwa*. W: Z. Nawrocki (red.). *UOP/ABW 2015. Urząd Ochrony Państwa 1990–2002*. Wydawnictwo Centralny Ośrodek Szkolenia ABW. Emów.
- Leśkiewicz R. (2016). *Od Służby Bezpieczeństwa do Urzędu Ochrony Państwa*. „Dzieje Najnowsze”, Rocznik XLVIII. Warszawa.
- Małecki G. (2017, 7 maja). *Reforma służb specjalnych z perspektywy 15 lat*. https://pula-ski.pl/wp-content/uploads/2023/06/Raport_reforma_sluzb_FKP.pdf, s.1 [dostęp: 20.08.2024].
- Małecki G. (2021, 21 czerwca). *„Gdy trafiłem do UOP, znalazłem się w nieco innej rzeczywistości, niż sądziłem”*. <https://www.polskieradio.pl/8/6479/artykul/2760202,gdy-trafilem-do-uop-znalazlem-sie-w-nieco-innej-rzeczywistosci-niz-sadzilem> [dostęp: 21.08.2024].
- Relacja byłego funkcjonariusza UOP nr 1.*
- Relacja byłego funkcjonariusza UOP nr 2.*
- Roman Ł., Winogrodzki G. (2016). *Służby specjalne w systemie bezpieczeństwa państwa*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej. Józefów.
- Rydlowski R. (2009). *Kształt systemu instytucjonalnego bezpieczeństwa wewnętrznego w Polsce*. W: S. Sulowski, M. Brzeziński (red.). *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wybrane zagadnienia*. Dom Wydawniczy Elipsa. Warszawa.
- Stręk J.M. (2010). *Wyzwanie. „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Wydanie specjalne. 20 lecie UOP/ABW”*, 20. Emów.
- Ustawa o Urzędzie Ochrony Państwa z dnia 6 kwietnia 1990 roku. Dz.U.1999.51.526.
- Ustawa z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Agencji Wywiadu. Dz. U. 2002, nr 74, poz. 676.
- Widacki J. (2010). *Prehistoria UOP. „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Wydanie specjalne. 20-lecie UOP/ABW”*, 20. Emów.
- Wijatkowski M. (2010). *Polskie służby specjalne jako przedmiot zainteresowania nauk politycznych*. „Atheneum. Polskie Studia Politologiczne”, 25. Toruń.

- Wojciechowski K. (1995). *Encyklopedia szpiegostwa*. Wydawnictwo Spar. Warszawa.
- Zarządzenie nr 39 Prezesa Rady Ministrów z dnia 4 lipca 1990 roku w sprawie szczegółowego określenia zadań oraz struktury organizacyjnej Urzędu Ochrony Państwa (2013). W: A. Jusupović, R. Leśkiewicz (red.). *Historyczno-prawna analiza struktur organów bezpieczeństwa państwa w Polsce Ludowej (1944–1990)*. Zbiór studiów. Wydawnictwo IPN. Warszawa.
- Żebrowski A. (2005). *Ewolucja polskich służb specjalnych. Wybrane obszary walki informacyjnej (wywiad i kontrwywiad w latach 1989–2003)*. Oficyna Wydawnicza Abrys. Kraków.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(2) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.2.11

Konstancja Ciecierska

Akademia Sztuki Wojennej

ORCID 0009-0006-9959-0144

Media a innowacyjne metody pozaformalne w edukacji na rzecz bezpieczeństwa

Media and Innovative Non-Formal Methods in Security Education

Abstrakt

Realizacja edukacji na rzecz bezpieczeństwa w nowoczesnym społeczeństwie wymaga kompleksowego podejścia. Coraz większą wagę przykłada się do nowych technologii, które stanowią integralną część życia młodzieży i nowego pokolenia. Celem niniejszego artykułu jest charakterystyka pozaformalnych metod w edukacji na rzecz bezpieczeństwa oraz ocena ich skuteczności w budowaniu wiedzy i umiejętności. Autor zakłada, że innowacyjne metody kształcenia edukacji pozaformalnej pozytywnie wpływają na podnoszenie świadomości społeczeństwa w zakresie bezpieczeństwa. Do realizacji niniejszego celu badawczego wykorzystano następujące metody: analiza literatury, studium przypadku, porównanie, uogólnienie, syntezę oraz wnioskowanie. Przeprowadzone badania prowadzą do wniosku, że w dobie internetu i dostępu do nowych technologii istnieje potrzeba wykorzystania pozaformalnych metod edukacji do zdobywania wiedzy na rzecz bezpieczeństwa.

Słowa kluczowe: edukacja dla bezpieczeństwa, pozaformalne metody edukacji, media, bezpieczeństwo państwa.

Abstract

The implementation of security education in modern society requires a comprehensive approach. Increasing attention is being given to new technologies, which are an integral part of the daily lives of young people and the emerging generation. The purpose of this article is to characterize non-formal methods in security education and evaluate their effectiveness in developing knowledge and skills within society. The author assumes that innovative methods of non-formal education training positively influence the development of public awareness of security issues.

To achieve this research objective, the following methods were used: literature analysis, case study, comparison, generalization, synthesis, and inference. The study concludes that in the era of widespread internet access and rapid technological advancement, there is a growing need to use non-formal education methods to enhance security-related knowledge.

Keywords: security education, non-formal education methods, media, state security

Wstęp

XXI wiek przyniósł wiele niespodziewanych wyzwań dla bezpieczeństwa świata, w tym zwłaszcza Europy, jednocześnie godząc w podstawowe poczucie bezpieczeństwa obywateli. Niewątpliwie na straży pokoju, zaufania i odpowiedzialności za pojawiające się zmiany klimatyczne, pandemię COVID-19 czy też konsekwencje wynikające z wojny na Ukrainie stoi dane państwo. Standardowo zatem dla każdego obywatela działalność organów i instytucji rządowych widoczna jest przede wszystkim w ochronie ludzi oraz utrzymaniu porządku publicznego¹. Aspekt bezpieczeństwa, w najprostszej konfiguracji, określić można jako brak zagrożeń² wynikający z istoty przetrwania. W polskiej literaturze przedmiotu „bezpieczeństwo” definiowane jest jako stan spokoju, pewności, poczucia stabilności czy też ochrony przed niebezpieczeństwami³. Pochodzi z typologii łacińskiej od *sine cura* i oznacza w bezpośrednim tłumaczeniu na język polski *bez pieczy*⁴, czyli stan lub proces zapewniania braku zagrożenia wojną, wypadkiem czy też klęską żywiołową.

Wielowymiarowy charakter bezpieczeństwa oraz interdyscyplinarność zachodzących w nim zjawisk stale zwiększają zainteresowanie badaczy i dyscyplin naukowych. Wpływ na to ma niewątpliwie większa złożoność pojawiających się wyzwań, przed którymi staje współczesne społeczeństwo. Zmieniające się zagrożenia, takie jak m.in. cyberprzestępczość, katastrofy naturalne czy zagrożenia terrorystyczne, wymagają nowego, kompleksowego podejścia do edukacji w tym obszarze. Nie zawsze jednak tradycyjne metody edukacji nadążają za dynamicznymi zmianami. Dostęp do nowoczesnych technologii (widoczny już w pokoleniu Y oraz znormalizowany w pokoleniu Z)⁵ oraz specyfika nowego społeczeństwa rodzą potrzebę implementacji innowacyjnych, pozaformalnych sposobów kształcenia.

¹ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz. U. z 2024 r. poz. 145, 1006, 1089, 1222, 1248, 1473), art. 1.

² A. Szczepański (2023). *Pojęcie bezpieczeństwa i jego typologia – prośba systematyzacji*. „Zeszyty Naukowe Collegium Witelona”, nr 48 (3), s. 27.

³ L.F. Korzeniowski (2016). *Securitologia. Nauka o bezpieczeństwie człowieka i organizacji społecznych*. EAS. Kraków, s. 141–142.

⁴ J. Zięba (2014). *Treść i zakres pojęcia bezpieczeństwo Polski*. W: S. Wojciechowski, A. Potyrała (red.). *Bezpieczeństwo Polski. Współczesne wyzwania*. Difin. Warszawa, s. 13.

⁵ Pokolenie Y oraz Z to populacja skategoryzowana pod względem podziału wiekowego. Określana mianem pokoleń, podkreślająca różnice zachodzące w poglądach społecznych, wykształceniu oraz sposobach działania, głównie pod względem psychologiczno-wychowawczym. Pokolenie Y oznacza osoby urodzone w latach 1981–1996, zaś pokolenie Z, zwane także

Współczesna edukacja, czyli „ogół procesów oświatowo-wychowawczych obejmujących kształcenie i wychowanie oraz szeroko pojmowanym oświatę”⁶, powinna uwzględniać fakt, iż wiedza nie stanowi aktualnie już fundamentalnej wartości. Główny nacisk kładzie się na umiejętności praktyczne, czyli działania oparte na prawdziwych doświadczeniach, wykorzystywaniu nowych technologii oraz interaktywnym angażowaniu uczestników⁷.

Powyższe spostrzeżenia spowodowały, że celem niniejszego artykułu jest charakterystyka pozaformalnych metod w edukacji na rzecz bezpieczeństwa oraz ocena ich skuteczności w budowaniu wiedzy i umiejętności w społeczeństwie. Aby zrealizować cel badań, w niniejszym artykule scharakteryzowane zostaną innowacyjne metody pozaformalnej edukacji na rzecz bezpieczeństwa, takie jak: szkolenia, warsztaty, platformy e-learningowe, symulacje kryzysowe, aplikacje mobilne czy też media społecznościowe. Narzędzia te stanowią kluczowy element w edukacji młodego pokolenia. Pozwalają na skuteczniejsze przekazywanie wiedzy na temat szeroko pojmowanego bezpieczeństwa oraz wspierają budowanie wiedzy i umiejętności praktycznych, niezbędnych w obliczu pojawiających się zagrożeń.

Podczas realizacji procesu badawczego autor dokonał analizy dostępnej literatury oraz działalności realizowanych przez instytucje oświatowe oraz organizacje rządowe i pozarządowe. Dodatkowo wspierając się metodą *case study*, porównaniem, uogólnieniem, syntezą oraz wnioskowaniem, podkreślił aspekt obowiązkowej edukacji jako podstawowy i najtańszy⁸ środek zapewnienia bezpieczeństwa społeczeństwu.

Istota edukacji na rzecz bezpieczeństwa

Proces edukacji społeczeństwa w zakresie szeroko pojmowanego bezpieczeństwa stanowi jeden z kluczowych tematów wymagających inicjatywy nie tylko władz państwowych czy powołanych do tego służb i organizacji rządowych, ale przede wszystkim obywateli. W tym zakresie, przy pomocy mediów społecznościowych oraz innowacyjnych procesów kształcenia, można wywrzeć ogromny wpływ na przyjmowane postawy obywateli względem pojawiających się zagrożeń⁹.

W związku z powyższym, edukacja na rzecz bezpieczeństwa może być pojmowana jako „ogół procesów oświatowo-wychowawczych, które realizowane są głównie przez

„generacją Z”, to osoby urodzone w latach 1995–2012. Zob. E. Mazur-Wierzbicka (2015). *Kompetencje pokolenia Y – wybrane aspekty*. „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania”, nr 39, t. 3, s. 307–308.

⁶ W. Okoń (1998). *Nowy słownik pedagogiczny*. Wydawnictwo Akademickie „Żak”. Warszawa, s. 453.

⁷ I. Urych, A. Orzyłowska (2020). *Wiedza o bezpieczeństwie w procesie dydaktycznym. Kontynuacja i rozwój myśli pedagogicznej*. Wydawnictwo naukowe Akademii Sztuki Wojennej. Warszawa, s. 9–10.

⁸ I. Grabowska-Lepczak (2017). *Metodyka w edukacji dla bezpieczeństwa*. „Zeszyty Naukowe SGSP”, nr 62 (tom 1), s. 7.

⁹ I. Urych, A. Mocarski (2023). *Edukacja wojskowa młodzieży. Na gruncie teorii i doświadczeń*. Akademia Sztuki Wojennej. Warszawa, s. 30.

rodzinę, szkołę, środki masowego przekazu, organizacje młodzieżowe, stowarzyszenia oraz przeznaczone do tego instytucje rządowe i samorządowe, których zadaniem jest upowszechnianie wartości, zdobywanie i przekazywanie wiedzy oraz umiejętności niezbędnych do zapewnienia bezpieczeństwa narodowego”¹⁰. Z kolei zdaniem Ilony Urych edukacja dla bezpieczeństwa jest stałym procesem obejmującym wychowanie i kształcenie, zwłaszcza młodzieży, którego celem jest przekazywanie wiedzy, kształtowanie postaw i rozwój osobowości, aby skutecznie przeciwdziałać różnym zagrożeniom i chronić zdrowie¹¹. Równie cenne podejście prezentuje Andrzej Pieczywok, którego zdaniem edukacja dla bezpieczeństwa to „proces ciągły, obejmujący wiele zdań do których, zaliczyć należy:

- przekazywanie wiedzy z obszaru występowania zagrożeń;
- kształtowanie »bezpiecznych« postaw i zachowań;
- motywacja do podejmowanych działań mających na celu zapewnienie bezpieczeństwa;
- rozwijanie poczucia odpowiedzialności za podejmowanie określonych działań;
- wywieranie odpowiednich nawyków zachowania się w sytuacjach zagrożenia;
- pielęgnowanie wartości w odniesieniu do życia i zdrowia człowieka”¹².

Reasumując, edukacja dla bezpieczeństwa to trwały element systemu edukacyjnego w Polsce. Metody nauczania i uczenie się mogą odbiegać od innych krajów względem nakładu ekonomicznego czy też treści programów kształcenia. Kluczowe obszary edukacji obejmują szeroko pojmowane bezpieczeństwo: narodowe, międzynarodowe, wewnętrzne i cybernetyczne. W trakcie zajęć uczniowie poznają zagadnienia związane z systemem bezpieczeństwa RP, ochroną granic, zapewnianiem porządku publicznego czy też współpracą z instytucjami międzynarodowymi. Kluczowym zadaniem systemu edukacyjnego jest zwiększanie świadomości społeczeństwa na temat bezpośredniego reagowania na zagrożenia, zarówno w skali lokalnej jak i regionalnej¹³.

Proces edukacji na rzecz bezpieczeństwa może być realizowany za pomocą różnych form kształcenia¹⁴. Konieczne jest ich prawidłowe postrzeganie w odniesieniu do jej adaptacji. Mianowicie wyróżnić można następujące formy edukacji:

- „formalna (formy nauki zaprojektowane od nauczania początkowego do uniwersytetu, obejmuje również wszelkie kursy, programy oferowane przez instytucje oświatowe);

¹⁰ B. Rudnicki (1994). *Edukacja dla bezpieczeństwa i jej interpretacja*. W: R. Stępień (red.). *Edukacja dla bezpieczeństwa*. Akademia Obrony Narodowej. Warszawa, s. 62.

¹¹ I. Urych (2019). *On Security Education in Poland. The Essence and Content of the Subject of Education*. „Scientific and Technical Journal Safety and Defense”, nr 2 (tom 5), s. 26.

¹² A. Pieczywok (2012). *Edukacja dla bezpieczeństwa wobec zagrożeń i wyzwań współczesności*. Akademia Obrony Narodowej. Warszawa, s. 67.

¹³ Ministerstwo Edukacji Narodowej (2023). *Podstawa programowa przedmiotu edukacja dla bezpieczeństwa*. <https://zpe.gov.pl/podstawa-programowa/szkola-podstawowa/edukacja-dla-bezpieczenstwa> [dostęp: 18.10.2024].

¹⁴ I. Grabowska-Lepczak (2021). *Wybrane aspekty edukacji formalnej i pozaformalnej w kształtowaniu świadomości społeczeństwa w zakresie bezpieczeństwa*. „Nowa Polityka Wschodnia”, nr 4 (31), s. 92. DOI: 10.15804/npw20213105.

- nieformalna (oznacza te działania, które mają znamiona kształcenia i wychowania, jednak prowadzone są poza ustawowym, formalnym systemem szkolnym);
- incydentalna (jako proces trwający całe życie; odbywa się nieświadomie, jest niezorganizowana, nieregularna i niesystematyczna);
- autoedukacja (oznacza umiejętność wpływu na własny rozwój, przejmowanie zadania rozwijania i kształtowania kwalifikacji we własnym zakresie; samokształcenie)¹⁵.

Dynamiczny rozwój edukacji nieformalnej docenił już w 2015 roku prof. Józef Dziechciarz, podkreślając jej szczególną wagę dla młodzieży, jakoby mogłaby poszerzać wiedzę i ułatwiać zdobywanie umiejętności, które nie zawsze są dostępne w tradycyjnych systemach edukacji. Wskazywał także, iż edukacja nieformalna polega na planowanych działaniach, które odbywają się poza szkołami i uniwersytetami, skupiając się na praktycznych umiejętnościach oraz rozwijaniu kompetencji miękkich, jak np. praca w zespole, kreatywność czy rozwiązywanie problemów¹⁶. Inną równie ważną cechą edukacji nieformalnej jest elastyczność widoczna w procesie kształcenia aspektu praktycznego. Pozwala uczniom na doświadczanie różnych sytuacji, dzięki którym uczą się poprzez działanie, co ułatwia im lepsze pojmowanie siebie i otaczającego świata. Ponadto, w literaturze przedmiotu można spotkać się z spostrzeżeniem jakoby właśnie ta forma edukacji pozwalała na rozwijanie swoich pasji i zainteresowań wśród młodszych¹⁷. Jednocześnie dzięki temu zwiększałyby poczucie odpowiedzialności uczniów za swój indywidualny proces kształcenia.

Wobec powyższego nieformalna edukacja na rzecz bezpieczeństwa stanowi integralną część w budowaniu odpornego społeczeństwa, przygotowanego do przeciwdziałania bezpośrednim wyzwaniom i zagrożeniom. Jej innowacyjne cechy, takie jak elastyczność, kreatywność czy też lekkość komunikacyjna, pozwalają na dotarcie do zróżnicowanych grup społecznych, które preferują szybki dostęp do informacji, adekwatny do ich stylu życia. Spostrzec to można przede wszystkim w obliczu dynamicznie zachodzących zmian w środowisku międzynarodowym, które wymuszają wdrożenie nowoczesnych i angażujących metod kształcenia, preferencyjnych dla świadomego i odpowiedzialnego zapewniania bezpieczeństwa państwa.

Innowacyjne metody pozaformalne w edukacji na rzecz bezpieczeństwa

Innowacyjność metod kształcenia oznacza zdolność adaptacji i zapoczątkowanie nowatorskiego podejścia¹⁸. Obejmuje wdrożenie nowoczesnej technologii, strategii, metod i środków

¹⁵ E. Włodarczyk, E. Sadowska-Wieciech, J. Rokitowska (2018). *Edukacja dla bezpieczeństwa. Istota i uwarunkowania*. Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej. Kraków, s. 11–35.

¹⁶ J. Dziechciarz (2015). *Pomiar i wycena wiedzy, umiejętności i kompetencji nabytych w formalnych i nieformalnych formach kształcenia*. W: P. Wdowiński (red.). *Nauczyciel akademicki wobec nowych wyzwań edukacyjnych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. Łódź, s. 25–42.

¹⁷ A. Marcinkiewicz (2013). *Pozaformalne i nieformalne aspekty edukacji akademickiej*. „Ogrody Nauk i Sztuk”, nr 3, s. 46–53.

¹⁸ S. Żero (2018). *Różnice w interpretacji pojęć innowacji oraz imitacji*. Polskie Towarzystwo Ekonomiczne. Uniwersytet w Białymstoku, s. 34–38.

kształcenia znacznie odbiegających od standardowych rozwiązań w danej dziedzinie. Nieformalne metody edukacji społeczeństwa reagują na aktualne potrzeby i wyzwania odbiorców, gdyż są bardziej elastyczne i z łatwością dostosowują się do ich rzeczywistości. W kontekście szeroko pojmowanej edukacji na rzecz bezpieczeństwa, nowoczesne metody pozaformalne to przede wszystkim: szkolenia, e-learningi, media społecznościowe, aplikacje mobilne, symulatory kryzysowe, kursy online, webinaria czy podcasty.

Programy edukacyjne wskazanych metod obejmują nauczanie o potencjalnych zagrożeniach wewnętrznych i zewnętrznych, takich jak cyberzagrożenia, terroryzm, katastrofy naturalne oraz zmieniające się realia geopolityczne. Najbardziej popularne programy realizowane są za pomocą szkoleń. W kontekście nieformalnej edukacji dla bezpieczeństwa, szkolenia można definiować jako formy edukacji praktycznej przekazującej wiedzę oraz umiejętności konieczne do radzenia sobie w ciężkich sytuacjach¹⁹. Szkolenia te, organizowane są przez instytucje państwowe, często organizacje pozarządowe oraz służby mundurowe. Nacisk wywierany jest głównie w sferze praktycznej, np. zastosowania wiedzy teoretycznej w rzeczywistości. Najbardziej popularne szkolenia dotyczą: udzielania pierwszej pomocy, reagowania na oszustwa internetowe oraz koordynacji działań dotyczących zarządzania kryzysowego. Warto podkreślić także, iż wskazane szkolenia mogą przyjmować różne formy edukacji, np. warsztatów, symulacji czy też ćwiczeń terenowych²⁰. Uczestnicy po ich zakończeniu uzyskują nie tylko zaświadczenia, ale przede wszystkim zdobywają doświadczenie oparte na ich bezpośrednim udziale w szkoleniu. Aspekt ten wzmacnia gotowość uczestników oraz poszerza ich świadomość w zakresie potencjalnych zagrożeń, wypracowując naturalny system reagowania na sytuacje kryzysowe.

Kolejną, równie ważną metodą edukacji nieformalnej w dobie powszechnie panującej telekomunikacji są aplikacje mobilne, dostępne do pobrania na każdy smartfon. Te nowoczesne narzędzia stanowią jedno z najskuteczniejszych narzędzi do edukowania i ostrzegania obywateli o potencjalnych zagrożeniach, a ich największą zaletą jest interaktywność²¹ o każdym czasie i w każdym miejscu. Przykładem takiej aplikacji jest Regionalny System Ostrzegania (RSO)²², wysyłający użytkownikom powiadomienia w postaci komunikatów o potencjalnych zagrożeniach w ich najbliższej lokalizacji. Powiadomienia te, w sferze edukacji na rzecz bezpieczeństwa, zgłębiają wiedzę z obszaru klęsk żywiołowych, bezpieczeństwa drogowego oraz zagrożeń wynikających ze zmian klimatycznych. Wraz z przesłanym komunikatem odbiorca pozyskuje potrzebne

¹⁹ International Standard Classification of Education ISCED (2012). UNESCO Institute for Statistics. Canada, s. 11–76. <https://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/international-standard-classification-of-education-isced-2011-en.pdf> [dostęp: 18.10.2024].

²⁰ Polski Instytut Spraw Międzynarodowych (2024). <https://www.pism.pl/szkolenia?sortrule=1> [dostęp: 18.10.2024].

²¹ S. Sobolewska (2017). *Aplikacje mobilne w procesie przepływu informacji między przedsiębiorstwem a klientem*. „Kolegium Analiz Ekonomicznych”. Szkoła Główna Handlowa w Warszawie. Warszawa, s. 99–109.

²² M. Jakubiak (2019). *Regionalny System Ostrzegania*. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. <https://www.gov.pl/web/mswia/regionalny-system-ostrzegania> [dostęp: 19.10.2024].

dane z zakresu postępowania w sytuacji kryzysowej, filmiki i instruktaże prezentujące schematy udzielania pierwszej pomocy czy zabezpieczenia swoich dóbr materialnych i osobowych. Istotny wkład w kształtowanie bezpieczeństwa obywateli posiada także Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa²³. Pierwotnie wykorzystywana jako serwis internetowy informujący o zagrożeniach pogodowych i katastrofalnych. Za komunikaty przesyłane w danych częściach kraju odpowiedzialni właściwi wojewodowie. Mapa Zagrożeń pozwala nie tylko na szybsze pozyskiwanie wiedzy o niebezpieczeństwach lokalnych, ale przede wszystkim zachęca obywateli do aktywnego wspierania bezpieczeństwa poprzez patrole obywatelskie czy też zgłaszanie propozycji zmian i wykrytych nieprawidłowości, np. w ruchu drogowym lub zagospodarowaniu przestrzennym. Sposób zgłaszania komunikatów jest bardzo prosty. Stosunkowo można porównać go z publikacją postów na mediach społecznościowych. Wystarczy tak naprawdę wejść na stronę i nacisnąć w lewym dolnym rogu ikonę plusa, który umożliwi dodanie zgłoszenia. Wówczas na stronie operatora wyświetlą się kategorie zgłoszenia incydentu, począwszy od ataku wandalizmu, poprzez nielegalne rajdy samochodowe, aż po złą organizację ruchu drogowego.

Obszarem silnie związanym z aplikacjami mobilnymi są *social media*, czyli media społecznościowe. Termin pochodzi z języka angielskiego i w tradycyjnym tłumaczeniu oznacza „zbiór narzędzi opierających się na mediach internetowych, a także technologiach mobilnych, pozwalających na wymianę informacji w formie interaktywnego dialogu pomiędzy użytkownikami”²⁴. W erze powszechnej cyfryzacji kluczowymi kanałami nawiązywania komunikacji stały się platformy: Facebook, Instagram oraz Twitter (przemianowany na X). Ich popularność szybko dotarła do instytucji rządowych oraz organizacji pozarządowych, które dosyć prężnie zaczęły inwestować w edukację na rzecz bezpieczeństwa za ich pośrednictwem. Wobec powyższego, instytucje te rozpoczęły regularny proces publikacji wiedzy z zakresu prawidłowego reagowania w sytuacjach kryzysowych, np. za pośrednictwem kampanii edukacyjnych, poszerzających świadomość społeczeństwa w zakresie ochrony i obrony przed pojawiającymi się wyzwaniami. Do najbardziej popularnych inicjatyw zaliczyć można kampanie: „Zostań w domu bądź bezpieczny”²⁵, „Bądź z innej bajki”²⁶, „Zastrzeż PESEL”²⁷, „Oszu-

²³ Policja (2016). *Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa*. <https://www.policja.pl/pol/mapa-zagrozen-bezpiecze/33880,dok.html> [dostęp: 19.10.2024].

²⁴ K. Wicińska (2017). *Media społecznościowe jako narzędzie rozwijające działania marketingowe przedsiębiorstw*. „Rynek-Społeczeństwo-Kultura” nr. 3(24). Za: A. Lojza, R. Wolniak (2021). *Media społecznościowe jako narzędzie komunikacji marketingowej na przykładzie serwisu Instagram*. „Management and Quality” nr 3, s. 39–59.

²⁵ Komenda Powiatowa Straży Pożarnej (2020). *Zostań w domu, bądź bezpieczny*. https://www.gov.pl/web/kppsp-turek/zostan-w-domu-badz-bezpieczny?fbclid=IwAR1U1ZHugKpA_lpAUGsrft71G3UyzlcT3EpmYwmnVt8vrMW8zCB4ExXvKZo [dostęp: 19.10.2024].

²⁶ Ministerstwo Cyfryzacji (2020). *Kampania Edukacyjna z Cyberbezpieczeństwa „Bądź z innej bajki”*. <https://edupolis.pl/ruszyła-nowa-kampania-edukacyjna-z-cyberbezpieczenstwa/> [dostęp: 19.10.2024].

²⁷ Ministerstwo Cyfryzacji (2024). *Zastrzeż swój numer pesel lub cofnij zastrzeżenie*. <https://www.gov.pl/web/gov/zastrzez-swoj-numer-pesel-lub-cofnij-zastrzezenie> [dostęp: 19.10.2024].

stwa metodą na wnuczka²⁸”. Ich zasięg i skuteczność potwierdzają, jak dużą rolę we współczesnych czasach odgrywają media społecznościowe w obszarze mobilizowania społeczeństwa do działania.

Dynamiczny wzrost w procesie nauczania odnotowały także kursy i e-learningi wykorzystujące technologię teleinformatyczną. Ich popularność rozrosła się tak prężnie, że mówiono nawet o zmianie paradygmatu kształcenia²⁹, czyli nauczania i uczenia się w tradycyjnym systemie szkolnym³⁰. Istotę m-learningu postrzega się na szeroką skalę, jako możliwości edukacyjne stworzone poprzez połączenie technologii mobilnej z siecią bezprzewodową pozwalającą na kształcenie zdalne³¹. W edukacji pozaformalnej na rzecz bezpieczeństwa należy podkreślić, iż edukacja mobilna nie narzuca sztywnego programu kształcenia zarówno wykładowcy, jak i kursantom. Nie posiada także sali wykładowej ani sztywnych ram czasowych. Nie stanowi źródła suchych faktów. E-learningi kładą nacisk na praktyczną sferę przekazywanej wiedzy, tak by uczestnik mógł jak najwięcej wynieść z zajęć i wykorzystać ją w rozwiązywaniu współczesnych problemów. Istotna również z perspektywy kursanta jest swoboda dołączania do e-learningu lub kursu. Forma ta umożliwia uczestnikom indywidualne zagospodarowanie czasu wolnego przeznaczonego na uczestnictwo w danym przedsięwzięciu. Aspekt ten jest szczególnie ważny w sytuacjach nadzwyczajnych, takich jak m.in. pandemia COVID-19 godząca w klasyczny (stacjonarny) system edukacji. W gronie najczęściej wybieranych platform edukacyjnych są: Coursera, edX oraz polska Novocia oferująca kształcenie pozaformalne w obszarze szeroko pojmowanego bezpieczeństwa – od cyberzagrożeń po zarządzanie kryzysowe.

Niemniej istotna jest również nowoczesna metoda dotycząca edukacji nieformalnej realizowana za pośrednictwem wirtualnych symulacji i gier edukacyjnych. Dzięki nim uczestnicy poznają wytyczne dotyczące zachowania się w sytuacjach zagrożenia. Koszt ekonomiczny organizowania ćwiczeń praktycznych jest bardzo wysoki, ale nowoczesna technologia jest w stanie odzwierciedlić adekwatną rzeczywistość w trakcie podejmowanych działań³². Gra komputerowa MetaVals balansuje na granicy edukacji z zabawą, pozwalając użytkownikowi na swobodne nabywanie nowych umiejętności³³. Symulatory kryzysowe uczą prawidłowych reakcji w obliczu zagrożeń dzięki

²⁸ Komenda Główna Policji (2021). *Oszustwa metodą na wnuczka*. <https://puck.policja.gov.pl/m11/profilaktyka-4/59382,OSZUSTWA-METODA-NA-WNUCZKA.html> [dostęp: 19.10.2024].

²⁹ N. Upadhyay (2014). *M-Learning – A New Paradigm in Education*. „International Journal of Computer Applications”, s. 11–13.

³⁰ D. Kądzioła (2018). *E-learning – nowoczesna forma nauki*. W: R. Kochańczyk, P. Mięsiak (red.). *Edukacja na rzecz bezpieczeństwa – wielowymiarowa płaszczyzna*. Szkoła Policji w Katowicach. Katowice, s. 51–52.

³¹ W. Susłowski, T. Królikowski (2005). *M-learning, więc uczenie się w terenie*. „Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej”, nr. 6, s. 11–12.

³² M. Kęsy (2016). *Symulatory wirtualnej rzeczywistości*. „Dydaktyka Informatyki”, nr 11, s. 125–131.

³³ I. Grabowska-Lepczak (2024). *Wykorzystywanie nowoczesnych technologii w edukacji dla bezpieczeństwa a efektywność podejmowanych działań*. „Journal of Modern Science”, nr 1, s. 484. DOI: doi.org/10.13166/jms/185510.

interaktywnej nauce w bezpiecznym środowisku. W grupie tych najbardziej rozpoznanych w obszarze edukacji na rzecz bezpieczeństwa figurują: wirtualne strzelnice, symulacje dotyczące wypadków drogowych, pożarów, klęsk żywiołowych, wsparcia lotniczego czy też pola walki. Ich wartością nadrzędną jest zwiększanie świadomości społeczeństwa w zakresie zagrożeń militarno-politycznych. Symulacje pozwalają na przećwiczenie strategii i procedur współpracy z przedstawicielami służb oraz pozostałymi uczestnikami przedsięwzięcia.

W dalszej kolejności należy omówić kwestię webinarium i podcastów. Według Moniki Wawer webinarium to „seminaria realizowane przy pomocy sieci zdalnej, zwane także internetowymi konferencjami oraz spotkaniami on-line [...] które z biegiem czasu będą wyłącznie zyskiwać na popularności”³⁴. Tak jak wspomniane powyżej nieformalne metody edukacji zdobyły zaufanie społeczeństwa w tematyce swobodnego przyswajania wiedzy o bezpieczeństwie. Dzięki współuczestniczeniu w dyskusjach z ekspertami uczestnicy mogą na bieżąco pozyskiwać nowe informacje. Nowoczesne społeczeństwo przywiązuje ogromną wagę do życia wirtualnego, chętnie porusza się w sieci, w sferze bezpieczeństwa. Webinarium i podcasty mają interesujące nagłówki, by poruszyć tematy budzące kontrowersje, jednocześnie precyzując, na czym polegają najnowsze zagrożenia oraz co robić, by ich uniknąć. W czołówce najczęściej odsłuchiwanym znajdują się cykle rozmów z ekspertami pod nazwą #WspólnieBezpieczni, czyli webinarium stworzone przez Komendę Główną Policji oraz te organizowane we współpracy Policji z Komisją Nadzoru Finansowego pt. „Cyberbezpieczeństwo w kontekście zagrożeń występujących w Internecie, w szczególności oszustw na urządzeniach mobilnych”³⁵ oraz „Bezpieczeństwo cyfrowe dzieci i młodzieży a odpowiedzialność” współtworzone z Urzędem Ochrony Danych Osobowych³⁶. Warto podkreślić, że międzynarodowe organizacje także skupiają się nad regularnymi publikacjami webinarium i podcastów, uwzględniając przy tym wysoką podatność społeczeństwa do przyswajania wiedzy w ten sposób w kontekście pogłębiających się niepewności w sektorze bezpieczeństwa.

Wpływ mediów na popularyzację nieformalnych metod edukacji na rzecz bezpieczeństwa

Współcześnie czerpanie wiedzy i stawianie sądów przez opinię publiczną odbywa się na podstawie kilku informacji zaczerpniętych z mediów internetowych lub cyfrowych. Dlatego też media w Polsce są nazywane czwartą władzą. Wynika to niewątpliwie z ich działalności kontrolnej nad pozostałymi władzami: ustawodawczą, wykonawczą

³⁴ M. Wawer (2014). *Webinar jako nowoczesna forma kształcenia pracowników*. „Edukacja – Technika – Informatyka”, nr 5, s. 265–270.

³⁵ Urząd Komisji Nadzoru Finansowego (2023). *Cyberbezpieczeństwo w kontekście zagrożeń występujących w Internecie, w szczególności oszustw na urządzeniach mobilnych*. <https://centrumis.pl/webinar-o-cyberbezpieczenstwie-zagrozenia-wystepujace-w-internecie/?print=pdf> [dostęp: 19.10.2024].

³⁶ Urząd Ochrony Danych Osobowych (2021). *Webinarium „Bezpieczeństwo cyfrowe dzieci i młodzieży a odpowiedzialność”*. <https://uodo.gov.pl/pl/458/1993> [dostęp: 19.10.2024].

i sądowniczą³⁷. Dzięki dostępności, niezależności oraz zdolności do popularyzacji danych w czasie rzeczywistym, media wypracowały swoisty mechanizm nadzoru i nacisku społecznego. Stając się jednym z kluczowych źródeł wiedzy, na podstawie którego społeczeństwo formułuje lub powiela pozyskane sądy.

Słowo „media” pochodzi z języka łacińskiego i oznacza „środek” lub „pośrednik”. Według Tomasza Gobana-Klasy jest to „środek przekazu publicznego upowszechniający różne treści³⁸”, czyli internet, telewizja lub radio. Kluczową właściwością mediów jest szybkie i szerokie przekazywanie treści, dzięki którym społeczeństwo łatwo przyswaja nową wiedzę. W obszarze kształtowania nieformalnej edukacji na rzecz bezpieczeństwa odgrywają istotną rolę. Dzięki analizie zdarzeń bieżących kształtują postawy odbiorców, stając się fundamentem ich wiedzy. W dobie nowoczesnych technologii kontrolują przekazywane treści i priorytetyzują informacje. Reasumując, dzięki specyfice swojej działalności media angażują odbiorców do podejmowania solidarnościowych czynności na rzecz zapewniania bezpieczeństwa państwa. Do kluczowych elementów wpływu mediów na szeroko pojmowaną edukację na rzecz bezpieczeństwa zalicza się: szeroki zasięg odbiorców, interaktywność, promocja kampanii społecznych oraz szybkość przekazywania danych.

Dostępność i szeroki zasięg mediów stanowią kluczową własność w procesie nieformalnej edukacji społecznej. Media cyfrowe poprzez aplikacje i portale społecznościowe są w stanie dotrzeć do 27,5 miliona realnych użytkowników *social mediów* w Polsce. Jak pokazują badania Agencji Whites, przeprowadzone we współpracy z Narodowym Centrum Badań i Rozwoju, stanowi to prawie 85% naszego społeczeństwa³⁹. Informacje przekazywane za pomocą sieci internetowej, Facebooka czy YouTube’a trafiają do zróżnicowanego grona odbiorców, niesklasyfikowanego daną populacją, wiekiem czy obszarem zamieszkania. Zatem *content* edukacyjny może trafić zarówno do młodzieży, jak i starszego pokolenia, który niekoniecznie musi przejawiać chęć zgłębiania wiedzy z tematyki bezpieczeństwa.

Podczas planowania kampanii społecznościowych warto zainwestować jednak w solidny marketing i dogłębne przeanalizowanie grupy docelowej. Dopasowanie stosownych treści, krótkiego i interesującego nagłówka, odpowiedniego kanału nadawczego zwiększy poziom zaangażowania użytkowników. Spostrzec można to w działalności organizacji pozarządowych i instytucji rządowych, które wynajmują lub współpracują z specjalistami bezpieczeństwa i marketingu, tworząc *content* popularnonaukowy oraz edukacyjno-informacyjny, by dotrzeć do jak największego grona odbiorców. Decydując się na taki krok, instytucje te zwiększają swoją wiarygodność w oczach społeczeństwa.

³⁷ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 (Dz. U z 2009 r., Nr 114, poz. 946).

³⁸ T. Goban-Klas (2008). *Komunikowanie i media*. W: Bauer Z., Chudziński E. (red.). *Dziennikarstwo i świat mediów*. Universitas. Kraków, s. 11–38.

³⁹ F. Kulisz (2024). *Raport Social Media Gemius PBI i IAB, Agencja Whites*. <https://www.agencjawhites.pl/blog/najwazniejsze-wnioski-z-raportu-social-media-2024-od-gemius-pbi-i-iab> [dostęp: 19.10.2024].

Godnymi uwagi kampaniami z obszaru kształtowania bezpieczeństwa są⁴⁰: „Daj włos”, „Zapnij pasy. Włącz myślenie”, „Zwolnij!”, „Miesiąc Cyberbezpieczeństwa”. Wartościowym wyróżnikiem przekazu medialnego jest mobilizacja społeczeństwa do interakcji – media społecznościowe po przekazanej komunikacji zachęcają odbiorcę do wzięcia udziału w darmowej ankiecie, quizie, symulacji kryzysowej czy też warsztacie online.

Ostatnią charakterystyczną zaletą mediów w popularyzacji nieformalnej edukacji na rzecz bezpieczeństwa jest szybkość reakcji w przekazywaniu informacji. W przypadku zaistnienia sytuacji nadzwyczajnej, np. klęski żywiołowej mającej miejsce w Polsce 16 września 2024 r., obejmującej swoim obszarem aż trzy województwa, media niezwłocznie poinformowały poszkodowanych o zakresie praw i wolności obywatela wynikających z Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 28 września 2024 r. w sprawie wprowadzenia stanu klęski żywiołowej na obszarze części województwa dolnośląskiego oraz lubuskiego⁴¹. Wobec powyższego media umożliwiają błyskawiczne przekazywanie informacji i wytycznych dotyczących sfery bezpieczeństwa, co pozwala na przyspieszony proces edukacji z nastawieniem na odpowiednią reakcję odbiorcy.

Reasumując, media stanowią inspirację dla odbiorcy w zgłębianiu wiedzy, a ich udział w budowaniu odpornego, świadomego na pojawiające się zagrożenia społeczeństwa posiada tendencję wzrostową. Oznacza to, iż z biegiem czasu rola mediów będzie rosła. Dzieje się to m.in. poprzez łatwość i dostępność do informacji, powszechność nowoczesnych technologii oraz swoiste przywiązanie społeczeństwa do ich użytkowania.

Podsumowanie

W dzisiejszych czasach edukacja na rzecz bezpieczeństwa wymaga podejścia kompleksowego, łączącego metody edukacji formalnej i nieformalnej⁴². Takie podejście w nauczaniu i uczeniu się społeczeństwa pozwala uczestnikom rozwijać się nie tylko intelektualnie, ale także społecznie i emocjonalnie. Widoczne wartości, wypływające z działalności edukacji nieformalnej i zaangażowania mediów w ich nieustanną popularyzację, wskazać można w następujących przejawach:

1. Kształtowaniu poczucia odpowiedzialności społecznej u obywateli i podtrzymywaniu świadomości, iż każdy obywatel posiada znaczącą rolę w zapewnianiu bezpieczeństwa państwa. Realizowane jest to za pomocą społecznych grup lokalnych, zachęcających do stałego uczestnictwa w działaniach na rzecz obrony i ochrony cywilnej. Do najpopularniejszych zaliczyć można: Ochotniczą Straż Pożarną, Patrole Obywatelskie czy Koła Gospodyń Wiejskich.

⁴⁰ B. Tarczydło (2013). *Kampania społeczna. W teorii i praktyce*. „Studia Ekonomiczne”, nr 157, s. 225–234.

⁴¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 września 2024 r. w sprawie wprowadzenia stanu klęski żywiołowej na obszarze części województwa dolnośląskiego oraz lubuskiego (Dz.U. 2024 poz. 1435).

⁴² J. Litarowicz (2020). *Edukacja na rzecz bezpieczeństwa*. „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy”, nr 34, s. 121–132.

2. Edukacji społeczeństwa o ich prawach i obowiązkach, jakie nakłada na nich państwo oraz przedstawianiu praw, jakie posiadają względem bezpieczeństwa publicznego.
3. Kształtowaniu umiejętności miękkich poprzez doświadczenia, przyswajanie wiedzy praktycznej oraz refleksję nad przeżytymi sytuacjami. Dzięki temu uczestnicy rozwijają następujące kompetencje: kreatywność, umiejętność pracy zespołowej (*teamwork*), zdolność krytycznego myślenia czy radzenia sobie z pojawiającymi się problemami. Poza wskazanymi umiejętnościami warto wymienić także elastyczność, samodzielność oraz otwartość na zmiany.

W dobie powszechnego dostępu do internetu i nowych technologii pozaformalne metody edukacji stają się nieocenionym narzędziem wspierającym ewolucję wiedzy na rzecz bezpieczeństwa. Ich łatwość w użytkowaniu oraz lekkość w przekazywaniu danych inspiruje uczestników procesu edukacyjnego do dalszej nauki oraz aktywizuje do uczestnictwa w inicjatywach związanych z szeroko pojmowanym bezpieczeństwem.

Bibliografia

- Dziechciarz J. (2015). *Pomiar i wycena wiedzy, umiejętności i kompetencji nabytych w formalnych i nieformalnych formach kształcenia*. W: P. Wdowiński (red.). *Nauczyciel akademicki wobec nowych wyzwań edukacyjnych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. Łódź.
- Goban-Klas T. (2008). *Komunikowanie i media*. W: Z. Bauer, E. Chudziński (red.). *Dziennikarstwo i świat mediów*. Universitas. Kraków.
- Grabowska-Lepczak I. (2017). *Metodyka w edukacji dla bezpieczeństwa*. „Zeszyty Naukowe SGSP”, nr 62 (tom 1).
- Grabowska-Lepczak I. (2021). *Wybrane aspekty edukacji formalnej i pozaformalnej w kształtowaniu świadomości społeczeństwa w zakresie bezpieczeństwa*. „Nowa Polityka Wschodnia”, nr 4 (31). DOI: 10.15804/npw20213105.
- Grabowska-Lepczak I. (2024). *Wykorzystywanie nowoczesnych technologii w edukacji dla bezpieczeństwa a efektywność podejmowanych działań*. „Journal of Modern Science”, nr. 1. DOI: doi.org/10.13166/jms/185510.
- International Standard Classification of Education ISCED (2012). UNESCO Institute for Statistics. Canada. <https://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/international-standard-classification-of-education-isced-2011-en.pdf> [dostęp: 18.10.2024].
- Jakubiak M. (2019). *Regionalny System Ostrzegania*. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. <https://www.gov.pl/web/mswia/regionalny-system-ostrzegania> [dostęp: 19.10.2024].
- Kądziola D. (2018). *E-learning – nowoczesna forma nauki*. W: R. Kochańczyk, P. Mięsiak (red.). *Edukacja na rzecz bezpieczeństwa – wielowymiarowa płaszczyzna*. Szkoła Policji w Katowicach. Katowice.
- Kęsy M. (2016). *Symulatory wirtualnej rzeczywistości*. „Dydaktyka Informatyki”, nr 11.
- Komenda Główna Policji (2021). *Oszustwa metodą na wnuczka*. <https://puck.policja.gov.pl/m11/profilaktyka-4/59382,OSZUSTWA-METODA-NA-WNUCZKA.html> [dostęp: 19.10.2024].
- Komenda Powiatowa Straży Pożarnej (2020). *Zostań w domu, bądź bezpieczny*. https://www.gov.pl/web/kppsp-turek/zostan-w-domu-badz-bezpieczny?fbclid=IwAR1U1ZHugKpA_IpAUGsrft7lG3UyzlcT3EpmYwmnVt8vrMW8zCB4ExXvKZo [dostęp: 19.10.2024].

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 (Dz. U z 2009 r., Nr 114, poz. 946).
- Korzeniowski L. F. (2016). *Securitologia. Nauka o bezpieczeństwie człowieka i organizacji społecznych*. EAS. Kraków.
- Kulisz F. (2024). *Raport Social Media Gemius PBI i IAB, Agencja Whites*. <https://www.agencjawhites.pl/blog/najwazniejsze-wnioski-z-raportu-social-media-2024-od-gemius-pbi-i-iab> [dostęp: 19.10.2024].
- Litarowicz J. (2020). *Edukacja na rzecz bezpieczeństwa*. „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy”, nr. 34.
- Lojza A., Wolniak R. (2021). *Media społecznościowe jako narzędzie komunikacji marketingowej na przykładzie serwisu Instagram*. „Management and Quality”, nr 3.
- Marcinkiewicz A. (2013). *Pozaformalne i nieformalne aspekty edukacji akademickiej*. „Ogrody Nauk i Sztuk”, nr 3.
- Mazur-Wierzbička E. (2015). *Kompetencje pokolenia Y – wybrane aspekty*. „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania”, nr 39, t. 3.
- Ministerstwo Cyfryzacji (2020). *Kampania Edukacyjna z Cyberbezpieczeństwa „Bądź z innej bajki”*. <https://edupolis.pl/ruszyła-nowa-kampania-edukacyjna-z-cyberbezpieczeństwa/> [dostęp: 19.10.2024].
- Ministerstwo Cyfryzacji (2024). *Zastrzeż swój numer pesel lub cofnij zastrzeżenie*. <https://www.gov.pl/web/gov/zastrzez-swoj-numer-pesel-lub-cofnij-zastrzezenie> [dostęp: 19.10.2024].
- Ministerstwo Edukacji Narodowej (2023). *Podstawa programowa przedmiotu edukacja dla bezpieczeństwa*. <https://zpe.gov.pl/podstawa-programowa/szkola-podstawowa/edukacja-dla-bezpieczenstwa> [dostęp: 18.10.2024].
- Okoń W. (1998). *Nowy słownik pedagogiczny*. Wydawnictwo Akademickie „Żak”. Warszawa.
- Pieczywok A. (2012). *Edukacja dla bezpieczeństwa wobec zagrożeń i wyzwań współczesności*. Akademia Obrony Narodowej. Warszawa.
- Policja (2016). *Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa*. <https://www.policja.pl/pol/mapa-zagrozen-bezpiecze/33880,dok.html> [dostęp: 19.10.2024].
- Polski Instytut Spraw Międzynarodowych (2024). <https://www.pism.pl/szkolenia?sortrule=1> [dostęp: 18.10.2024].
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 września 2024 r. w sprawie wprowadzenia stanu klęski żywiołowej na obszarze części województwa dolnośląskiego oraz lubuskiego (Dz.U. 2024 poz. 1435).
- Rudnicki B. (1994). *Edukacja dla bezpieczeństwa i jej interpretacja*. W: R. Stępień (red.). *Edukacja dla bezpieczeństwa*. Akademia Obrony Narodowej. Warszawa.
- Sobolewska S. (2017). *Aplikacje mobilne w procesie przepływu informacji między przedsiębiorstwem a klientem*. „Kolegium Analiz Ekonomicznych”. Szkoła Główna Handlowa w Warszawie. Warszawa.
- Susłow W., Królikowski T. (2005). *M-learning, więc uczenie się w terenie*. „Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej”, nr. 1.
- Szczepański A. (2023). *Pojęcie bezpieczeństwa i jego typologia – prośba systematyzacji*. „Zeszyty Naukowe Collegium Witelona”, nr 48 (3).
- Tarczydło B. (2013). *Kampania społeczna. W teorii i praktyce*. „Studia Ekonomiczne”, nr 157.
- Upadhyay N. (2014). *M-Learning – A New Paradigm in Education*. „International Journal of Computer Applications”.

- Urych I. (2019). *On Security Education in Poland. The Essence and Content of the Subject of Education*. "Scientific and Technical Journal Safety and Defense", nr 2 (tom 5).
- Urych I., Mocarski A. (2023). *Edukacja wojskowa młodzieży. Na gruncie teorii i doświadczeń*. Akademia Sztuki Wojennej. Warszawa.
- Urych I., Orzyłowska A. (2020). *Wiedza o bezpieczeństwie w procesie dydaktycznym. Kontynuacja i rozwój myśli pedagogicznej*. Wydawnictwo Naukowe Akademii Sztuki Wojennej. Warszawa.
- Urząd Komisji Nadzoru Finansowego (2023). *Cyberbezpieczeństwo w kontekście zagrożeń występujących w Internecie, w szczególności oszustw na urządzeniach mobilnych*. <https://centrumis.pl/webinar-o-cyberbezpieczenstwie-zagrozenia-wystepujace-w-internecie/?print=pdf> [dostęp: 19.10.2024].
- Urząd Ochrony Danych Osobowych (2021). *Webinarium „Bezpieczeństwo cyfrowe dzieci i młodzieży a odpowiedzialność”*. <https://uodo.gov.pl/pl/458/1993> [dostęp: 19.10.2024].
- Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji art. 1 (Dz. U. z 2024 r. poz. 145, 1006, 1089, 1222, 1248, 1473).
- Wawer M. (2014). *Webinar jako nowoczesna forma kształcenia pracowników*. „Edukacja – Technika – Informatyka”, nr. 5.
- Wicińska K. (2017). *Media społecznościowe jako narzędzie rozwijające działania marketingowe przedsiębiorstw*. „Rynek-Społeczeństwo-Kultura”, nr 3(24).
- Włodarczyk E., Sadowska-Wieciech E., Rokitowska J. (2018). *Edukacja dla bezpieczeństwa. Istota i uwarunkowania*. Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej. Kraków.
- Zięba J. (2014). *Treść i zakres pojęcia bezpieczeństwo Polski*. W: S. Wojciechowski, A. Potyrała (red.). *Bezpieczeństwo Polski. Współczesne wyzwania*. Difin. Warszawa.
- Żero S. (2018). *Różnice w interpretacji pojęć innowacji oraz imitacji*. Polskie Towarzystwo Ekonomiczne. Uniwersytet w Białymstoku. Białystok.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(2) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.2.12

Ewa Durek

Szkoła Doktorska Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID 0000-0001-5695-061X

Rola i zadania rzecznika prasowego w profilaktyce i przeciwdziałaniu negatywnym skutkom sytuacji nadzwyczajnych

The Role and Responsibilities of a Press Spokesperson in Preventing and Alleviating the Negative Effects of Extraordinary Situations

Abstrakt

Rzecznik prasowy pełni rolę strategicznego pośrednika pomiędzy instytucją a mediami. Jako osoba posiadająca mandat do oficjalnego reprezentowania organizacji jest odpowiedzialny za dostarczanie kluczowych informacji w sposób przystępny i zrozumiały dla opinii publicznej. W poniższym artykule omawiam podstawy prawne funkcjonowania rzecznika prasowego w instytucjach państwowych i opisuję jego najważniejsze zadania ze szczególnym uwzględnieniem działań w przypadku sytuacji kryzysowych i nadzwyczajnych.

Słowa kluczowe: rzecznik prasowy, sytuacja kryzysowa, komunikacja strategiczna, bezpieczeństwo

Abstract

A press spokesperson serves as a strategic intermediary between an institution and the media. As an individual with the mandate to officially represent an organization, the spokesperson is responsible for delivering key information in a manner that is both accessible and comprehensible to the public. This article discusses the legal foundations for the role of the press spokesperson within state institutions and outlines their primary responsibilities, with particular emphasis on actions taken during crises and extraordinary situations.

Keywords: spokesperson, crisis situation, strategic communication, security

Wstęp

Rzecznik prasowy pełni rolę strategicznego pośrednika pomiędzy instytucją a mediami. Jako osoba posiadająca mandat do oficjalnego reprezentowania organizacji jest odpowiedzialny za dostarczanie kluczowych informacji w sposób przystępny i zrozumiały dla opinii publicznej. W praktyce oznacza to formułowanie komunikatów, które są zgodne z polityką organizacji i jej wartościami, a także ich dystrybucję za pośrednictwem mediów. Poprzez szybką i spójną komunikację rzecznik wpływa na sposób, w jaki instytucja jest postrzegana, co ma szczególne znaczenie w sytuacjach kryzysowych, gdy każde opóźnienie lub niejasność może prowadzić do dezinformacji i eskalacji problemu.

Definicje i podstawy prawne

Słownik Języka Polskiego definiuje rzecznika prasowego jako osobę, która w imieniu np. rządu, prezydenta lub jakiejś instytucji udziela informacji dziennikarzom¹, co – do zasady – jest kluczowym zadaniem osoby pełniącej tę funkcję. Rzecznictwo prasowe jako zawód wyodrębniło się dopiero pod koniec XIX w. i na początku wieku XX. Pojawienie się rzeczników jest związane z początkami systemów demokratycznych (instytucja czy firma ze swoich posunięć musi się tłumaczyć jedynie w systemie demokratycznym)².

W polskim systemie prawnym organizację i zadania rzeczników prasowych w urządach organów administracji rządowej reguluje Ustawa Prawo Prasowe oraz powiązane z nią rozporządzenie. Art. 11 ust 2 Ustawy Prawo prasowe wymienia rzeczników prasowych wśród osób zobowiązanych do udzielania informacji dziennikarzom³. Ich obowiązki oraz zakres czynności opisane są w Rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 8 stycznia 2002 r. w sprawie organizacji i zadań rzeczników prasowych w urządach organów administracji rządowej. Zgodnie z rozporządzeniem wykonują zadania z zakresu polityki informacyjnej rządu. Polegają one w szczególności na:

1. publicznym prezentowaniu działań organów administracji rządowej,
2. organizowaniu kontaktów publicznych organów administracji rządowej, realizowanych z udziałem lub za pośrednictwem środków masowego przekazu.

Rozporządzenie nakłada również na rzeczników prasowych obowiązek koordynowania zadań wynikających z Ustawy o dostępie do informacji publicznej⁴. Informacją publiczną (zgodnie z definicją ustawową) jest każda informacja o sprawach publicznych. Przysługuje ona każdemu, kto o nią zapyta, a pytający nie musi legitymować się żadnym szczególnym tytułem prawnym do jej uzyskania. Celem ustawodawcy była

¹ *Rzecznik prasowy*. <https://sjp.pwn.pl/slowniki/rzecznik%20prasowy.html> [dostęp: 10.11.2024].

² R. Szczepaniak (2007). *Czy w bibliotece potrzebny jest Rzecznik Pasowy? Na podstawie doświadczeń polskich i niemieckich*. W: *Marketing biblioteczny rozważania, dyskusje, konteksty*. Gdańsk, s. 44

³ Ustawa z dnia 26 stycznia 1984 r. Prawo prasowe, Dz.U.2018.1914 t.j. z dnia 05.10.2018.

⁴ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 8 stycznia 2002 r. w sprawie organizacji i zadań rzeczników prasowych w urządach organów administracji rządowej, Dz.U.2002.4.36 z dnia 2002.01.18.

transparentność działań organów administracji publicznej i ułatwienie obywatelom dostępu do informacji o ich działaniu, stąd też tryb przedstawienia zapytania jest maksymalnie odformalizowany, aby umożliwić każdemu uzyskanie interesujących go informacji. Udostępnieniu na zasadach, które wprowadza ustawa, podlegają w szczególności informacje:

- 1) o polityce wewnętrznej i zagranicznej: zamierzeniach działań władzy ustawodawczej oraz wykonawczej, projektowaniu aktów normatywnych, programach w zakresie realizacji zadań publicznych, sposobie ich realizacji, wykonywaniu i skutkach realizacji tych zadań;
- 2) dotyczące władz publicznych, w tym o statusie prawnym lub formie prawnej, organizacji, przedmiocie działalności i kompetencjach, organach i osobach sprawujących w nich funkcje, ich kompetencjach i majątku, którym dysponują;
- 3) o zasadach funkcjonowania podmiotów publicznych: trybie działania władz publicznych i ich jednostek organizacyjnych, trybie działania państwowych osób prawnych i osób prawnych samorządu terytorialnego w zakresie wykonywania zadań publicznych i ich działalności w ramach gospodarki budżetowej i pozabudżetowej, sposobach stanowienia aktów publicznoprawnych, sposobach przyjmowania i załatwiania spraw, stanie przyjmowanych spraw, kolejności ich załatwiania lub rozstrzygania, prowadzonych rejestrach, ewidencjach i archiwach oraz o sposobach i zasadach udostępniania danych w nich zawartych;
- 4) o danych publicznych: treści i postaci dokumentów urzędowych, stanowiskach w sprawach publicznych zajętych przez organy władzy publicznej i funkcjonariuszy publicznych, treści innych wystąpień i ocenach dokonywanych przez organy władzy publicznej, informacjach o stanie państwa, samorządów i ich jednostek organizacyjnych;
- 5) o majątku publicznym, w tym o majątku Skarbu Państwa i państwowych osób prawnych, innych prawach majątkowych przysługujących państwu i jego długom, majątku jednostek samorządu terytorialnego oraz samorządów zawodowych i gospodarczych oraz majątku osób prawnych samorządu terytorialnego, a także kas chorych⁵, dochodach i stratach spółek handlowych, w których podmioty Skarbu Państwa mają pozycję dominującą w rozumieniu przepisów kodeksu spółek handlowych, oraz dysponowaniu tymi dochodami i sposobie pokrywania strat, długu publicznym, pomocy publicznej, ciężarach publicznych⁶.

⁵ System kas chorych został zastąpiony w 2003 r. Narodowym Funduszem Zdrowia. Por. *Jak kasy chorych przekształcają się w oddziały Narodowego Funduszu Zdrowia* (2003, kwiecień). Puls Medycyny. <https://pulsmedycyny.pl/system-ochrony-zdrowia/prawo/jak-kasy-chorych-przekształca-sie-w-oddzialy-narodowego-funduszu-zdrowia/> [dostęp: 11.05.2025]. Jednak zdarza się, iż termin kasa chorych w potocznej polszczyźnie utożsamiany jest z nazwą płatnika w ubezpieczeniowym systemie opieki zdrowotnej. Szerzej na ten temat: P. Bromber (2014). *Rola i funkcjonowanie NFZ w systemie ochrony zdrowia*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 802. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia”, nr 65.

⁶ Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej, Dz.U.2022.902 t.j. z dnia 27.04.2022, art. 6.

Wymieniony powyżej zakres informacji co do zasady mieści się w ogólnym, szerokim pojęciu działania danej jednostki, stąd przypisanie koordynacji udzielania tych informacji do zakresu obowiązków rzeczników prasowych jest logicznie uzasadnione. Pomiędzy informacją prasową a publiczną istnieją zarówno podobieństwa, jak i różnice. Przykładowo, termin udzielenia odpowiedzi w obu przypadkach jest określony ustawowymi przepisami i wynosi dwa tygodnie. W praktyce zdarza się, iż dziennikarze korzystają z przysługującego im jako obywatelom prawa do uzyskania informacji publicznej i w tym trybie uzyskują informacje od organu. Co do zasady Ustawa o dostępie do informacji publicznej nie służy uzyskaniu informacji o opinii reprezentanta danego podmiotu lub polemice z jego ustaleniami⁷. Informacje takie mogą zostać uzyskane w ramach zapytań prasowych, kierowanych do podmiotu w ramach Ustawy Prawo prasowe.

Omawiane rozporządzenie reguluje bezpośrednio zadania i tryb pracy rzeczników prasowych w urzędach organów administracji rządowej, jednak może stanowić wskazówki funkcjonowania rzecznika prasowego również w innych instytucjach.

Rola i zadania rzecznika prasowego

Rzecznik prasowy odgrywa kluczową rolę w zarządzaniu komunikacją pomiędzy organizacją a otoczeniem zewnętrznym, szczególnie mediami. Stanowi on centralne ogniwo w procesie przepływu informacji, co przekłada się na publiczny wizerunek organizacji. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na kluczową rolę, jaką odgrywa rzecznik prasowy w budowaniu zaufania publicznego. Współczesne organizacje działają w środowisku informacyjnym charakteryzującym się dużą dynamiką i rosnącym poziomem kontroli społecznej. W związku z tym transparentność i konsekwencja w komunikacji są niezbędne dla budowania zaufania publicznego. Rzecznik prasowy, stosując język jasny, obiektywny i pozbawiony emocji, buduje autorytet instytucji, co z kolei ma znaczący wpływ na jej reputację. Transparentność komunikatów jest kluczowa szczególnie podczas kryzysów, kiedy opinia publiczna intensywnie poszukuje odpowiedzi na istotne pytania. W takiej sytuacji rzecznik prasowy staje się twarzą instytucji i źródłem jej wiarygodności. Niezwykle ważne jest w związku z tym, aby rzecznik prasowy był świadom swojej osobowości, prezentował konkretne cechy interpersonalne oraz zdawał sobie sprawę ze swoich mocnych i słabych stron⁸.

Zadaniem rzecznika prasowego jest także koordynacja przepływu informacji wewnątrz instytucji. Polega to na zbieraniu danych, analizowaniu ich oraz selekcji tych, które mają znaczenie dla opinii publicznej. Warto podkreślić, że rola ta nie polega na byciu ekspertem w każdej dziedzinie, ale na dotarciu do tych ekspertów wewnątrz organizacji i zebranie od nich relewantnych informacji. Rzecznik prasowy współpracując z różnymi departamentami w swojej organizacji, zapewnia, że każdy komunikat

⁷ Por. Wyrok WSA Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 29 listopada 2019 r. II SAB/Wa 487/19; Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 25 września 2008 r. I OSK 745/08.

⁸ H. Pietrzak (2010). *Rzecznik prasowy w przestrzeni medialnej*. W: Z. Bauer, E. Chudziński (red.). *Dziennikarstwo i świat mediów*. Kraków, s. 455–469.

skierowany do mediów jest zgodny z wewnętrzną polityką informacyjną. W sytuacjach kryzysowych koordynacja informacji może wymagać intensywnych konsultacji i synchronizacji z zarządem, działem prawnym oraz zespołami specjalistów ds. public relations (PR), co zapewnia spójność komunikacji i przeciwdziała rozbieżnościom w przekazie. W wielu instytucjach funkcje rzecznika prasowego oraz specjalisty ds. PR są ściśle powiązane lub mogą być nawet zintegrowane. Zależy to od regulaminu organizacyjnego i wewnętrznych potrzeb danej instytucji oraz wynika z faktu, że obie te role opierają się na podobnych fundamentach: budowie pozytywnego wizerunku organizacji, zarządzaniu relacjami z mediami oraz kreowaniu strategii komunikacyjnych. Podczas gdy rzecznik prasowy koncentruje się głównie na kontaktach z mediami i dostarczaniu bieżących informacji, specjalista ds. PR pełni funkcję bardziej strategiczną, zajmując się długoterminowym kształtowaniem wizerunku i pozycjonowaniem organizacji w opinii publicznej. Różnica polega na tym, że rzecznik zazwyczaj działa reaktywnie (odpowiadając na zapytania mediów i zarządzając sytuacjami kryzysowymi), natomiast PR proaktywnie (tworząc kampanie, analizując trendy rynkowe i budując relacje z kluczowymi interesariuszami). W obliczu dynamicznych zmian w mediach oraz rozwoju kanałów komunikacji cyfrowej rola rzecznika prasowego ewoluowała i zyskała nowy wymiar. Obecnie rzecznicy prasowi muszą być biegli w komunikacji wielokanałowej, która obejmuje nie tylko tradycyjne media, ale także platformy cyfrowe, takie jak media społecznościowe. Zarządzanie wizerunkiem organizacji, reagowanie na bieżące kryzysy oraz utrzymywanie relacji z dziennikarzami i liderami opinii wymaga więc zaawansowanych kompetencji komunikacyjnych oraz umiejętności adaptacji do zmieniającego się otoczenia medialnego. Rzecznik prasowy, będący często osobą odpowiedzialną także za strategię PR, musi potrafić efektywnie balansować pomiędzy szybką reakcją a zachowaniem spójności długoterminowej strategii komunikacyjnej organizacji⁹.

Jak wyżej wspomniałam, rzecznik prasowy odgrywa kluczową rolę w komunikacji instytucji z otoczeniem zewnętrznym, pełniąc funkcję mostu informacyjnego między organizacją a opinią publiczną. Jednym z podstawowych zadań rzecznika prasowego w tym zakresie jest przygotowywanie i przekazywanie informacji. Proces ten obejmuje tworzenie i dystrybucję oficjalnych komunikatów prasowych, które mają dostarczać odbiorcom rzetelnych informacji na temat bieżących działań organizacji. W praktyce może to polegać na opracowywaniu materiałów umieszczanych na oficjalnej stronie instytucji oraz jej kanałach w mediach społecznościowych¹⁰.

Do istotnych zadań rzecznika należy również organizacja i koordynowanie konferencji prasowych. Ilekroć sytuacja tego wymaga, tj. instytucja ma coś do zakomunikowania, omówienia lub pojawia się istotny lub nagły temat, organizuje spotkanie dziennikarzy z przedstawicielami instytucji lub jej ekspertami. Co do zasady struktura konferencji prasowej obejmuje przedstawienie zagadnienia ze strony instytucji oraz panel, w którym dziennikarze zadają pytania. Rzecznik koordynuje całe przedsięwzięcie:

⁹ Por. D. Krawczyk (2018). *Organizacja i zakres działań media relations oficerów prasowych jednostek policji*. „Studia Politicae Universitatis Silesiensis”, T. 22, s. 92–93.

¹⁰ Por. K. Gajek (2016). *Media społecznościowe jako ważny element komunikacji zewnętrznej organizacji sportowych*. „Quality in Sport”, nr 1, s. 39–5.

zaprasza dziennikarzy, wysyłając krótką informację prasową, czego konferencja będzie dotyczyć, przedstawia zaproszone osoby oraz moderuje interaktywną część konferencji, podczas której przedstawiciele mediów zadają pytania. Do zadań rzecznika prasowego w omawianym zakresie należy również przygotowanie i opracowanie wszelkich materiałów towarzyszących konferencji.

Kolejnym istotnym aspektem pracy rzecznika prasowego jest edukacja i profilaktyka, realizowane poprzez organizowanie kampanii informacyjnych i edukacyjnych. Celem tych działań jest wzmacnianie świadomości społecznej na temat potencjalnych zagrożeń oraz sposobów ich unikania, co jest szczególnie istotne w przypadku instytucji związanych z bezpieczeństwem publicznym czy zdrowiem. Działania te wymagają współpracy z ekspertami i specjalistami, co zapewnia rzetelność i aktualność przekazywanych informacji. Rzecznik nie tylko je przekazuje, ale także angażuje się w szerzenie wiedzy, która może pomóc w zmniejszeniu ryzyka wystąpienia sytuacji kryzysowych. Poprzez działania edukacyjne wspiera społeczeństwo w rozumieniu procedur i zasad, co buduje zaufanie do instytucji i zwiększa jej wiarygodność¹¹.

Ważnym obszarem pracy rzecznika prasowego jest również monitoring i analiza mediów, co pozwala na bieżące śledzenie informacji pojawiających się w przestrzeni publicznej oraz identyfikację potencjalnych zagrożeń informacyjnych i przypadków dezinformacji. Analizuje zarówno treści w mediach tradycyjnych, jak i na portalach społecznościowych, które stały się kluczowym kanałem komunikacji i wymiany opinii. Proces monitoringu umożliwia szybką reakcję na pojawiające się treści, które mogą w negatywny sposób wpływać na wizerunek organizacji lub powodować eskalację sytuacji kryzysowej. Analiza reakcji publicznej na przekazywane komunikaty pozwala rzecznikowi na dostosowanie strategii komunikacyjnej, aby była bardziej efektywna i spójna z oczekiwaniami oraz potrzebami odbiorców¹².

Ostatnim, lecz jednym z najistotniejszych zadań rzecznika prasowego jest zarządzanie kryzysowe. „Omówienie strategii zarządzania sytuacją kryzysową wymaga zdefiniowania pojęcia *kryzysu*, które może być definiowane różnie, w zależności od dziedziny i sfery, której dotyczy”¹³. Daje to każdemu rzecznikowi elastyczność w zdefiniowaniu pojęcia w sposób adekwatny do sytuacji oraz instytucji, dla której pracuje. Przygotowywanie strategii komunikacyjnych na wypadek sytuacji nadzwyczajnych jest kluczowe dla zachowania spójności przekazu oraz kontroli nad informacjami w sytuacjach zwiększonego ryzyka. W momencie wystąpienia kryzysu rzecznik prasowy odpowiada za szybkie i skuteczne dostarczenie spójnych, klarownych komunikatów, co jest niezbędne, aby zapobiec panice i dezinformacji. Skuteczne zarządzanie kryzysowe wymaga nie tylko umiejętności komunikacyjnych, ale także zdolności analitycznych

¹¹ Por. Nowak P.F, Chalimoniuk-Nowak M. (2015). *Potencjał mediów społecznościowych w edukacji zdrowotnej*. W: A. Wolska-Adamczyk (red.). *Współczesne kierunki działań prozdrowotnych*. WSiLiZ. Warszawa, s. 35–45.

¹² W. Sobera (2023). *Profesjonalizacja komunikowania w sytuacji kryzysowej. Perspektywa województwa dolnośląskiego w latach 1997–2018*. Katowice, s. 60–63.

¹³ J. Rybaczewski (2020). *Strategia zarządzania sytuacją kryzysową na przykładzie marki Reserved w latach 2010–2020*. W: A. Modzelewska (red.). *Zarządzanie kulturą i mediami w niepewnych czasach: studia przypadku*. Warszawa, s. 20.

oraz umiejętności przewidywania, które pozwalają nie tylko reagować na kryzys, ale również aktywnie zapobiegać jego eskalacji.

Przykłady działań rzecznika prasowego w sytuacjach nadzwyczajnych

Podobnie jak Rozporządzenie w sprawie organizacji i zadań rzeczników prasowych w urzędach administracji publicznej może wskazywać kierunki działania dla wszystkich rzeczników prasowych, tak w przypadku zaistnienia sytuacji kryzysowej przydatna okazać się może procedura organizacji procesu komunikacji społecznej opisana w Krajowym Planie Zarządzania Kryzysowego (dalej: KPZK). Zgodnie z nią za komunikację społeczną w sytuacji kryzysowej odpowiada rzecznik prasowy lub kierownik komórki organizacyjnej odpowiedzialnej podmiotu wiodącego w danej sytuacji kryzysowej. Umocowanie prawne jego działań stanowią w tym wypadku:

1. Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym,
2. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 8 stycznia 2002 r. w sprawie organizacji zadań rzeczników prasowych w urzędach organów administracji,
3. Ustawa z dnia 26 stycznia 1984 r. Prawo prasowe,
4. Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej,
5. Zarządzenie nr 67 Prezesa Rady Ministrów z dnia 15 października 2014 r. w sprawie organizacji i trybu pracy Rządowego Zespołu Zarządzania Kryzysowego.

KPZK dzieli zadania związane z komunikacją związaną z wystąpieniem sytuacji kryzysowej na cztery podstawowe etapy, dla każdego z nich określając konkretne zadania. Podczas **etapu przygotowawczego** najważniejsze z nich to:

- Przygotowanie dla swojej instytucji strategii komunikacji w kryzysie wraz ze scenariuszami działań dla najczęściej występujących sytuacji kryzysowych właściwych dla danego podmiotu.
- Wytypowanie grupy osób, która będzie współpracowała ze środkami masowego przekazu, podzielenie zadań (prowadzenie monitoringu mediów, dyżurów telefonicznych; przygotowywanie komunikatów prasowych, analiz medialnych i mediów społecznościowych, konferencji prasowych; zbieranie i dystrybuowanie pytań od mediów; zbieranie informacji od ekspertów; weryfikacja nieprawdziwych informacji, przygotowywanie sprostowań i wyjaśnień), wytypowanie osób odpowiedzialnych za komunikację.
- Ustalenie rodzaju wykorzystywanych narzędzi komunikacji – np. briefing, konferencja prasowa, komunikaty prasowe itp.
- Ustalenie alternatywnych kanałów łączności (oprócz telefonii komórkowej) pomiędzy rzecznikami podmiotów zaangażowanych w rozwiązywanie sytuacji kryzysowej.
- Przygotowanie bazy ekspertów zewnętrznych i wytypowanie ekspertów wewnętrznych, którzy będą wypowiadali się o danej sytuacji kryzysowej.
- Organizowanie treningów i ćwiczeń dla osób zajmujących się komunikacją społeczną – wprowadzenie tzw. elementu medialnego umożliwiającego ćwiczenie przez służby prasowe komunikacji społecznej w sytuacjach kryzysowych.

- Zaktualizowanie bazy teleadresowej mediów i osób odpowiedzialnych za komunikację w innych instytucjach.

W potencjalnym momencie sytuacji kryzysowej, jeżeli szef Wydziału Polityki Informacyjnej RCB jako pierwszy otrzyma informację o możliwości wystąpienia sytuacji kryzysowej, przekazuje ją do Centrum Analityczno-Operacyjnego oraz, w ramach zapewnienia koordynacji polityki informacyjnej, kontaktuje się z rzecznikiem podmiotu wiodącego w danym kryzysie w celu przyspieszenia organizacji procesu komunikacji.

W trakcie sytuacji kryzysowej najważniejsze zadania dla zapewnienia efektywnej komunikacji ze społeczeństwem to przede wszystkim:

- Wdrażanie wcześniej przygotowanej strategii komunikacyjnej przez podmioty zaangażowane w rozwiązywanie sytuacji kryzysowej.
- Powołanie Kryzysowego Zespołu Prasowego (jeżeli zachodzi taka potrzeba).
- Prowadzenie proaktywnych działań komunikacyjnych, takich jak wydanie pierwszego komunikatu tak szybko jak to możliwe, regularne wydawanie komunikatów prasowych (najlepiej o ściśle określonych i wcześniej zapowiedzianych porach, zawierających najświeższe informacje o bieżącej sytuacji) oraz zapraszanie przedstawicieli zaangażowanych podmiotów lub ekspertów, w zależności od omawianej problematyki do udziału w konferencjach prasowych.
- Wyznaczenie, na miejscu zdarzenia, miejsca dla mediów, skąd dziennikarze mogliby relacjonować rozwój sytuacji, jednocześnie nie przeszkadzając w prowadzeniu działań.
- Wytypowanie osoby do kontaktu z mediami na miejscu zdarzenia.
- Bieżące monitorowanie mediów, by w razie konieczności korygować przekazy, a nawet weryfikować sposób organizacji komunikacji społecznej.
- Niezwłoczne dementowanie informacji nieprawdziwych lub nieścisłych.
- Bezwzględne zapewnienie całodobowego kontaktu mediów z rzecznikiem lub jego zmiennikiem.

Po zakończeniu fazy reagowania w sytuacji kryzysowej niezbędne kroki, jakie należy podjąć, to przede wszystkim:

- Regularne przekazywanie informacji, jak przebiega faza usuwania skutków sytuacji kryzysowej i na jaką pomoc ze strony administracji publicznej mogą liczyć poszkodowani.
- Przedstawienie opinii publicznej podsumowania działań poszczególnych instytucji biorących udział w rozwiązywaniu sytuacji kryzysowej.
- Przygotowanie analizy działań komunikacyjnych w celu doskonalenia/ulepszenia/wyciągnięcia wniosków z prowadzonego procesu komunikacyjnego¹⁴.

Ważnym pojęciem związanym z reagowaniem na kryzys jest tzw. komunikacja strategiczna definiowana jako „planowane i przemyślane działania komunikacyjne, nastawione na osiąganie długoterminowych interesów konkretnego podmiotu. Komunikacja strategiczna pozwala dotrzeć do konkretnych grup docelowych, aby wypromować

¹⁴ Krajowy Plan Zarządzania Kryzysowego, Aktualizacja 2021/2022, Część B, str. 85–90. <https://www.gov.pl/web/rcb/krajowy-plan-zarzadzania-kryzysowego> [dostęp: 11.05.2025].

własne przekonanie”¹⁵. Podczas sytuacji kryzysowej już w pierwszych minutach zdarzenia świadkowie mogą o nim informować publiczność za pomocą telefonów komórkowych i mediów społecznościowych, poprzez nagrania, komentarze czy własne opisy. Taka niekontrolowana ilość często sprzecznych informacji może doprowadzić do powstania plotek, paniki i dezinformacji. Dlatego bardzo ważne jest odpowiednio szybkie i rzetelne poinformowanie opinii publicznej o tym, co się stało¹⁶.

Działania rzecznika prasowego podczas klęsk żywiołowych

W sytuacjach nadzwyczajnych, takich jak klęski żywiołowe, rzecznik prasowy pełni rolę głównego koordynatora przepływu informacji między instytucjami ratunkowymi a społeczeństwem. Jego zadaniem jest dostarczanie aktualnych i sprawdzonych komunikatów dotyczących ewakuacji, lokalizacji bezpiecznych stref oraz postępów w działaniach ratunkowych. Poprzez bieżące informowanie o przebiegu akcji ratunkowej i precyzyjne określanie zagrożeń pomaga zmniejszyć ryzyko paniki oraz wspiera obywateli w podejmowaniu świadomych decyzji o działaniach ochronnych. Ważnym aspektem tej funkcji jest stosowanie zrozumiałego, lecz profesjonalnego języka, co ułatwia szybkie przyswajanie informacji przez różne grupy odbiorców, niezależnie od ich poziomu wiedzy czy doświadczenia, jak również wykorzystanie różnych kanałów komunikacyjnych, aby dotarła do nich jak największa liczba ludzi. W przypadku dynamicznie zmieniającej się sytuacji niezwykle ważna jest aktualizacja komunikatów, co może nie tylko usprawnić ewakuację z zagrożonych miejsc, ale i uratować życie i mienie.

W trakcie trwania zagrożenia o charakterze klęski żywiołowej niezwykle ważna jest współpraca i dobra komunikacja między różnymi służbami jak Policja, służby ratunkowe, Straż Pożarna czy Straż Graniczna. Dobra komunikacja między rzecznikami prasowymi tych jednostek może się okazać kluczowa dla skutecznej akcji ratunkowej.

Działania rzecznika prasowego w czasie pandemii

W czasie pandemii rzecznik prasowy pełni kluczową rolę w informowaniu społeczeństwa o sytuacji epidemiologicznej oraz zaleceniach dotyczących zdrowia publicznego. Do jego podstawowych zadań należy przekazywanie bieżących danych dotyczących rozprzestrzeniania się choroby, takich jak liczba nowych przypadków, wskaźniki hospitalizacji oraz lokalne ogniska zakażeń. Informacje te są niezbędne do monitorowania dynamiki pandemii i umożliwiają społeczeństwu oraz instytucjom podejmowanie świadomych decyzji dotyczących zdrowia i bezpieczeństwa. Ponadto rzecznik komunikuje aktualne zalecenia zdrowotne, w tym wytyczne dotyczące dystansu społecznego, stosowania masek, higieny osobistej oraz szczepień, dostosowane do fazy rozwoju pandemii oraz stopnia ryzyka zakażenia.

¹⁵ J.A. Gawęcka (2021). *Komunikacja Strategiczna*. W: O. Wasiuta i S. Wasiuta (red.). *Encyklopedia Bezpieczeństwa*, T. 2. Kraków, s. 726.

¹⁶ U. Podraza (2016). *Wykorzystanie własnych mediów do komunikowania w sytuacjach kryzysowych*. W: W. Świerszczyńska-Głownia, T. Sławińska, M. Hodalska (red.). *Komunikowanie o bezpieczeństwie. Medialny obraz zagrożeń*. Kraków, s. 103–114.

Przykładem działań rzecznika prasowego podczas pandemii może być także informowanie o dostępności środków ochronnych, takich jak maseczki, rękawiczki, środki dezynfekcyjne oraz testy diagnostyczne. W obliczu globalnych niedoborów tych zasobów często wyjaśnia zasady ich dystrybucji oraz informuje o miejscach i zasadach ich pozyskania przez obywateli. W sytuacjach kryzysowych, takich jak szybki wzrost liczby zakażeń lub nowe mutacje wirusa, może również pełnić funkcję prewencyjną poprzez bieżące informowanie o ryzykach związanych z podróżami międzynarodowymi, zasadach kwarantanny czy izolacji. W ten sposób działania rzecznika stanowią istotny element strategii zarządzania kryzysowego, wzmacniając społeczne zaufanie do instytucji publicznych oraz zapewniając spójny i zrozumiały przekaz w zakresie walki z pandemią.

Warto pamiętać, że w przypadku długotrwałego zagrożenia, jakim jest epidemia dla społeczeństwa, a co za tym idzie dla dziennikarzy, niezwykle ważne jest uzyskiwanie bieżących danych dotyczących zachorowań oraz rozprzestrzenienia się epidemii. Należy je przekazywać w sposób rzetelny, spójny i konkretny, tak aby nie wywołać paniki i zapobiegać dezinformacji w tym zakresie.

Działania rzecznika prasowego w przypadku ataków terrorystycznych

W sytuacji ataków terrorystycznych rzecznik prasowy pełni kluczową rolę w zarządzaniu komunikacją kryzysową, przekazując informacje, które mogą mieć istotne znaczenie dla bezpieczeństwa publicznego oraz koordynacji działań ratunkowych. Jego podstawowym zadaniem jest dostarczenie społeczeństwu i mediom rzetelnych i aktualnych danych dotyczących przebiegu zdarzenia, skali zagrożenia oraz działań podejmowanych przez odpowiednie służby, w tym Policję, Straż Pożarną czy służby medyczne. W tego typu kryzysach istotne jest, aby przekazywał informacje w sposób przemyślany, zważając na emocjonalne napięcie społeczne oraz możliwy wpływ komunikatów na reakcje obywateli. Na przykład: rzecznik może informować o obszarach, które zostały zabezpieczone przez służby, oraz o konieczności unikania określonych lokalizacji, co pozwala usprawnić pracę ratowników i ograniczyć liczbę osób narażonych na ryzyko.

Warto pamiętać, że terroryzm poza samym aktem przemocy jest też formą przekazywania wiadomości lub manifestu. Sprawcom zamachów zależy na wzbudzeniu strachu, demonstracji siły oraz promocji swoich przekonań. Dlatego informowanie o atakach terrorystycznych powinno odbywać się w sposób przemyślany i wyważony, aby nie działać na korzyść sprawców. Centrum Prewencji Terrorystycznej ABW rekomenduje, aby nie eksponować danych osobowych sprawców zamachu, szczególnie ich nazwisk, gdyż bardzo często leży to w interesie terrorystów. Komunikację należy skupić przede wszystkim na świadczeniu wsparcia dla ofiar zdarzenia. Należy również uświadomić opinię publiczną co do tego, że zamach nie wpłynie na działalność danej instytucji lub bardzo szybko zostanie przywrócone jej funkcjonowanie w pełnym zakresie, a więc cel sprawców nie zostanie osiągnięty¹⁷.

¹⁷ Wydział Prewencji i Zagrożeń CAT ABW. <https://tpcoe.gov.pl/> [dostęp: 12.11.2024].

Rzecznik podczas ataków terrorystycznych pełni również rolę w zapobieganiu panice i dezinformacji, które mogą mieć destabilizujący wpływ na działania ratownicze. Przykładem może być szybkie sprostowanie fałszywych doniesień krążących w mediach społecznościowych, co zapobiega rozprzestrzenianiu się nieprawdziwych informacji i umożliwia społeczeństwu dostęp do faktów. W takich sytuacjach rzecznik współpracuje z mediami, aby przekazywać związłe i sprawdzone komunikaty, co jest szczególnie ważne w okresie początkowym ataku, kiedy brakuje pełnych informacji.

Kolejnym przykładem działań rzecznika prasowego może być apel o zachowanie spokoju i stosowanie się do instrukcji służb bezpieczeństwa, co ma na celu zmniejszenie liczby osób na miejscu zdarzenia oraz wsparcie płynnej organizacji ewakuacji lub udzielania pomocy ofiarom. W dłuższej perspektywie rzecznik prasowy pełni także istotną rolę w procesie odbudowy poczucia bezpieczeństwa publicznego, informując o środkach podejmowanych przez służby w celu ochrony obywateli przed kolejnymi potencjalnymi zagrożeniami.

Podsumowanie

Podsumowując, rola rzecznika prasowego w instytucji stanowi kluczowy element strategii komunikacyjnej, której celem jest budowanie transparentności, zaufania publicznego oraz skuteczna reakcja na sytuacje kryzysowe. Rzecznik pełni funkcję mostu informacyjnego między organizacją a mediami, przekazując informacje zgodne z polityką organizacji i jej wartościami, a także dbając o spójność i precyzję komunikatów. Prawne umocowanie tej funkcji w Polsce, regulowane przez Ustawę Prawo prasowe i powiązane akty prawne, zapewnia ramy działania rzeczników w urzędach publicznych, a obowiązek współpracy z mediami stanowi podstawę ich pracy.

W obliczu dynamicznych zmian w przestrzeni medialnej oraz postępującej cyfryzacji rzecznicy prasowi muszą być elastyczni i kompetentni zarówno w tradycyjnych, jak i nowoczesnych kanałach komunikacji, co pozwala im skutecznie przeciwdziałać dezinformacji i zarządzać wizerunkiem instytucji. Zdolność do adaptacji, umiejętność tworzenia jasnych i rzeczowych komunikatów oraz współpraca z różnymi służbami i specjalistami w sytuacjach kryzysowych stanowią fundament efektywnego rzecznictwa prasowego, które przyczynia się do stabilności i wiarygodności instytucji.

Bibliografia

- Bromber P. (2014). *Rola i funkcjonowanie NFZ w systemie ochrony zdrowia*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 802 Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” nr 65.
- Gajek K. (2016). *Media społecznościowe jako ważny element komunikacji zewnętrznej organizacji sportowych*. „Quality in Sport”, nr 1.
- Gawęcka J. A. (2021). *Komunikacja Strategiczna*. W: O. Wasiuta i S. Wasiuta (red.). *Encyklopedia Bezpieczeństwa*. T. 2. Kraków.
- Jak kasy chorych przekształcają się w oddziały Narodowego Funduszu Zdrowia* (2003, kwiecień). Puls Medycyny. <https://pulsmedycyny.pl/system-ochrony-zdrowia/prawo/>

- jak-kasy-chorych-przekształca-sie-w-oddziały-narodowego-funduszu-zdrowia/ [dostęp: 11.05.2025].
- Krajowy Plan Zarządzania Kryzysowego, Aktualizacja 2021/2022, Część B. <https://www.gov.pl/web/rcb/krajowy-plan-zarzadzania-kryzysowego> [dostęp: 14.11.2024].
- Krawczyk D. (2018). *Organizacja i zakres działań media relations oficerów prasowych jednostek policji*. „Studia Politicae Universitatis Silesiensis”, T. 22.
- Nowak P. F., Chalimoniuk-Nowak M. (2015). *Potencjał mediów społecznościowych w edukacji zdrowotnej*. W: A. Wolska-Adamczyk (red.). *Współczesne kierunki działań prozdrowotnych*. Warszawa.
- Pietrzak H. (2010). *Rzecznik prasowy w przestrzeni medialnej*. W: Z. Bauer i E. Chudziński (red.). *Dziennikarstwo i świat mediów*. Kraków.
- Podraza U. (2016). *Wykorzystanie własnych mediów do komunikowania w sytuacjach kryzysowych*. W: W. Świerszczyńska-Głównia, T. Sławińska, M. Hodalska (red.). *Komunikowanie o bezpieczeństwie. Medialny obraz zagrożeń*. Kraków.
- Rybczewski J. (2020). *Strategia zarządzania sytuacją kryzysową na przykładzie marki Reserved w latach 2010–2020*. W: A. Modzelewska (red.). *Zarządzanie kulturą i mediami w niepewnych czasach: studia przypadku*. Warszawa.
- Rzecznik prasowy*. <https://sjp.pwn.pl/slowniki/rzecznik%20prasowy.html> [dostęp: 10.11.2024].
- Sobera W. (2023). *Profesjonalizacja komunikowania w sytuacji kryzysowej. Perspektywa województwa dolnośląskiego w latach 1997–2018*. Katowice.
- Szczepaniak R. (2007). *Czy w bibliotece potrzebny jest Rzecznik Prasowy? Na podstawie doświadczeń polskich i niemieckich*. W: *Marketing biblioteczny rozważania, dyskusje, konteksty*. Gdańsk.
- Ustawa z dnia 26 stycznia 1984 r. Prawo prasowe, Dz.U.2018.1914 t.j. z dnia 05.10.2018. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 8 stycznia 2002 r. w sprawie organizacji i zadań rzeczników prasowych w urzędach organów administracji rządowej, Dz.U.2002.4.36 z dnia 18.01.2002.
- Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej, Dz.U.2022.902 t.j. z dnia 27.04.2022.
- Wydział Prewencji i Zagrożeń CAT ABW*. <https://tpcoe.gov.pl/> [dostęp: 12.11.2024].
- Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 25 września 2008 r. I OSK 745/08.
- Wyrok WSA Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 29 listopada 2019 r. II SAB/Wa 487/19.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(2) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.2.13

Joanna Kowalska

Akademia Sztuki Wojennej

ORCID 0009-0002-7748-1861

Współczesne cyberzagrożenia wyzwaniem dla bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej

Contemporary Cyber Threats as a Challenge to the Security of the Republic of Poland

Abstrakt

Celem niniejszego opracowania jest analiza i ocena współczesnych wyzwań i zagrożeń w obszarze cyberbezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej. Główny problem badawczy stanowi próba odpowiedzi na pytanie: jakie ryzyka i zagrożenia stoją przed państwem polskim w obliczu dynamicznego wykorzystywania cyberprzestrzeni?

Znalezienie odpowiedzi na powyższą kwestię jest możliwe dzięki analizie i porównaniu raportów o stanie bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni. W artykule przyjęto hipotezę, iż cyberzagrożenia stanowią będą jeden z głównych problemów dla bezpieczeństwa narodowego Polski w przyszłości, dlatego należy formułować efektywne prognozy polegające na wskazywaniu, z jakimi zagrożeniami i ryzykiem przyjdzie nam się zmierzyć. Metodyka badań oparta została o krytyczną analizę literatury. Wielowymiarowość rozpatrywanych wyzwań wymagała zastosowania wielu metod badawczych, takich jak: analiza dokumentów strategicznych, literatury oraz dostępnych materiałów dydaktycznych dotyczących tematyki cyberzagrożeń, a także syntezy dostępnej wiedzy, analogii, wnioskowania.

Słowa kluczowe: cyberbezpieczeństwo, cyberprzestrzeń, cyberatak, wyzwanie, zagrożenia, bezpieczeństwo RP.

Abstract

The purpose of this study is to analyze and assess contemporary challenges and threats in the area of cybersecurity facing the Republic of Poland. The central research question addresses what risks and threats the Polish State encounters amid the dynamic use of cyberspace. Answering this question involves analyzing and comparing available reports on the current state of security

in cyberspace. The article assumes the hypothesis that cyber threats will constitute one of the main challenges to Poland's national security in the future. Consequently, it is necessary to formulate effective forecasts by identifying potential threats and risks. The research methodology is based on a critical analysis of the literature. The multidimensionality of the challenges under consideration requires the use of several research methods, such as the analysis of strategic documents, academic literature, and available educational materials related to cyber threats, as well as synthesis, analogy, and inference.

Keywords: cybersecurity, cyberspace, cyberattack, challenge, threats, security

Wprowadzenie

Rozważania zacząć warto od przypomnienia początków narzędzia, jakim jest internet, bez którego trudno już sobie wyobrazić współczesny świat. Dzięki inicjatywie prezydenta Stanów Zjednoczonych Dwighta Eisenhowera (dokładnie w 1958 roku) rozpoczęła działalność organizacja ARPA (Advanced Research Project Agency). Początkowo jej celem było prowadzenie projektów skierowanych głównie do walki przeciwko zagrożeniu ze strony Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Oficjalnie sieć powstała 1 stycznia 1983 roku, a więc istnieje dopiero od 41 lat.

Dynamiczny rozwój internetu oraz jego komercjalizację obserwuje się w latach 90. XX wieku. Pojawiają się wtedy pierwsze fora społecznościowe, poczta elektroniczna, komunikatory, strony internetowe. W 1991 roku w Polsce została wysłana pierwsza wiadomość mailowa¹.

Internet jest bez wątpienia jednym z najważniejszych narzędzi rozwoju cywilizacji. Szacuje się, iż obecnie na świecie występuje ponad pięć bilionów miliardów aktywnych użytkowników; jest to zatem około 66% populacji świata. Statystyki potwierdzają, że ta liczba będzie cały czas wzrastać, by w 2029 roku osiągnąć wartość blisko osiem miliardów. Tym samym oczekuje się, iż w zaledwie pięć lat liczba odbiorców wzrośnie o prawie połowę. Warto przyrzeć się populacjom online na całym świecie – od 2023 roku Chiny pozostają wiodącym rynkiem pod względem liczby odbiorców internetu na świecie, następne w kolejności są Indie i USA.

Dostęp do sieci oraz populacja cyfrowa wyraźnie rosną, jednocześnie w wielu częściach świata proces ten znacząco się różni. W zależności od regionu nadal istnieją obszary, w których łączność z internetem pozostaje znacznie niższa niż średnia światowa. Afryka miała najniższą liczbę użytkowników stacjonarnego internetu szerokopasmowego w 2022 roku, podczas gdy Azja i Pacyfik przodują w rankingu. Istnieją regiony, gdzie dostęp do internetu dla ogółu społeczeństwa jest bardzo ograniczony przez rząd, a jego odbiór jest możliwy tylko za specjalnym zezwoleniem.

Interesujący jest fakt, iż możliwości internetu wciąż ewoluują, a co za tym idzie populacja, która korzysta z jego dobrodziejstw, jest w coraz większym stopniu narażona

¹ D. Duda (2023). *Cyberzagrożenia wyzwaniem dla państwa i społeczeństwa*. W: R. Szynowski (red.). *Wybrane problemy badań bezpieczeństwa z perspektywy młodych naukowców*. Wydawnictwo Naukowe Akademii WSB. Dąbrowa Górnicza, s. 115.

na cyberzagrożenia. Internet stale podlega modernizacji, by nadążyć za zmieniającym się życiem użytkowników, w następstwie czego powstają kolejne zagrożenia. Średnio w sieci użytkownik spędza 6,5 godziny dziennie. Ilość czasu spędzanego w sieci różni się w zależności od grupy wiekowej: młodzież w wieku od 16 do 24 lat spędza 2,5 godziny więcej niż osoby w wieku od 55 do 64 lat. Równie ciekawa rysuje się demografia internautów: w kwietniu 2024 roku około 70% męskiej populacji na świecie korzystało z internetu, dla porównania wśród kobiet to 64%. Ta dysproporcja zauważalna jest w prawie wszystkich regionach świata, w większej mierze występuje w krajach najsłabiej rozwiniętych.

Statystyki z działalności w sieci są imponujące: każdego dnia publikowanych jest 7,5 miliona wpisów na blogach, a 5,04 miliarda ludzi używa mediów społecznościowych. Miejsca te stają się jednocześnie skarbnicą wiedzy o osobach korzystających z nich, jednocześnie będąc ogromnym zasobem wiedzy dla cyberprzestępców. Zwiększone korzystanie z internetu to zagrożenia cybernetyczne i obawy dotyczące bezpieczeństwa. Po drugiej stronie znajdują się miliardy osób, które czerpią korzyści z korzystania z sieci, zaś ich praca i wartości ewoluują wraz z dynamiczną transformacją cyfrową.

Niezaprzeczalnie dostęp do sieci stał się łatwiejszy niż kiedykolwiek, większość ludzi ma go w zasięgu swojej dłoni i praktycznie zawsze przy sobie (smartfony). Internet oferuje użytkownikom wachlarz możliwości i wszechstronny sposób interakcji z zasobami i usługami, niezależnie od tego, czy mowa o pracy, szkole czy spędzaniu wolnego czasu.

Wiele narzędzi, które znacząco uprościły życie populacji cyfrowej poprzez m.in. stosowanie elektronicznych podpisów czy prowadzenie kont bankowych w sieci, firm internetowych, ogólnosiwiatową wymianę, przyczyniło się także do rozwijania środowiska hakerów oraz szkodliwego oprogramowania. Często użytkownicy nie są świadomi, jakie zagrożenia niesie za sobą nierozważne i nieumiejętne korzystanie z nowoczesnych technologii. Poważna w skutkach może okazać się m.in. utrata wrażliwych danych (np. bankowych).

Niestety, podczas gdy cyberprzestrzeń stała się obrazem rzeczywistości, pojawiło się wiele zagrożeń stanowiących wyzwanie dla państwa polskiego. Są to m.in.: cyberprzestępczość, cyberdemonstracje, cyberszpiegostwo, cyberprzemoc, kradzież danych, kradzież tożsamości.

Podsumowując powyższe rozważania, stwierdzić należy, iż pomimo wielu zalet, które wynikają z rozwoju cyberprzestrzeni, można też wyodrębnić szereg zagrożeń, a także związanych z nimi wyzwań, które stanowią interesujący przedmiot naukowej eksploracji.

Ocena aktualnego stanu wiedzy

Nieustanny rozwój techniki i technologii informacyjnych tworzy idealne pole do budowania sieci zależności między użytkownikami, zmniejsza odległości, ułatwia dostęp do wiedzy, kontaktów międzynarodowych, jednocześnie będąc miejscem do powstawania nowych zagrożeń i konfliktów. Cyberprzestrzeń jest hybrydą dającą milionom ludzi

niesamowite możliwości działania, tym samym niosąc ze sobą duże niebezpieczeństwo. Państwa, jak i indywidualni użytkownicy są narażeni na różnego rodzaju ataki, zaś największą trudność sprawia identyfikacja agresorów, ponieważ mają oni po swojej stronie potężne narzędzie, jakim jest anonimowość. Za szczególnie ważne dla cyberbezpieczeństwa uznaje się ataki w kierunku infrastruktury krytycznej państwa. Co istotne, naruszenie jednego składnika tej infrastruktury przez jej powiązania systemowe ma zazwyczaj negatywny wpływ na pozostałe urządzenia. Finalnie skutki takiego ataku mogą być odczuwalne dla całego państwa, w tym jego gospodarki.

Zdaniem autora punktem wspólnym jest przeświadczenie o istocie tych zagrożeń w obszarze bezpieczeństwa narodowego państwa. Ryzyko, jakie niesie za sobą użytkowanie cyberprzestrzeni, będzie ewoluować, gdyż liczba incydentów w sieci ma tendencję wzrostową².

Istotną pozycją w literaturze przedmiotu jest publikacja C. Banasińskiego³, który podaje prawne podstawy cyberbezpieczeństwa oraz specyfikę zagrożeń w cyberprzestrzeni. Wartą uwagi pozycją jest „Cyberbezpieczeństwo dzieci i młodzieży – realny i wirtualny problem polityki bezpieczeństwa” pod red. M. Górki⁴. Autorzy dotyczą problemów facebookowego dzieciństwa, cyberprzemocy, jak również postępu technologicznego będącego źródłem ryzyka. Zetknięcie się z cyberświatem od najmłodszych lat przybliży „Uczeń bezpieczny w cyberprzestrzeni” pod red. D. Szeligiewicz-Urban⁵. Kolejnym przydatnym źródłem informacji dla niniejszej pracy i rozważań stanowi praca pod red. T. Dębowskiego „Cyberbezpieczeństwo wyzwaniem XXI wieku”⁶.

Jednym z najistotniejszych źródeł wiedzy na temat cyberzagrożeń stanowią raporty cyberbezpieczeństwa zawierające statystyki zagrożeń dla instytucji, podmiotów oraz organizacji pokazujących ryzyko występujące w cyberprzestrzeni z podziałem na poszczególne kategorie. Opracowania zostały stworzone przez m.in. właściwe zespoły CSIRT (ABW, NASK)⁷.

² Por. CSIRT GOV (2023). *Raport o stanie bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni RP w 2023 roku*. <https://csirt.gov.pl/cer/publikacje/raporty-o-stanie-bezpi/980,Raport-o-stanie-bezpieczenstwa-cyberprzestrzeni-RP-w-2023-roku.html> [dostęp 14.10.2024].

³ C. Banasiński (red.). (2018). *Cyberbezpieczeństwo. Zarys wykładu*. Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska. Warszawa.

⁴ M. Górka (red.). (2017). *Cyberbezpieczeństwo dzieci i młodzieży – realny i wirtualny problem polityki bezpieczeństwa*. Wydawnictwo Difin. Warszawa.

⁵ D. Szeligiewicz-Urban (red.). (2012). *Uczeń bezpieczny w cyberprzestrzeni*. Wydawnictwo Humanitas. Sosnowiec.

⁶ T. Dębowski (red.). (2018). *Cyberbezpieczeństwo wyzwaniem XXI wieku*. Wydawnictwo ArchaeGraph. Wrocław.

⁷ CSIRT GOV (2023). *Raport o stanie bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni RP w 2023 roku*. <https://csirt.gov.pl/cer/publikacje/raporty-o-stanie-bezpi/980,Raport-o-stanie-bezpieczenstwa-cyberprzestrzeni-RP-w-2023-roku.html> [dostęp 14.10.2024]; PIB NASK (2024). *SECURE 2024*. <https://www.nask.pl/pl/aktualnosci/5377,SECURE-2024-wyznaczamy-horyzont-cyberbezpieczenstwa.html> [dostęp 17.10.2024].

Metodologia badania

Celem niniejszego artykułu jest analiza i ocena współczesnych wyzwań i zagrożeń w obszarze cyberbezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej. Głównym problemem badawczym jest próba odpowiedzi na pytanie: jakie ryzyka i zagrożenia stoją przed państwem polskim w obliczu dynamicznego wykorzystywania cyberprzestrzeni? Hipoteza badawcza postawiona w pracy stanowi, iż cyberzagrożenia są jednym z głównych problemów dla bezpieczeństwa narodowego Polski w przyszłości, dlatego należy jasno formułować efektywne prognozy polegające na wskazywaniu, z jakimi zagrożeniami przyjdzie państwu się zmierzyć. Złożoność rozpatrywanych problemów wymagała zastosowania wielu metod badawczych, takich jak: analiza i porównanie najważniejszych dokumentów wydanych w obszarze cyberzagrożeń.

Metodyka badań przyjęta w artykule to przede wszystkim analiza materiałów prasowych oraz literatury naukowej odnoszącej się do cyberataków i ryzyka związanego z działalnością w internecie. W artykule wykorzystano m.in. materiały opublikowane na stronach internetowych, jak i dostępne raporty służb, w tym Zespołów Reagowania na Incydenty Bezpieczeństwa Komputerowego CSIRT (Computer Security Incident Response Team). Wykorzystano także dane pochodzące z oficjalnych stron krajowych agencji prasowych.

Wyniki badań

Zgodnie z „Raportem o stanie bezpieczeństwa Cyberprzestrzeni RP w 2023 roku” miniony rok przyniósł kolejną falę zagrożeń w cyberprzestrzeni, naznaczonych sytuacją na wschodniej granicy RP. W roku 2023 CSIRT odnotował łącznie 43 785 faktycznych incydentów dotyczących bezpieczeństwa teleinformatycznego⁸.

Polska, jako członek Unii Europejskiej oraz Paktu Północnoatlantyckiego, mierzy się z zagrożeniami ze strony grup cyberprzestępczych, hakywistycznych czy grup typu *state-sponsored*. Co najbardziej niepokojące, szczególnym zainteresowaniem cieszą się czołowe organy państwowe, np. ministerstwa, organy administracji rządowej, służby oraz infrastruktura krytyczna, w szczególności w sektorze energii oraz transportu. Najczęściej wykrywane zagrożenia dotyczą przede wszystkim ataków powodujących zakłócenia dostępności stron internetowych czy usług elektronicznych, próby włamań do systemów teleinformatycznych, infrastruktury sieciowej czy wtargnięć na poczty elektroniczne.

Podsumowując rok 2023, trzeba zauważyć, że Polska jako państwo członkowskie NATO stanowiła jeden z głównych celów ataków grup hakywistycznych. Prowadzą one wzmożone działania wobec krajów uznawanych za sprzeciwiające się polityce Federacji Rosyjskiej, starając się doprowadzić do dezinformacji oraz zakłócania możliwości sprawnego funkcjonowania państwa. Działalność tych organizacji służy celom propagandowym, często jest też szeroko nagłaśniana na prowadzonych przez tego typu zespoły kanałach społecznościowych. Widoczny wzrost poziomu zagrożeń i incydentów

⁸ CSIRT GOV (2023). *Raport o stanie bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni RP w 2023 roku*. <https://csirt.gov.pl/cer/publikacje/raporty-o-stanie-bezpi/980,Raport-o-stanie-bezpieczenstwa-cyberprzestrzeni-RP-w-2023-roku.html> [dostęp 14.10.2024].

cyberprzestrzeni RP, które mogą prowadzić do działań o charakterze terrorystycznym, podyktowany jest przede wszystkim sytuacją w Ukrainie. Efektem tego jest wprowadzenie w 2022 roku pierwotnie stopnia alarmowego ALFA-CRP, a następnie stopnia CHARLIE-CRP (obowiązuje w 2024 roku)⁹.

Mając na względzie predykcję cyberzagrożeń, cyberataki w obszarze bezpieczeństwa RP będą stale przybierać na sile. Należy pamiętać, że trwający konflikt zbrojny w Ukrainie i związana z nim obecna sytuacja geopolityczna, będzie pogłębiać liczbę cyberataków. Podsumowując skalę i rodzaje zagrożeń wykrytych w przeciągu ostatnich dwóch lat, należy przyjąć, iż ich zaawansowany poziom podlega dalszej intensywności w zakresie np. kampanii socjotechnicznych. Większe zagrożenie najprawdopodobniej będzie dotyczyć także ataków na poczty elektroniczne z uwagi na ich powszechne użycie. Zagrożenia te wymagają w rezultacie konieczności realizacji działań prewencyjnych w zakresie stałego monitorowania bezpieczeństwa infrastruktury przez zespoły odpowiedzialne za cyberbezpieczeństwo systemów i sieci teleinformatycznych administracji rządowej oraz operatorów infrastruktury krytycznej.

Warte analizy treści poruszyła debata podczas SECURE 2024, podczas której przedstawiono sztuczną inteligencję jako kolejne narzędzie w kontekście cyberzagrożeń. Cyberbezpieczeństwo technologii wykorzystujących AI wydaje się nowym, jeszcze nie do końca zbadanym obszarem ryzyka dla bezpieczeństwa państwa; przyszłe innowacje bez wątpienia mogą wpłynąć na nowy krajobraz cyberzagrożeń¹⁰.

Jak podaje CERT Polska (Computer Emergency Response Team), historycznie pierwszy w Polsce zespół reagowania na incydenty w internecie, 2023 rok należy uznać za rekordowy, jeśli wziąć pod uwagę skalę i rodzaj incydentów. Obraz, jaki rysuje się ze statystyk, należy uznać za mocno niepokojący. Lawinowy wzrost sytuacji niebezpiecznych w cyberprzestrzeni obrazuje poniższy wykres¹¹.

Należy jednak zauważyć, że wzrastająca liczba zgłoszeń incydentów to także efekt działań promocyjnych i uruchomienia nowego, bezpłatnego numeru 8080 do zgłaszania podejrzanych wiadomości SMS. Dzięki takim działaniom rośnie wśród społeczeństwa świadomość dotycząca cyberzagrożeń, w rezultacie rośnie też liczba zgłoszeń. Najlepszą bronią w walce z cyberoszustwami jest bez wątpienia właśnie wiedza w zakresie cyberprzestępstw¹².

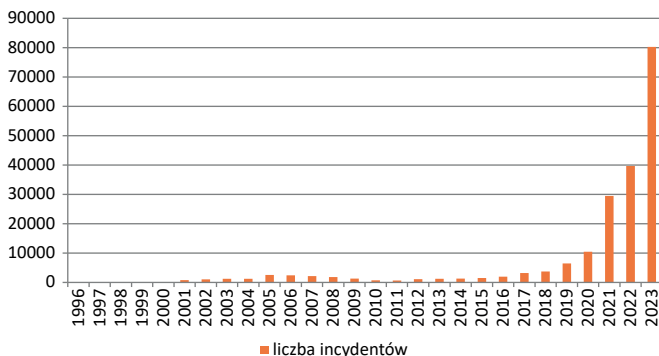
⁹ ALFA-CRP to pierwszy stopień alarmowy, który można wprowadzić w przypadku uzyskania informacji o możliwości wystąpienia zdarzenia o charakterze terrorystycznym, którego rodzaj i zakres jest trudny do przewidzenia. CHARLIE-CRP to trzeci stopień alarmowy – można go wprowadzić w przypadku wystąpienia zdarzenia potwierdzającego prawdopodobny cel ataku o charakterze terrorystycznym. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. *Rodzaje stopni alarmowych*. <https://www.gov.pl/web/mswia/rodzaje-stopni-alarmowych> [dostęp 05.05.2025].

¹⁰ PIB NASK (2024). *SECURE 2024*. <https://www.nask.pl/pl/aktualnosci/5377,SECURE-2024-wyznaczamy-horyzont-cyberbezpieczenstwa.html> [dostęp 17.10.2024].

¹¹ CERT (2023). *Raport o stanie bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni RP w 2023 roku*. <https://csirt.gov.pl/cer/publikacje/raporty-o-stanie-bezpi> [dostęp 17.10.2024].

¹² CERT (2023). *Raport bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni w 2023 roku*. https://cert.pl/uploads/docs/Raport_CP_2023.pdf [dostęp 14.10.2024].

Wykres 1. Historyczne porównanie liczby incydentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Raportu o Stanie bezpieczeństwa Cyberprzestrzeni RP w 2023 roku*, https://cert.pl/uploads/docs/Raport_CP_2023.pdf (dostęp 14.10.2024).

Powinno się wciąż proaktywnie poszukiwać odpowiedzi na pytanie: jak rozwiązywać kolejne nowe wyzwania, które stoją przed instytucjami publicznymi? Na pewno obserwując trendy w cyberprzestrzeni, prowadząc statystyki, skutecznie informować i ostrzegać, by zachować bezpieczeństwo państwa na stabilnym poziomie

Wyzwania dla bezpieczeństwa narodowego RP

Jednym z największych wyzwań dla bezpieczeństwa narodowego RP są ataki na jej infrastrukturę krytyczną. Obecny minister cyfryzacji Krzysztof Gawkowski podaje, że Polska jest regularnie atakowana przez cyberadwersarzy. Potwierdzają to oficjalne statystyki. Najczęściej ataki w infrastrukturę krytyczną kierowane są w tzw. miękkie podbrzusze państwa, czyli administrację rządową i samorządową¹³. Wrogie działania celowane w infrastrukturę krytyczną są niebezpieczne dla naszego państwa, dlatego w pełni muszą skupiać uwagę władz i ekspertów. Wzrost cyberzagrożeń nasila się w szczególnie w momentach ważnych i wrażliwych dla kraju i wspólnoty UE, jak np. podczas wyborów do Parlamentu Europejskiego czy szczytów unijnych. Podmiotom zewnętrznym zależy na zakłócaniu i destabilizacji takich wydarzeń na różne sposoby. Minister cyfryzacji podkreślił, że niejednokrotnie cel cyberataków jest czysto polityczny; chodzi o „doprowadzenie do przesilenia, w którym zyskiwać mają siły skrajne, mogące doprowadzić do rozbijania Unii”, co jest jednym z nadrzędnych celów Kremla. Mają przyczynić się do destabilizacji państw europejskich i całego regionu. Jedną z gwarancji bezpieczeństwa państwa polskiego jest jej stabilność polityczna i obecność w NATO i UE, dlatego zwalczanie takich ataków jest niezwykle ważne.

¹³ CYBERDEFENCE24 (2024). *Kolejne ataki na infrastrukturę krytyczną w Polsce*. <https://CyberDefence24.pl> [dostęp 15.10.2024].

Zapewnienie dostępności, integralności i poufności przetwarzanych danych w systemach teleinformatycznych zwłaszcza w administracji publicznej stanowi jeden z najważniejszych filarów bezpieczeństwa państwa polskiego. W Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2020 wskazano wagę zapewnienia bezpieczeństwa finansowego państwa i jego ochrony przed cyberprzestępczością. Zauważono, że coraz więcej przestępstw gospodarczych popełnianych jest w cyberprzestrzeni za pomocą nowoczesnych technologii. Podkreślono konieczność budowy systemów finansowych i bankowych w oparciu najnowszych technologiach oraz dostosowania przepisów prawa w taki sposób, by cyberhakerzy nie mieli możliwości wykorzystania luk w prawie, by uniknąć odpowiedzialności¹⁴.

Poważnym wyzwaniem dla bezpieczeństwa narodowego Polski w przyszłości z pewnością będzie zapewnienie gwarancji swobody przepływu informacji pomiędzy poszczególnymi organami administracji publicznej i instytucjami, czyli m.in. zapewnienie bezpieczeństwa informacyjnego. Jednym z głównych cyberzagrożeń jest właśnie dezinformacja, burząca sprawną możliwość komunikacji i wymiany kluczowych informacji istotnych dla prowadzenia skutecznej polityki przez państwo.

Obecny konflikt w Ukrainie pokazuje, jak ataki na cybernetyczną infrastrukturę bezpieczeństwa państwa są niebezpieczne i jakie daleko idące konsekwencje mogą nieść za sobą. Całkowicie realnym zdaje się scenariusz zmasowanego cyberataku na systemy teleinformatyczne państwa, na co wskazuje podwyższenie wcześniej wspomnianego stopnia alarmowego w cyberprzestrzeni naszego kraju. W celu sparaliżowania działania polskiego aparatu państwowego Rosja może dokonać ataku na systemy teleinformatyczne, wywołując zamieszanie w całej przestrzeni społecznej, a nawet gospodarczej. Przewiduje się więc, że zagwarantowanie bezpieczeństwa informacyjnego będzie jednym z największych wyzwań dla Polski¹⁵. Dezinformacja jako jedna z metod walki nieregularnej jest szczególnie dużym zagrożeniem połączonym z cyberprzestrzenią – za jej pomocą wróg może realizować swoje cele strategiczne, m.in. poprzez ukazywanie komfortowego dla siebie obrazu wojny (np. ukazując wojnę w Ukrainie jako operację specjalną, a nie agresję ze strony Rosji, rozmywając obraz zbrodni, jaka się tam dokonuje). Należy prowadzić skuteczne działania informacyjne dotyczące zjawiska dezinformacji, a nawet uruchomić specjalne komórki do zwalczania tego typu zjawiska, gdyż bagatelizowanie siły przekłamannej informacji funkcjonującej w przestrzeni internetowej może nieść za sobą szereg znaczących implikacji.

Innym zidentyfikowanym ryzykiem może być wykorzystywanie cyberprzestrzeni w strategii wojny hybrydowej. Biorąc pod uwagę obecną sytuację geopolityczną, trzeba zakładać najbardziej niepojące scenariusze, m.in. cyberwojna w kontekście działań hybrydowych. Popularyzacja terminu wojny hybrydowej nastąpiła wskutek trwającego konfliktu rosyjsko-ukraińskiego, pokazując, że współczesne konflikty zbrojne

¹⁴ P. Swoboda, A. Żebrowski (2020). *Elementy bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*. Wydawnictwo Avalon. Warszawa, s. 89.

¹⁵ A.M. Dynier (2023). *Rosyjskie cyberzagrożenia dla państw NATO*. „Biuletyn PISM”, 172, s. 1–2.

przybierają różne formy i znacznie odbiegają od wojen tzw. wcześniejszej generacji¹⁶. Obserwując współczesne konflikty można zauważyć współwystępowanie różnych elementów walki, "mieszanie" się ich; w efekcie powstaje hybryda ryzyka i różnych ataków, którą trudno przewidzieć i z którą ciężiej walczyć. Tak jest dokładnie z cyberzagrożeniami. Mnogość incydentów i możliwości, jakie daje sieć, sprawia, że cyberataki świetnie wpisują się w element wojny hybrydowej. Działania niemilitarne przeplatają się z militarnymi, wspierając je i dając ostateczną przewagę w konflikcie.

Cyberwojnę można uznać za prowadzenie wojny bez jej formalnego wypowiedzenia, cel stanowić może realizacja interesów politycznych agresora, destabilizacja przeciwnika. Wykorzystanie cyberprzestrzeni w walce hybrydowej może zmaksymalizować efekt synergii z innymi działaniami niekonwencjonalnymi, takimi jak: walka psychologiczna i informacyjna czy izolacja polityczna i ekonomiczna. Współczesne konflikty występują nie tylko na płaszczyźnie terytorialnej, ale i wirtualnej, można nawet zaryzykować stwierdzenie, że przede wszystkim na tej drugiej, gdyż większość systemów obrony czy ataku znajduje się obecnie w szeroko pojmowanej sieci.

Sieć daje możliwość uniezależnienia się od ograniczeń geograficznych, prowadzone operacje mogą mieć charakter aterytorialny i niematerialny, za pomocą cyberprzestrzeni działania wymierzone przeciw jakiemuś państwu prowadzone są z dowolnego miejsca na świecie, niejednokrotnie gwarantując dużą anonimowość, dlatego cyberzagrożenia są tak niebezpieczne i trudne do wykrywania. Dla całego świata, w tym Polski, cyberprzestrzeń obok lądu, powietrza, morza, stała się kolejną przestrzenią do walki.

Polska, rozumiejąc istotę zagrożeń w cyberprzestrzeni, stworzyła szereg rekomendacji, m.in. uznając konieczność określenia ram systemu ochrony cyberprzestrzeni RP, który ma zapewnić ochronę interesu narodowego, akcentując przy tym ponadgraniczny charakter zagrożeń. Tworzone systemy mają dynamicznie dostosowywać się do zmieniających się potrzeb i wyzwań, tak więc muszą być efektywne w praktyce. Ponadto, należy precyzyjnie zdefiniować obowiązki poszczególnych elementów w mechanizmie ochrony cyberprzestrzeni, by obrona była spójna i wzajemnie się uzupełniała. Dla efektywnego przeciwdziałania zagrożeniom należy uwzględniać i maksymalnie wykorzystywać zdobyte doświadczenie, istniejące dokonania i potencjał w dziedzinie cyberbezpieczeństwa, a w odpowiednich sytuacjach również doświadczenia innych krajów. Bezwzględnie powinno dążyć się do zapewnienia i przeznaczenia odpowiednich zasobów (finansowych, technicznych, osobowych) w celu należytej realizacji zadań służących cybernetycznej ochronie państwa¹⁷. Ze względu na obecną sytuację geopolityczną, autor artykułu koncentruje się na analizie wykorzystania cyberprzestrzeni przez Federację Rosyjską w trwającym konflikcie rosyjsko-ukraińskim.

¹⁶ F. Bryjka (2015). *Cyberprzestrzeń w strategii wojny hybrydowej Federacji Rosyjskiej*. W: T. Grabińska, Z. Kuźniar (red.). *Bezpieczeństwo personalne a bezpieczeństwo strukturalne III. Czynniki antropologiczne i społeczne bezpieczeństwa personalnego*. Wydawnictwo WSO WL. Wrocław, s. 115–131.

¹⁷ CERT (2023). *Raport roczny z działalności CERT Polska w 2023 roku*. <https://nask.pl/magazyn/raport-roczny-z-dzialalnosci-cert-polska-w-2023-roku-2> [dostęp 17.10.2024].

Rodzaje cyberzagrożeń

Niezaprzeczalnie współczesne społeczeństwo coraz bardziej staje się zależne od rozwoju technologii cyfrowych. Im większy dostęp, tym szybciej równolegle rozwijają się narzędzia i metody cyberprzestępców. Co niepokojące, cyberprzemoc dotyczy już nie administracji, dużych firm czy instytucji, ale na to zagrożenie narażone mogą być także najmniejsze firmy czy po prostu internauci. Poniżej przedstawione zostaną najczęściej występujące ataki w cyberprzestrzeni.

Phishing to niezmiennie od wielu lat najpopularniejszy typ zgłaszanego incydentu, czyli wyłudzenie danych. Metoda ta wykorzystuje błąd, naiwność lub właśnie brak świadomości użytkownika. Sprawcy posługują się metodą opartą na socjotechnice, czyli takiej która ma skłonić potencjale ofiary do określonego działania, np. przez kliknięcie w dany link i podanie swoich danych wrażliwych. Najpopularniejszymi kampaniami phishingowymi były m.in. te wykorzystujące wizerunek serwisu aukcyjnego Allegro, społecznościowego Facebook czy sprzedażowego OLX.

Oszustwa komputerowe to kolejny popularny typ incydentów. Wśród nich można wyróżnić m.in. fałszywe sklepy internetowe, oszustwa finansowe, podawanie się za różnego rodzaju koncerny paliwowo-energetyczne.

Kolejnym szeroko występującym cyberzagrożeniem jest szkodliwe oprogramowanie, obejmuje ono infekcje całych systemów czy szkodliwe kampanie spamowe. Złośliwe oprogramowanie szyfrujące ważne pliki na komputerze ofiary ma doprowadzić do zgarnięcia pieniędzy m.in. poprzez żądanie okupu w zamian za ich odblokowanie. Jest to bardzo opłacalny atak dla cyberprzestępców, sprowadzający się często do szantażu firm i użytkowników.

Niezwykle uciążliwe i niebezpieczne są ataki DDoS (Distributed Denial of Service) polegające na przeciążaniu zasobów systemowych m.in. serwerów, sieci za pomocą ogromnej liczby zapytań i ruchu z wielu komputerów¹⁸. Konsekwencją tego działania jest zablokowanie dostępu do usług i stron internetowych. Często takie ataki przeprowadzane są na witryny rządowe i wiążą się z utratą własności intelektualnej i koniecznością odzyskiwania danych. Działania związane z przywracaniem danych wrażliwych są bardzo kosztowne.

Prognozuje się, że hakerzy będą sięgać po coraz nowsze techniki ataku lub też rozpoczną modyfikację aktualnie stosowanych metod. Według ENISA (Agencja Unii Europejskiej ds. Cyberbezpieczeństwa) w niedalekiej przyszłości, czyli do 2030 roku, do najbardziej istotnych cyberzagrożeń będą się zaliczać:

- ataki złośliwego oprogramowania łańcuchu dostaw,
- zaawansowane kampanie dezinformacyjne,
- utrata prywatności w cyberprzestrzeni inwigilacja cyfrowa,
- zużytkowanie starszych systemów w ekosystemach cyberfizycznych, błędy ludzkie,
- ataki z wykorzystaniem danych pochodzących z inteligentnych urządzeń,

¹⁸ Cyfrowa Polska (2023). *Raport cyberbezpieczeństwo urzędów końcowych*. https://cyfrowapolska.org/wp-content/uploads/2023/09/Raport_Cyberbezpieczenstwo-urzedzen-koncowych_2023.pdf [dostęp 17.10.2024].

- zagrożenia dla infrastruktury kosmicznej przez brak właściwych zabezpieczeń,
- stworzenie zaawansowanych zagrożeń hybrydowych pomiędzy światem online i offline,
- ataki hakerskie na organizacje, braku umiejętności i kompetencji w ich odpieraniu,
- cyberataki na dostawy transgraniczne skutkujące niedostępnością infrastruktury krytycznej,
- nadużywanie i nieumiejętne wykorzystywanie sztucznej inteligencji i manipulowanie algorytmami AI¹⁹.

Analizując kwestie cyberzagrożeń nie sposób nie dotknąć pojęcia cyberterroryzmu jako świadomego, pozaprawnego i zaplanowanego działania; takie ataki mogą być prowadzone przez konspiracyjnych agentów. Celem cyberterroryzmu jest wywołanie paniki, paraliżu społecznego, strachu, niepokoju przez działania o destruktywnym charakterze, m.in. poprzez blokadę działania systemów z informatyzowanych, które mogą wywoływać katastrofy transportowe, doprowadzając do ofiar śmiertelnych²⁰. Przy pomocy narzędzi teleinformatycznych cyberterrorysty dążą do osiągnięcia konkretnych celów, często politycznych, co łatwiej osiągnąć przez kontrolowane i zastraszone społeczeństwo.

Podsumowując rozważania na temat obecnych i przyszłych cyberzagrożeń, założyć można ich znaczący wzrost w obszarze cyberprzestrzeni, dlatego tak ważnym jest osiągnięcie możliwie wysokiego poziomu cyberbezpieczeństwa poprzez skoordynowane wysiłki państwa.

Implikacje dla bezpieczeństwa państwa polskiego związane z naruszeniem cyberbezpieczeństwa RP

Niepodważalne jest, że rozwój cyberświata to nie tylko ułatwienie codziennego życia, rozwój technologii nie skutkuje jedynie powstawaniem „idealnego” świata bez granic, cyberprzestrzeń to także źródło wielu zagrożeń. Poczucie anonimowości w sieci sprzyja naruszeniom barier między działaniami zgodnymi z prawem a bezprawnymi, granice w świecie wirtualnym zacierają się bardzo łatwo, a przekonanie o bezkarności sprzyja rozwojowi cyberprzestępczości. Prawodawstwo polskie nie posiada jednej definicji tego pojęcia, jednak posiadają one część wspólną określającą cyberprzestępstwo jako przestępstwo spowodowane użyciem internetu i komputera. Podkreślić należy, że cyberprzestępstwa stanowią część cyberkonfliktów, które to dzielą się na aktywizm (czynności wspierające kampanie za pomocą internetu), cyberterroryzm i hakywizm²¹, i mają negatywny wpływ na bezpieczeństwo RP. Wszystkie te aktywności to przemyślane i zaplanowane działanie przy użyciu systemu informacyjnego i sieci

¹⁹ ENISA (2023). *Foresight Cybersecurity Threats for 2030 – raport ENISA – Cyberpolicy NASK*. <https://www.enisa.europa.eu/publications/enisa-foresight-cybersecurity-threats-for-2030> [dostęp 17.10.2024].

²⁰ K. Przestrzelska (2022). *Security in Cyberspace*. <https://sbn.wat.edu.pl/pdf-151907-92591?filename=BEZPIECZENSTWO%20W.pdf> [dostęp 17.10.2024].

²¹ K. Liedel, P. Piasecka (2011). *Wojna cybernetyczna – wyzwanie XXI wieku*. Wydawnictwo Difin. Warszawa, s. 17.

komputerowej mające na celu destabilizację i osłabienie państwa polskiego. Może ono uderzać w pojedynczych użytkowników, administrację rządową czy infrastrukturę krytyczną, powodując poważne szkody materialne i osłabienie wizerunku Polski na arenie międzynarodowej; niebagatelne skutki to pozbawienie życia i zniszczenie infrastruktury gospodarczej. Przemoc stosowana wobec ludzi to kluczowa cecha cybernetycznych aktów, tak jak i wyrządzenie zniszczeń w celu wywołania poczucia strachu, np. przez zablokowanie e-bankowości, wywołanie katastrof transportowych.

Można stwierdzić, że cyberzagrożenie to jedno z głównych niebezpieczeństw dla świata w XXI wieku, gdyż wpływa na wszystkie systemy – społeczny, polityczny i gospodarczy – państwa. To co czyni cyberzagrożenia tak niebezpiecznymi to fakt, że jest to stosunkowo nowe zjawisko, a jednocześnie rozwijające się bardzo szybko jako forma przestępczości transgranicznej. Niezależnie od tego, czy ataki mają motyw polityczny, religijny czy społeczny, mogą przybrać charakter o zagrożeniu globalnym.

Dodatkowo postępująca globalizacja, w której dzielenie się informacją i danymi jest coraz bardziej powszechne, przyczynia się do rozprzestrzeniania się zagrożeń w cyberprzestrzeni²². Współczesne bezpieczeństwo ma charakter zintegrowany, brak stabilizacji w jednym państwie automatycznie ma swoje reperkusje w pozostałych. Obecna niestabilna sytuacja, np. polityczna, w naszym regionie wpływa bardzo negatywnie na środowisko bezpieczeństwa w państwie.

Cybernetyczne złośliwe ataki przenoszą spory międzynarodowe na inną płaszczyznę, a szkody cyberprzestępczości sięgają wielorakich gałęzi, na których oparte jest prawidłowe funkcjonowanie państwa. Cyberataki destrukcyjnie wpływają na kontakty między państwami, dlatego znaczenie bezpieczeństwa informacyjnego jest priorytetem dla utrzymania prawidłowego poziomu bezpieczeństwa narodowego.

Jednym z głównych elementów bezpieczeństwa narodowego jest ochrona infrastruktury krytycznej, gdyż jest ona niezbędna do prawidłowego funkcjonowania państwa i jego rozwoju gospodarczego. Popyt na wodę, energię, surowce energetyczne, paliwa, łączność, ochrona zdrowia to obszary, które są szczególnie narażone na cyberataki, ale przeniesienie ich w sferę cyberprzestrzeni było nieuniknione i już się dokonało. W przypadku uszkodzenia sieci któregoś z elementów tej infrastruktury może nastąpić efekt domina, prowadząc do załamania bezpieczeństwa państwa.

Walka z zagrożeniami cybernetycznymi będzie coraz bardziej wymagająca. Cyberterroryzm, cyberprzestępczość to problemy, które będą dynamicznie rosnąć; cyberataki zmusiły państwa do budowy nowego rodzaju działań związanych z cyberbezpieczeństwem. Cel ten spełnia m.in. Strategia Cyberbezpieczeństwa RP na lata 2019–2024, która określa strategiczne cele, środki polityczne i regulacje mające na celu uodpornienie systemu informacyjnego czy operatorów infrastruktury krytycznej na cyberzagrożenia, by zwiększyć poziom bezpieczeństwa narodowego w sektorze publicznym, militarnym i prywatnym²³. Jednym z ważnych celów szczegółowych strategii jest budowanie silnej

²² ABW (2023). *Konkurs Szeffa ABW*. https://www.abw.gov.pl/ftp/foto/Wydawnictwo/PBW/pbw27/19_przeglad_prac_konkursowych_-_S_Woszek [dostęp 18.10.2024].

²³ Ministerstwo Cyfryzacji (2019). *Strategia Cyberbezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej na lata 2019–2024*. <https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/strategia-cyberbezpieczenstwa-rzeczypospolitej-polskiej-na-lata-2019-2024> [dostęp 18.10.2024].

pozycji RP w obszarze cyberbezpieczeństwa jako kompetentnego i silnego partnera w walce z cyberatakami.

Jednym z narzędzi podnoszenia odporności państwa na cyberzagrożenia jest tworzenie aktów o cyberbezpieczeństwie, które wprowadzają certyfikacje produktów i usług w sieci komputerowej (m.in. powołanie Krajowego Organu ds. Certyfikacji Cyberbezpieczeństwa – KOCC)²⁴. Należy dążyć do osiągnięcia pełnego spektrum działań przeciw cyberzagrożeniom przy zachowaniu „suwerenności cyfrowej”. Muszą współistnieć z partycypowaniem w nich obywatele, którzy są świadomi i edukowani w kierunku bezpiecznego korzystania z cyboprzestrzeni. W tym celu na początku sierpnia 2024 roku powstała nowa usługa w aplikacji mObywatel o nazwie „Bezpiecznie w sieci”²⁵. Dzięki niej każdy użytkownik będzie mógł jeszcze szybciej zgłosić oszustwo w internecie, w prosty sposób nielegalne treści będą odnalezione i unieszkodliwione. Zgłoszeniami zajmować się będzie specjalny zespół reagowania.

Dyskusja i wnioski

Obecna rzeczywistość połączona jest z powszechnym korzystaniem z internetu. Przyszłość opierać się będzie w głównej mierze na zasobach cyfrowych.

Trudno jest wyobrazić sobie funkcjonowanie bez serwisów, portali, usług komunikacyjnych, stron internetowych czy instytucji działających *online* i e-bankowości. Drastyczny wzrost technologii sprawił, że cyberprzestrzeń jest wręcz niemożliwa do odpowiedniego zabezpieczenia. Specjaliści ds. hakingu z łatwością są w stanie odnadywać luki w systemach, czego skutkiem jest pozaprawne przechwytywanie danych. Poczucie bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni jest niezwykle trudnym zadaniem, m.in. dlatego że sprawcy są niemal niemożliwi do zidentyfikowania. Ich poczucie bezkarności sprawia, że coraz więcej osób śmieiej działa na granicy prawa lub łamie to prawo w cyberprzestrzeni.

Zapewnienie właściwego poziomu wiedzy użytkowników oraz administratorów, właściwe zabezpieczenie zasobów i utrzymywanie kopii zapasowych własnych danych to niezbędne działania, które pozwalają na ograniczenie skutków ataków bądź ich wyeliminowanie.

Rozwijające się środowisko cyberprzestrzeni stanowi idealne dla hakerów i przestępców miejsce. Cyberprzestrzeń jest również źródłem wielu zagrożeń dla bezpieczeństwa zewnętrznego i wewnętrznego państwa. Biorąc pod uwagę skalę problemu związaną z cyberatakami, przeciwdziałanie takim zagrożeniom jest priorytetem. Celem zwiększenia bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni Polska powinna zwiększyć nacisk na podstawowe zasady bezpiecznego korzystania z sieci i stale uświadamiać społeczeństwo w kwestii zagrożeń występujących w sieci. Szkolenie większej liczby specjalistów

²⁴ PIB NASK (2019). *Strategia Cyberbezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej na lata 2019–2024*. <https://cyberpolicy.nask.pl/strategia-cyberbezpieczenstwa-rzeczypospolitej-polskiej-na-lata-2019-2024/> [dostęp 18.10.2024].

²⁵ Ministerstwo Cyfryzacji (2024). *Bezpiecznie w sieci – nowa usługa do walki z cyberzagrożeniami dostępna w mObywatelu*. <https://www.gov.pl/web/baza-wiedzy/bezpiecznie-w-sieci--nowa-usluga-do-walki-z-cyberzagrozeniami-dostepna-w-mobywatelu> [dostęp 18.10.2024].

zajmujących się bezpieczeństwem teleinformatycznym jest priorytetem, ponieważ to oni będą w stanie rozpoznawać nowe rodzaje zagrożeń i z nimi walczyć. Warto również zadbać o ochronę kluczowych systemów teleinformatycznych oraz przeprowadzać ćwiczenia sprawdzające trwałość i odporność infrastruktury na ataki cybernetyczne. Z uwagi na globalny charakter sieci niezbędne jest stworzenie dokumentu regulującego aspekty prawne cyberbezpieczeństwa na całym świecie w myśl zasady *need to share*, nie zaś *need to know*, który ujednoliciłby sposoby zapobiegania, reagowania i wiele innych kwestii związanych z zagrożeniami w cyberprzestrzeni w taki sposób, aby wszystkie kraje respektujące regulacje były w stanie współpracować i prowadzić aktywną politykę przeciwko tego typu zagrożeniom w przyszłości. Działania, które mają na celu zapewnienie bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni, muszą być redefiniowane i aktualizowane, tak by państwo zawsze było w stanie zapobiec zagrożeniom bądź – w razie ich wystąpienia – przeciwdziałać im.

Zasadnym jest przeanalizowanie strategii cyberbezpieczeństwa oraz skuteczne praktyki w obszarze zwalczania zagrożeń. Stąd również ważna jest edukacja użytkowników, która – sądząc po danych CERT NASK dotyczących zgłoszeń incydentów – przynosi już pozytywne skutki (wzrost zgłoszeń o 178%), choć jeszcze nadal stanowi znaczne wyzwanie. Zwłaszcza że zawsze to człowiek stanowi najsłabsze ogniwo w procesie cyberochrony. Potrzebne są zatem działania edukujące²⁶, w tym treści kształcenia np. przedmiotu edukacja dla bezpieczeństwa²⁷.

Ochrona cyberprzestrzeni i infrastruktury krytycznej musi być priorytetem administracji państwowej i wpływać na zacieśnienie współpracy z branżą technologiczną. Warto mieć na uwadze istotę wspólnych wysiłków w ramach zapobiegania, reagowania, ale także odbudowy po atakach cybernetycznych. Szczególną rolę przypisać można organizacjom międzynarodowym, jak np. NATO czy UE, dla których cyberprzestrzeń jest priorytetem i stanowi kolejną domenę operacyjną w prowadzeniu walki o wpływy na arenie międzynarodowej.

Bibliografia

- ABW (2023). *Konkurs Szefa ABW*. https://www.abw.gov.pl/ftp/foto/Wydawnictwo/PBW/pbw27/19_przegląd_prac_konkursowych_-_S_Woszek [dostęp 18.10.2024].
- Banasiński C. (red.). (2018). *Cyberbezpieczeństwo. Zarys wykładu*. Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska. Warszawa.
- Bryjka F. (2015). Cyberprzestrzeń w strategii wojny hybrydowej Federacji Rosyjskiej. W: T. Grabińska, Z. Kuźniar (red.). *Bezpieczeństwo personalne a bezpieczeństwo strukturalne III. Czynniki antropologiczne i społeczne bezpieczeństwa personalnego*. Wydawnictwo WSO WL. Wrocław.

²⁶ I. Urych, A. Orzyłowska (2020). *Wiedza o bezpieczeństwie w praktyce pedagogicznej*. Wydawnictwo Akademii Sztuki Wojennej. Warszawa, s. 148–154.

²⁷ I. Urych (2019). *On Security Education in Poland. The Essence and Content of the Subject of Education*. "Scientific and Technical Journal Safety and Defense", 5(2), s. 22–27. <https://doi.org/10.37105/sd.52> [dostęp 01.10.2024].

- CERT (2023). *Raport bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni w 2023 roku*. https://cert.pl/uploads/docs/Raport_CP_2023.pdf [dostęp 14.10.2024].
- CERT (2023). *Raport o stanie bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni RP w 2023 roku*. <https://csirt.gov.pl/cer/publikacje/raporty-o-stanie-bezpi> [dostęp 17.10.2024].
- CERT (2023). *Raport roczny z działalności CERT Polska w 2023 roku*. <https://nask.pl/magazyn/raport-roczny-z-dzialalnosci-cert-polska-w-2023-roku-2> [dostęp 17.10.2024].
- CSIRT GOV (2023). *Raport o stanie bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni RP w 2023 roku*. <https://csirt.gov.pl/cer/publikacje/raporty-o-stanie-bezpi/980,Raport-o-stanie-bezpieczenstwa-cyberprzestrzeni-RP-w-2023-roku.html> [dostęp 14.10.2024].
- CYBERDEFENCE24 (2024). *Kolejne ataki na infrastrukturę krytyczną w Polsce*. <https://CyberDefence24.pl> [dostęp 15.10.2024].
- Cyfrowa Polska (2023). *Raport cyberbezpieczeństwo urządzeń końcowych*. https://cyfrowa-polska.org/wp-content/uploads/2023/09/Raport_Cyberbezpieczenstwo-urzadzen-koncowych_2023.pdf [dostęp 17.10.2024].
- Dębowski T. (red.). (2018). *Cyberbezpieczeństwo wyzwaniem XXI wieku*. Wydawnictwo ArchaeGraph. Wrocław.
- Duda D. (2023). Cyberzagrożenia wyzwaniem dla państwa i społeczeństwa. W: R. Szynowski (red.). *Wybrane problemy badań bezpieczeństwa z perspektywy młodych naukowców*. Wydawnictwo Naukowe Akademii WSB. Dąbrowa Górnicza.
- Dyner A.M. (2023). *Rosyjskie cyberzagrożenia dla państw NATO*. „Biuletyn PISM”, 172, 1–2.
- ENISA (2023). *Foresight Cybersecurity Threats for 2030 – raport ENISA – Cyberpolicy NASK*. <https://www.enisa.europa.eu/publications/enisa-foresight-cybersecurity-threats-for-2030> [dostęp 17.10.2024].
- Górka M. (red.). (2017). *Cyberbezpieczeństwo dzieci i młodzieży. Realny i wirtualny problem polityki bezpieczeństwa*. Wydawnictwo Difin. Warszawa.
- Liedel K., Piasecka P. (2011). *Wojna cybernetyczna – wyzwanie XXI wieku*. Wydawnictwo Difin. Warszawa.
- Ministerstwo Cyfryzacji (2019). *Strategia Cyberbezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej na lata 2019–2024*. <https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/strategia-cyberbezpieczenstwa-rzeczypospolitej-polskiej-na-lata-2019-2024> [dostęp 18.10.2024].
- Ministerstwo Cyfryzacji (2024). *Bezpiecznie w sieci – nowa usługa do walki z cyberzagrożeniami dostępna w mObywatelu*. <https://www.gov.pl/web/baza-wiedzy/bezpiecznie-w-sieci--nowa-usluga-do-walki-z-cyberzagrozeniami-dostepna-w-mobywatelu> [dostęp 18.10.2024].
- Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. *Rodzaje stopni alarmowych*, <https://www.gov.pl/web/mswia/rodzaje-stopni-alarmowych> [dostęp 05.05.2025].
- PIB NASK (2019). *Strategia Cyberbezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej na lata 2019–2024*. <https://cyberpolicy.nask.pl/strategia-cyberbezpieczenstwa-rzeczypospolitej-polskiej-na-lata-2019-2024/> [dostęp 18.10.2024].
- PIB NASK (2024). *SECURE 2024*. <https://www.nask.pl/pl/aktualnosci/5377,SECURE-2024--wyznaczamy-horyzont-cyberbezpieczenstwa.html> [dostęp 17.10.2024].
- Przestrzelska K. (2022). *Security in Cyberspace*. <https://sbn.wat.edu.pl/pdf-151907-92591?filename=BEZPIECZENSTWO%20W.pdf> [dostęp 17.10.2024].
- Swoboda P., Żebrowski A. (2020). *Elementy bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*. Wydawnictwo Avalon. Warszawa.
- Szeligiewicz-Urban D. (red.). (2012). *Uczeń bezpieczny w cyberprzestrzeni*. Wydawnictwo Humanitas. Sosnowiec.

- Urych I. (2019). *On Security Education in Poland. The Essence and Content of the Subject of Education*. "Scientific and Technical Journal Safety and Defense", 5(2). <https://doi.org/10.37105/sd.52>.
- Urych I., Orzyłowska A. (2020). *Wiedza o bezpieczeństwie w praktyce pedagogicznej*. Wydawnictwo Akademii Sztuki Wojennej. Warszawa.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(2) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.2.14

Kinga Rudzka

Akademia WSB w Dąbrowie Górniczej

ORCID 0009-0008-9963-7947

Edukacja w zakresie udzielania pierwszej pomocy jako element edukacji obronnej

First Aid Education as Part of Defence Education

Abstrakt

Udzielanie pierwszej pomocy to nie tylko obowiązek wynikający z przepisów prawa, ale także norm etyczno-moralnych. Jest to umiejętność, którą powinien posiadać każdy człowiek, aby zapewnić bezpieczeństwo zarówno sobie i swoim najbliższym, jak i innym ludziom. Od najmłodszych lat podstawowe zasady dotyczące pierwszej pomocy są nam przekazywane, abyśmy mogli wykorzystać zdobytą wiedzę i umiejętności w momencie wystąpienia sytuacji niebezpiecznej. Edukacja w zakresie udzielania pierwszej pomocy stanowi element szerszego pojęcia, jakim jest edukacja obronna. W artykule omówiono podstawowe regulacje dotyczące pierwszej pomocy oraz różne formy edukacji w tym obszarze, a także podjęto próbę umiejscowienia jej w zakresie udzielania pierwszej pomocy w ramach edukacji obronnej. Podstawowe zagadnienia dotyczące pierwszej pomocy mogą okazać się kluczowe zarówno w czasie pokoju, kryzysu i wojny. Jednak są to umiejętności, które nieustannie należy doskonalić i utrzymywać.

Słowa kluczowe: pierwsza pomoc, kształcenie, formy edukacji, edukacja obronna

Abstract

Administering first aid is not only a legal obligation but also an ethical and moral responsibility. It is a skill that every human should possess in order to ensure the safety of themselves, their loved ones, and other people. From an early age, individuals are taught the basic principles of first aid so that the knowledge and skills acquired can be effectively applied in the event of a hazardous situation. First aid education is an element of the broader concept of defence education. This article discusses the fundamental first aid regulations and various forms of instruction in this area, and examines how first aid education fits within the framework of defence education. Basic

first aid issues are crucial not only in peacetime but also during crises and wartime. However, these are skills that need to be constantly improved and consolidated through various forms of education.

Keywords: first aid, education, forms of education, defence education

Udzielanie pierwszej pomocy to nie tylko obowiązek wynikający z przepisów prawa, ale także norm etyczno-moralnych. Jest to umiejętność, którą powinien posiadać każdy człowiek, aby zapewnić bezpieczeństwo zarówno sobie i swoim najbliższym, jak i innym ludziom. Od najmłodszych lat podstawowe zasady dotyczące pierwszej pomocy są nam przekazywane, abyśmy mogli wykorzystać zdobytą wiedzę i umiejętności w momencie wystąpienia sytuacji niebezpiecznej. Edukacja w zakresie udzielania pierwszej pomocy stanowi element szerszego pojęcia, jakim jest edukacja obronna.

Regulacje prawne dotyczące pierwszej pomocy

Zgłębiając temat edukacji pierwszej pomocy, należy zacząć od przedstawienie definicji tego pojęcia. Podstawowym aktem prawnym w Polsce, który przedstawia omawiane zagadnienie oraz inne pojęcia związane z system ratownictwa, jest Ustawa z dnia 8 września 2006 roku o Państwowym Ratownictwie Medycznym. Zgodnie z przedstawionym dokumentem, za pierwszą pomoc uznaje się „zespół czynności podejmowanych w celu ratowania osoby w stanie nagłego zagrożenia zdrowotnego wykonywanych przez osobę znajdującą się w miejscu zdarzenia, w tym również z wykorzystaniem wyrobów medycznych, wyposażenia wyrobów medycznych, systemów i zestawów zabiegowych, w rozumieniu przepisów rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/745 z dnia 5 kwietnia 2017 r. w sprawie wyrobów medycznych, zmiany dyrektywy 2001/83/WE, rozporządzenia (WE) nr 178/2002 i rozporządzenia (WE) nr 1223/2009 oraz uchylenia dyrektyw Rady 90/385/EWG i 93/42/EWG (Dz. Urz. UE L 117 z 05.05.2017, str. 1, z późn. zm.), oraz produktów leczniczych wydawanych bez przepisu lekarza dopuszczonych do obrotu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej”. Ustawa definiuje cały system ratownictwa medycznego w Polsce oraz instytucje i podmioty związane z tym obszarem. Według przytoczonej definicji pierwszej pomocy może udzielić każdy, kto znalazł się na miejscu zdarzenia, nie posiadając jednocześnie specjalnych kwalifikacji. Dlatego istotna jest edukacja w tym zakresie niezależnie od wieku. Jak już wcześniej wspomniano, obowiązek udzielenia pierwszej pomocy uregulowany jest przepisami prawa. Zapis ten umieszczony jest w omawianej ustawie w art. 4 – wskazano tam obligatoryjne powiadomienie odpowiednich służb o nagłym zagrożeniu życia lub zdrowia. Obowiązuje wszystkie osoby, jeśli tylko nie stanowi to narażania własnego bezpieczeństwa. W kolejnym artykule tej ustawy zawarto także ochronę, jaka przysługuje osobie, która zdecydowała się udzielić pierwszej pomocy. Jest to taka sama ochrona prawna, jaką mają funkcjonariusze publiczni, wykonujący swoje czynności służbowe. Jak przedstawiono, ustawa o Państwowym Ratownictwie Medycznym stanowi podstawę zagadnień o całym systemie, możliwościach prawnych, a także zawiera kilkanaście definicji podstawowych pojęć z tego zagadnienia. Widnieje w niej również zapis o edukacji w zakresie pierwszej pomocy, który odsyła do Ustawy Prawo oświatowe. Obowiązek

udzielenia pierwszej pomocy i ochrona prawna jest uwzględniona we wspomnianej wcześniej ustawie. Jednak to nie jest jedyny akt obowiązujący w polskim prawie, który zajmuje się tematyką pierwszej pomocy. Jeśli istnieje pojęcie „obowiązku udzielenia pierwszej pomocy”, musiały zostać uwzględnione konsekwencje do niezastosowania się do tego „nakazu”. W Kodeksie Karnym występuje pojęcie „nieudzielenia pierwszej pomocy”. Zgodnie z art. 162 odpowiedzialności karnej podlega każda osoba, która nie udzieli pomocy człowiekowi, któremu zagraża niebezpieczeństwo utraty życia lub ciężkiego uszczerbku na zdrowiu. Jednak udzielenie tej pomocy nie może kolidować z narażaniem siebie lub innej osoby na niebezpieczeństwo, utratą życia lub ciężkiego uszczerbku na zdrowiu. Prawo przewiduje do 3 lat pozbawienia wolności dla osoby, która nie podjęła działań w celu udzielenia pierwszej pomocy¹. Z przepisów wynika, że prawo nie tylko jej nakazuje, ale także zapewnia ochronę osobie, która zdecydowała się podjąć działania w celu ratowania życia i zdrowia drugiego człowieka.

Jak wynika z przytoczonych definicji, pierwszej pomocy jest w stanie udzielić każdy człowiek, czasem może ograniczyć się to tylko do prawidłowego poinformowania odpowiednich służb, jeśli występują przeszkody do bezpiecznego podjęcia działań. Jednak, jeśli nie występuje dodatkowe zagrożenie, ważne będą umiejętności skutecznego udzielenia pierwszej pomocy. Dlatego też edukacja w tym zakresie stała się celem tego artykułu w kontekście szerszego pojęcia, jakim jest edukacja obronna.

Istotę edukacji udzielania pierwszej pomocy zauważyło również Ministerstwo Edukacji Narodowej. Zmiany legislacyjne, jakie wprowadzono od września 2024, dotyczyły również tego zagadnienia. Podstawowe regulacje prawne w tym zakresie zostały zawarte w Rozporządzeniu Ministra Edukacji z 20 maja 2024 roku w sprawie ramowych planów nauczania dla publicznych szkół i Rozporządzenia Ministra Edukacji z dnia 28 czerwca 2024 zmieniające Rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej. Są to ważne elementy w polskim ustawodawstwie, które zwracają uwagę na potrzebę kształcenia uczniów w zakresie pierwszej pomocy².

Definicje edukacji obronnej

Chcąc umiejscowić edukację w zakresie udzielania pierwszej pomocy w szerszym pojęciu, jakim jest edukacja obronna, należy przybliżyć definicję tego zagadnienia. Za edukację obronną przyjmuje się wszystkie działania i aktywności zarówno oświatowe, jak i wychowawcze, które wpływają na świadomość i zasób wiedzy społeczeństwa w zakresie szeroko rozumianego bezpieczeństwa i obronności. Są one podejmowane nie tylko w ramach edukacji rozumianej jako nauka w szkole, ale także poza szkołą

¹ Ustawa Kodeks karny wykonawczy z dnia 6 czerwca 1997 r., Dz.U. 2024. 706

² Rozporządzenie Ministra Edukacji z dnia 20 maja 2024 w sprawie ramowych planów nauczania dla publicznych szkół, poz. 781.

(w rodzinie, instytucjach, poprzez środki masowego przekazu, grupy społeczne). Przekazywane informacje wpływają na postrzeganie tematyki bezpieczeństwa przez społeczeństwo i generują właściwe zachowania i postawy³.

Jedynie przez podejmowanie wspólnych działań zarówno przed podmioty oświatowe, jak i inne organizacje, grupy czy struktury będzie można osiągnąć zadawalający poziom wyszkolenia w tym zakresie. Aby system edukacji obronnej przynosił oczekiwane rezultaty, konieczna jest współpraca i kompleksowe podejmowanie aktywności. Jedynie takie podejście pozwoli wykazać istotę bezpieczeństwa, a sama edukacja obronna będzie stanowiła istotny element życia społecznego. Działania podejmowane w ramach tej edukacji powinny być jasno określone, aby trafiły do jak najszerszej grupy odbiorców⁴.

Na system nauczania edukacji obronnej wpływ ma wiele czynników, które nie zawsze mają ze sobą wspólne cele, dlatego ważne jest takie skonstruowanie programu, aby był on jak najbardziej uniwersalny. Na kształtowanie edukacji obronnej mają wpływ między innymi historia i tradycja, w których jest ona zakorzeniona. Jednak nie są to jedyne elementy, należy uwzględnić również wpływ polityki, ale także społeczeństwa. Dlatego tak ważne jest integralne podejście do tego zagadnienia i stworzenie kompleksowej edukacji obronnej⁵.

Edukacja obronna w systemie oświaty pojmowana jest jako całość działań i procesów stworzonych do zmian świadomości i zasobu wiedzy w zakresie obronności zarówno dzieci i młodzieży, jak i dorosłych. Ma za zadanie uświadomienie społeczeństwu kluczowych zagadnień w obrębie szeroko rozumianego bezpieczeństwa i obronności. Wpływając na świadomość, przekazuje zasób wiedzy, który można wykorzystać w praktyce⁶.

Za jedno z podstawowych zadań edukacji obronnej uznaje się przygotowanie społeczeństwa do odpowiedniego zachowania się w razie wystąpienia wojny czy konfliktu zbrojnego, ale także umiejętności, które przygotowują na zagrożenia paramilitarne. Ważne jest zdobycie kompetencji, które pomogą ludności w momencie wystąpienia sytuacji kryzysowej lub katastrofy. Do podstawowych celów można zaliczyć: zachowanie ciągłości władzy i niezakłóconego funkcjonowania państwa, wspieranie sił zbrojnych przez ludność cywilną oraz zapobieganie różnego rodzaju sytuacjom niebezpiecznym. W ramach edukacji obronnej należy wymienić także ratownictwo. Stanowi to ważny element na potrzeby tego artykułu⁷. Zagadnienia z nim związane nie bez przyczyny wpisane są w definicję edukacji obronnej, ponieważ jest to istotny aspekt zarówno w momencie zagrożeń militarnych, jak i niemilitarnych. Nieważne, jakie zagrożenie wystąpi, podstawy udzielenia pierwszej pomocy mogą okazać się niezbędne dla życia i zdrowia ludzi.

³ M. Kucharski (2002). *Edukacja obronna*. Warszawa, s. 89.

⁴ J.S. Kardas (1999). *Edukacja obronna w Polsce*. Biblioteka Edukacji Obronnej. Warszawa, s. 7.

⁵ S. Zalewski (2001). *Polityka bezpieczeństwa państwa a edukacja obronna*. Ministerstwo Obrony Narodowej. Warszawa, s. 43.

⁶ J.S. Kardas (1999). *Op. cit.*, s. 7.

⁷ M. Kucharski (2001). *Edukacja obronna*. Fundacja Innowacja. Warszawa, s. 7.

Edukacja obronna w Polsce ewaluowała na przestrzeni lat, na początku była ściśle powiązana z przygotowaniem społeczeństwa na zagrożenia militarne i łączyła się z obronnością i wojskowością. Jednak w czasie głębokich przemian i zmieniającego się charakteru zagrożeń zauważono potrzebę rozszerzenia tego pojęcia o inne elementy. W XXI wieku występuje coraz więcej zagrożeń, które nie są już wyłącznie powiązane z konfliktami zbrojnymi czy wojnami. Występują zagrożenia związane ze zmianami klimatycznymi, klęskami żywiołowymi czy katastrofami. Dlatego też w ramach edukacji obronnej oprócz przekazywania ogólnej wiedzy na temat obronności i bezpieczeństwa, rozpoczęto omawianie zagadnień związanych z edukacją prozdrowotną, a co za tym idzie – z nauką pierwszej pomocy przedmedycznej oraz całym systemem ratownictwa. Zwrócono uwagę również na profilaktykę przeciwpożarową oraz zagrożenia związane z przestępczością. Ważnymi elementami, które przeorganizowały system edukacji obronnej, było zwrócenie uwagi na ekologię i prawo humanitarne, ale także ochronę dóbr kultury i dziedzictwa narodowego⁸.

Definiowanie pojęcia pierwszej pomocy

Definicję pierwszej pomocy zgodnie z Ustawą o Państwowym Ratownictwie Medycznym przedstawiono na początku tego artykułu. Jednak celem uzupełnienia tej definicji należy dodać kilka uwag. Najważniejszym elementem pierwszej pomocy jest już samo zauważenie, że dana osoba potrzebuje pomocy i próba podjęcia działania. Obecnie społeczeństwo prowadzi bardzo dynamiczny tryb życia i panuje pewnego rodzaju „znieczulica”. A podstawą pierwszej pomocy jest zachowanie, które pomoże osobie poszkodowanej. W zależności od panujących warunków może być to powiadomienie służb ratunkowych, ale także utrzymanie podstawowych czynności życiowych. Ważnym aspektem jest również wsparcie psychiczne poszkodowanego i zapewnienie mu spokoju i, w miarę możliwości, komfortu aż do przyjazdu wykwalifikowanych służb ratunkowych. Każdy z nas posiada podstawową wiedzę na temat udzielenia pierwszej pomocy, ważna jest próba podjęcia działania, ponieważ każda minuta i każde działanie ratunkowe może decydować o życiu i zdrowiu poszkodowanego⁹.

Każdy kto udziela pierwszej pomocy, powinien posiadać odpowiedni zasób wiedzy i umiejętności w celu właściwego postępowania. Jednak należy pamiętać, że każdy człowiek ma obowiązek udzielenia pierwszej pomocy w momencie zauważenia niebezpiecznej sytuacji. Należy podjąć próbę w miarę swoich możliwości i kompetencji, ale także dostosować pomoc do panującej sytuacji. Każde działanie może okazać się kluczowe dla poszkodowanego. Za podstawę pierwszej pomocy uznaje się ocenę, zachowanie lub przywrócenie podstawowych czynności życiowych. Dodatkowo zmniejszając w miarę możliwości dolegliwości bólowe i zapewniając komfort psychiczny u osoby, wobec której stosowana jest pierwsza pomoc. Właściwe poinformowanie

⁸ A. Pieczywok (2012). *Edukacja i bezpieczeństwo wobec zagrożeń społecznych i cywilizacyjnych*. „Studia Bezpieczeństwa Narodowego”, nr 3, s. 171.

⁹ J. Węgielnik, A. Basińska (2008). *Resuscytacja krążeniowo-oddechowa u dorosłych postępowanie w zadławieniu*. „Forum Medycyny Rodzinnej”, nr 2(3), s. 188.

odpowiednich służby ratunkowych, wstępna pomoc i opieka nad osobą poszkodowaną stanowi podstawę pierwszej pomocy. Osoba, która podjęła się takich działań, powinna zdawać sobie sprawę z zasobu swojej wiedzy i wykonywać tylko te czynności, które są niezbędne i będą wykonane w sposób poprawny¹⁰.

Formy edukacji w zakresie udzielania pierwszej pomocy

Edukacja w zakresie udzielania pierwszej pomocy nie wiąże się tylko z nauką dzieci i młodzieży podczas zajęć w szkole. Podstawowe zasady i umiejętności powinny być doskonalone i ćwiczone na każdym etapie życia. Podmioty oświatowe stanowią podstawę nauczania i to głównie one wprowadzają pierwsze elementy związane z omawianym zagadnieniem. Jednak na tym etapie ta nauka nie powinna się kończyć.

Oprócz edukacji formalnej istnieje także nieformalna, która towarzyszy każdemu człowiekowi niezależnie od miejsca i czasu. Również edukacja w zakresie udzielania pierwszej pomocy powinna przyjmować nieformalne struktury takie jak: nauka w rodzinie, innych instytucjach i organizacjach czy poprzez formy samodoskonalenia (kursy, szkolenia, warsztaty)¹¹. Umiejętności udzielania pierwszej pomocy są tak istotne, że nie powinno się ograniczać ich nauki tylko do zajęć dydaktycznych w szkołach. Dzieci i młodzież łatwo przyswajają nową wiedzę i mają okazję częściej ćwiczyć umiejętności praktyczne. Natomiast dorośli nie mają tak wielu okazji do odświeżania wiedzy z zakresu omawianej tematyki. Dlatego też kluczowym dla ich rozwoju, zdobywania wiedzy i umiejętności praktycznych jest edukacja nieformalna – poprzez samodoskonalenie.

Podstawową formą edukacji rozumianej w znaczeniu ogólnym, jak i w zakresie udzielania pierwszej pomocy, są placówki oświatowe. Potrzebę kształcenia podstawowych umiejętności udzielenia pierwszej pomocy od najmłodszych lat zauważyło również Ministerstwo Edukacji Narodowej, wprowadzając zmiany legislacyjne w ramach planach nauczania od września 2024 roku. W podstawie programowej na każdym etapie kształcenia, oprócz poruszania problemów społecznych, finansowych czy związanych ze zmianami klimatycznymi, jest uwzględniona nauka pierwszej pomocy¹².

Szczegóły dotyczące uwzględnienia nauki pierwszej pomocy w ramach planach nauczania zostały szczegółowo omówione w Odpowiedzi na interpelację nr 3698 w sprawie nauki pierwszej pomocy na wszystkich etapach edukacji w szkołach. Zgodnie z nią zajęcia w tym obszarze na etapie edukacji wczesnoszkolnej (w klasach I-III szkoły podstawowej) będą prowadzone w ramach zajęć z wychowawcą, podczas edukacji przyrodniczej. Umiejętność udzielania pierwszej pomocy została wpisana do obowiązku wymagań „Osiągnięcia w zakresie funkcji życiowych człowieka, ochrony zdrowia, bezpieczeństwa i odpoczynku”. Natomiast na dalszym etapie kształcenia zagadnienia z tego obszaru będą omawiane podczas zajęć z wychowawcą. Z wyłączeniem klas VIII szkoły

¹⁰ A.D. Zideman i in (2016). *Pierwsza pomoc*. W: J. Andres. *Wytyczne 2015*. Polska Rada Resuscytacji. Kraków, s. 352–363.

¹¹ E. Trempała (2011). *Edukacja formalna (szkolna) i edukacja nieformalna (równoległa, nie szkolna i pozaszkolna)*. „Przegląd Pedagogiczny”, nr 1, s. 96.

¹² Rozporządzenie Ministra Edukacji z dn. 20 maja 2024 r. w sprawie ramowych planów nauczania dla szkół publicznych poz. 781, paragraf 2.

podstawowej i I szkoły ponadpodstawowej, w których to uczniowie zdobywają wiedzę z zakresu pierwszej pomocy podczas zajęć z edukacji dla bezpieczeństwa. Dodatkowo prawo oświatowe nie określa sposobu prowadzenia wyżej wymienionych zajęć i nie określa liczby godzin, które należy przeznaczyć na omówienie tego zagadnienia. Nie została również wskazana żadna organizacja czy instytucja, która miałaby przeprowadzać zajęcia z tej tematyki. Jednak tak samo jak w przypadku innych zajęć, szkoły mogą zapraszać do poprowadzenia określonych zajęć podmioty zewnętrzne. Ministerstwo zauważa, że obecnie występuje coraz więcej zagrożeń dla bezpieczeństwa związanych między innymi ze zmianami geopolitycznymi. Dlatego też uwzględnia naukę udzielania pierwszej pomocy jako ważny element dydaktyczny w całym procesie kształcenia¹³.

Ministerstwo nie określa podmiotów zewnętrznych, instytucji czy organizacji, które mają prowadzić zajęcia w omawianym obszarze. Jednak nie wyklucza zaproszenia takich podmiotów przez dyrektorów placówek oświatowych. Zajęcia w ramach pierwszej pomocy mogą prowadzone być np. przez funkcjonariuszy odpowiedzialnych za bezpieczeństwo (strażaków, policjantów, wojskowych). Jednym z takich organów, który może wspierać edukację pierwszej pomocy, jest Fundacja Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy, która to prowadzi zarówno zajęcia dla dzieci, jak i szkolenia dla nauczycieli oraz udostępnia darmowe materiały szkoleniowe. Od 2006 roku prowadzi skierowany do klas I-III szkoły podstawowej program edukacyjny „Ratujemy i Uczymy Ratować”. Głównym celem tego przedsięwzięcia jest pokazanie dzieciom, jak prawidłowo udzielić pierwszej pomocy, ale także ogólne zapoznanie i oswojenie z tą tematyką. Jest to bardzo ważne, gdyż w momencie podejmowania działań ratunkowych mogą towarzyszyć obawy o ich skuteczność, a jednak kluczowe jest samo podjęcia działania. Dzieci od najmłodszych lat oswiają się z tą tematyką i wyrabiają właściwe nawyki, a sama pierwsza pomoc staje się dla nich czymś naturalnym. W ramach tego programu WOŚP przekazuje darmowe materiały dydaktyczne, w tym podręczniki dla nauczycieli i pomoce naukowe potrzebne do ćwiczenia umiejętności praktycznych (fantomy do nauki resuscytacji). Do tej pory w programie „Ratujemy i Uczymy Ratować” zostało przeszkolonych 30 945 nauczycieli z 12 602 szkół, co stanowi 90% wszystkich szkół ponadpodstawowych w Polsce, a blisko 3 miliony dzieci mogło nauczyć się podstaw udzielania pierwszej pomocy¹⁴.

Jednak nie tylko na etapie szkoły podstawowej i ponadpodstawowej są prowadzone zajęcia w tym obszarze. Już na etapie przedszkolnym dzieci zapoznają się z podstawowymi zasadami bezpieczeństwa i udzielania pierwszej pomocy. Tematyka ta poruszana jest najczęściej w formie zabawy, a najmłodszy łatwo przyswajają najważniejsze pojęcia. Często pierwsza pomoc właśnie w przedszkolach przekazywana jest przez funkcjonariuszy Państwowej Straży Pożarnej czy Policji. Mundurowi przedstawiając swój zawód, uczą również bezpiecznego zachowania w momencie wystąpienia zagrożenia i prawidłowego postępowania, gdy ktoś będzie potrzebował pomocy. Przedszkolaki

¹³ Odpowiedź na interpelację nr 3698 w sprawie nauki pierwszej pomocy na wszystkich etapach edukacji w szkołach. <https://sejm.gov.pl/sejm10.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=D7EHGM> [dostęp 03.11.2024 r.].

¹⁴ *Blisko 3 miliony przeszkolonych dzieci.* <https://www.wosp.org.pl/uczmy-ratowac> [dostęp 03.11.2024 r.].

zapoznają się z podstawowymi funkcjami życiowymi człowieka i uczą się prawidłowego informowania służb ratunkowych o zagrożeniu. Na tego typu zajęciach przedstawiane są podstawy udzielenia pierwszej pomocy, zwraca się uwagę najmłodszych na możliwe zagrożenia i uczy podstawowych numerów alarmowych.

Uwzględnienie pierwszej pomocy w podstawie programowej zdecydowanie podkreśla wagę tego zagadnienia. Nabyte umiejętności mogą wpłynąć na poprawę bezpieczeństwa, ponieważ coraz więcej osób będzie potrafiło udzielić pomocy osobie w stanie nagłego zagrożenia życia lub zdrowia. W ramach zajęć wykształci się w młodych ludziach życzliwość w spojrzeniu na problemy drugiego człowieka i będą generowane właściwe postawy społeczne. Zwrócenie uwagi na pojawiające się problemy i zagrożenia jest istotne w obecnym świecie, tak jak i chęć podjęcia działania i pomocy osobie, która jest w sytuacji zagrożenia życia. Ponadto systemowe podejście do zagadnienia i wpisanie zajęć z pierwszej pomocy w programy nauczania pozwoli na systematyczne poszerzanie wiedzy i doskonalenie zdobytych wcześniej umiejętności. Umiejętność udzielenia pierwszej pomocy powinna być doskonalona przede wszystkim poprzez ćwiczenia praktyczne, na podstawie zdobytej wiedzy teoretycznej uczniowie mogą doskonalić swoje umiejętności, wykorzystując różnego rodzaju interaktywne urządzenia czy fantomy. Jest to kompleksowe podejście do całości zagadnienia.

Niewątpliwie wprowadzenie edukacji w zakresie udzielania pierwszej pomocy stanowi ważny element dla bezpieczeństwa obywateli. Jednak wiąże się to również z wyzwaniami, chociażby z odpowiednim wyszkoleniem nauczycieli oraz dostępem do materiałów dydaktycznych i szkoleniowych. Jednak w tym zakresie szkoły będą wspierane przez inne podmioty, które będą oferowały kursy dla nauczycieli i najnowszy asortyment, który będzie urozmaicał zajęcia i wspierał umiejętności praktyczne dzieci i młodzieży¹⁵.

Jednak nauka w szkole to nie jedyna forma edukacji, w jakich uczestniczą dzieci i młodzieży. Obecnie występuje szeroki zakres zajęć dodatkowych i pozaszkolnych, które pośrednio i bezpośrednio podejmują kształcenie w ramach edukacji obronnej, w tym także udzielania pierwszej pomocy. Uczestnicząc nich, dzieci i młodzieży rozwijają np. swoją sprawność fizyczną i – w formie zabawy – przyswajają wiedzę, która może zagwarantować bezpieczeństwo. Taka wiedza jest przekazywana przez podmioty pozaszkolne zarówno w ramach cyklicznych zajęć, jak również podczas obozów i kolonii. Stowarzyszenia, które specjalizują się w tego typu aktywnościach, zachęcają do uczestnictwa w różnego rodzaju zajęciach pozaszkolnych, promując postawy prospołeczne i rozwijając specjalistyczne umiejętności w danym zakresie tematycznym. W Polsce do takich stowarzyszeń zaliczyć można między innymi: Związek Ochotniczych Straży Pożarnych, Wodne i Górskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe, Polski Czerwony Krzyż, Aeroklub Polski czy Polski Związek Żeglarski. Są to podmioty, które zachęcają dzieci i młodzież do podejmowania dodatkowych aktywności pozaszkolnych i kształtują

¹⁵ *Pierwsza pomoc w podstawie programowej szkół od września 2024*. <https://www.centrumratownictwa.com/blog/pierwsza-pomoc-podstawa-programowa-szkoly-2024> [dostęp 03.11.2024 r.].

właściwe postawy społeczne. Nauczają dodatkowych umiejętności, które wpływają na bezpieczeństwo i kształtują osobowość młodego człowieka¹⁶.

Związek Ochotniczych Straży Pożarnych bierze również udział we współtworzeniu różnego rodzaju wydarzeń i programów promujących zarówno ogólne bezpieczeństwo przeciwpożarowe, jak i umiejętności udzielania pierwszej pomocy. Jednym z takich programów był: Rządowy Program Wsparcia Młodzieżowych Drużyn Pożarniczych „Bezpieczeństwo mojej gminy – historia, teraźniejszość przyszłość”. Stanowiło to wsparcie dla rozwoju dzieci i młodzieży, które czynnie uczestniczą w życiu jednostek Ochotniczych Straży Pożarnych i pozwoliło uatrakcyjnić zajęcia prowadzone przez strażaków. Do głównych celów programu zaliczyć można między innymi: zachęcenie dzieci i młodzieży do dbania o swoje bezpieczeństwo i swoich najbliższych i zwrócenie uwagi na występujące zagrożenia. Dodatkowo program ten obejmował ogólne funkcjonowanie systemu bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej i wzmacniał poczucie przynależność do swojej okolicy, a także kształtował empatię i tolerancję u młodego człowieka. Dofinansowanie z tego programu pozwalało na prowadzenie zajęć i wyjazdy szkoleniowe, podczas których przekazywano wiedzę nie tylko z zakresu ochrony przeciwpożarowej, ale także zasad udzielania pierwszej pomocy. Dodatkowo forma zajęć miała charakter praktyczny, a nie tylko teoretyczny¹⁷.

Jak przedstawiono powyżej, dzieci i młodzieży zdecydowanie łatwiej przyswajają wiedzę z zakresu udzielania pierwszej pomocy i mają więcej okazji do ćwiczenia swoich umiejętności praktycznych w tym zakresie. Ta tematyka poruszana jest nie tylko podczas zajęć szkolnych, ale także w momencie podejmowania wielu aktywności w życiu prywatnym. Nieustanne doskonalenie jest istotne dla skutecznego podejmowania działań ratunkowych.

Jednak dorośli nie powinni zapominać o tym, jak ważne jest doskonalenie zdobytych wcześniej umiejętności z zakresu udzielania pierwszej pomocy. Choć mogłoby się wydawać, że każdy dorosły człowiek potrafić udzielić tej pomocy, może okazać się, że pewne szczegóły zostają z czasem zapomniane. Wraz z brakiem ćwiczenia podstawowych umiejętności może także zmniejszać się pewność działania w razie konieczności pomocy. Dlatego tak ważne staje się u dorosłych samodoskonalenie i chęć podejmowania dodatkowych aktywności. Obecnie na rynku istnieje wiele prywatnych firm czy organizacji, które oferują szkolenia z zakresu pierwszej pomocy nie tylko dla dzieci, ale również dorosłych. Udział w takich kursach pozwala zapewnić bezpieczeństwo sobie i swoim najbliższym, ale także innym ludziom. Do jednych z najpopularniejszych obecnie szkoleń zaliczyć można Kurs Kwalifikowanej Pierwszej Pomocy. Jest to kurs, w którym biorą udział zarówno strażacy, jak i inne osoby, które chcą zdobyć wiedzę teoretyczną i umiejętności z zakresu udzielania pierwszej pomocy. Ukończenie takiego kursu kończy się egzaminem państwowym, a osoby, które go zdały z wynikiem pozytywnym, uzyskują tytuł ratownika. Posiadanie go może być brane pod uwagę

¹⁶ J.S. Kardas (1999). *Op. cit.*, s. 16.

¹⁷ Rządowy Program Wsparcia Młodzieżowych Drużyn Pożarniczych. <https://zosprp.pl/2022/03/24/rzadowy-program-wsparcia-mlodziezowych-druzyn-pozarniczych/> [dostęp 03.11.2024 r.].

przy rekrutacji do niektórych firm czy służby mundurowych. W ramach takiego kursu wiedza zdobyta na etapie edukacji szkolnej jest poszerzana o wiele elementów, które mogłyby być zbyt trudne dla dzieci i młodzieży¹⁸. Jednak nie jest to jedyny obecnie na rynku kurs związany z edukacją pierwszej pomocy. Szkolenia z tego zakresu mogą przyjmować różne formy: stacjonarne lub online. Można znaleźć również kursy, które specjalizują się w określonych programach i są skierowane do określonych grup odbiorców. Do takich kursów zaliczyć można między innymi: kurs pierwszej pomocy dzieciom, pierwsza pomoc w stanach zagrożenia życia¹⁹.

Dorośli mogą również doskonalić swoje umiejętności udzielania pierwszej pomocy, biorąc czynny udział w różnego rodzaju wydarzeniach i piknikach o charakterze popularnonaukowym. Stanowiska przygotowane przez ratowników medycznych czy strażaków często towarzyszą wielu imprezom plenerowym. Takie wydarzenia to doskonała okazja, by dorośli wspólnie z dziećmi mogli skorzystać z najnowocześniejszego sprzętu i technologii, które tworzą symulacje niebezpiecznej sytuacji. Osoby, które przygotowują takie stanowiska, chętnie dzielą się swoją wiedzą i doświadczeniem zawodowym, przypominając jednocześnie podstawowe zasady udzielania pierwszej pomocy i koordynują poprawność podejmowanych działań ratowniczych. Dodatkowo w obecnym świecie mediów społecznościowych i środków masowego przekazu można zauważyć, jak wiele jest różnego rodzaju inicjatyw, kampanii społecznych promujących naukę pierwszej pomocy. Z okazji Światowego Dnia Udzielania Pierwszej Pomocy, który przypada 14 września, na ulicach wielu polskich miast można było spotkać wielu wolontariuszy, którzy przypominali lub uczyli od początku podstawowych zasad ratowania ludzkiego życia²⁰. Obecnie zaangażowanie i zwrócenie uwagi przez media społecznościowe na tę tematykę stanowi bardzo ważny element wpływania na postawę ludzi. Jest to taki środek przekazu, na który zwracają uwagę nie tylko dzieci i młodzież, ale również dorośli. W mediach również bardzo często pokazywane są sylwetki dzieci, które znając podstawowe zasady udzielania pierwszej pomocy, uratowały życie i zdrowie swoim najbliższym. Jest to, na przykład, właściwe poinformowanie odpowiednich służb, opisanie zaistniałej sytuacji i podanie adresu zamieszkania. Często temu wydarzeniu towarzyszy spotkanie z funkcjonariuszem czy to Straży Pożarnej, czy Policji, który nagradza dziecko za prawidłową postawę. Jest to także dobra forma nauki dla innych dzieci, że warto znać te podstawowe zasady.

Podsumowanie

Edukacja w zakresie udzielania pierwszej pomocy wpisuje się w ramy edukacji obronnej. Obecnie to zagadnienie nie jest związane tylko i wyłącznie z obronnością i zagrożeniami militarnymi. Jest to szerokie pojęcie, które obejmuje między innymi wychowanie

¹⁸ *Kwalifikowana Pierwsza Pomoc*. <https://www.centrumratownictwa.com/kurs-kwalifikowanej-pierwszej-pomocy-kpp> [dostęp 03.11.2024 r.].

¹⁹ *Kursy pierwszej pomocy dla osób dorosłych*. <https://www.centrumratownictwa.com/kursy-pierwszej-pomocy> [dostęp 03.11.2024 r.].

²⁰ *Dzieci uczą dorosłych*. <https://www.wosp.org.pl/uczmy-ratowac/cala-polska-uczmy-ratowac/swiatowy-dzien-pierwszej-pomocy> [dostęp 03.11.2024 r.].

patriotyczne, ukształtowanie postaw prospołecznych czy zwrócenie uwagi na szereg zagrożeń dla bezpieczeństwa. Może ona przybierać różne formy, zarówno podczas zajęć dydaktycznych w szkole, jak również poprzez inne aktywności. Obecnie występuje wiele zagrożeń, które mają charakter paramilitarny, a zdobyta wiedza teoretyczna i umiejętności praktyczne mogą zapewnić bezpieczeństwo każdemu z nas. W ramach edukacji obronnej wprowadzane są również elementy pierwszej pomocy. Jest to wiedza, którą powinien posiadać każdy człowiek, ponieważ może być niezbędna zarówno w czasie kryzysu, pokoju, a nawet wojny. Podstawowe zasady pierwszej pomocy są przekazywane od najmłodszych lat, choć nie można zapominać o nieustannym samodoskonaleniu w dorosłym życiu. Jedynie przez praktyczne podejście do zagadnienia będzie można zdobywać pewność w ratowaniu życia i zdrowia ludzkiego.

Bibliografia

- Blisko 3 miliony przeszkolonych dzieci.* <https://www.wosp.org.pl/uczmy-ratowac> [dostęp: 03.11.2024 r].
- Dzieci uczą dorosłych.* <https://www.wosp.org.pl/uczmy-ratowac/cala-polska-uczy-ratowac/swiatowy-dzien-pierwszej-pomocy> [dostęp: 03.11.2024 r].
- Kardas J.S. (1999). *Edukacja obronna w Polsce*. Biblioteka Edukacji Obronnej. Warszawa.
- Kucharski M. (2001). *Edukacja obronna*. Fundacja Innowacja. Warszawa.
- Kucharski M. (2002). *Edukacja obronna*. Warszawa.
- Kursy pierwszej pomocy dla osób dorosłych.* <https://www.centrumratownictwa.com/kursy-pierwszej-pomocy> [dostęp: 03.11.2024 r].
- Kwalifikowana Pierwsza Pomoc.* <https://www.centrumratownictwa.com/kurs-kwalifikowanej-pierwszej-pomocy-kpp> [dostęp: 03.11.2024 r].
- Odpowiedź na interpelację nr 3698 w sprawie nauki pierwszej pomocy na wszystkich etapach edukacji w szkołach. <https://sejm.gov.pl/sejm10.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=D7EHGM> [dostęp: 03.11.2024 r].
- Pieczwok A. (2012). *Edukacja i bezpieczeństwo wobec zagrożeń społecznych i cywilizacyjnych*. „Studia Bezpieczeństwa Narodowego”, nr 3.
- Pierwsza pomoc w podstawie programowej szkół od września 2024.* <https://www.centrumratownictwa.com/blog/pierwsza-pomoc-podstawa-programowa-szkoly-2024> [dostęp: 03.11.2024 r].
- Rozporządzenie Ministra Edukacji z dn. 20 maja 2024 r, w sprawie ramowych planów nauczania dla szkół publicznych poz. 781.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji z dnia 20 maja 2024 w sprawie ramowych planów nauczania dla publicznych szkół.
- Rządowy Program Wsparcia Młodzieżowych Drużyn Pożarniczych.* <https://zosprp.pl/2022/03/24/rzadowy-program-wsparcia-mlodziezowych-druzyn-pozarniczych/> [dostęp: 03.11.2024 r].
- Trempała E. (2011). *Edukacja formalna (szkolna) i edukacja nieformalna (równoległa, nie szkolna i pozaszkolna)*. „Przegląd Pedagogiczny”, nr 1.
- Ustawa Kodeks karny wykonawczy z dnia 6 czerwca 1997 r., Dz.U. 2024. 706.
- Ustawa o Państwowym Ratownictwie Medycznym z dn. 08 września 2006 r., Dz.U. z 2024 r. poz. 652, 1222.

- Węgielnik J., Basińska A. (2008). *Resuscytacja krążeniowo-oddechowa u dorosłych postępowanie w zadławieniu*. „Forum Medycyny Rodzinnej”, nr 2(3).
- Zalewski S. (2001). *Polityka bezpieczeństwa państwa a edukacja obronna*. Ministerstwo Obrony Narodowej. Warszawa.
- Zideman A.D. i in. (2016). *Pierwsza pomoc*. W: J. Andres. *Wytyczne 2015*. Polska Rada Resuscytacji. Kraków.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(2) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.2.15

Paulina Filkowska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

ORCID 0000-0002-0040-967X

Wielowektorowość polityki zagranicznej Republiki Kazachstanu po inwazji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę

Multi-Vector Foreign Policy of the Republic of Kazakhstan after the Russian Federation's Invasion of Ukraine

Abstrakt

Po rozpadzie Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR) większość państw Azji Centralnej, w tym Kazachstan, przyjęła wielowektorową politykę zagraniczną charakteryzującą się pragmatycznym podejściem. Cechuje się ona nawiązywaniem i rozwojem wzajemnie korzystnej współpracy z innymi państwami. Zapewniło to przywódcom republiki elastyczność w stosunkach międzynarodowych, co wpływało na tworzenie i wdrażanie globalnej oraz regionalnej polityki w dziedzinie bezpieczeństwa, współpracy i rozwoju. Strategiczne śródlądowe położenie geograficzne Kazachstanu w połączeniu z bogatymi zasobami naturalnymi odegrało kluczową rolę w przyjęciu wielowektorowej polityki zagranicznej. Atak Federacji Rosyjskiej na Ukrainę w lutym 2022 roku niesie ze sobą wiele skutków w sferze międzynarodowego bezpieczeństwa nie tylko dla niemal całej Europy, ale również Azji, szczególnie dla tej części, w której rosyjskie wpływy są wciąż silne. Takim obszarem jest właśnie Azja Centralna. Wojna przyniosła wiele negatywnych konsekwencji dla państw centralnoazjatyckich, takich jak spadek wartości lokalnych walut, wzrost inflacji czy zablokowanie przez Rosję eksportu żywności, zwłaszcza zbóż i cukru. Atak Rosji na Ukrainę zmienił równowagę sił w regionie, zachęcając rząd Kazachstanu do poszukiwania alternatywnych partnerów w dziedzinie gospodarki i bezpieczeństwa. Wojna rosyjsko-ukraińska nadała zupełnie nowe znaczenie wielowektorowej polityce zagranicznej Kazachstanu. Początkowo jej głównym celem był wzrost znaczenia Kazachstanu na arenie międzynarodowej i przyciągnięcie zagranicznych inwestorów. Obecnie skupia się ona na zmniejszeniu zależności od Rosji. Artykuł przedstawia analizę polityki zagranicznej Kazachstanu po inwazji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę.

Słowa kluczowe: Kazachstan, wielowektorowość, polityka zagraniczna, wojna w Ukrainie, inwazja Federacji Rosyjskiej

Abstract

This article analyzes Kazakhstan's foreign policy after the Russian Federation's invasion of Ukraine. After the collapse of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), most Central Asian countries, including Kazakhstan, adopted a multi-vector foreign policy characterized by a pragmatic approach. It is characterized by establishing and developing mutually beneficial cooperation with other countries. This gave the republic's leaders flexibility in international relations, which influenced the creation and implementation of global and regional security, cooperation, and development policies. Kazakhstan's strategic landlocked geographic location and rich natural resources have played a vital role in adopting a multi-vector foreign policy. The attack by the Russian Federation on Ukraine in February 2022 has had significant consequences for international security – not only across much of Europe but also in parts of Asia where Russian influence remains strong. Central Asia is one such region. The war has brought numerous negative effects to Central Asian countries, such as a decline in the value of local currencies, increased inflation, and disruptions caused by Russia blocking food exports, especially grain and sugar. Russia's attack on Ukraine has shifted the balance of power in the region, prompting the Kazakh government to seek alternative economic and security partners. The Russian-Ukrainian war has given new meaning to Kazakhstan's multi-vector foreign policy. Initially, its primary goal was to raise Kazakhstan's profile on the international stage and attract foreign investment. Its current focus, however, is on reducing dependence on Russia.

Keywords: Kazakhstan, multi-vector policy, foreign policy, war in Ukraine, invasion of the Russian Federation

Wprowadzenie

Region Azji Centralnej tworzony jest przez pięć republik wchodzących wcześniej w skład Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR): Kazachstan, Uzbekistan, Kirgistan, Tadżykistan i Turkmenistan. Obecnie region ten z uwagi na położenie geograficzne w bezpośrednim sąsiedztwie Afganistanu i posiadane złoża surowców stał się obiektem zainteresowań wielkich mocarstw. W 1991 roku, gdy procesy dezintegracji zmierzały do rozpadu ZSRR, zarówno społeczeństwo, jak i ośrodki władzy tych republik nie były gotowe na uzyskanie suwerenności. Nieprzystosowanie do nowych warunków geopolitycznych, brak struktur instytucjonalnych czy mentalność sowiecka były trudnościami napotkanymi przez omawiane państwa w utrwalaniu swej niepodległości. Po rozpadzie ZSRR republiki, budując swoją tożsamość narodową, odrzuciły rozwiązania radzieckie i zachodnioeuropejskie, opierając ustroje państw na scentralizowanych w dużym stopniu aparatach państwowych, silnej pozycji prezydenta, który sprawuje władzę w sposób niepodzielny, oparty na praktykach autorytarnych¹.

Po rozpadzie ZSRR Kazachstan, podobnie jak większość państw Azji Centralnej, przyjął model wielowektorowej polityki zagranicznej charakteryzującej się pragmatycznym podejściem. Zapewniło to przywódcom republiki elastyczność w kontaktach z mocarstwami globalnymi i regionalnymi, wpływając na sytuację polityczną państwa

¹ R. Kłaczyński, E. Sadowska (2013). *Postradzieckie państwa Azji Centralnej. Historia, polityka, gospodarka, społeczeństwo*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego. Kraków, s. 10.

oraz jego interesy gospodarcze. Pojęcie „multiwektoryzmu” określa politykę rozwijającą stosunki zagraniczne w oparciu o pragmatyczne, nieideologiczne podstawy. Jej istotą jest nawiązanie i rozwój wzajemnie korzystnej współpracy z innymi państwami². Tym samym, wielowektorowa polityka zagraniczna jest motywowana wyłącznie interesami państwa w osiąganiu wyznaczonych przez władze celów³. Strategiczne śródlądowe położenie geograficzne Kazachstanu w połączeniu z bogatymi zasobami odegrało kluczową rolę w przyjęciu wielowektorowej polityki zagranicznej. Biorąc pod uwagę stabilność polityczną, rozwój gospodarczy i skuteczność polityki zagranicznej, Kazachstan można zaliczyć do państw, które najlepiej odnalazły się w nowej rzeczywistości po upadku ZSRR⁴.

Atak Federacji Rosyjskiej na Ukrainę w lutym 2022 roku niesie ze sobą wiele konsekwencji w sferze międzynarodowego bezpieczeństwa nie tylko dla niemal całej Europy, ale również Azji, szczególnie dla tej części, w której rosyjskie wpływy są wciąż silne. Takim obszarem jest właśnie Azja Centralna. Wojna przyniosła wiele negatywnych implikacji dla państw centralnoazjatyckich, takich jak spadek wartości lokalnych walut, wzrost inflacji czy zablokowanie przez Rosję eksportu żywności, zwłaszcza zbóż i cukru. Wielu badaczy twierdzi, że jedną z głównych niezamierzonych konsekwencji rosyjskiej inwazji na Ukrainę jest utrata jej hegemonicznej pozycji w Azji Centralnej. Omawiane wydarzenie zmieniło równowagę sił w regionie, zachęcając przywódców republik centralnoazjatyckich do poszukiwania alternatywnych partnerów w dziedzinie gospodarki i bezpieczeństwa. Kazachstan jest przykładem państwa „balansującego” w stosunkach międzynarodowych – wykorzystuje swoje zalety geograficzne, wzmacnia partnerstwa regionalne i tworzy nowe szlaki handlowe, kreując nowe możliwości współpracy i rozwoju państwa. Prowadząc taką politykę zagraniczną i promując swoje interesy narodowe, państwo integruje się ze wspólnotą światową. Wojna rosyjsko-ukraińska nadała zupełnie nową perspektywę wielowektorowej polityce zagranicznej Kazachstanu.

Metodologia

Celem niniejszego opracowania jest analiza polityki zagranicznej Republiki Kazachstanu po inwazji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę, trwającej od 24 lutego 2022 roku. Badania obejmują czas do maja 2024 roku. W pracy postawiono następujące pytania badawcze: Jakie są cechy polityki zagranicznej Kazachstanu? Jakie było stanowisko Kazachstanu wobec inwazji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę? Jak zmieniły się relacje

² S.F. Joireman, R. Tulepbayeva, R. Vanderhill (2020). *Between the bear and the dragon: multivectorism in Kazakhstan as a model strategy for secondary powers*. „International Affairs”, 4(96), s. 976–977.

³ A. Campi (2020). *Symbolic diplomacy of place and space in Eurasia: “multi-vector” vs. “third neighbor” policies-impact of nomadic features on foreign policy strategies of Kazakhstan and Mongolia*. „Turkic Studies Journal”, 3(2), s. 57.

⁴ M. Kaszuba (2017). *W uścisku Moskwy. Obszar poradziecki*. Oficyna Wydawnicza Rytm Wydawca. Warszawa, s. 87.

na linii Kazachstan-Rosja po tym wydarzeniu? Jakie są kierunki polityki zagranicznej Kazachstanu po inwazji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę?

Zastosowaną metodą badawczą jest analiza treści. W pracy wykorzystano zróżnicowaną literaturę badawczą. Wśród niej znalazły się materiały źródłowe, takie jak Koncepcja Polityki Zagranicznej Republiki Kazachstanu na lata 2020–2030⁵. W niniejszej pracy korzystać również z oficjalnych komentarzy i oświadczeń rządu Kazachstanu wobec inwazji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę zawartych na rządowych stronach republiki, a także opracowań polskich i zagranicznych oraz źródeł internetowych.

Wielowektorowość polityki zagranicznej Kazachstanu

Kazachstan zajmuje dziewiątą pozycję na świecie pod względem wielkości powierzchni – plasuje się za Rosją, Chinami, Indiami, USA, Kanadą, Argentyną, Australią i Brazylią. Państwo to graniczy z Federacją Rosyjską, Chinami, Uzbekistanem, Kirgistanem i Turkmenistanem. Łączna długość granic państwa wynosi 12 187 km. Jest największym państwem śródlądowym bez dostępu do morza, leżącym jednak przy największym jeziorze świata – Morzu Kaspijskim. Jest państwem bogatym w surowce naturalne. Gospodarka Kazachstanu należy do największych w Azji Centralnej. Wartość wytworzonego PKB w 2020 roku wyniosła 169 miliardów dolarów, a PKB *per capita* 25 300 tysięcy dolarów⁶. Od uzyskania niepodległości państwo to zdołało stworzyć stabilną gospodarkę, a także stać się istotnym partnerem na arenie międzynarodowej. Kazachowie postrzegani byli jako naród w pełni zrusyfikowany, zupełnie niezdolny do samodzielnego funkcjonowania na arenie międzynarodowej. Jak wskazuje Piotr Grochmalski, „Kazachstan jest przykładem państwa, które – pomyślane jako twór nieomal wirtualny, wymyślony na stołach kreślarskich radzieckich specjalistów od polityki narodowościowej – stał się bytem realnym”⁷.

Warto zaznaczyć, że multiwektorowa natura polityki zagranicznej Kazachstanu nie jest zjawiskiem nowym⁸. Już od upadku ZSRR i uzyskania niepodległości wielowektorowość stała się główną cechą polityki zagranicznej Kazachstanu⁹. Pierwszy prezydent, Nursułtan Nazarbajew, na początku lat 90. XX wieku rozumiał politykę

⁵ Официальный сайт Президента Республики Казахстан (2020, 9 marca). *О Концепции внешней политики Республики Казахстан на 2020– 2030 годы*. https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-koncepcii-vneshnei-politiki-respubliki-kazahstan-na-2020-2030-gody [dostęp: 05.04.2024].

⁶ D. Niedziółka (2021). *Potencjał społeczny, ekonomiczny i środowiskowy Kazachstanu*. W: W. Sokołowski (red.). *Kazachstan – 2021. Sytuacja wewnętrzna i pozycja międzynarodowa Republiki Kazachstanu w 30. roku niepodległości*. Towarzystwo Naukowe Polska-Wschód: Wydawnictwo POZNANIE. Warszawa, s. 58.

⁷ P. Grochmalski (2006). *Kazachstan. Studium politologiczne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Toruń, s. 11.

⁸ A. Savchuk, E. Chukubayev (2017). *Multivectorality of the Central Asian states in the new geopolitical reality*. „International relations and international law journal” 4(80), s. 30.

⁹ М.А. Кастеева (2018). *Принцип многовекторности во внешней политике Казахстана*. „Государственное управление и государственная служба” 4(67), s. 11.

wielowektorową jako „rozwój przyjaznych i przewidywalnych stosunków ze wszystkimi państwami, które odgrywają znaczącą rolę na arenie międzynarodowej i jednocześnie których interesy mają praktyczne znaczenie dla naszego kraju”¹⁰. Nazarbayev podkreślił również, że ze względu na położenie geopolityczne i potencjał gospodarczy państwo nie powinno ograniczać się do wąskich problemów regionalnych¹¹. Istota prowadzonej polityki leży w utrzymywaniu i rozwoju wzajemnej korzystnej współpracy ze wszystkimi państwami. Formalnie idea ta leżała u podstaw Strategii Formowania i Rozwoju Kazachstanu jako suwerennego państwa, opublikowanej 16 maja 1992 roku. Według niej celem polityki zagranicznej jest tworzenie sprzyjającego otoczenia zewnętrznego i zapewnienie stabilnego rozwoju kraju na płaszczyźnie politycznej i gospodarczej¹². Polityka zagraniczna Kazachstanu w okresie prezydentury Nazarbayewa charakteryzowała się balansowaniem w relacjach z Federacją Rosyjską, Chińską Republiką Ludową i Stanami Zjednoczonymi Ameryki. Pogląd na politykę zagraniczną Kazachstanu określano mianem „nowej wielkiej gry”¹³, która odnosiła się do rywalizacji mocarstw w regionie Azji Centralnej¹⁴.

Wielowektorowość znalazła swój wyraz także w Koncepcji polityki zagranicznej Kazachstanu na lata 2020–2030, która została podpisana przez obecnego prezydenta Kazachstanu Kasyma-Żomarta Tokajewa 6 marca 2020 roku. W dokumencie podkreślono, że Kazachstan realizuje wielowektorową, pragmatyczną i proaktywną politykę zagraniczną, wnoszą istotny wkład w tworzenie i wdrażanie globalnej oraz regionalnej agendy w dziedzinie bezpieczeństwa, współpracy i rozwoju. Władze państwa zwracają uwagę na wszechstronną i niezachwianą obronę interesów narodowych, konstruktywną realizację polityki zagranicznej i zagranicznych priorytetów gospodarczych. Prezydent podkreślił, że w celu zachowania niezależności i integralności terytorialnej państwo powinno utrzymywać przyjazne stosunki z sąsiadami (Federacją Rosyjską i Chinami) na zasadach wzajemnie korzystnych¹⁵.

Od rozpadu ZSRR Kazachstan w najbliższych relacjach pozostaje z Rosją. Państwa te współpracują na różnych płaszczyznach, między innymi: politycznej, gospodarczej czy energetycznej. Na tę współpracę wpływa kilka czynników. Po pierwsze, Kazachstan ma najdłuższą granicę z Rosją w odróżnieniu od pozostałych państw poradzieckich. Oba omawiane państwa są w dużym stopniu współzależne, jeśli chodzi o bezpieczeństwo

¹⁰ N.A. Nazarbayev (1992, 16 maja). *Стратегия становления и развития Казахстана как суверенного государства*. Алма-Ата. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30006969 [dostęp: 18.05.2024].

¹¹ K. Kleina (2021). *Polityka zagraniczna Republiki Kazachstanu. Strategia i jej urzeczywistnienie*. W: W. Sokołowski (red.). *Kazachstan – 2021. Sytuacja wewnętrzna i pozycja międzynarodowa Republiki Kazachstanu w 30. roku niepodległości*. Towarzystwo Naukowe Polska-Wschód: Wydawnictwo Poznanie. Warszawa, s. 134.

¹² N.A. Nazarbayev. *Op. cit.* [dostęp: 18.05.2024].

¹³ Określenie analogiczne do „wielkiej gry” Imperium Brytyjskiego i Imperium Rosyjskiego w XIX wieku.

¹⁴ R. Turarbekava (2023). *Kazakhstan foreign policy during presidency of Kasym-Jomart Tokayev (2019–2023)*. „Wschodnioznawstwo” 17, s. 148.

¹⁵ Официальный сайт Президента Республики Казахстан. *Op. cit.* [dostęp: 05.04.2024].

narodowe i regionalne. Po drugie, ze wszystkich byłych republik poradzieckich graniczących z Rosją jedynie Kazachstan i Białoruś biorą udział w integracji eurazjatyckiej i mają wspólną przestrzeń celną i gospodarczą z Rosją. Po trzecie, duża część kazachskiego społeczeństwa postrzega rosyjską przestrzeń społeczno-kulturową jako rodzimą. Po czwarte, liderzy obu państw określają siebie sojusznikami. Władze Kazachstanu dostrzegają strategiczną pozycję Rosji na arenie międzynarodowej, stąd też utrzymywanie z nią relacji politycznych wydaje się niezbędne dla rozwoju państwa¹⁶.

Istotnym obszarem współpracy państw jest sektor energetyczny. Kazachstan bowiem ma największe w regionie kaspijskim zasoby ropy naftowej oraz spore zapasy gazu ziemnego. Dalekie położenie geograficzne Kazachstanu od międzynarodowych rynków zbytu i brak dostępu do morza sprawia, że państwo uzależnione jest od rurociągów transportujących jego surowce na światowe rynki. Kazachska ropa naftowa przesyłana jest głównie rosyjskimi rurociągami. Największym międzynarodowym rurociągiem w Europie jest Rurociąg Kaspijski, który zaczyna się w Kazachstanie, a kończy w terminalu naftowym w Noworosyjsku nad Morzem Czarnym. Rurociąg ten, przesyłający ponad 1/3 całego eksportu kazachskiej ropy naftowej, odgrywa strategiczną rolę w utrzymaniu dominującej pozycji Rosji na rynku energetycznym Kazachstanu¹⁷.

Ważnym partnerem Kazachstanu są również Chiny, szczególnie w sektorze gospodarczym. Warto podkreślić, że państwa te współpracują ze sobą od uzyskania niepodległości przez Kazachstan. Rząd chiński jako jeden z pierwszych uznał niepodległość Kazachstanu, a stosunki dyplomatyczne na szczeblu ambasadorów zostały nawiązane już na początku 1992 roku¹⁸. W lipcu 2005 roku państwa ogłosiły strategiczne partnerstwo, które w kolejnych latach było rozwijane, aż przybrało formę wiecznego i wszechstronnego partnerstwa strategicznego ogłoszonego we wrześniu 2019 roku podczas wizyty Tokajewa w Pekinie. Współpracę tę zacieśniła rosyjska aneksja Półwyspu Krymskiego w 2014 roku. Władze obydwu państw podkreślały, że coraz silniejsze wzajemne kontakty umożliwią im marginalizowanie zachodniej presji, a także osłabią moskiewskie wpływy w Azji Centralnej¹⁹.

Wyrazem wielowektorowej polityki Kazachstanu są także relacje z państwami centralnoazjatyckimi. Przez większą część okresu niepodległości stosunki między nimi odznaczały się niskim poziomem współpracy i regularnymi sporami handlowymi, granicznymi oraz energetycznymi. Polityczny krajobraz Azji Centralnej zmienił się w 2016 roku po śmierci prezydenta Uzbekistanu Islama Karimowa. Nowy przywódca Szawkat Mirzijojev ogłosił odwilż w stosunkach z sąsiadami i zakończył politykę izolacji. Między państwami regionu poprawił się dialog, co może stopniowo doprowadzić

¹⁶ Voices on Central Asia (2019, 13 lutego). *Russia and Kazakhstan: What's next? An interview with Askar Nursha*. <https://voicesoncentralasia.org/russia-and-kazakhstan-whats-next-an-interview-with-askar-nursha/> [dostęp: 18.05.2024].

¹⁷ E. Kochanek (2017). *Azja Centralna – rosnący w siłę dostawca surowców energetycznych*. „Zeszyty Naukowe Akademii Sztuki Wojennej” 4(109), s. 102–103.

¹⁸ P. Grochmalski. *Op. cit.*, s. 562–564.

¹⁹ P. Bielicki (2020). *Relacje kazachsko-rosyjskie i ich znaczenie dla bezpieczeństwa na obszarze poradzieckim*. „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2(66), s. 59.

do uzyskania korzyści płynących ze zwiększonego handlu i współpracy w kluczowych obszarach. Wspólna aktywność może umożliwić państwom wypracowanie rozwiązań sporów regionalnych na polach takich jak: energetyka, bezpieczeństwo czy handel narkotykami²⁰.

Kazachstan rozwija stosunki nie tylko w wymiarze bilateralnym, ale też multilateralnym. Rząd kazachski współpracuje z organizacjami międzynarodowymi. Wyrzeczenie się broni nuklearnej na terytorium państwa pozytywnie wpłynęło na bliższą współpracę z Organizacją Narodów Zjednoczonych (ONZ). Ponadto, Kazachstan aktywnie działa na forum Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE), w której to w 2010 roku objął przewodnictwo. Tym samym wyróżnił się na tle Wspólnoty Niepodległych Państw²¹, a inicjatywy, z jakimi występował, miały większe szanse na poparcie²².

Kazachstan podjął również współpracę z Sojuszem Północnoatlantyckim (NATO). W 1992 roku państwo to dołączyło do Rady Paktu Północnoatlantyckiego (*North Atlantic Cooperation Council*). W 1997 roku następcą tego forum dialogu została Rada Partnerstwa Euroatlantyckiego (*Euro-Atlantic Partnership Council*), która skupia wszystkich sojuszników i państwa obszaru euroatlantyckiego²³.

Kazachstan współpracuje również z takimi organizacjami jak Szanghajska Organizacja Współpracy (SzOW), Organizacja Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (OUBZ) czy Euroazjatycka Unia Gospodarcza (EUG)²⁴. Celem tej wielostronnej dyplomacji jest zbudowanie sieci powiązań z ważnymi aktorami międzynarodowymi, co wpływa korzystnie na pozycję Kazachstanu.

Kazachska strategia w polityce zagranicznej opiera się na równoważeniu roli Rosji w stosunkach z Chinami, nawiązując jednocześnie stosunki z innymi mocarstwami, tak by ograniczyć zależność Kazachstanu od dwóch dużych sąsiadów. Co za tym idzie, Kazachstan aktywnie działa na rzecz rozwoju stosunków ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki (USA), Unią Europejską (UE), Turcją czy z państwami Dalekiego Wschodu (Japonią, Koreą Południową). Koncepcja ta stanowi podstawę wielowektorowej polityki zagranicznej państwa²⁵.

²⁰ W.A. Sanchez (2020, maj). *A Rising Global Player: Kazakhstan's Foreign Policy in the 2020s*. Wilson Center. https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/uploads/documents/KI_200514_cable%2051_v1.pdf [dostęp 18.05.2024].

²¹ Wspólnota Niepodległych Państw to organizacja gospodarczo-polityczno-wojskowa, w skład której wchodzi większość byłych republik Związku Radzieckiego (Armenia, Azerbejdżan, Białoruś, Kazachstan, Kirgistan, Mołdawia, Rosja, Tadżykistan i Uzbekistan). Celem organizacji jest współpraca w zakresie bezpieczeństwa, polityki, gospodarki, kultury i ochrony zdrowia.

²² М. Лаумулин (2011). *Некоторые проблемы современной внешней политики Казахстана*. „Центральная Азия и Кавказ” 1(14), s. 130.

²³ North Atlantic Treaty Organization (2022, 23 maja). *Relations with Kazakhstan*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49598.htm [dostęp 18.05.2024].

²⁴ М.А. Кастеева. *Op. cit.*, c. 14.

²⁵ S.E. Cornell. *Op. cit.*

Reakcja Kazachstanu na rosyjską inwazję na Ukrainę

W 2022 roku Kazachstan przeżył rok wstrząsów i zmian. Na początku stycznia przez pięć dni w państwie miały miejsce masowe protesty i niepokoje. Rozpoczęły się one w związku z gwałtownymi podwyżkami cen paliw, ale szybko przeniosły się na szereg innych problemów wewnętrznych, przybierając na sile w byłej stolicy i największym mieście kraju, Ałmatach. Aby pomóc stłumić protesty, prezydent Tokajew wezwał do interwencji OUBZ – zdominowany przez Rosję sojusz wojskowy sześciu byłych republik radzieckich. Od rozpadu ZSRR Kazachstan był jednym z najbliższych i najbardziej wiarygodnych sojuszników Moskwy na obszarze poradzieckim. Niektórzy postrzegali interwencję OUBZ jako wstęp do większego sojuszu Kazachstanu z Rosją i zakończenia wielowektorowej polityki zagranicznej Kazachstanu. Jednak zrównoważone stanowisko wyrażone przez władze Kazachstanu po inwazji Rosji na Ukrainę wzbudziło na Zachodzie pewną nadzieję, że kraj ten zdystansuje się od Rosji²⁶.

1 marca 2022 roku Tokajew w przemówieniu wygłoszonym podczas Nadzwyczajnego Zjazdu rządzącej partii Amanat wezwał władze rosyjskie i ukraińskie do negocjacji w celu zakończenia konfliktu²⁷. Następnego dnia w rozmowie telefonicznej z prezydentem Ukrainy Wołodymyrem Zełenskim podkreślił wagę osiągnięcia porozumienia w trakcie negocjacji i potrzebę zatrzymania i zapobiegania dalszym działaniom zbrojnym na terytorium Ukrainy²⁸.

Interwencja OUBZ w styczniu 2022 roku sprawiła, że władze kazachstańskie nie mogły jednoznacznie potępić działań Rosji na Ukrainie. Z drugiej strony, wielowektorowość polityki zagranicznej Kazachstanu oraz jego położenie geograficzne i polityczne sprawiły, że jego rząd nie mógł stanąć po stronie rosyjskiej. Wpłynęłoby to niekorzystnie na jego współpracę z innymi państwami i godziłoby w założenia polityki zagranicznej Kazachstanu, w myśl których państwo powinno rozwijać dobre stosunki ze wszystkimi partnerami międzynarodowymi²⁹. Prezydent Rosji Władimir Putin oczekiwał, że Tokajew, wspierany militarnie w styczniu przez OUBZ, okaże wdzięczność Federacji Rosyjskiej i poprze działania Kremla. Tak się jednak nie stało. Minister spraw zagranicznych Kazachstanu Mukhtar Tlueberdi jeszcze na dwa dni przed wybuchem pełnoskalowej wojny rosyjsko-ukraińskiej odrzucił możliwość uznania Donieckiej oraz Ługańskiej Republiki Ludowej. Działanie to miało ważne znaczenie z punktu widzenia bezpieczeństwa Kazachstanu. Zdaniem Krystiana Pachuckiego-Włoska „ochrona integralności terytorialnej któregośkolwiek z państw poradzieckich daje gwarancję,

²⁶ M. Dumoulin. *Op. cit.*

²⁷ Министерство иностранных дел Республики Казахстан (2022, 1 marca). *President Tokayev urges Russia and Ukraine to reach an agreement through negotiations, says Kazakhstan ready to provide mediation, if needed*. <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/334985?lang=en> [dostęp: 05.04.2024].

²⁸ Официальный сайт Президента Республики Казахстан (2022, 2 marca). *Состоялся телефонный разговор Главы государства с Президентом Украины Владимиром Зеленским*. <https://akorda.kz/ru/sostoyalsya-telefonnyy-razgovor-glavy-gosudarstva-s-prezidentom-ukrainy-vladimirom-zelenskim-221141> [dostęp: 05.04.2024].

²⁹ Официальный сайт Президента Республики Казахстан (2020, 9 marca). *О Концепции внешней...* [dostęp: 05.04.2024].

że w przypadku prób odłączenia od Kazachstanu północnej części państwa, gdzie mniejszość rosyjska stanowi od 30 do 50% populacji w zależności od obwodu, żadna z byłych republik nie uzna takiego stanu rzeczy³⁰.

Inwazja na Ukrainę a relacje Kazachstan-Rosja

W pierwszych dniach rosyjskiego ataku na Ukrainę rząd Kazachstanu zaproponował pełnienie roli negocjatora, podkreślając potrzebę dialogu. Udzielił także Ukrainie pomocy humanitarnej, artykułując tym samym swoje neutralne stanowisko. 28 marca 2022 roku wiceminister spraw zagranicznych Kazachstanu Roman Vasilenko oświadczył, że Kazachstan nie chce znaleźć się po złej stronie za nową „żelazną kurtyną”. Tym samym państwo nie ma zamiaru być sprzymierzeńcem Rosji i ryzykować, że zostanie poddane zachodnim sankcjom³¹. W trakcie publicznej dyskusji na Międzynarodowym Forum Ekonomicznym w Sankt Petersburgu w czerwcu 2022 roku prezydent Tokajew podkreślił, że jego państwo szanuje zasadę integralności terytorialnej i dlatego nie uzna „quasi-państw” donieckiego i ługańskiego³². Z drugiej zaś strony Kazachstan unika ostentacyjnie konfrontacyjnych gestów wobec Kremla. Podczas gdy najbliżsi sojusznicy Moskwy, w szczególności Białoruś, głosowali przeciwko większościowym rezolucjom Zgromadzenia Ogólnego ONZ w sprawie Rosji, Kazachstan wstrzymał się od głosu³³. Pod koniec listopada 2022 roku Tokajew złożył wizytę w Moskwie, a także dołączył do innych centralnoazjatyckich przywódców w czasie obchodów Dnia Zwycięstwa w rosyjskiej stolicy w 2023 i 2024 roku³⁴.

Pomimo neutralności Kazachstanu w wojnie rosyjsko-ukraińskiej rządy w Astanie i Moskwie stale wyrażały wspólną chęć kontynuowania współpracy dwustronnej i zintensyfikowały wzajemne kontakty. Kazachstan pozostaje w dużym stopniu uzależniony od Rosji w zakresie eksportu, a 80% eksportu ropy naftowej przechodzi przez rosyjski system rurociągów³⁵. Ponadto Rosja zachowuje silne dzwignie wpływów w kraju poprzez obecność licznych etnicznych społeczności rosyjskich i rosyjskojęzycznych,

³⁰ Pachucki-Włosek K. (2022, 24 czerwca). *Azja Centralna wobec wojny w Ukrainie*. Instytut Nowej Europy. <https://ine.org.pl/azja-centralna-wobec-wojny-w-ukrainie/> [dostęp: 23.04.2024].

³¹ Reuters (2022, 28 marca). *Kazakhstan does not want to be behind new iron curtain, deputy minister says*. <https://www.reuters.com/world/kazakhstan-does-not-want-be-behind-new-iron-curtain-deputy-minister-2022-03-28/> [dostęp: 05.04.2024].

³² Bloomberg (2022, 17 lipca). *Putin Gets Unexpected Pushback from Ally Over War in Ukraine*. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-06-17/putin-says-russia-can-survive-sanctions-crows-west-suffers-more> [dostęp: 05.04.2024].

³³ J. Wahlang (2023, 27 kwietnia). *Kazakhstan's 'Multi-Vector' Foreign Policy Amidst the Ukraine War*. The Manohar Parrikar Institute for Defence Studies and Analyses. <https://www.idsa.in/idsacomments/kazakhstans-foreign-policy-ukraine-war-jwahlang-270423> [dostęp: 18.05.2024].

³⁴ E. Court (2024, 6 maja). *Russia holds Victory Day Parade in Moscow*. The Kyiv Independent. <https://kyivindependent.com/victory-day-russia-foreign/> [dostęp: 18.05.2024].

³⁵ T. Schultz (2022, 25 października). *Kazakhstan's balancing act between the EU and Russia*. <https://www.dw.com/en/ukraine-war-kazakhstans-balancing-act-between-the-eu-and-russia/a-63548292> [dostęp: 18.05.2024].

a także poprzez nadawanie rosyjskich mediów, rozpowszechnianie rosyjskich filmów i literatury oraz więzi między rosyjskimi i kazachskimi przedsiębiorstwami.

W 2022 i 2023 roku handel między państwami osiągnął rekordowy wynik – wartość wymiany handlowej osiągnęła kwoty odpowiednio 26 i 27 miliardów dolarów. Prawie połowa wszystkich zagranicznych firm działających obecnie w Kazachstanie to firmy rosyjskie, a zainteresowanie Kazachstanem ze strony rosyjskich przedsiębiorstw państwowych jest ogromne. Rosja kontroluje główny szlak eksportowy Kazachstanu – Caspian Pipeline Consortium, które eksportuje 79% kazachskiej ropy i wytwarza 60% PKB kraju. Rosja dwukrotnie pokazała, że eksport tym rurociągiem może zostać wstrzymany. Dostarcza ona także energię elektryczną do Kazachstanu oraz kontroluje obecnie 25% produkcji uranu w Kazachstanie. Pod koniec 2022 roku Rosatom, rosyjski państwowy koncern nuklearny, kupił 49% udziałów w spółce posiadającej dwie koncesje na zagospodarowanie gigantycznego złoża uranu „Budenovskoye” w Kazachstanie. Co więcej, w ramach umowy z 2023 roku o wartości 6 miliardów dolarów Rosja zbuduje trzy elektrownie węglowe w Kazachstanie³⁶.

Relacje Kazachstanu z innymi aktorami międzynarodowymi

Wojna w Ukrainie zaowocowała ekspansją chińskich wpływów na centralnoazjatyckim obszarze. Szczyt Chin-Azja Centralna 18–19 maja 2023 roku wzmocnił wizerunek Chin jako aktywnego podmiotu w centralnoazjatyckim regionie. Władze ChRL zwiększyły m.in. przekonanie przywódców państw Azji Środkowej, że Chiny wspierają ich suwerenność³⁷. Wzrosło znaczenie Chin w polityce zagranicznej Kazachstanu. Wydarzenia z 2022 roku nasiliły obawy chińskiego rządu o stabilność zachodniego sąsiedztwa i dały możliwość do pogłębienia swojej pozycji względem Moskwy. Wobec narastającej izolacji Federacji Rosyjskiej Kazachstan wyrósł na, między innymi, koniecznego partnera Pekinu w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa szlaków handlowych na zachód. Dla Kazachstanu zaś ChRL stała się przeciwwagą dla Rosji i zabezpieczeniem przed nią, a przy tym utrzymała atrakcyjność jako inwestor i kontrahent. We wrześniu 2022 roku Xi Jinping publicznie zapewnił o poparciu dla kazachskiej suwerenności integralności terytorialnej, co stanowiło wyraz zacieśnienia wzajemnych relacji. Oba państwa wprowadziły również wzajemne ułatwienia wizowe dla obywateli, zatwierdzone w maju 2022 roku na szczycie Chin-Azja Centralna³⁸.

Chiny są ważnym partnerem handlowym dla Kazachstanu. Według kazachskiego Centrum Rozwoju Polityki Handlowej QazTrade Chiny znalazły się na szczycie listy

³⁶ K. Mallinson (2024, 29 lutego). *Russia's influence in Kazakhstan is increasing despite the war in Ukraine*. Chatham House. <https://www.chathamhouse.org/2024/02/russias-influence-kazakhstan-increasing-despite-war-ukraine> [dostęp: 18.05.2024].

³⁷ The International Institute for Strategic Studies (2023, październik). *The first China-Central Asia Summit*. <https://www.iiss.org/publications/strategic-comments/2023/the-first-china-central-asia-summit/> [dostęp: 18.05.2024].

³⁸ M. Popławski (2023, 14 sierpnia). *Kazachstan: kurs na niepewność*. Ośrodek Studiów Wschodnich. https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2023-08-14/kazachstan-kurs-na-niepewnosc#_ftn12 [dostęp: 18.05.2024].

rynków eksportowych kazachskich towarów w 2023 roku. Udział Chin w kazachskim eksporcie wyniósł 56,3% obrotów handlowych Kazachstanu³⁹. Na Chiny przypadało 31,5 miliarda dolarów całkowitego handlu zagranicznego Kazachstanu⁴⁰. Kazachstan eksportował głównie ropę naftową i produkty naftowe, a importował sprzęt, samochody, komponenty, sprzęt elektrotechniczny i metale nieszlachetne. Państwo zwiększyło liczbę rynków eksportowych ze 131 do 135⁴¹.

Kazachstan rozwija również stosunki z Unią Europejską. Ta ponadnarodowa organizacja dąży do pogłębienia relacji dwustronnych i rewizji polityki wobec Kazachstanu i całego centralnoazjatyckiego regionu jako całości⁴². Stosunki partnerskie między UE a Kazachstanem mają swoje początki w 1991 roku. Dnia 21 grudnia 2015 roku obie strony podpisały porozumienie o wzajemnym partnerstwie i współpracy, którego celem było dążenie do międzynarodowego i regionalnego pokoju oraz stabilności i rozwoju gospodarczego⁴³. Do 2022 roku głównym forum dialogu politycznego między UE a państwami Azji Centralnej były Spotkania Ministerialne UE-Azja Centralna. Umowy gospodarcze i handlowe, które te państwa zawarły z UE, nie zostały rozszerzone, co w dużej mierze wynikało z braku postępów w procesie demokratyzacji. Dopiero w 2020 roku weszła w życie wzmocniona umowa o partnerstwie i współpracy (EPCA) z Kazachstanem i jest to jedyne takie porozumienie UE w tej części świata. Głównym kierunkiem eksportu Kazachstanu (szczególnie za sprawą sprzedaży ropy naftowej) są rynki państw członkowskich UE, ale w 2022 roku kraj ten w rankingu partnerów handlowych UE spadł na 29. miejsce. Jednocześnie UE od dawna jest jednym z trzech największych partnerów Azji Centralnej obok Chin i Rosji, a także największym inwestorem i dostarczycielem pomocy rozwojowej dla tego regionu⁴⁴.

Inwazja Rosji na Ukrainę zmieniła podejście Unii Europejskiej do całego regionu Azji Centralnej. W ciągu ostatnich dwóch lat dla UE ważniejsze stało się utrzymanie stabilności tego regionu i wykorzystanie jego potencjału w zakresie energii i transportu. Doszło do licznych wizyt urzędników unijnych w Kazachstanie. Państwo odwiedził np. przewodniczący Rady Europejskiej Charles Michel w październiku 2022 r. i Wysoki Przedstawiciel UE do Spraw Zagranicznych Josep Borrell w listopadzie 2022 r., którzy

³⁹ QazTrade (2024, 17 lutego). *Итоги внешней торговли Казахстана за 2023 год*. <https://qaztrade.org.kz/rus/itogi-vneshnej-torgovli-kazahstana-za-2023-god/> [dostęp: 18.05.2024].

⁴⁰ K. Ochman (2024, 18 lutego). *Chiny na szczycie listy partnerów handlowych Kazachstanu w 2023 roku*. Kierunek Kaukaz. <https://kierunekkaukaz.pl/2024/02/18/chiny-na-szczycie-listy-partnerow-handlowych-kazachstanu-w-2023-roku> [dostęp: 18.05.2024].

⁴¹ QazTrade. *Op. cit.*

⁴² A. Konopelko (2016). *Polityka Unii Europejskiej wobec Kazachstanu*. W: M. Gołda-Sobczak, J. Marszałek-Kawa (red.) *Polityczne i gospodarcze problemy współczesnej Azji*. Wydawnictwo Adam Marszałek. Toruń, s. 271.

⁴³ The European Union (2016, 4 lutego). *Enhanced Partnership and Cooperation Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and the Republic of Kazakhstan, of the other part*. https://eur-lex.europa.eu/eli/agree_internation/2016/123/oj [dostęp: 18.05.2024].

⁴⁴ European Commission (2023, 19 kwietnia). *Trade in goods with Kazakhstan, Directorate-General for Trade*. https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_kazakhstan_en.pdf [dostęp: 18.05.2024].

dyskutowali z rządem Kazachstanu o Transkaspijskim Międzynarodowym Szlaku Transportowym⁴⁵.

Rosyjska inwazja na Ukrainę dała nowe możliwości na pogłębienie relacji Stanów Zjednoczonych z Azją Środkową. Geopolityczne i strategiczne położenie Azji Centralnej sprawiło, że wzrosła pozycja regionu dla polityki USA. We wrześniu 2023 roku prezydent USA Joe Biden był gospodarzem inauguracyjnego szczytu pomiędzy USA a pięcioma centralnoazjatyckimi republikami. Podczas szczytu poruszono problem poszanowania suwerenności i integralności terytorialnej byłych republik poradzieckich. Ponadto, Biden zaproponował rozpoczęcie dialogu na temat surowców naturalnych, które przyczyniają się do rozwoju regionu – działanie to określane jest jako część wysiłków USA na rzecz wsparcia rozwoju Transkaspijskiego Międzynarodowego Szlaku Transportowego⁴⁶.

Podstawą relacji Kazachstanu z USA jest współpraca w zakresie bezpieczeństwa i nierozprzestrzeniania broni jądrowej. Po ataku Federacji Rosyjskiej na Ukrainę państwa wyraziły chęć poszerzenia współpracy. W 2023 roku na konferencji prasowej Sekretarz Stanu USA Antony Blinken i minister spraw zagranicznych Kazachstanu Mukhtar Tileuberdi podkreślili wagę współpracy w duchu wzmocnionego partnerstwa strategicznego. Oświadczenie to potwierdza ożywienie dialogu politycznego, współpracy handlowej, gospodarczej i inwestycyjnej między oboma państwami.

Wzajemne obroty handlowe Kazachstanu ze Stanami Zjednoczonymi w 2022 roku przekroczyły 3 miliardy dolarów i są o 37,2% wyższe w porównaniu z wynikami z roku poprzedniego. Eksport rośnie, ponieważ Stany Zjednoczone od 1993 roku są jednym z największych inwestorów w gospodarkę Kazachstanu. Całkowity napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych z USA przekroczył 62 miliardy dolarów, a w pierwszych trzech kwartałach 2022 roku wolumen amerykańskich inwestycji wzrósł o 58,8% w porównaniu do analogicznego okresu w 2021 roku⁴⁷. W marcu 2024 roku doszło do kolejnego spotkania Sekretarza Stanu USA tym razem z wicepremierem Kazachstanu Muratem Nurtleu w Waszyngtonie, podczas którego omówione zostały wspólne interesy państw w ramach rozwoju dwustronnego partnera gospodarczego oraz zaangażowanie we wzmacnianie inwestycji i dywersyfikacji gospodarki Kazachstanu. Sekretarz Blinken potwierdził również zaangażowanie Stanów Zjednoczonych jako wiarygodnego partnera na rzecz suwerenności, niepodległości i integralności terytorialnej Kazachstanu⁴⁸.

⁴⁵ M. Dumoulin. *Op. cit.*

⁴⁶ Economist Intelligence (2023, 1 listopada). *US-Central Asia relations are set to grow*. <https://www.eiu.com/n/us-central-asia-relations-are-set-to-grow/> [dostęp: 18.05.2024].

⁴⁷ U.S. Department of State (2023, 28 lutego). *Secretary Antony J. Blinken and Kazakhstan Foreign Minister Mukhtar Tileuberdi at a Joint Press Availability*. <https://www.state.gov/secretary-antony-j-blinken-and-kazakhstan-foreign-minister-mukhtar-tileuberdi-at-a-joint-press-availability/> [dostęp: 18.05.2024].

⁴⁸ U.S. Department of State (2024, 26 marca). *Secretary Blinken's Meeting with Kazakhstan's Deputy Prime Minister-Foreign Minister Nurtleu*. <https://www.state.gov/secretary-blinkens-meeting-with-kazakhstans-deputy-prime-minister-foreign-minister-nurtleu/> [dostęp: 18.05.2024].

Istotnym państwem, którego obecność jest coraz silniej wyczuwalna po inwazji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę, jest Turcja. Państwo to, w obliczu zmieniającej się globalnej i regionalnej geopolityki, dąży do większego zaangażowania w Azji Centralnej poprzez szereg umów handlowych i obronnych, a także sprzedaż broni. Turcja i Kazachstan współpracują w dziedzinie wojskowości i bezpieczeństwa od ponad 30 lat. Turcja była pierwszym państwem, które uznało niepodległość Kazachstanu w 1991 roku. Przełom w turecko-kazachskiej współpracy obronnej nastąpił w 2011 roku, kiedy państwa podpisały umowę o uruchomieniu spółki *joint venture*, produkującej produkty wojskowo-przemysłowe⁴⁹.

W maju 2022 roku prezydent Kasym-Żomart Tokajew złożył wizytę w Turcji, aby podpisać 15 dwustronnych umów wzmacniających strategiczne partnerstwo Kazachstanu z Turcją. Umowy obejmowały między innymi produkcję przez Kazachstan tureckich dronów⁵⁰. Pod koniec lipca 2023 roku kazachskie przedsiębiorstwo państwowe Uralsk Plant Zenit podpisało umowę z dwiema firmami podlegającymi tureckiemu Ministerstwu Obrony Narodowej, Asfat i YDA Group, na budowę okrętów dla marynarki wojennej Kazachstanu. Umowa ta obejmuje zaprojektowanie i budowę między innymi okrętów morskich oraz bojowych, a także pozwala na produkcję wielu nawodnych platform, w tym statków handlowych na Morzu Kaspijskim⁵¹. Rozwój współpracy wojskowej państw jest skutkiem starania się Kazachstanu o wzmacnianie kompleksu obronno-przemysłowego dzięki utworzeniu cyklu produkcyjnego opartego na lokalizacji, by zmniejszyć zależności od importu.

Zaprezentowany rozwój relacji Kazachstanu z innymi podmiotami międzynarodowymi potwierdza wielowektorowe podejście rządu Kazachstanu do swej polityki zagranicznej. Słabnące wpływy Federacji Rosyjskiej spowodowane wojną z Ukrainą otworzyły Kazachstanowi nowe możliwości do rozszerzenia wielowektorowej polityki zagranicznej i poszukiwania nowych partnerstw obronnych.

Wnioski

Kazachstan jest doskonałym przykładem prowadzenia efektywnej wielokierunkowej polityki zagranicznej. Pragmatyczna, wielowektorowa polityka pozwoliła Kazachstanowi zintegrować się ze wspólnotą światową, możliwie najskuteczniej promować swoje interesy narodowe i stworzyć idealne warunki zewnętrzne do rozwiązywania problemów rozwoju wewnętrznego. Dotyczą one między innymi wymiaru gospodarczego: Kazachstan jest niekwestionowanym liderem Azji Centralnej w przyciąganiu bezpośrednich inwestycji zagranicznych. Wojna w Ukrainie nadała nowe znaczenie tej

⁴⁹ Republic of Türkiye – Ministry of Foreign Affairs. *Relations between Türkiye and Kazakhstan*. <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkiye-and-kazakhstan.en.mfa> [dostęp: 18.05.2024].

⁵⁰ Радио Озодлик (2022, 11 maja). *Казakhstan и Турция заключили соглашение о военном сотрудничестве*. <https://rus.ozodlik.org/a/31845137.html> [dostęp: 18.05.2024].

⁵¹ M.A. Kula (2023, 26 lipca). *ASFAT ve Kazakistan arasında iş birliği*. Defence TurkNet. https://www.defenceturk.net/asfat-ve-kazakistan-arasında-is-birligi?utm_source=in_materials [dostęp: 18.05.2024].

polityce Kazachstanu. Pierwotnie jej głównym celem było wzrost znaczenia Kazachstanu na arenie międzynarodowej i przyciągnięcie zagranicznych inwestorów, obecnie skupia się ona na zmniejszeniu zależności od Rosji. Choć nie doszło do rzeczywistej redukcji wpływów Rosji w Kazachstanie ani niekoniecznie do wzrostu wpływów innego regionalnego mocarstwa, rząd przyjął jasną strategię hedgingową, mającą na celu maksymalizację korzyści geopolitycznych i wzmocnienie własnej suwerenności.

Bibliografia

- Bielicki P. (2020). *Relacje kazachsko-rosyjskie i ich znaczenie dla bezpieczeństwa na obszarze poradzieckim*. „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne”, 2(66).
- Bloomberg (2022, 17 lipca). *Putin Gets Unexpected Pushback from Ally Over War in Ukraine*. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-06-17/putin-says-russia-can-survive-sanctions-crows-west-suffers-more> [dostęp: 05.04.2024].
- Campi A. (2020). *Symbolic diplomacy of place and space in Eurasia: “multi-vector” vs. “third neighbor” policies-impact of nomadic features on foreign policy strategies of Kazakhstan and Mongolia*. “Turkic Studies Journal” 2(3).
- Chukubayev E., Savchuk A. (2017). *Multivectorality of the Central Asian states in the new geopolitical reality*. „International relations and international law journal” 4(80).
- Cornell S.E. (2023, 8 grudnia). *Kazakhstan’s foreign policy: managing the Major Powers*. The Central Asia-Caucasus Analyst. https://www.cacianalyst.org/resources/pdf/231208_FT_Kazpowersb.pdf [dostęp: 20.05.2024].
- Court E. (2024, 6 maja). *Russia holds Victory Day Parade in Moscow*. The Kyiv Independent. <https://kyivindependent.com/victory-day-russia-foreign/> [dostęp: 18.05.2024].
- Dumoulin M. (2023, 13 kwietnia). *Steppe change: How Russia’s war on Ukraine is reshaping Kazakhstan* European Council on Foreign Relations. <https://ecfr.eu/publication/steppe-change-how-russias-war-on-ukraine-is-reshaping-kazakhstan/#summary> [dostęp: 18.05.2024].
- Economist Intelligence (2023, 1 listopada). *US-Central Asia relations are set to grow*. <https://www.eiu.com/n/us-central-asia-relations-are-set-to-grow/> [dostęp: 18.05.2024].
- European Commission (2023, 19 kwietnia). *Trade in goods with Kazakhstan, Directorate-General for Trade*. https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_kazakhstan_en.pdf [dostęp: 18.05.2024].
- Grochmalski P. (2006). *Kazachstan. Studium politologiczne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Toruń.
- Joireman S.F., Tulepbayeva R., Vanderhill R. (2020). *Between the bear and the dragon: multivectorism in Kazakhstan as a model strategy for secondary powers*. „International Affairs” 4(96).
- Kaszuba M. (2017). *W uścisku Moskwy. Obszar poradziecki*. Oficyna Wydawnicza Rytm Wydawca. Warszawa.
- Kleina K. (2021). *Polityka zagraniczna Republiki Kazachstanu. Strategia i jej urzeczywistnienie*. W: W. Sokołowski (red.). *Kazachstan – 2021. Sytuacja wewnętrzna i pozycja międzynarodowa Republiki Kazachstanu w 30. roku niepodległości*. Towarzystwo Naukowe Polska-Wschód: Wydawnictwo Poznanie. Warszawa.
- Kłaczyński R., Sadowska E. (2013). *Postradzieckie państwa Azji Centralnej. Historia, polityka, gospodarka, społeczeństwo*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego. Kraków.

- Kochanek E. (2017). *Azja Centralna – rosnący w siłę dostawca surowców energetycznych*. „Zeszyty Naukowe Akademii Sztuki Wojennej” 4(109).
- Konopelko A. (2016). *Polityka Unii Europejskiej wobec Kazachstanu*. W: M. Gołda-Sobczak, J. Marszałek-Kawa (red.). *Polityczne i gospodarcze problemy współczesnej Azji*. Wydawnictwo Adam Marszałek. Toruń.
- Kula M.A. (2023, 26 lipca). *ASFAT ve Kazakistan arasinda iş birliği*. Defence TurkNet. https://www.defenceturk.net/asfat-ve-kazakistan-arasinda-is-birligi?utm_source=in_materials [dostęp: 18.05.2024].
- Mallinson K. (2024, 29 lutego). *Russia's influence in Kazakhstan is increasing despite the war in Ukraine*. Chatham House. <https://www.chathamhouse.org/2024/02/russias-influence-kazakhstan-increasing-despite-war-ukraine> [dostęp: 18.05.2024].
- Nazarbayev N.A. (1992, 16 maja). *Стратегия становления и развития Казахстана как суверенного государства*. Алма-Ата. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30006969 [dostęp: 18.05.2024].
- Niedziółka D. (2021). *Potencjał społeczny, ekonomiczny i środowiskowy Kazachstanu*. W: W. Sokołowski (red.). *Kazachstan – 2021. Sytuacja wewnętrzna i pozycja międzynarodowa Republiki Kazachstanu w 30. roku niepodległości*. Towarzystwo Naukowe Polska-Wschód: Wydawnictwo Poznanie. Warszawa.
- North Atlantic Treaty Organization (2022, 23 maja). *Relations with Kazakhstan*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49598.htm [dostęp: 18.05.2024].
- Ochman K. (2024, 18 lutego). *Chiny na szczycie listy partnerów handlowych Kazachstanu w 2023 roku*. Kierunek Kaukaz. <https://kierunekkaukaz.pl/2024/02/18/chiny-na-szczycie-listy-partnerow-handlowych-kazachstanu-w-2023-roku/> [dostęp: 18.05.2024].
- Pachucki-Włosek K. (2022, 24 czerwca). *Azja Centralna wobec wojny w Ukrainie*. Instytut Nowej Europy. <https://ine.org.pl/azja-centralna-wobec-wojny-w-ukrainie/> [dostęp: 23.04.2024].
- Popławski M. (2023, 14 sierpnia). *Kazachstan: kurs na niepewność*, Ośrodek Studiów Wschodnich. https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2023-08-14/kazachstan-kurs-na-niepewnosc#_ftn12 [dostęp: 18.05.2024].
- QazTrade (2024, 17 lutego). *Итоги внешней торговли Казахстана за 2023 год*. <https://qaztrade.org.kz/rus/itogi-vneshnej-torgovli-kazahstana-za-2023-god/> [dostęp: 18.05.2024].
- Republic of Türkiye – Ministry of Foreign Affairs. *Relations between Türkiye and Kazakhstan*. <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkiye-and-kazakhstan.en.mfa> [dostęp: 18.05.2024].
- Reuters (2022, 28 marca). *Kazakhstan does not want to be behind new iron curtain, deputy minister says*. <https://www.reuters.com/world/kazakhstan-does-not-want-be-behind-new-iron-curtain-deputy-minister-2022-03-28/> [dostęp: 05.04.2024].
- Sanchez W.A. (2020, maja). *A Rising Global Player: Kazakhstan's Foreign Policy in the 2020s*. Wilson Center. https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/uploads/documents/KI_200514_cable%2051_v1.pdf [dostęp: 18.05.2024].
- Schultz T. (2022, 25 października). *Kazakhstan's balancing act between the EU and Russia*. <https://www.dw.com/en/ukraine-war-kazakhstans-balancing-act-between-the-eu-and-russia/a-63548292> [dostęp: 18.05.2024].
- The European Union (2016, 4 lutego). *Enhanced Partnership and Cooperation Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and the*

- Republic of Kazakhstan, of the other part.* https://eur-lex.europa.eu/eli/agree_international/2016/123/oj [dostęp: 18.05.2024].
- The International Institute for Strategic Studies (2023, październik). *The first China-Central Asia Summit.* <https://www.iiss.org/publications/strategic-comments/2023/the-first-china-central-asia-summit/> [dostęp: 18.05.2024].
- Turarbekava R. (2023). *Kazakhstan foreign policy during presidency of Kasym-Jomart Tokayev (2019–2023).* „Wschodnioznawstwo” 17.
- U.S. Department of State (2023, 28 lutego). *Secretary Antony J. Blinken and Kazakhstan Foreign Minister Mukhtar Tileuberdi at a Joint Press Availability.* <https://www.state.gov/secretary-antony-j-blinken-and-kazakhstan-foreign-minister-mukhtar-tileuberdi-at-a-joint-press-availability/> [dostęp: 18.05.2024].
- U.S. Department of State (2024, 26 marca). *Secretary Blinken’s Meeting with Kazakhstan’s Deputy Prime Minister-Foreign Minister Nurtleu.* <https://www.state.gov/secretary-blinkens-meeting-with-kazakhstans-deputy-prime-minister-foreign-minister-nurtleu/> [dostęp: 18.05.2024].
- Voices on Central Asia (2019, 13 lutego). *Russia and Kazakhstan: What’s next? An interview with Askar Nursha.* <https://voicesoncentralasia.org/russia-and-kazakhstan-whats-next-an-interview-with-askar-nursha/> [dostęp: 18.05.2024].
- Wahlang J. (2023, 27 kwietnia). *Kazakhstan’s ‘Multi-Vector’ Foreign Policy Amidst the Ukraine War.* The Manohar Parrikar Institute for Defence Studies and Analyses. <https://www.idsa.in/idsacomments/kazakhstans-foreign-policy-ukraine-war-jwahlang-270423> [dostęp: 18.05.2024].
- Кастеева М.А. (2018). *Принцип многовекторности во внешней политике Казахстана.* „Государственное управление и государственная служба” 4(67).
- Лаумулин М. (2011). *Некоторые проблемы современной внешней политики Казахстана.* „Центральная Азия и Кавказ” 1(4).
- Министерство иностранных дел Республики Казахстан (2022, 1 marca). *President Tokayev urges Russia and Ukraine to reach an agreement through negotiations, says Kazakhstan ready to provide mediation, if needed.* <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/334985?lang=en> [dostęp: 05.04.2024].
- Официальный сайт Президента Республики Казахстан (2020, 9 marca). *О Концепции внешней политики Республики Казахстан на 2020–2030 годы.* https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-konceptcii-vneshnei-politiki-respubliki-kazahstan-na-2020-2030-gody [dostęp: 05.04.2024].
- Официальный сайт Президента Республики Казахстан (2022, 2 marca). *Состоялся телефонный разговор Главы государства с Президентом Украины Владимиром Зеленским.* <https://akorda.kz/ru/sostoyalsya-telefonnyy-razgovor-glavy-gosudarstva-s-prezidentom-ukrainy-vladimirom-zelenskim-221141> [dostęp: 05.04.2024].
- Радио Озодлик (2022, 11 maja). *Казахстан и Турция заключили соглашение о военном сотрудничестве.* <https://rus.ozodlik.org/a/31845137.html> [dostęp: 18.05.2024].

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(2) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.2.16

Lucyna Łowisz

Szkoła Doktorska Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID 0009-0002-1627-8675

Straż Graniczna jako element systemu edukacji dla bezpieczeństwa

Border Guard as Part of the Security Education System

Abstrakt

W artykule omówiona została rola Straży Granicznej w procesie edukacji dla bezpieczeństwa, z uwzględnieniem jej działalności szkoleniowej, prewencyjnej i informacyjnej. Analizie poddane zostały również formy współpracy Straży Granicznej z innymi instytucjami i organizacjami. Za cel artykułu autor stawia sobie przedstawienie, w jaki sposób Straż Graniczna przyczynia się do zwiększania świadomości społecznej i umiejętności w zakresie przeciwdziałania zagrożeniom, a także opisanie narzędzi i metod, które stosuje w edukacji dla bezpieczeństwa, w tym programów informacyjnych, kampanii czy konferencji.

Słowa kluczowe: Straż Graniczna, edukacja dla bezpieczeństwa

Abstract

The article discusses the role of the Border Guard in security education, taking into account its training, preventive, and informational activities. Forms of cooperation between the Border Guard and other institutions and organisations are also analysed. The aim of the article is to present how the Border Guard contributes to raising public awareness and developing skills in counteracting threats. Additionally, it describes the tools and methods used in security education, including informational programmes, campaigns, and conferences

Keywords: Border Guard, security education

Współczesne wyzwania bezpieczeństwa, takie jak rosnąca przestępczość transgraniczna, nielegalna migracja oraz wzrost zagrożeń hybrydowych, wymagają nieustannego zwiększania świadomości społecznej i kompetencji obywateli w zakresie ochrony granic. Szybko zmieniający się poziom wyzwań i zagrożeń zagrażających bezpieczeństwu granic państwowych wymaga uważnej obserwacji sytuacji politycznej na świecie i w Europie. Dotyczy to przede wszystkim organów państwowych, które z mocy prawa odpowiadają za ochronę kluczowych wartości, takich jak ład społeczny, stabilny rozwój gospodarczy, efektywne działanie państwa oraz bezpieczeństwo obywateli¹. Straż Graniczna (SG), jako jedna z fundamentalnych służb odpowiedzialnych za ochronę granic Rzeczypospolitej Polskiej, pełni pierwszorzędną rolę nie tylko w aspekcie bezpieczeństwa terytorialnego, ale także w procesie edukacji dla bezpieczeństwa.

Na początku zdefiniowania wymaga termin edukacja dla bezpieczeństwa. Według niektórych badaczy jest to przede wszystkim dziedzina o charakterze interdyscyplinarnym i niezwykle trudnym do usystematyzowania². Termin ten po raz pierwszy został zdefiniowany w ramach badań nad systemem bezpieczeństwa Rzeczypospolitej na Akademii Obrony Narodowej, a jedną z pierwszych definicji zaproponował R. Stępień. Określił edukację dla bezpieczeństwa jako „system dydaktyczno-wychowawczej działalności rodziny, szkoły, wojska, środków masowego przekazu, organizacji społecznych i stowarzyszeń służącej upowszechnianiu idei, wartości, wiedzy i umiejętności bezpośrednio istotnych dla zachowania zewnętrznego i wewnętrznego bezpieczeństwa państwa”³. Uwagę należy również zwrócić na fakt, iż edukacja jest procesem. Obejmuje ona systematyczne i długotrwałe zdobywanie wiedzy, rozwój umiejętności i postaw w zakresie bezpieczeństwa. Zachodzi zarówno w odniesieniu do jednostek, jak i społeczeństwa. Sama zaś realizacja edukacji dla bezpieczeństwa wymaga nie tylko wysokich kwalifikacji kadry, ale i dostosowania odpowiednich metod nauczania do potrzeb i możliwości odbiorców⁴.

I. Grabowska-Lepczak za J. Gołębiowskim twierdzi, że edukacja dla bezpieczeństwa jest procesem ciągłym, który obejmuje szereg działań takich jak:

- przekazywanie wiedzy o możliwych zagrożeniach,
- kształtowanie bezpiecznych nawyków i postaw,
- zachęcanie do podejmowania działań na rzecz własnego bezpieczeństwa,
- uświadamianie, jakiego wsparcia potrzeba w trudnych sytuacjach,
- rozwijanie poczucia odpowiedzialności za konkretne działania,
- budowanie właściwych reakcji i zachowań w sytuacjach zagrożenia,
- promowanie wartości związanych z ochroną życia i zdrowia⁵.

¹ A. Wawrzusiszyn (2013). *Straż Graniczna wobec wyzwań współczesności*. „Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL” 8.1, s. 428.

² E. Włodarczyk (2018). *Edukacja dla bezpieczeństwa*. W: O. Wasiuta, R. Klepka, R. Kopeć (red.). *Vademecum Bezpieczeństwa*. Kraków, s. 279.

³ *Ibidem*, s. 280.

⁴ E. Włodarczyk, E. Sadowska-Wieciech, J. Rokitowska. (2018). *Edukacja dla bezpieczeństwa: istota i uwarunkowania*. Wydawnictwo LIBRON-Filip Lohner. Kraków, s. 74.

⁵ I. Grabowska-Lepczak, (2017). *Edukacja dla bezpieczeństwa. Aspekty teoretyczne i praktyczne*. Szkoła Główna Służby Pożarniczej. Warszawa, s. 16–17.

W kontekście Straży Granicznej edukacją dla bezpieczeństwa będą szeroko zakrojone działania, które za cel mają budowanie wiedzy czy umiejętności. Trzeba podkreślić, że SG jest formacją graniczną, która odpowiedzialna jest za kontrolę graniczną i przepływ towarów oraz odgrywa fundamentalną rolę w zapewnieniu bezpieczeństwa transgranicznego w Polsce. Jej zadania obejmują nie tylko ochronę granic, ale i również działania mające na celu zapobieganie przestępczości transgranicznej, terroryzmowi, przemytowi czy nielegalnej migracji. W tym miejscu nadmienić należy, że edukacja dla bezpieczeństwa jest podstawowym narzędziem prewencyjnym. Uświadamianie obywatelom potencjalnego ryzyka związanego z nielegalnym przekraczaniem granic czy handlem ludźmi sprawia, że społeczeństwo staje się bardziej wyczulone na te problemy, a co ważniejsze pomaga zrozumieć, jak obywatele mogą unikać bycia ofiarą takich zjawisk. Ponadto, edukacja stanowi istotne narzędzie przeciwdziałania dezinformacji. Zarówno Straż Graniczna, jak i inne służby czy instytucje, wykorzystując media społecznościowe, podejmują działania edukacyjne, dostarczając zweryfikowane informacje, które umożliwiają obywatelom głębsze zrozumienie aktualnej sytuacji i realnych zagrożeń.

Zgodnie z literaturą przedmiotu Straż Graniczna została powołana 18 grudnia 1918 roku jako formacja mająca na celu ochronę granic państwa⁶. Jej skład tworzyły dotychczas istniejące oddziały Straży Gospodarczo-Wojskowej⁷. Głównymi zadaniami formacji było zabezpieczenie granic przed nielegalnym wywozem towarów, szczególnie artykułów pierwszej potrzeby oraz żywności. Dodatkowo kontrolowała transport kolejowy, ochraniała magazyny i składy oraz nadzorowała przestrzeganie przepisów aprowizacyjnych. W 1919 roku przekształcono ją w Inspektorat Wojskowej Straży Granicznej, podporządkowany Ministrowi Spraw Wojskowych, bazując na strukturze Carskiej Wojskowej Straży Pogranicznej⁸. W kolejnych latach dochodziło do kolejnych zmian – już w 1920 roku istniejącą jednostkę przekształcono w Strzelców Granicznych, których podstawowym zadaniem była ochrona granicy z Wolnym Miastem Gdańsk, Czechosłowacją i Niemcami⁹. Rok później zlikwidowano Strzelców Granicznych, a w ich miejsce powstały Baony Celne. Były jedynie przejściową formacją, ale ochraniały państwo na prawie wszystkich jego granicach¹⁰. W 1922 roku w miejsce Baonów Celnych powołano Straż Graniczną, która miała objąć swoją ochroną granicę północno-wschodnią i wschodnią. Dużą przeszkodą okazały się jednak trudności kadrowe i finansowe, wobec czego rok później rozformowano tę jednostkę i powołano Policję Państwową, która również nie podołała zadaniu ochrony granic¹¹.

Jedną z ważniejszych zmian jakie zaszły w 1924 roku było powołanie Korpusu Ochrony Pogranicza. Podlegał on Ministerstwu Spraw Wojskowych i Ministerstwu

⁶ L. Elak (2019). *Bezpieczeństwo wschodniej granicy*. Warszawa, s. 10.

⁷ K. Borkowski (red.). (2009). *Obsługa ruchu turystycznego a karnoprawna obsługa granic Rzeczypospolitej Polskiej*. Sucha Beskidzka, s. 19.

⁸ K. Błażejczak (2021). *Miejsce Straży Granicznej w systemie bezpieczeństwa państwa a typologia grup dyspozycyjnych*. Społeczeństwo i Polityka 3, s. 103.

⁹ K. Borkowski (red.). (2009). *Obsługa ruchu turystycznego... Op. cit.*, s. 19.

¹⁰ *Ibidem*, s. 19.

¹¹ *Ibidem*, s. 20.

Spraw Wewnętrznych¹², a głównym zadaniem formacji było zagwarantowanie bezpieczeństwa publicznego. W latach 20. XX w. sytuacja na granicach Polski stawała się coraz bardziej niestabilna, dlatego w 1928 roku, na mocy rozporządzenia ówczesnego Prezydenta RP, utworzono Straż Graniczną, którą podporządkowano Ministerstwu Skarbu¹³. Główne zadania jednostki dotyczyły kontroli ruchów granicznych oraz zapobiegania naruszeniom granicy w tym również dokonywania kontroli paszportowej¹⁴. W kolejnych latach przyjęto ustawy, które zmilitaryzowały Straż Graniczną. Założono również, że Straż Graniczna w czasie wojny stanie się częścią Wojska Polskiego¹⁵.

W 1945 roku do ochrony granic powołano Wojsko Ochrony Pogranicza, które podlegało Ministerstwu Obrony Narodowej. WOP było formacją o charakterze wojskowym, która oprócz ochrony odcinka zachodniego i południowo-zachodniego, ochraniała również wschodnią część granicy¹⁶. WOP miał być formacją specjalistyczną, zorganizowaną i powołaną wyłącznie do ochrony granic pod względem politycznym, wojskowym i celnym. Zaś oprócz typowych zadań granicznych realizował również inne, takie jak: współpraca z innymi organami, zapobieganie przemytowi czy ściganie przestępstw przeciwko władzy¹⁷.

Ustawą z 12 października 1990 roku o Straży Granicznej została powołana Straż Graniczna, która rok później przejęła od Wojsk Ochrony Pogranicza zadanie ochrony granic¹⁸. W porównaniu do swojego poprzednika, nadano jej status policji granicznej.

Zgodnie z Ustawą o Straży Granicznej z 12 października 1990 roku, SG jest jednolitą, umundurowaną i uzbrojoną formacją przeznaczoną do ochrony granicy państwowej, kontroli ruchu granicznego oraz zapobiegania i przeciwdziałania nielegalnej migracji¹⁹. Główne zadania formacji określa przede wszystkim właśnie ustawa z 12 października 1990 r. Art. 1 stanowi, że do zadań SG należy między innymi:

- ochrona granicy państwowej na lądzie i morzu;
- organizowanie i dokonywanie kontroli ruchu granicznego,
- zapobieganie i przeciwdziałanie nielegalnej migracji,
- wydawanie zezwoleń na przekraczanie granicy państwowej,
- rozpoznawanie, zapobieganie i wykrywanie przestępstw i wykroczeń oraz ściganie ich sprawców,

¹² B. Dudzik, A. Fedak (2015). *Straż Graniczna jako przykład służby ochrony bezpieczeństwa państwa*. W: I. Oleksiewicz (red.). *Służby i formacje w ochronie bezpieczeństwa państwa*. Rzeszów, s. 62.

¹³ *Ibidem*, s. 62.

¹⁴ *Ibidem*, s. 63.

¹⁵ L. Elak (2019). *Bezpieczeństwo wschodniej granicy...* *Op. cit.*, s. 18.

¹⁶ K. Borkowski (red.) (2009). *Obsługa ruchu turystycznego...* *Op. cit.*, s. 21–22.

¹⁷ G. Goryński (2013). *Kadra Wojsk Ochrony Pogranicza w latach 1945–1965*. „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, s. 76.

¹⁸ A. Maksimczuk, L. Sidorowicz (2007). *Ochrona granic i obsługa ruchu granicznego*. Warszawa, s. 99.

¹⁹ Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 1080 z późn. zm.), art. 1.

- przeprowadzanie kontroli bezpieczeństwa w środkach transportu w komunikacji międzynarodowej, w zasięgu terytorialnym drogowego, kolejowego, morskiego i rzeczno-przebiegu granicznego oraz w portach lotniczych na zasadach określonych w przepisach dotyczących ochrony lotnictwa cywilnego,
- osadzanie i utrzymywanie znaków granicznych na lądzie oraz sporządzanie, aktualizacja i przechowywanie granicznej dokumentacji geodezyjnej i kartograficznej,
- ochrona nienaruszalności znaków i urządzeń służących do ochrony granicy państwowej,
- ochrona granicy państwowej w przestrzeni powietrznej Rzeczypospolitej Polskiej przez prowadzenie obserwacji statków powietrznych i obiektów latających, przelatujących przez granicę państwową na małych wysokościach, oraz informowanie o tych przelotach właściwych jednostek Sił Powietrznych Sił Zbrojnych RP,
- przetwarzanie informacji, w tym danych osobowych, z zakresu ochrony granicy państwowej, kontroli ruchu granicznego, zapobiegania i przeciwdziałania nielegalnej migracji oraz udostępnianie ich sądom, prokuratorom, organom administracji publicznej i innym organom państwowym,
- zapewnienie bezpieczeństwa na pokładzie statków powietrznych wykonujących przewóz lotniczy pasażerów,
- współdziałanie z innymi organami i służbami w zakresie rozpoznawania zagrożeń terroryzmem i przeciwdziałania tym zagrożeniom,
- współdziałanie z innymi organami i służbami w zakresie rozpoznawania zagrożeń dla bezpieczeństwa terminala regazyfikacyjnego skroplonego gazu ziemnego w Świnoujściu i przeciwdziałania tym zagrożeniom,
- przeprowadzanie kontroli legalności wykonywania pracy przez cudzoziemców, prowadzenia działalności gospodarczej przez cudzoziemców, powierzania wykonywania pracy cudzoziemcom²⁰.

Należy podkreślić, że aby zapewnić Straży Granicznej odpowiednie warunki do realizacji zadań określonych w ustawie, organy administracji rządowej, samorządy terytorialne oraz państwowe i inne instytucje organizacyjne są zobowiązane do współpracy z organami SG²¹.

Niezwykle ważny jest fakt, iż SG ma bardzo szerokie zadania i uprawnienia, które oprócz Ustawy o Straży Granicznej nadane są również na podstawie innych aktów normatywnych:

- Ustawa z dnia 21 czerwca 2002 r. o stanie wyjątkowym²²,
- Ustawa z dnia 18 kwietnia 2002 r. o stanie klęski żywiołowej²³,
- Ustawa z dnia 21 marca 1991 r. o obszarach morskich Rzeczypospolitej Polskiej i administracji morskiej²⁴,

²⁰ *Ibidem*, art. 1.

²¹ *Ibidem*, art. 2.

²² Ustawa z dnia 21 czerwca 2002 r. o stanie wyjątkowym (t.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 1928).

²³ Ustawa z dnia 18 kwietnia 2002 r. o stanie klęski żywiołowej (t.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 1897).

²⁴ Ustawa z dnia 21 marca 1991 r. o obszarach morskich Rzeczypospolitej Polskiej i administracji morskiej (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 960 z późn. zm.).

- Ustawa z 12 października 1990 r. o ochronie granicy państwowej²⁵,
- Ustawa z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach²⁶,
- Ustawa z dnia 14 lipca 2006 r. o wjeździe na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, pobycie oraz wyjeździe z tego terytorium obywateli państw członkowskich Unii Europejskiej i członków ich rodzin²⁷,
- Ustawa z dnia 3 lipca 2002 r. Prawo lotnicze²⁸,
- Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej²⁹.

Istotne jest, że od 2004 roku Straż Graniczna nie odpowiada tylko za ochronę granic Polski, ale i w określonym zakresie całej Europy³⁰.

Oprócz klasycznych działań związanych z ochroną granic, kontrolą ruchu granicznego oraz zapobieganiem i przeciwdziałaniem nielegalnej migracji, Straż Graniczna podejmuje także działalność edukacyjną, która przejawia się w różnych formach.

Pierwszą z nich są kampanie informacyjne i edukacyjne oraz programy edukacyjne, które informują społeczeństwo m.in. o zagrożeniach transgranicznych, dzięki czemu zwiększają świadomość społeczną dotyczącą tych zagrożeń. Dzięki takim akcjom ludzie również zwracają uwagę, w jaki sposób można uniknąć niebezpiecznych sytuacji. W tym miejscu warto posłużyć się przykładem takich akcji. Jednym z bardziej znanych programów edukacyjnych jest program „Escape Truck”, który został stworzony w formie mobilnych pokoiów-zagadek, czyli *escape roomów*. Pokoje zagadek miały w sposób realistyczny przypominać warunki życia, z którymi mierzyły się ofiary handlu ludźmi, uświadamiając ich cierpienie i traumę, a żeby wydostać się z takiego pokoju, uczestnicy musieli rozwiązać zadania lub zagadki wymagające logicznego myślenia oraz współpracy w grupie. Program organizowany był przez policję holenderską wspólnie z Ambasadą Królestwa Niderlandów w Polsce i Uniwersytetem Wrocławskim, działającymi w ramach powołanego Centrum Badań nad Handlem Ludźmi. „Escape Truck” realizowany był w kooperacji z Komendą Główną Policji oraz Komendą Główną Straży Granicznej³¹.

²⁵ Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o ochronie granicy państwowej (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 388).

²⁶ Ustawa z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 519 z późn. zm.).

²⁷ Ustawa z dnia 14 lipca 2006 r. o wjeździe na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, pobycie oraz wyjeździe z tego terytorium obywateli państw członkowskich Unii Europejskiej i członków ich rodzin (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1697 z późn. zm.).

²⁸ Ustawa z dnia 3 lipca 2002 r. – Prawo lotnicze (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 2110).

²⁹ Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 1504).

³⁰ A. Babiński (2015). *Straż Graniczna*. W: B. Wiśniewski, R. Jakubczak (red.). *System ochrony granicy państwowej Rzeczypospolitej Polskiej. Stan obecny i prognozy na przyszłość*. Szczytno, s. 15.

³¹ K. Grzech (2024). *Wzięliśmy udział w kampanii edukacyjnej „Escape Truck”*. <https://www.strazgraniczna.pl/pl/aktualnosci/13340,Wzielismy-udzial-w-kampanii-edukacyjnej-Escape-Truck.html> [dostęp: 26.10.2024 r.].

Projekt skierowany był głównie do ludzi młodych i miał na celu zwiększenie świadomości na temat ryzyka związanego z nielegalną migracją, handlem ludźmi, a także innymi zagrożeniami, które mogą wystąpić przy przekraczaniu granic. Warto podkreślić, że rozwiązywanie zagadek i zadań zmusza do szybkiego podejmowania decyzji, co ma na celu kształtowanie świadomości, jak reagować w kryzysowych sytuacjach. Oprócz tego młodzież miała okazję poznać konsekwencje nierozważnych działań i decyzji podejmowanych w rzeczywistych sytuacjach.

Organizacja tego typu projektów zdaje się być angażującą i atrakcyjną formą zwłaszcza dla młodych ludzi. Uczestnicy nie tylko angażują się w zabawę, ale i zdobywają wiedzę. Dzięki zorganizowaniu pokoi w postaci mobilnej, „Escape Truck” przemieszcza się po różnych miastach Polski (Opole, Katowice czy Lubliniec)³², co pozwala dotrzeć do szerokiego grona odbiorców w całym kraju.

Straż Graniczna jest również organizatorem dni otwartych, które w 2024 roku odbywały się między innymi w Gdańsku. W Morskim Oddziale SG prezentowane były pojazdy służbowe i sprzęt techniki specjalnej (kamery termowizyjne, endoskopy, gogle noktowizyjne itp.), pokazywano środki przymusu bezpośredniego oraz pracę wężową psa służbowego. Odbywały się także zajęcia na strzelnicy czy pokazy udzielania pierwszej pomocy³³. Dni otwarte mają charakter edukacyjny i informacyjny, są skierowane do szerokiego grona odbiorców, w tym młodzieży zainteresowanej służbą w Straży Granicznej oraz lokalnej społeczności. Nie da się zaprzeczyć, że są one okazją do poznania pracy funkcjonariuszy, ich wyposażenia, a także zasad funkcjonowania tej formacji. Trzeba podkreślić, że działalność taka jest nie tylko dobrym sposobem do zachęcenia do wstąpienia w szeregi SG, ale i nawiązania, i budowania więzi ze społecznością lokalną, co zwiększa zaufanie publiczne do pracy Straży Granicznej.

Niezwykle istotną funkcję edukacyjną pełnią także konferencje naukowe. Są skierowane do funkcjonariuszy, specjalistów, studentów oraz naukowców zainteresowanych tematyką bezpieczeństwa granicznego, przestępczości transgranicznej czy migracji. Mają one na celu przede wszystkim wymianę wiedzy i doświadczeń między funkcjonariuszami, naukowcami i ekspertami z Polski i zagranicy, podnoszenie kwalifikacji funkcjonariuszy SG w zakresie nowych metod i technologii oraz przyczynianie się do rozwoju nauki w obszarze bezpieczeństwa.

Jedna z nich odbyła się 27 września 2024 roku w Chełmskiej Bibliotece Publicznej im. Marii Pauliny Orsetti w Chełmie. Konferencja poświęcona Korpusowi Ochrony Pogranicza pt. „Wzorem dawnych, kresowych żołnierzy – 100-lecie utworzenia Korpusu Ochrony Pogranicza” zorganizowana została przez Komendę Główną Straży Granicznej oraz Instytut Pamięci Narodowej³⁴. Pierwszy panel wydarzenia dotyczył genezy Korpusu Ochrony Pogranicza i wojny obronnej 1939 roku, a drugi poświęcony został upamiętnieniu i wizerunkowi żołnierzy KOP.

³² *Ibidem*.

³³ *Dzień otwarty w Straży Granicznej* (2024). <https://www.gov.pl/web/uw-pomorski/dzien-otwarty-w-strazy-granicznej> [dostęp: 26.10.2024 r.].

³⁴ M. Pietraszczyk (2024). *Konferencja poświęcona Korpusowi Ochrony Pogranicza*. <https://www.strazgraniczna.pl/pl/100-lecie-powolania-korpusu-oc/kronika/13716,Konferencja-poswiecona-Korpusowi-Ochrony-Pogranicza.html?search=71871057732> [dostęp: 26.10.2024 r.].

Kolejną konferencję poświęconą 100-leciu Korpusu Ochrony Pogranicza zorganizowali Nadbużański Oddział Straży Granicznej, Placówka SG w Białej Podlaskiej oraz Akademickie Liceum Ogólnokształcące w Białej Podlaskiej. Uczestniczyli w niej funkcjonariusze, władze miejskie, służby mundurowe, młodzież szkolna i mieszkańcy Białej Podlaskiej. Wydarzenie podzielono na dwa panele, gdzie pierwszy z nich poświęcony był poszukiwaniom i ekshumacjom żołnierzy KOP, Wojska Polskiego i Niezłomnych w Ukrainie, Litwie i Białorusi. W drugim panelu odbyły się zajęcia edukacyjne i warsztaty dotyczące genealogii i historii³⁵.

Na podstawie porozumień o współpracy Straż Graniczna ściśle współdziała z zarówno cywilnymi, jak i wojskowymi uczelniami. Jej celem jest podnoszenie kwalifikacji zawodowych studentów, wzajemne wsparcie w zakresie edukacji, badań naukowych oraz wymiany doświadczeń. Kooperacja taka często opiera się na organizacji praktyk i współpracy w zakresie oceny efektów kształcenia w programach studiów na kierunkach związanych z bezpieczeństwem³⁶. Warto zaznaczyć, że dużą korzyścią ze współpracy z uczelniami dla SG jest przyciągnięcie potencjalnych kandydatów do służby.

Mówiąc o działalności edukacyjnej Straży Granicznej, nie sposób nie wspomnieć o Wyższej Szkole Straży Granicznej (WSSG), która została utworzona w 2023 roku na mocy Rozporządzenia Ministra Edukacji i Nauki z dnia 1 września 2023 r. w sprawie utworzenia Wyższej Szkoły Straży Granicznej³⁷. Uczelnia powstała w wyniku przekształcenia Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej im. Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego w Koszalinie, który funkcjonował do września 2023 roku³⁸.

WSSG jest uczelnią publiczną i pod kątem organizacji i zakresu działania podlega Ministerstwu Nauki i Szkolnictwa Wyższego, jednak jako jednostka organizacyjna SG jest nadzorowana przez ministra właściwego do spraw wewnętrznych, wchodzi w skład Straży Granicznej, a także działa na podstawie Ustawy o Straży Granicznej³⁹.

Wyższa Szkoła Straży Granicznej oferuje programy edukacyjne dla obecnych i przyszłych funkcjonariuszy SG. Prowadzi studia licencjackie o praktycznym profilu na kierunku Bezpieczeństwo granicy państwowej w trzech specjalizacjach, a absolwenci kończąc studia, uzyskują stopień młodszego chorążego Straży Granicznej⁴⁰. Uczelnia prowadzi także działalność dydaktyczną w dziedzinie nauk społecznych w takich

³⁵ K. Grzech (2024). *Konferencja „100 – lecie Korpusu Ochrony Pogranicza”*. <https://www.strazgraniczna.pl/pl/aktualnosci/13167,Konferencja-100-lecie-Korpusu-Ochrony-Pogranicza.html?search=71871057732> [dostęp: 26.10.2024 r.].

³⁶ *Współpraca Instytutu Politologii z Karpackim Oddziałem Straży Granicznej* (2016). <https://www.uken.krakow.pl/universytet/aktualnosci/1410-wspolpraca-instytutu-politologii-z-karpackim-oddzialem-strazy-granicznej> [dostęp: 27.10.2024 r.].

³⁷ Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 1 września 2023 r. w sprawie utworzenia Wyższej Szkoły Straży Granicznej.

³⁸ E. Światała (2024). *Wyższa Szkoła Straży Granicznej*. <https://wssg.strazgraniczna.pl/wss/uczelnia/o-nas/61251,0-nas.html> [dostęp: 27.10.2024 r.].

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

dyscyplinach jak nauki prawne, nauki o bezpieczeństwie, nauki o komunikacji społecznej i mediach czy nauki o zarządzaniu i jakości⁴¹.

WSSG przygotowuje również obecnych funkcjonariuszy do realizacji ustawowych zadań. Oferuje szkolenia na każdym stopniu – od szkolenia podstawowego i podoficerskiego, przez kurs chorążych, po specjalistyczne przeszkolenie do mianowania na pierwszy stopień oficerski SG⁴².

Oprócz tego oferta szkoleniowa WSSG składa się z ponad 130 szkoleń specjalistycznych i kursów doskonalących, które są realizowane w ramach centralnego doskonalenia zawodowego funkcjonariuszy i pracowników prowadzonych w formie stacjonarnej, jak i e-learningowej⁴³. Zadania realizowane w najważniejszych obszarach dydaktycznych obejmują między innymi:

- szkolenia z zakresu przeciwdziałania handlowi ludźmi,
- doskonalenie techniki jazdy pojazdami służbowymi,
- przewóz towarów niebezpiecznych, transgraniczne przemieszczanie odpadów, kontrola transportu drogowego,
- szkolenie i doskonalenie umiejętności z zakresu taktyki i techniki interwencji,
- szkolenie specjalistyczne z zakresu przygotowania pedagogicznego w SG,
- kształcenie kompetencji kierowniczych, zarządzanie zasobami ludzkimi, rozwój potencjału własnego kierownika,
- przygotowanie funkcjonariuszy do pełnienia służby w ochronie morskiej granicy państwowej,
- kursy z zakresu języka angielskiego,
- protokół dyplomatyczny,
- zwalczanie stresu w służbie⁴⁴.

Dodatkowo uczelnia zaangażowana jest w realizację odrębnych wykładów i zajęć edukacyjnych dla studentów i uczniów, których zadaniem jest upowszechnienie wiedzy na temat zjawiska handlu ludźmi oraz innych zagrożeń⁴⁵.

Uczelnia, oprócz oferty dydaktycznej, współpracuje także z różnymi jednostkami i organizacjami na poziomie zarówno krajowym, jak i międzynarodowym. WSSG organizuje kursy, warsztaty i szkolenia dla instytucji odpowiedzialnych m.in. za zwalczanie handlu ludźmi, które służą wzajemnej wymianie doświadczeń czy wypracowaniu wspólnej interpretacji przepisów w zakresie analizy orzecznictwa w sprawach o handel ludźmi⁴⁶. Szkolenia takie prowadzone są między innymi dla Policji, Prokuratury, Państwowej Inspekcji Pracy czy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji.

⁴¹ E. Świtała (2024). *Współpraca krajowa*. <https://wssg.strazgraniczna.pl/wss/uczelnia/wspolpraca/wspolpraca-krajowa-i-miedzynar/59340,Wspolpraca-krajowa.html> [dostęp: 27.10.2024 r.].

⁴² E. Świtała (2024). *Wyższa Szkoła Straży Granicznej... Op. cit.*

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Szkolenia specjalistyczne i kursy doskonalące* (2023). <https://wssg.strazgraniczna.pl/wss/uczelnia/szkolenie/szkolenia-specjalistycz/52537,Szkolenia-specjalistyczne-i-kursy-doskonalace.html> [dostęp: 27.10.2024 r.].

⁴⁵ E. Świtała (2024). *Współpraca krajowa... Op. cit.*

⁴⁶ *Ibidem*.

Poza tym WSSG prowadzi współpracę z Narodowym Centrum Badań i Rozwoju, Uniwersytetem w Białymstoku, Politechniką Koszalińską, Fundacją Przeciwko Handlowi Ludźmi i Niewolnictwu – La Strada, Uniwersytetem im. Adama Mickiewicza w Poznaniu i Polską Wytwórnią Papierów Wartościowych. Na podstawie odrębnych porozumień i umów uczelnia realizuje różne przedsięwzięcia szkoleniowe dla pozostałych służb i instytucji: Krajowej Administracji Skarbowej, Państwowej Straży Pożarnej, CBA, Żandarmerii Wojskowej, Urzędu ds. Cudzoziemców czy urzędów wojewódzkich⁴⁷.

Na poziomie międzynarodowym uczelnia współpracuje ze stałymi partnerami, którymi są Centrum Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego Policji Federalnej w Neustrelitz, Wyższa i Średnia Szkoła Policji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Republiki Czech w Holešovie i Szkoła Państwowej Straży Granicznej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Republiki Litwy w Medininkai. Oprócz tego WSSG uczestniczy w międzynarodowych projektach realizowanych przez FRONTEX, CEPOL czy EXBS⁴⁸.

Straż Graniczna pełni pierwszoplanową rolę w zapewnianiu bezpieczeństwa granic państwa, realizując zadania wynikające z Ustawy o Straży Granicznej oraz innych aktów normatywnych, jednakże jej działalność wykracza poza tradycyjne obowiązki ochronne. Formacja ta aktywnie angażuje się w działalność edukacyjną i naukową, organizując konferencje naukowe, realizując innowacyjne projekty edukacyjne, takie jak mobilny program „Escape Truck”, oraz współpracując z uczelniami wyższymi i instytucjami naukowymi. Działania takie mają na celu podnoszenie poziomu świadomości społecznej w zakresie zagrożeń granicznych, zwiększanie kompetencji w dziedzinie bezpieczeństwa oraz budowanie zaufania do formacji odpowiedzialnych za bezpieczeństwo. Oprócz tego, działania takie są narzędziem do walki z dezinformacją. Podsumowując, edukacja dla bezpieczeństwa to inwestycja w stabilne i świadome społeczeństwo, które dzięki zdobytej wiedzy i umiejętnościom może skutecznie reagować na zagrożenia, a także przyczyniać się do budowania ogólnego poczucia bezpieczeństwa w kraju.

Równocześnie Wyższa Szkoła Straży Granicznej stanowi kluczowe zaplecze szkoleniowe, przygotowując zarówno nowych funkcjonariuszy, jak i rozwijając umiejętności obecnych kadr, co pozwala na efektywne reagowanie na dynamicznie zmieniające się wyzwania współczesnego świata. Tym samym Straż Graniczna poprzez swoją wieloaspektową działalność nie tylko wspiera realizację polityki bezpieczeństwa państwa, lecz także przyczynia się do rozwoju społecznego i edukacji obywatelskiej.

Bibliografia

Błażejczak K. (2021). *Miejsce Straży Granicznej w systemie bezpieczeństwa państwa a typologia grup dyspozycyjnych*. „Społeczeństwo i Polityka” 3.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Współpraca międzynarodowa* (2023). <https://wssg.strazgraniczna.pl/wss/uczelnia/wspolpraca/wspolpraca-miedzynarodowa/57496,Wspolpraca-miedzynarodowa.html> [dostęp: 27.10.2024 r.].

- Borkowski K. (red.). (2009). *Obsługa ruchu turystycznego a karnoprawna obsługa granic Rzeczypospolitej Polskiej*. Sucha Beskidzka.
- Dzień otwarty w Straży Granicznej (2024). <https://www.gov.pl/web/uw-pomorski/dzien-otwarty-w-strazy-granicznej> [dostęp: 26.10.2024 r.].
- Elak L. (2019). *Bezpieczeństwo wschodniej granicy*. Warszawa.
- Goryński G. (2013). *Kadra Wojsk Ochrony Pogranicza w latach 1945–1965*. „Przegląd Historyczno-Wojskowy”.
- Grabowska-Lepczak I. (2017). *Edukacja dla bezpieczeństwa. Aspekty teoretyczne i praktyczne*. Szkoła Główna Służby Pożarniczej. Warszawa.
- Grzech K. (2024). *Konferencja „100 – lecie Korpusu Ochrony Pogranicza”*. <https://www.strazgraniczna.pl/pl/aktualnosci/13167,Konferencja-100-lecie-Korpusu-Ochrony-Pogranicza.html?search=71871057732> [dostęp: 26.10.2024 r.].
- Grzech K. (2024). *Wzięliśmy udział w kampanii edukacyjnej „Escape Truck”*. <https://www.strazgraniczna.pl/pl/aktualnosci/13340,Wzielismy-udzial-w-kampanii-edukacyjnej-Escape-Truck.html> [dostęp: 26.10.2024 r.].
- Maksimczuk A., Sidorowicz L. (2007). *Ochrona granic i obsługa ruchu granicznego*. Warszawa.
- Oleksiewicz I. (red.). (2015). *Służby i formacje w ochronie bezpieczeństwa państwa*. Rzeszów.
- Pietraszczyk M. (2024). *Konferencja poświęcona Korpusowi Ochrony Pogranicza*. <https://www.strazgraniczna.pl/pl/100-lecie-powolania-korpusu-oc/kronika/13716,Konferencja-poswiecona-Korpusowi-Ochrony-Pogranicza.html?search=71871057732> [dostęp: 26.10.2024 r.].
- Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 1 września 2023 r. w sprawie utworzenia Wyższej Szkoły Straży Granicznej.
- Szkolenia specjalistyczne i kursy doskonalące (2023). <https://wssg.strazgraniczna.pl/wss/uczelnia/szkolenie/szkolenia-specjalistycz/52537,Szkolenia-specjalistyczne-i-kursy-doskonalace.html> [dostęp: 27.10.2024 r.].
- Światała E. (2024). *Współpraca krajowa*. <https://wssg.strazgraniczna.pl/wss/uczelnia/wspolpraca/wspolpraca-krajowa-i-miedzynar/59340,Wspolpraca-krajowa.html> [dostęp: 27.10.2024 r.].
- Światała E. (2024). *Wyższa Szkoła Straży Granicznej*. <https://wssg.strazgraniczna.pl/wss/uczelnia/o-nas/61251,O-nas.html> [dostęp: 27.10.2024 r.].
- Ustawa z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 519 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o ochronie granicy państwowej (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 388).
- Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 1080 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 1504).
- Ustawa z dnia 14 lipca 2006 r. o wjeździe na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, pobycie oraz wyjeździe z tego terytorium obywateli państw członkowskich Unii Europejskiej i członków ich rodzin (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1697 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 18 kwietnia 2002 r. o stanie klęski żywiołowej (t.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 1897).
- Ustawa z dnia 21 czerwca 2002 r. o stanie wyjątkowym (t.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 1928).
- Ustawa z dnia 21 marca 1991 r. o obszarach morskich Rzeczypospolitej Polskiej i administracji morskiej (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 960 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 3 lipca 2002 r. – Prawo lotnicze (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 2110).

- Wasiuta O., Klepka R., Kopeć R. (red.). (2018). *Vademecum Bezpieczeństwa*. Kraków.
- Wawrzusiszyn A. (2013). *Straż Graniczna wobec wyzwań współczesności*. „Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL” 8.1.
- Wiśniewski B., Jakubczak R. (red.). (2015). *System ochrony granicy państwowej Rzeczypospolitej Polskiej. Stan obecny i prognozy na przyszłość*. Szczytano.
- Włodarczyk E., Sadowska-Wieciech E., Rokitowska J. (2018). *Edukacja dla bezpieczeństwa: istota i uwarunkowania*. Wydawnictwo LIBRON-Filip Lohner. Kraków.
- Współpraca Instytutu Politologii z Karpackim Oddziałem Straży Granicznej* (2016). <https://www.uken.krakow.pl/universytet/aktualnosci/1410-wspolpraca-instytutu-politologii-z-karpackim-oddzialem-strazy-granicznej> [dostęp: 27.10.2024 r.].
- Współpraca międzynarodowa* (2023). <https://wssg.strazgraniczna.pl/wss/uczelnia/wspolpraca/wspolpraca-miedzynarodowa/57496,Wspolpraca-miedzynarodowa.html> [dostęp: 27.10.2024 r.].

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(2) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.2.17

Martyna Czerniak

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

ORCID 0009-0005-9568-4322

Zamachy w Oslo i na wyspie Utøya w 2011 roku: analiza wydarzeń, reakcji służb i wniosków dla zarządzania kryzysowego

The Oslo and Utøya Island Attacks in 2011: An Analysis of the Incidents,
Service Responses, and Lessons for Crisis Management

Abstrakt

Zamachy terrorystyczne z 22 lipca 2011 roku w Norwegii, przeprowadzone przez Andersa Breivika, były jednymi z najtragiczniejszych wydarzeń w historii kraju. Analiza ataków, obejmująca zamach bombowy w Oslo oraz masakerę na wyspie Utøya, ujawnia liczne luki w systemie zarządzania kryzysowego, reakcjach służb oraz przygotowaniu infrastruktury krytycznej. Artykuł omawia przyczyny i skutki wydarzeń, reakcje norweskich służb oraz wyniki raportu Komisji Gjorv, który wskazał na konieczność reform w zakresie prawa, organizacji służb, technologii i komunikacji. Zaproponowane wnioski podkreślają potrzebę zwiększenia zdolności prewencyjnych, usprawnienia koordynacji działań i wdrożenia nowoczesnych systemów zarządzania kryzysowego, aby lepiej przeciwdziałać podobnym zagrożeniom w przyszłości.

Słowa kluczowe: Zamachy terrorystyczne w Norwegii, Anders Breivik, Oslo, Wyspa Utøya, Zarządzanie kryzysowe, Reakcje służb ratunkowych, Terroryzm indywidualny, Samotny wilk, Bezpieczeństwo narodowe

Abstract

The terrorist attacks of July 22, 2011, in Norway, carried out by Anders Breivik, remain among the most tragic events in the country's history. The analysis of these attacks, including the bombing in Oslo and the massacre on Utøya Island, reveals numerous gaps in the crisis management system, the response of emergency services, and the preparedness of critical infrastructure. This article examines the causes and consequences of the attacks, the response of Norwegian services, and the findings of the Gjorva Commission report, which emphasized the need for reforms in legislation, organizational structure, technology, and communication. The conclusions highlight the

necessity of enhancing preventive capabilities, improving coordination efforts, and implementing modern crisis management systems to counteract similar threats in the future more effectively.

Keywords: terrorist attacks in Norway, Anders Breivik, Oslo, Utøya Island, crisis management, emergency service responses, individual terrorism, lone wolf, national security

Wstęp

Zamachy terrorystyczne, które miały miejsce w 2011 roku w Norwegii, miały ogromny wpływ na kształtowanie polityki bezpieczeństwa tego kraju, dla którego były to najtragiczniejsze wydarzenia od lat. Tego samego dnia doszło do dwóch ataków. Pierwszy w centrum Oslo w postaci eksplozji bomby w dzielnicy rządowej, podczas której zginęło 8 osób. Drugi atak został przeprowadzony na wyspie Utøya. Była to brutalna strzelanina skierowana do uczestników obozu młodzieżowego, zorganizowanego przez Partię Pracy. Doprowadziła ona do śmierci 69 osób i pozostawiła piętno na społeczeństwie norweskim na zawsze.

Na potrzeby tego artykułu warto zdefiniować dwa pojęcia jakimi są „terroryzm indywidualny” oraz „samotny wilk”. Terroryzm indywidualny możemy rozpatrywać na dwa sposoby. Pierwszy, w którym terrorysta jest wysłannikiem pewnego zorganizowanego ugrupowania, wykonując powierzone mu zadanie. Jest to definicja „largo”, czyli szersza. W drugim przypadku będzie to sytuacja, w której terrorysta nie jest powiązany z jakąkolwiek organizacją terrorystyczną. Działa na własną rękę, bazując na własnych motywacjach, zasobach i umiejętnościach. Agresorów tego typu możemy nazwać „samotnymi wilkami”. Charakteryzują się oni brakiem relacji z organizacjami terrorystycznymi, autoradykalizacją, samotnym działaniem z użyciem przemocy i jasną artykulacją określonego celu¹.

Do tragedii w Norwegii doprowadził „samotny wilk” – Anders Behring Breivik, który w swoich działaniach kierował się pobudkami politycznymi. Mężczyzna sam zaplanował, przygotował i dokonał ataków, podążając ideami skrajnej ideologii prawicowej. Agresora bez wątpienia można nazwać megalomanem².

Reakcje służb norweskich, które pracowały podczas i po wydarzeniach z 2011 roku, ujawniły mocne, jak i słabe strony systemu bezpieczeństwa. Ataki doprowadziły do wielu dyskusji i planów dotyczących zarządzania kryzysowego w kwestii terroryzmu i sytuacji ekstremalnych. Niewątpliwie podjęte działania w wielu przypadkach były przejawem profesjonalizmu i szybkiej reakcji w sytuacji kryzysowej, co uratowało wiele ludzkich istnień i pozwoliło na opanowanie sytuacji. Mimo to pojawiło się wiele zarzutów w kwestii podjętych kroków, kładąc nacisk na wydarzenia z wyspy. Było to impulsem do podjęcia rozmów dotyczących środków zapobiegających i zwalczających terroryzm, nie tylko przez rząd norweski, ale też na arenie międzynarodowej.

¹ A. Wejkszner (2019). *Samotne wilki Kalifatu: Studium współczesnego terroryzmu islamskiego*. Difin. Warszawa, s. 33–35.

² Megalomania to patologiczne przekonanie o własnej wielkości, wyjątkowości lub wszechmocy, często występujące w zaburzeniach psychicznych, takich jak psychozy lub zaburzenia osobowości.

Analiza profilu Andersa Breivika, jego ideologii oraz motywacji

To jak spędziliśmy nasze wczesne lata, relacje rodzinne, sytuacja materialna czy traktowanie przez rówieśników wpływa na to, jakimi jesteśmy ludźmi w późniejszych etapach życia. Analizując biografię Andersa Breivika, możemy dostrzec pewne niepokojące cechy czy zachowania, rozwijające się już od wczesnych lat. Niewątpliwie można stwierdzić, że jego relacja z rodzicami była obciążona zaburzeniami emocjonalnymi oraz psychologicznymi, które prawdopodobnie przyczyniły się do problemów zamykających w późniejszym życiu.

Anders Behring Breivik urodził się 13 lutego 1979 r. w Oslo. Był on synem Wenche Behring oraz Jensa Breivika. Matka mężczyzny pochodziła z ubogiej rodziny i od najmłodszych lat zajmowała się rodzicielką, która doznała paraliżu w trakcie porodu, za co nienawidziła córki. Te fakty na temat Wenche ukazują, że kobieta miała ciężkie dzieciństwo i nie było jej dane doznać wartości, jaką jest rodzicielska miłość, co mogło mieć późniejszy wpływ na wychowanie własnego syna. Ojciec Andersa był wpływowym dyplomatą i pracownikiem norweskiej ambasady w Londynie, gdzie rodzina przeprowadziła się rok po narodzinach Andersa. Nie trwało to jednak długo, bo już pół roku później Wenche zażądała rozwodu i wróciła z dziećmi³ do stolicy Norwegii. Kobieta sobie nie radziła, miała problemy psychiczne i nie była w stanie zapewnić stabilnej atmosfery domowej. Instytucje opieki społecznej interesowały się sytuacją rodziny, przez co Anders był pod obserwacją psychologów środowiskowych, a weekendy często spędzał w domach zastępczych.

Już w młodym wieku Breivik wykazywał oznaki braku przystosowania społecznego. Miał problemy z nawiązywaniem więzi, był nie lubiany przez rówieśników czy sąsiadów przez swoją arogancję, brak szacunku do słabszych czy niewychowanie. Mimo to uczęszczał do najlepszych szkół, a wcześniej i przedszkola dla elit ze względu na status jego ojca. Spowodowało to ciągłe poczucie niższości i wyobcowania względem innych dzieci⁴.

Kiedy mężczyzna rozpoczął naukę w liceum zaczął się wyróżniać i wyrażać siebie poprzez wygląd. Młody Breivik zaczął się malować i dbać o wygląd. Określał siebie jako metroseksualistę⁵. Uczęszczał do Liceum Handlowego i podjął pracę telemarketera. Chociaż w szkole średniej jego poglądy polityczne nie były jeszcze tak ekstremalne jak później, w tym okresie Breivik zaczynał interesować się kwestiami tożsamości narodowej, problemami imigracji i konserwatywnymi ideami. W wieku 18 lat dołączył do Norweskiej Partii Postępu (norw. *Fremskrittspartiet* lub FrP), której główne hasła koncentrowały się na ograniczeniu biurokracji, krytyce polityki imigracyjnej i obniżeniu

³ Anders posiadał przyrodnią siostrę, która nazywała się Miriam Breivik. Była córką Wenche Behring z drugiego małżeństwa.

⁴ K. Izak (2022). *Anders Behring Breivik. Studium przypadku skrajnie prawicowego terrorysty – samotnego wilka (część 1)*. „Terroryzm. Studia, analizy, prewencja”, 3(3), s. 97.

⁵ Metroseksualizm to zjawisko, w którym mężczyźni dbają o swój wygląd i pielęgnują ciało, często przekraczając tradycyjne granice męskiego wizerunku i przyjmując cechy uznawane wcześniej za kobiece; M. Simpson (1994). *Metroseksualizm: The Rise of the Urban Man*. Media Press, s. 10.

podatków. Zaczął rozwijać plany w związku z polityką, chciał stać się członkiem Rady Miasta Oslo. Został jednak odrzucony, co spowodowało jego wściekłość i zakończenie działalności w ruchu politycznym. Po opuszczeniu Partii Postępu Breivik stopniowo zaczął szukać bardziej radykalnych rozwiązań, które odpowiadałyby jego narastającym lękom związanym z imigracją i różnorodnością kulturową w Norwegii.

Z biegiem czasu mężczyzna porzucił edukację na rzecz planów zastania milionerem. Po zdobytym doświadczeniu w pracy telemarketera, zdecydował się na utworzenie własnej działalności gospodarczej. Firma „E-Commerce Group” działała na granicy prawa, wystawiając podrobione dyplomy ukończenia studiów na dowolnej uczelni. W 2007 r. została ona rozwiązana w związku z naruszeniem ustawy podatkowej.

Po tych wydarzeniach Anders Breivik zamknął się w swoim pokoju i zatracił w świecie wirtualnym. Potrafił nawet do 17 godzin dziennie spędzać w sieci, grając w gry typu „strzelanki” i czytając rozmaite artykuły, publikacje czy blogi na tematy antymuzułańskie czy antyimigracyjne, pogłębiając swój proces radykalizacji. Jego nowym celem stało się utworzenie ruchu oporu przeciwko islamowi, na którego czele miał stanąć. Chciał walczyć o „czystość Europy białego człowieka, czyli – jak twierdził – bronić Europy przed Eurabią (arabskimi wpływami na kontynencie)”⁶. Jego wzorcami ideologicznymi byli między innymi: Bat Ye’or⁷, Robert Spencer⁸, Pamela Geller⁹ czy anonimowy bloger Fjordman¹⁰. Za swoich idoli uważał takie postacie jak Jan III Sobieski czy Vlad Palownik, podkreślając ich zasługi w walce z islamem¹¹ w obronie Europy. Chciał zjednoczyć wszystkie prawicowe siły i stworzyć konserwatywną gazetę, w tej sprawie kontaktując się między innymi z Fjordmanem. Kiedy jego nawoływanie nie zostało wysłuchane i nie widział przyszłości w prawicowych partiach zdecydował się działać sam i stworzyć manifest. To właśnie w trakcie jego pisania zrodziła się myśl o przeprowadzeniu zamachu¹².

⁶ K. Izak (2022). *Op. cit.*, s. 101.

⁷ Bat Ye’or (właściwie Gisèle Littman) jest autorką, która jest znana przede wszystkim z promowania teorii „dhimmi” – pojęcia określającego status mniejszości religijnych (głównie Żydów i chrześcijan) w krajach muzułańskich. Jej prace koncentrują się na zagrożeniu, jakie, jej zdaniem, stanowi islamizacja Zachodu.

⁸ Robert Spencer jest amerykańskim autorem, który jest znany z krytyki islamu, twierdząc, że islam w swojej istocie jest religią militarną i agresywną.

⁹ Pamela Geller jest amerykańską aktywistką, blogerką i autorką, znaną z prowadzenia kampanii przeciwko islamowi i propagowania poglądów przeciwnych islamizacji Europy. Jest również współzałożycielką organizacji *Stop Islamization of America*.

¹⁰ Fjordman to pseudonim anonimowego norweskiego blogera, który stał się znany dzięki swojej krytyce islamu oraz w obronie europejskich wartości kulturowych.

¹¹ Sobieski, poprzez zwycięstwo pod Wiedniem w 1683 roku, był dla Breivika obrońcą Europy przed osmańską inwazją. Z kolei Vlad Palownik, znany z brutalnej obrony przed Turkami w XV wieku, został ukazany przez Breivika jako bohater walczący o zachowanie chrześcijańskiej tożsamości przed islamem.

¹² M. Gąsiorowski (2022). *Ekstremizm polityczny w postawie Andersa Behringa Breivika – próba analizy wpływu czynników psychologicznych*. „Świat Idei i Polityki”, 20(2), s. 35–38.

Przygotowania do ataku

Planowanie ataku Breivik rozpoczął w 2009 r. To wtedy zdecydował się założyć jednoosobową firmę o nazwie „Geofarm”, która miała być przykrywką do konstruowania bomby. W teorii miała się ona zajmować rolnictwem, między innymi uprawą warzyw. Dzięki tej działalności mógł zdobyć materiały niezbędne do stworzenia ładunku. Azotyn sodu i proszek aluminiowy nabył w Polsce, a konkretnie we wrocławskiej firmie. Sam Anders podkreślił, że w tamtym czasie w naszym kraju te substancje były łatwe do zdobycia, nawet w dużych ilościach. Zakupił on również około 6 ton nawozów sztucznych, takich jak azotan amonu, legalnie, ponieważ wszystko mógł tłumaczyć firmą rolniczą. Terrorysta był w stanie wytłumaczyć każdy swój zakup. Sproszkowaną siarkę zamówił jako materiał dla artystów, lont miał być wykorzystany podczas sylwestra, a inne materiały do konserwacji mięsa czy mycia akwarium. W 2011 roku zdecydował się przenieść swoją „bazę”, więc wynajął gospodarstwo rolne w hrabstwie Hedmark na północ od Oslo, aby całkowicie odizolować się od osób trzecich i to tam rozpoczął produkcję ładunków wybuchowych. W ukryciu przeprowadzał testy oraz eksperymentował z różnymi mieszankami, ucząc się, jak doprowadzić do efektywnych detonacji. W jego manifestie znalazły się opisy technik oraz szczegółowe informacje o składnikach, co sugeruje, że długo i starannie badał sposoby tworzenia skutecznych materiałów wybuchowych. Większość informacji czerpał z internetu, a sama praca była bardzo niebezpieczna¹³.

Co ciekawe, mężczyzna wspomina o Polsce w swoim manifestie aż 47 razy. Oprócz opisu zakupów chemikaliów w polskich sklepach, docenia postać Jana III Sobieskiego czy wymienia polskie „prawicowe nacjonalistyczne ugrupowania”, takie jak Prawo i Sprawiedliwość, Samoobronę RP, Narodowe Odrodzenie Polski czy Ligę Obrony Suwerenności. Ponadto zamachowiec cytuje słowa ze „Zniewolonego umysłu”¹⁴ polskiego poety Czesława Miłosza¹⁵.

Głównymi materiałami niezbędnymi do zrealizowania ataku na wyspie Utøya była broń palna. Breivik zdobył ją legalnie, wykorzystując przepisy norweskie, które pozwalają obywatelom na posiadanie broni pod warunkiem spełnienia określonych wymagań, zwłaszcza gdy jest przeznaczona do celów łowieckich czy sportowych. Udało mu się nabyć dwie sztuki broni, których użył potem podczas zamachów: karabin Ruger Mini-14 oraz pistolet Glock 34. Mężczyzna uzyskał pozwolenie na broń poprzez udział w kursach i egzaminie dla myśliwych. Oprócz tego wielokrotnie podkreślał, że swoje umiejętności strzeleckie rozwijał poprzez grę „Call of Duty”, w którą grał nawet po kilkanaście godzin dziennie. Dodatkowo zakupił bluzę, z której wykonał imitację munduru policyjnego, który był kluczowy podczas zamachów¹⁶.

¹³ K. Izak (2022). *Op. cit.*, s. 106–109.

¹⁴ *Zniewolony umysł* Czesława Miłosza to analiza podporządkowania intelektualistów totalitaryzmowi, ukazująca wpływ ideologii na wolność myśli i moralność.

¹⁵ Gazeta Prawna. *Breivik 47 razy wymienia Polskę w manifestie*. <https://www.gazeta-prawna.pl/wiadomosci/artykuly/533565,breivik-47-razy-wymienia-polske-w-manifestie.html> [dostęp: 11.11.2024].

¹⁶ K. Izak (2022). *Op. cit.*, s. 104.

Przebieg ataku

Data 22 lipca 2011 r. nie była przypadkowa. Swoje działania Breivik rozpoczął w godzinach popołudniowych w piątek. Był to czas, kiedy wielu urzędników i pracowników rządowych kończyło pracę, więc zamachowiec liczył, że w godzinach szczytu jak najwięcej z nich znajdzie się w centrum eksplozji. Ponadto liczył, że wybierając termin w okresie letnim, przed weekendem, wielu funkcjonariuszy służb przebywa na urloпах i łatwiej będzie mu się przetransportować do swojego drugiego celu – wyspy Utøya. Agresja w dzielnicy rządowej, w której doszło do pierwszego zamachu, miała być symbolem ataku na norweski rząd i polityków, których Breivik obwiniął o popieranie wielokulturowości i imigracji. Mimo że atak skierowany był w instytucje rządowe jako całość, to ważną osobą, którą interesował się Breivik, był Jens Stoltenberg, ówczesny premier Norwegii i lider Partii Pracy¹⁷.

Głównym celem zamachowca była jednak wyspa Utøya. To właśnie tam odbywał się letni obóz młodzieżówki Norweskiej Partii Pracy. Wydarzenie przyciągało młodych aktywistów, w tym osoby, które w przyszłości mogły stać się liderami politycznymi Norwegii. Obóz odbywał się regularnie co roku. Miejsce było stosunkowo odizolowane i trudno dostępne dla służb ratunkowych. Ponadto atak na osoby, które w wielu przypadkach były dziećmi ludzi współpracujących z rządem, wywarł ogromny rozgłos medialny. Mężczyzna dzięki temu liczył, że jego ideologia dotrze do jak największej liczby osób. Tego dnia na wyspie miała również przemówić Gro Harlem Brundtland, trzykrotna premier Norwegii i wybitna działaczka Partii Pracy.

W dzień tragedii, zanim Anders opuścił dom matki, rozesłał drogą mailową swój manifest zatytułowany „2083: A European Declaration of Independence”. Dokument ten miał ponad 1 500 stron i zawierał jego radykalne poglądy, które postrzegał jako uzasadnienie dla zamachów. Maile dotarły głównie do osób z krajów europejskich, które według niego mogły podzielać jego antyislamskie i skrajnie prawicowe poglądy. Manifest zawierał również szczegółowe opisy przygotowań do ataków, co pomogło służbom – już po atakach – przeprowadzić szczegółową analizę i wyciągnąć dokładne wnioski¹⁸.

Dzień wcześniej mężczyzna zaparkował wynajętą furgonetkę niedaleko centrum ogrodniczego, w której była umieszczona bomba. Posiadał on również fiata diablo, którego 21 lipca pozostawił na pobliskim placu. Miał on służyć do ucieczki i przetransportowania się na Utøyę. 22 lipca wrócił do furgonetki, przebrał się w sfalszowany mundur policyjny i kamizelkę kuloodporną, a następnie podjechał pod Ministerstwo Sprawiedliwości. Miał około 7 minut na oddalenie się od miejsca zdarzenia, ponieważ na taki czas określał palenie się lontu skonstruowanej bomby. Furgonetka została zauważona przez kobietę pracującą na recepcji w biurowcu. Poinformowała o tym centrum wartownicze, w którym pracowało dwóch strażników. Po przesunięciu nagrania z kamer zauważyli, że mężczyzna w policyjnym stroju opuścił pojazd i się oddalił. Pojazd z ładunkiem stał zaparkowany między dwoma słupami z tabliczką informującą o zakazie

¹⁷ K. Izak (2022). *Op. cit.*, s. 110.

¹⁸ *Ibidem*, s. 111.

wjazdu. Pracownicy chcieli zidentyfikować kierowcę i poprosić o przeparkowanie furgonetki. W momencie, kiedy strażnik miał zadzwonić do Urzędu Bezpieczeństwa Pojazdów Silnikowych i zapytać o nazwisko właściciela samochodu, wybuchła bomba¹⁹.

Do detonacji doszło o godzinie 15:25. W dzielnicy pracowało około 3 100 pracowników, nieco ponad dziesięć procent było w pracy, kiedy wybuchła bomba. Najbardziej ucierpiał budynek biurowy, w którym znajdowała się kancelaria premiera, oraz pobliskie ministerstwa, w tym Ministerstwo Finansów i Ministerstwo Ropy Naftowej i Energii. Eksplozja uszkodziła fasady budynków, wybiła okna i spowodowała pożary, zabijając 8 osób i raniąc wiele innych. Premier Stoltenberg nie ucierpiał, ponieważ podczas ataku przebywał w swojej rezydencji oddalonej od miejsca detonacji. Na numer alarmowy zadzwonił strażnik DSS²⁰, informując o eksplozji, a po chwili połączył się ponownie, podając ważne informacje. Powiedział, że mężczyzna ubrany w coś w rodzaju munduru policyjnego, wyszedł z samochodu na krótko przed eksplozją²¹.

Evakuacja częściowo zniszczonego budynku rozpoczęła się natychmiast, jednak była ona wyzwaniem. Drogi ewakuacyjne były słabo oznakowane, wyjścia awaryjne niekiedy niemożliwe do otwarcia lub trudne w obsłudze. Panował ogromny chaos, nad którym nikt nie potrafił zapanować. Sam Anders Breivik dowiedział się o powodzeniu pierwszej części zamachu z radia, które wydało specjalny komunikat o eksplozji, przerywając nadawany program. Przebywał już wtedy w samochodzie i był w drodze na wyspę Utøya. 22 lipca po południu było tam 564 osoby. Uczestnicy biorący udział w obozie około 30 minut po ataku w Oslo otrzymali informacje, że doszło do incydentu w dzielnicy rządowej²².

Breivik po dotarciu na miejsce wziął prom, który regularnie kursował na wyspę, transportując uczestników obozu oraz personel. Agresor w fałszywym uniformie poinformował opiekunkę obozu, że przyjechał na wyspę jako rzekomy funkcjonariusz policji wysłany w związku z wybuchem bomby w Oslo, aby zapewnić bezpieczeństwo. Na szyi miał fałszywą legitymację służbową, którą pokazał na prośbę strażnika. Posiadał przy sobie ciężką skrzynię, w której przechowywał karabin, a pistolet półautomatyczny miał cały czas przy sobie. Po dotarciu na ląd około 17:10 Andersa przywitał Trond Berntsen – policjant, ale zatrudniony na tę okazję jako stróż w trakcie obozu na Utøi. Mieli udać się do budynku, gdzie przebywali aktywiści, jednak, kiedy funkcjonariusz ominął jego róg, padły pierwsze strzały. Pierwszą ofiarą był sam Berntsen, zaraz po nim zginęła kierowniczka obozu – Monika Bøsei. Miało to miejsce około godziny 17:22²³.

¹⁹ Norwegian Government, *NOU 2012:14 – Breivik-saken: En vurdering av rettsystemet etter 22. Juli*. <https://www.regjeringen.no/contentassets/bb3dc76229c64735b4f6eb4dbfcdbe8/no/pdfs/nou201220120014000dddpdfs.pdf>, s. 17–18 [dostęp: 15.11.2024 r.].

²⁰ Strażnicy DSS (Det statlige spesialistene) to pracownicy służb ochrony w Norwegii odpowiedzialni za zapewnienie bezpieczeństwa na najwyższym poziomie, szczególnie w zakresie ochrony osób publicznych i ważnych instytucji.

²¹ Norwegian Government. *Op. cit.*, s. 19–20.

²² *Ibidem*, s. 20–21.

²³ K. Izak (2022). *Op. cit.*, s. 116.

Następnie Breivik udał się na wzgórze w kierunku kawiarni. Po drodze zabił kolejne kilka osób. Odgłosy strzałów wywołały ogromną panikę. Uczestnicy z jadalni zaczęli uciekać w stronę pola namiotowego, ukrywali się w lesie czy wzdłuż brzegów wyspy. Mężczyzna bez opamiętania strzelał do namiotów i wszystkich uciekających ludzi, którzy stanęli na jego drodze. Następnie wszedł do „małej sali” w budynku kawiarni, gdzie wciąż znajdowało się sporo osób. Wiele z nich uciekając, wyskoczyło przez okna, przez co doznało poważnych obrażeń spowodowanych upadkiem. Około godziny 17:30 jedna z uczestniczek obozu, córka oficera Komendy Głównej Policji, wykonała połączenie do ojca, który przebywał na służbie i poinformowała go o umundurowanym mężczyźnie, który strzela do uczestników obozu. Sam Breivik o godzinie 17:59 wykonał połączenie na numer alarmowy i przekazał informację, że jest odpowiedzialny za atak i że jest gotów się poddać. Po tym wydarzeniu dokonał jeszcze kilku morderstw i około godziny 18:24 kolejny raz połączył się z Policją. Przedstawił się pełnym imieniem i nazwiskiem, oraz podkreślił, że jest dowódcą norweskiego ruchu oporu przeciwko islamizacji, po czym zabijał kolejne osoby. Łącznie śmierć poniosło 69 osób. Jeden z głównych celów, była premier Norwegii Gro Harlem Brundtland, w czasie ataku nie była obecna na wyspie. Po zakończonym przemówieniu od razu wróciła do Oslo, kilka godzin przed zamachem. Policja dotarła na miejsce zdarzenia około godziny 18:24, czyli ponad godzinę po rozpoczęciu ataku. Breivik poddał się bez oporu, został powalony na ziemię i zakuty w kajdanki²⁴.

Sytuacja polityczna w Norwegii

Norwegia uznawana jest za jeden z najbardziej rozwiniętych i stabilnych krajów Europy. Charakteryzuje się rozbudowanym systemem opieki, równością społeczną oraz wysokim poziomem zaufania. W latach poprzedzających ataki terrorystyczne z 2011 roku kraj był przykładem do naśladowania dla innych, jeśli chodzi o otwartość na integrację, współpracę z innymi narodami, głównie w ramach Europejskiego Obszaru Gospodarczego. Mimo tego kraj zachowywał autonomię w kluczowych kwestiach polityki wewnętrznej. Rządy sprawowała wtedy Partia Pracy skupiająca się na modelu państwa otwartego i demokratycznego. Spotykało się to z reakcją niektórych partii prawicowych, takich jak Partia Postępu (do której swojego czasu należał Breivik), która w swoich kampaniach często poruszała kwestie związane z ograniczaniem imigracji i integrowaniem nowych grup społecznych na zasadach przyjętych przez lokalne normy kulturowe.

Od początku lat 90. XX w. w Norwegii dochodziło do wzrostu liczby migrantów, szczególnie z krajów muzułmańskich. Wielu Norwegów akceptowało politykę wielokulturowości, jednak rodziły się również obawy dotyczące tożsamości narodowej czy konsekwencji demograficznych. Norwegia zaczęła odczuwać wzrost ruchów skrajnie prawicowych, które promowały hasła antyimigracyjne i islamofobiczne.

Służby bezpieczeństwa przez atakami z 22 lipca skupiały swoją uwagę na radykalnym islamizmie ze względu na ogólnoeuropejską strategię przeciwdziałania

²⁴ Norwegian Government. *Op. cit.*, s. 23–30.

terroryzmowi²⁵. Analiza raportów służb po atakach wskazuje, że Norwegia była zaskoczona intensywnością i skutecznością zamachów, a ich wewnętrzne procedury dotyczące przeciwdziałania ekstremizmowi wymagały dostosowania²⁶.

Reakcja służb w Oslo

Pierwsze służby bezpieczeństwa dotarły do dzielnicy rządowej w Oslo już 3 minuty po eksplozji. Komenda z Oslo otrzymała informację od przechodnia o podejrzanym mężczyźnie ubranym w mundur policyjny posiadającym przy sobie broń. Podał również numery rejestracyjne pojazdu, którym transportował się na Utøyę. Nie było kontaktu pomiędzy centralą, w której stacjonowała oficer dyżurna, a dowódcą na miejscu zdarzenia, który kierował akcją ratunkową. „Komenda Okręgowa Policji w Oslo nie miała żadnych procedur powiadamiania, więc oficer dyżurna z centrali operacyjnej, zamiast koordynować akcję z dowodzącym na miejscu zdarzenia, uznała, że ważniejsze będzie telefoniczne wzywanie funkcjonariuszy na służbę”²⁷.

Kamery monitoringu zarejestrowały ruchy Breivika, ale mimo to sprawca bez przeszkód opuścił Oslo. Nie zamknięto miasta, nie zablokowano ulic wyjazdowych ze stolicy. Między godziną 15:50 a 16:05 przekazano zespołowi BT Delta²⁸ informację o podejrzanym mężczyźnie i pojeździe, którym mógł uciekać. Stwierdzono jednak, że dowody były zbyt mało konkretne, aby podjąć działania. Postanowiono więc zamknąć jedynie drogi prowadzące do centrum. Nie zdecydowano się również na podanie charakterystycznych cech sprawcy opisanych przez świadka do mediów. Z numeru rejestracyjnego pojazdu przekazano tylko liczby i nie wspomniano ani słowa o podrobionym mundurze policyjnym.

Sytuacja była napięta i niepewna, zwłaszcza w kontekście możliwych dalszych ataków. Kilka osób z kierownictwa parlamentu, w tym przedstawiciele Partii Pracy, poprosiło o wysłanie dodatkowych sił ochrony w celu zabezpieczenia budynków rządowych, zwłaszcza Stortingu²⁹, który znajdował się blisko miejsca wybuchu. Ich prośby spotkały się z odmową. Kazano się skupić na ewakuacji i zamknąć wszystkie budynki na klucz. Dopiero w godzinach wieczornych, kiedy odkryto, że agresja miała charakter terrorystyczny zdecydowano się wzmocnić ochronę kluczowych obiektów rządowych. Była to reakcja spóźniona w stosunku do początkowych próśb o ochronę³⁰.

²⁵ Ogóлноeuropejska strategia przeciwdziałania terroryzmowi to zbiór wspólnych działań i inicjatyw opracowanych przez państwa Unii Europejskiej w celu zwalczania terroryzmu, poprawy współpracy w zakresie bezpieczeństwa, wymiany informacji oraz zapobiegania radykalizacji. Strategia ta obejmuje zarówno prewencję, jak i działania kryzysowe, a także współpracę z innymi krajami i organizacjami międzynarodowymi.

²⁶ Å. Seierstad (2015). *Jeden z nas: Opowieść o Norwegii*. Wydawnictwo Literackie. Kraków, s. 18–22.

²⁷ K. Izak (2022). *Op. cit.*, s. 113–114.

²⁸ BT Delta to jednostka odpowiedzialna za przeciwdziałanie terroryzmowi i inne działania związane z bezpieczeństwem w Norwegii.

²⁹ Storting – norweska nazwa parlamentu Norwegii.

³⁰ K. Izak (2022). *Op. cit.*, s. 114–116.

Decyzja o nieogłoszeniu alarmu krajowego w dniu zamachów 22 lipca 2011 roku była jedną z kluczowych punktów krytyki w raporcie komisji, która badała reakcję służb na ataki. Taki alarm oznaczałby wprowadzenie w stan gotowości wszystkich służb porządkowych, służb ratunkowych i wojska, co mogłoby znacznie przyspieszyć odpowiedź na kryzys. Ta decyzja nie została podjęta z powodu złożoności procedur administracyjnych oraz niepełnej komunikacji pomiędzy poszczególnymi służbami i szczeblami władzy. Nie zdecydowano się na taki poziom zawiadomienia nawet w chwili drugiego ataku. Gdyby wtedy podjęto ten krok, droga E16, którą poruszał się zamachowiec, zostałaby zablokowana przez komendy z pobliskich miejscowości.

Nie zostały również wyczerpane wszystkie dostępne środki. W tym czasie norweska policja dysponowała jednym helikopterem, o którego użycie zaapelowała jednostka Delta. Główne problemy wynikały z kilku przyczyn. Policyjny helikopter był wówczas wyłączony z użytku z powodu braków kadrowych i ograniczeń budżetowych, co skutkowało m.in. brakiem dostępności w okresie wakacyjnym. Ponadto nie obowiązywał system wzywania załogi z urlopu. Brak helikoptera uniemożliwił szybkie rozeznanie sytuacji z powietrza. Nie udało się wystarczająco szybko zorganizować całego zespołu oraz sprzętu potrzebnego do wykonania operacji śmigłowcem³¹.

Struktury takie jak Policja, Straż Pożarna czy służby medyczne miały trudności w koordynacji działań. Podczas kryzysu zabrakło centralnego punktu dowodzenia, który mógłby koordynować działania. Brak takiego centrum spowodował, że różne służby działały często niezależnie od siebie, co prowadziło do dezorganizacji.

Reakcja służb na wyspie Utøya

Pierwsze informacje na temat strzelaniny na wyspie Utøya zaczęły spływać do centrali około godziny 17:30. Jako pierwsi połączenia wykonali mieszkańcy terenów wokół wyspy, których zaniepokoiły strzały i dym unoszący się nad tym obszarem. Zbieranie informacji od świadków było jedną z najważniejszych czynności w początkowym stadium operacji ratowniczej. Istniały poważne błędy w komunikacji z osobami na wyspie, w tym przekazywanie fałszywych informacji o postępach akcji. Dodatkowo kolejny raz nie zostały przekazane charakterystyczne cechy terrorysty podane jeszcze przez świadków z Oslo. Nikt nie powiadomił dzwoniących o fałszywym policyjnym uniformie, który Breivik miał w tamtej chwili na sobie. Było to kluczowe, ponieważ wielu świadków, w tym młodych ludzi, mogło myśleć, że zbliżający się mężczyzna jest funkcjonariuszem, co sprawiło, że podchodzili do niego w nadziei na ratunek. Początkowo podano, że sprawca działał sam, a potem zaczęto mówić o możliwych współpracownikach. Później pojawiły się informacje o materiałach wybuchowych, ale nie zostały one potwierdzone.

Pierwsze jednostki służb bezpieczeństwa – Policji i Straży Pożarnej, dotarły do przystani promowej około godziny 17:40. Zdecydowano się na transport funkcjonariuszy łodzią policyjną. Niestety, została ona przeciążona nadmierną liczbą osób i sprzętu, co sprawiło, że stała się niestabilna i przewróciła się, opóźniając przybycie na miejsce.

³¹ Norwegian Government. *Op. cit.*, s. 189–190.

Po awarii funkcjonariusze skorzystali z pomocy łodzi cywilnych, by dotrzeć na wyspę. Nie były one jednak odpowiednio przystosowane do takich operacji, co dodatkowo utrudniało szybki transport. Jedna była mocno zmotoryzowana i najszybciej dotarła na Utøyę, jednak czas transportu na wyspę według komisji badającej reakcję służb na ataki był zdecydowanie za długi niż powinien.

Ponadto nie wszyscy funkcjonariusze wiedzieli dokładnie, gdzie znajduje wyspa, co było dodatkowym wyzwaniem. Nawigatorzy mieli ograniczoną orientację w terenie i nie wiedzieli, jak daleko muszą płynąć. Dopiero na wodzie, korzystając z urządzeń takich jak telefony i GPS, zdołali odnaleźć właściwą drogę. Powodowało to dalsze opóźnienia i chaos w dotarciu na miejsce zdarzenia.

System komunikacji na wyspie niestety zawiódł. Funkcjonariusze używali przestarzałych systemów radiowych, które miały ograniczony zasięg i były podatne na zakłócenia. Hałas, piski i słaby zasięg powodowały, że część komunikatów była niezrozumiała. Braki techniczne wymagały przestrzegania bardziej rygorystycznych zasad komunikacji – tzw. dyscypliny radiowej, by uniknąć nieporozumień. Zasadą jest to, że komunikacja powinna przebiegać w ściśle określony sposób: najpierw nadawca identyfikuje siebie i odbiorcę, a odbiorca musi potwierdzić, że zrozumiał wiadomość. Dodatkowo, podobnie jak w Oslo, nie istniała platforma komunikacyjna dla wszystkich służb. W efekcie wyspę przeszukiwały różne patrole, w tym umundurowani funkcjonariusze, którzy nie mogli skutecznie się ze sobą komunikować. Wprowadzono system haseł, ale okazał się on niewystarczająco skuteczny, co doprowadziło do sytuacji, w których policja przypadkowo wycelowała broń przeciwko własnym funkcjonariuszom.

Kolejnym wyzwaniem dla służb była ewakuacja samej wyspy. Policja wprowadziła plan działania, który miał na celu jak najszybsze zaangażowanie pomocy ratunkowej i ewakuację z wyspy po aresztowaniu sprawcy. Działania te były prowadzone równolegle: wyznaczeni liderzy zajmowali się koordynowaniem działań z lądu i z samej wyspy. W trakcie ewakuacji pojawiły się problemy z organizowaniem transportu. Początkowo lider akcji na wyspie chciał wysłać helikopter do ewakuacji, ale napotkał trudności w uzyskaniu zgody na jego użycie. Z kolei ratownicy medyczni byli opóźnieni. Około godziny 18:56 okazało się, że ratownicy medyczni oraz straż pożarna nie mogli ruszyć w stronę wyspy, ponieważ sytuacja była zbyt niebezpieczna. Ze względu na niepewność co do zagrożeń, ostatecznie zdecydowano, że to policja będzie odpowiedzialna za udzielanie pierwszej pomocy oraz ewakuację. Ponadto cały czas trwały poszukiwania sprawcy. Lokalny lider akcji na wyspie chciał, aby wszyscy dostępni funkcjonariusze z bronią wzięli udział w poszukiwaniach, jednak równolegle trwała akcja ewakuacyjna i ratownicza. Transport poszkodowanych rozpoczęto, korzystając z łodzi ratunkowych, w tym także prywatnych łodzi cywilów. Była ona prowadzona w trudnych warunkach, a rannych transportowano na nabrzeże, gdzie udzielano im pierwszej pomocy.

Samo zatrzymanie winnego masakrze, mimo wcześniejszych utrudnień, zostało przeprowadzone sprawnie. Policja skupiła się na rozeznaniu terenu i ostrożnym podejściu do sytuacji ze względu na brak pewności co do liczby sprawców, ich położenia oraz rodzaju posiadanej broni. Okazało się jednak, że Breivik sam oddał się policji. Oprócz wcześniejszych połączeń na numery alarmowe, w których przyznawał się do

dokonania zamachu, mężczyzna, kiedy funkcjonariusze go namierzili, przybrał pozycję poddańczą i nie próbował uciekać czy walczyć³².

Analiza błędów i wyciągnięcie wniosków

Po atakach norweski rząd powołał specjalną komisję, której zadaniem było zbadanie okoliczności ataków oraz ocena reakcji służb i instytucji państwowych. Na jej czele stanęła prawniczka Alexandra Bech Gjörv. Analizowane były m.in. reakcje służb na ataki, czas reakcji, sprawność komunikacji między służbami, a także możliwości wykrycia zagrożenia przed jego zaistnieniem.

Kluczowe zalecenia na poziomie krajowym

Zwrócono przede wszystkim uwagę na zwiększenie kultury świadomości ryzyka, współpracy, efektywnego działania i zarządzania informacją na wszystkich szczeblach administracji państwowej. W praktyce oznacza to, że władze centralne, jak i lokalne powinny kłaść nacisk na edukację i szkolenie swoich pracowników w zakresie identyfikowania zagrożeń, szybkiego reagowania i koordynacji działań w sytuacjach kryzysowych. Administracja powinna być przygotowana na nieoczekiwane scenariusze, a także podejmować działania prewencyjne, takie jak monitorowanie potencjalnych zagrożeń i wzmacnianie mechanizmów wykrywania i analizy ryzyka.

Uznano również za konieczne wprowadzenie regularnych spotkań między Rządową Komisją Bezpieczeństwa oraz Kriseråd³³. Spotkania te mają na celu koordynowanie działań pomiędzy różnymi agencjami i ministerstwami oraz opracowywanie wspólnych strategii na wypadek kryzysu. Komisja podkreśliła konieczność regularnej wymiany informacji między różnymi instytucjami odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo kraju ze względu na problemy komunikacyjne obecne podczas akcji ratunkowych w 2011 roku.

Kluczowe było tu także opracowanie konkretnego, aktualnego do panujących realiów planu, który pomógłby w szybkim opanowaniu sytuacji i chaosu w strukturach ratunkowych. Komisja zalecała stworzenie nowoczesnej, elastycznej strategii działania w odpowiedzi na ataki terrorystyczne, która uwzględniałaby zmieniające się zagrożenia oraz umożliwiałaby szybszą i bardziej skuteczną reakcję w sytuacjach kryzysowych. Komisja wskazała, że realizacja projektów związanych z bezpieczeństwem była zbyt powolna i mało efektywna. Przykłady obejmują m.in. zaniedbania w monitorowaniu projektów i skupianie się bardziej na formalnościach niż na osiągnięciu konkretnych rezultatów. Niewystarczająca komunikacja i brak zaangażowania stron odpowiedzialnych za projekty spowodowały, że brakowało nadzoru nad jakością i szybkością realizacji.

³² Norwegian Government. *Op. cit.*, s. 110–146.

³³ Kriseråd, czyli Rada Kryzysowa, to norweska instytucja odpowiedzialna za koordynację działań w sytuacjach kryzysowych, takich jak ataki terrorystyczne, katastrofy naturalne czy inne nagłe zdarzenia wymagające szybkiej reakcji.

Wielopiętrowy budynek w dzielnicy rządowej, będący celem zamachu, nie spełniał odpowiednich przepisów dotyczących bezpieczeństwa, mimo że wcześniej uznano je za priorytetowe. Choć już 13 lat wcześniej wprowadzono przepisy dotyczące zabezpieczeń, brakowało konkretnych działań i kontroli. W rezultacie Breivikowi udało się zdetonować bombę w pobliżu wejścia do istotnej dla kraju instytucji. Komisja zwróciła uwagę na potrzebę odpowiedniego zabezpieczenia kluczowych obiektów takich jak budynki rządowe, instytucje publiczne, a także infrastruktura krytyczna, w tym lotniska, porty czy elektrownie. Zlecono zainwestowanie w zabezpieczenia obiektów zarówno fizyczne w postaci ogrodzeń, monitoringu czy straży, jak i cyfrowe np. systemy ochrony przed cyberatakami.

Podkreślono także działanie organu, jakim jest Ministerstwo Sprawiedliwości. Powinno ono mieć większy wpływ na koordynowanie działań służb ratunkowych i wywiadowczych, tak aby wszystkie agencje były lepiej przygotowane na sytuacje kryzysowe i mogły efektywnie współpracować. Ponadto po zamachach instytucja miała trudności z przekazywaniem jasnych informacji społeczeństwu. Brak odpowiedniej komunikacji kryzysowej spowodował dezinformację, co wzmagało panikę i obawy wśród obywateli. Komisja wyciągając wnioski, ustaliła, że w sytuacjach kryzysowych powinien działać centralny punkt informacji, który koordynowałby komunikację z opinią publiczną. Byłby to jeden, dobrze zorganizowany punkt, który zbierałby i przekazywał rzetelne informacje o sytuacji.

Zmiany w Prawie Karnym

Jednym z głównych wniosków Komisji Gjörv była potrzeba zmian oraz regulacji w prawie karnym. Początkowo zwrócono uwagę na kwestię przygotowań do poważnych przestępstw, szczególnie na tle terrorystycznym. Zaproponowano rozwiązanie, w którym sama organizacja czy planowanie zamachów mogłyby zostać pociągnięte do odpowiedzialności prawnej, zanim jeszcze doszłoby do samego ataku. Przykładami takich działań są: gromadzenie materiałów wybuchowych, broni, planowanie miejsc ataku czy szkolenia. Daje to możliwość zatrzymania niebezpiecznych osób na etapie przygotowań, co prowadzi do szybkiego reagowania we wczesnym stadium zagrożenia.

Kolejną kwestią podlegającą regulacji była karalność za udział w szkoleniach terrorystycznych. Osoby, które uczestniczą w tego typu ćwiczeniach, uczą się nie tylko umiejętności, które mogą być wykorzystane w działaniach terrorystycznych, ale także stają się częścią większej struktury organizacyjnej. W przypadku możliwości zatrzymania i wymierzenia kary możliwe byłoby uniknięcie zagrożeń, zanim staną się bezpośrednie. Wprowadzenie takiego przepisu ma także funkcję odstraszącą – osoby, które myślą o udziale w takich szkoleniach, mogą się obawiać konsekwencji prawnych i zostać zniechęcone do angażowania się w działalność terrorystyczną.

Ostatnią poruszoną kwestią w temacie prawa karnego był zakaz posiadania broni półautomatycznej. Historia przygotowań Andersa Breivika do zamachów udowodniła, jak w łatwy sposób zamachowcy udało się zdobyć pozwolenie, jak i samą broń. Taki zakaz zmniejsza ryzyko, że osoby o ekstremistycznych poglądach będą mogły łatwo zdobyć narzędzie zbrodni do przeprowadzenia zamachów. Ponadto ze względu na

rosnące w tamtym czasie zagrożenie związane z używaniem materiałów wybuchowych i chemicznych, zalecenia obejmowały także wzmocnienie kontroli nad dostępem do niebezpiecznych chemikaliów, które mogą być wykorzystywane do produkcji broni³⁴.

Wzmocnienie Policji

Po przeanalizowaniu działań Policji w związku z atakami w Norwegii z 2011 roku zaproponowano pewne reformy czy usprawnienie działań tego organu. Komisja zauważyła, że Policja i inne służby ratunkowe w regionie Nordre Buskerud³⁵ nie były odpowiednio przygotowane na tak poważny incydent. Konieczna była reorganizacja systemu zarządzania i wdrożenie jednolitych wytycznych. Pozwoliło to na powiązanie celów strategicznych z zasobami, działaniami oraz raportowaniem. Podczas zamachów lokalne i krajowe służby działały w sposób rozproszony, bez wspólnego planu i jasnego podziału odpowiedzialności. Według komisji, dyrekcja Policji powinna zapewnić, że wszystkie szczeble zarządzania – od lokalnych komend po centralę – funkcjonują według tych samych standardów i priorytetów. Niezbędną reformą było także podniesienie poziomu szkoleń i ćwiczeń. Wszystkie jednostki Policji, niezależnie od poziomu ich specjalizacji, powinny przechodzić regularne szkolenia dotyczące sytuacji kryzysowych, takich jak akty przemocy masowej czy zamachy terrorystyczne.

Komisja zwróciła uwagę na braki w zasobach, personelu czy wyposażeniu, jeśli chodzi o struktury lokalne. Raport podkreśla, że podczas kryzysu na Utøi pewne zasoby Policji z kilku regionów mogły zostać lepiej skoordynowane. Wspomina, że reakcja Policji na wydarzenia była w pewnym stopniu przyspieszona dzięki zbiegom okoliczności, takim jak obecność doświadczonych funkcjonariuszy w pobliżu miejsca zdarzenia oraz fakt, że zespół ratunkowy był już zmobilizowany w związku z eksplozją w dzielnicy rządowej. Komisja zauważa, że brak skutecznego przywództwa sprawia, że zasoby są nieoptymalnie wykorzystywane. Zaleceniem było stworzenia bardziej efektywnych struktur lokalnych, które będą w stanie reagować na zagrożenia w sposób szybki i spójny.

Kolejną kwestią dotyczącą działania Policji były centra operacyjne. Zarówno centralne, jak i regionalne jednostki tego typu nie były w stanie skutecznie koordynować działań w czasie zamachów. Brakowało im zarówno odpowiednich zasobów technicznych, jak i dobrze przeszkolonych pracowników. Apelowano o lepsze wyposażenie oraz osadzenie wykwalifikowanego personelu w tego typu miejscach. W dniu zamachów policja nie dysponowała odpowiednimi narzędziami technologicznymi do szybkiego zbierania i udostępniania informacji o sytuacji na miejscu zdarzeń. Za konieczne uznało wyposażenie policji w systemy GPS do lokalizowania jednostek w terenie, aplikacje do przesyłania danych oraz narzędzia wspierające analizę informacji w czasie rzeczywistym.

³⁴ Norwegian Government. *Op. cit.*, s. 458.

³⁵ Region Nordre Buskerud to obszar administracyjny w Norwegii, obejmujący północną część prowincji Buskerud. Znajduje się on blisko terenów zamachów na wyspie Utøya.

Ostatnim zaleceniem Komisji Gjørv było stworzenie centralnej funkcji krajowego funkcjonariusza odpowiedzialnego za skalowalne zarządzanie kryzysami. Centralne centrum operacyjne, takie jak to w Oslo, powinno posiadać dedykowanego funkcjonariusza krajowego, który będzie odpowiedzialny za zarządzanie i koordynację wszystkich zasobów policyjnych w sytuacjach kryzysowych. Powinien on mieć możliwość szybkiego podejmowania decyzji w oparciu o dane wpływające z całego kraju³⁶.

Podsumowanie

Zamachy przeprowadzone przez Andersa Breivika w Norwegii w 2011 roku miały ogromny wpływ na sposób postrzegania zagrożeń terrorystycznych, zarówno w tym kraju, jak i w całej Europie. Wydarzenia te ujawniły pewne słabości w systemach bezpieczeństwa i zarządzania kryzysowego, co stało się podstawą do wprowadzenia reform w Norwegii i innych krajach analizujących te ataki. Zwróciły one szczególną uwagę na rosnące zagrożenie ze strony tzw. samotnych wilków, czyli indywidualnych terrorystów, co wymagało zmian w sposobie monitorowania osób radykalizujących się. Na podstawie biografii Breivika można zauważyć, że jego dzieciństwo, pełne trudnych doświadczeń i problemów emocjonalnych, miało istotny wpływ na dalsze życie i motywacje. Swoje poglądy formułował w sposób systematyczny, przez co jego plan działania stawał się coraz bardziej szczegółowy. Przygotowania do zamachów były długotrwałe i wymagające dużej precyzji, co pokazuje wytrwałość w zbieraniu materiałów wybuchowych, zdobywaniu broni oraz szczegółowych analizach technicznych. Badając manifest i sposób planowania zamachów, można stwierdzić, że Breivik wykorzystywał istniejące luki w systemie – zarówno w kwestii zakupu materiałów wybuchowych, jak i broni, co pokazuje, że zamachowiec dobrze znał system i wiedział, jak go obejść. Jego ataki miały na celu nie tylko fizyczne zniszczenie, ale również wywołanie silnego efektu medialnego, który miał przyciągnąć uwagę do jego idei.

Reakcja służb bezpieczeństwa w Oslo i na wyspie Utøya podczas zamachów wykazała szereg poważnych niedociągnięć, które znacząco wpłynęły na czas i skuteczność działań ratunkowych. Uwidocznili konieczność wprowadzenia zmian w procedurach reagowania na ataki terrorystyczne.

Po atakach została powołana Komisja Gjørv, która przeprowadziła szczegółową analizę i wystosowała zalecenia krajowe, dotyczące działalności służb, jak i zmian w prawie karnym. Miały one na celu poprawę reakcji na kryzysy, zwłaszcza w kontekście ataków terrorystycznych. Skupiały się na lepszej współpracy i koordynacji działań między różnymi służbami bezpieczeństwa, usprawnieniu komunikacji między agencjami, a także wzmocnieniu zabezpieczeń ważnych obiektów. W ramach zmian zaproponowano również modyfikację prawa karnego, które miałyby umożliwić szybsze reagowanie na zagrożenia już na etapie przygotowań do zamachów. Istotnym punktem była także reforma Policji, w tym poprawa szkoleń, wyposażenia i organizacji pracy w sytuacjach kryzysowych. Celem tych działań było zwiększenie gotowości służb, skuteczniejsze zapobieganie atakom oraz poprawa bezpieczeństwa obywateli.

³⁶ Norwegian Government. *Op. cit.*, s. 459.

Bibliografia

- Bjørge T. (2013). *Strategies for Preventing Terrorism*. Palgrave Macmillan. London.
- Borchgrevink A. (2013). *A Norwegian Tragedy: Anders Behring Breivik and the Massacre on Utøya*. Polity Press. Cambridge.
- Breivik i Polska: 47 razy wymienia Polskę w manifestcie. „Gazeta Prawna”. <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/533565,breivik-47-razy-wymienia-polske-w-manifestcie.html> [dostęp: 11.11.2024].
- Dahl R. (2018). *Violent Extremists: Understanding the Psychology of Terrorism and Lone Wolf Attacks*. Springer. New York.
- Gąsiorowski M. (2022). *Ekstremizm polityczny w postawie Andersa Behringa Breivika – próba analizy wpływu czynników psychologicznych*. „Świat Idei i Polityki”, 20(2).
- Liedel K., Piasecka P., Aleksandrowicz T. R. (2011). *Zamach w Norwegii – nowy wymiar zagrożenia terroryzmem w Europie*. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa.
- Miller A. (1998). *Drama utalentowanego dziecka. Poszukiwanie prawdziwego siebie*. Media Rodzina. Poznań.
- Ministerstwo Sprawiedliwości Norwegii. (2012). *Norwegian Government Security and Crisis Management – Final Report 2012:14*. https://www.regjeringen.no/contentassets/bb3dc76229c64735b4f6eb4dbfcd8bfe8/en-gb/pdfs/nou2012_14_eng.pdf [dostęp: 15.11.2024 r.].
- OSCE Parliamentary Assembly. (2020). *Report on Official Visit to Norway: Ad-hoc Committee on Countering Terrorism*. <https://www.oscepa.org/en/documents/ad-hoc-committees-and-working-groups/ad-hoc-committee-on-countering-terrorism/4072-report-on-official-visit-of-the-osce-pa-ad-hoc-committee-on-countering-terrorism-to-norway-14-15-january-2020/file> [dostęp: 16.11.2024].
- Pracoń A. (2013). *Masakra na wyspie Utøya*. Wydawnictwo Norweskie. Oslo.
- Seierstad Å. (2015). *Jeden z nas: Opowieść o Norwegii*. Wydawnictwo Literackie. Kraków.
- Simpson M. (1994). *Metroseksualizm: The Rise of the Urban Man*. Media Press. London.
- Skarpsno S., Hansen B., Birkeland M. (2012). *The day Norway cried: Proximity and distress in Norwegian citizens following the 22nd July 2011 terrorist attacks in Oslo and on Utøya Island*. „European Journal of Psychotraumatology”, 3, 19709. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.3402/ejpt.v3i0.19709#d1e311> [dostęp: 06.11.2024].
- Utøya massacre 10 years on – what has changed in Norway?* (2021). The Conversation. <https://theconversation.com/utoya-massacre-10-years-on-what-has-changed-in-norway-164819> [dostęp: 05.11.2024].
- Wejksznier A. (2019). *Samotne wilki Kalifatu: Studium współczesnego terroryzmu islamskiego*. Wydawnictwo Difin. Warszawa.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(2) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.2.18

Jadwiga Korszniak

Akademia Sztuki Wojennej

ORCID 0000-0003-3255-5003

Policja a bezpieczeństwo społeczności lokalnej – rozważania w oparciu o badania przeprowadzone na terenie gminy Hyżne

Police and Community Safety: Reflections Based on Research Conducted in the Municipality of Hyżne

Abstrakt

Celem artykułu jest diagnoza roli policji w zapewnianiu bezpieczeństwa i porządku publicznego społeczności lokalnych na przykładzie gminy Hyżne. Do przeprowadzenia badań zastosowano teoretyczne metody badawcze takie jak: analiza, synteza, uogólnienie, porównanie oraz wnioskowanie. Wykorzystano również metody empiryczne w postaci sondażu diagnostycznego z zastosowaniem techniki ankiety i analizy dokumentów. W wyniku przeprowadzonej analizy sformułowano wniosek, że 75% respondentów w gminie nie zna swojego dzielnicowego, dodatkowo większość mieszkańców nigdy nie miała z nim kontaktu. Za pozytywne aspekty należy uznać, że patrole policji w gminie Hyżne są widoczne kilka razy w tygodniu. Ponad połowa ankietowanych była zdania, że stały, funkcjonujący w trybie 24/7 posterunek policji w Hyżnem jest potrzebny i powinien zostać utworzony w gminie.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo lokalne, bezpieczeństwo społeczne, społeczności lokalne, policja, gmina wiejska

Abstract

The purpose of the article is to examine the role of the police in ensuring the security and public order of the local community in the municipality of Hyżne. The study utilized theoretical research methods such as analysis, synthesis, generalization, comparison, and inference. Empirical methods were also employed, including a diagnostic survey conducted through a questionnaire and document analysis. The analysis was revealed that 75% of respondents do not know their district officer, and most residents have never had contact with them. However, the regular visibility of police patrols in the municipality of Hyżne several times a week should be considered a positive

aspect. More than half of the respondents expressed the opinion that a permanent 24/7 police station in Hyżne is needed and should be established in the municipality.

Keywords: community safety, social security, local community, police, rural municipality

Wprowadzenie

Społeczność lokalna jest podmiotem bezpieczeństwa, dlatego niezbędne jest, aby mieszkańcy mieli zapewnione bezpieczeństwo, a tym samym, aby bezpiecznie czuli się w miejscu swojego zamieszkania. Na bezpieczeństwo społeczności lokalnej wpływa przede wszystkim odpowiednio skonstruowane ustawodawstwo oraz działające na podstawie i w granicach obowiązującego prawa służby, inspekcje i stráže. Traktując o bezpieczeństwie społeczności lokalnej wskazać należy, jaką rolę w jego zapewnianiu odgrywa policja. Biorąc powyższe pod uwagę, celem artykułu jest diagnoza roli policji w zapewnianiu bezpieczeństwa i porządku publicznego społeczności lokalnych na przykładzie gminy Hyżne. Dlatego też w niniejszym studium opisano policję lokalną oraz rolę dzielnicowego po 1990 roku, a także zagadnienia dotyczące współpracy policji ze społeczeństwem w modelu *community policing*. Przeprowadzone badania dotyczyły roli policji w zapewnianiu bezpieczeństwa społeczności lokalnej na obszarze gminy Hyżne. Do przeprowadzenia badań zastosowano teoretyczne metody badawcze, takie jak: analiza, synteza, uogólnienie, porównanie oraz wnioskowanie¹. Wykorzystano również metodę empiryczną w postaci sondażu diagnostycznego z zastosowaniem techniki ankiety i analizy dokumentów². Kwestionariusz ankiety zrealizowany został za pomocą formy elektronicznej, który wypełniło 249 mieszkańców gminy Hyżne³. Kategorie analizy w kwestionariuszu dotyczyły bezpieczeństwa na poziomie lokalnym, w tym: osobistych doświadczeń i poglądów respondentów na temat policji oraz pracy dzielnicowych. Artykuł wieńczy zakończenie wraz z wnioskami.

¹ Zob. T. Plich, T. Bauman (2001). *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*. Wydawnictwo Żak. Warszawa.

² Podczas tworzenia pracy autorka wykorzystała, uzyskane dzięki złożeniu wniosków o udostępnienie informacji publicznej, pisemne stanowiska z Urzędu Gminy Hyżne oraz z Komendy Miejskiej Policji w Rzeszowie. Materiały są w posiadaniu autorki.

³ W badaniach wzięło udział 149 kobiet (60% ogółu badanych) oraz 100 mężczyzn (40% ogółu badanych). Pośród respondentów niemalże jedną trzecią stanowiły osoby w wieku 18–26 lat (31%). Kolejno były to osoby w wieku 27–35 lat (23%), 36–50 lat (22%) oraz 51–65 lat (16%). Najmniejszą grupę stanowiły osoby poniżej 18 lat (4%) oraz powyżej 65 lat (4%). Respondenci z wykształceniem średnim stanowili niemalże połowę ankietowanych (47%). Prawie jedną trzecią ogółu respondentów stanowiły osoby z wykształceniem wyższym (31%). Niemalże co piąta osoba miała wykształcenie zawodowe (17%). Najmniejszy odsetek ankietowanych to osoby o wykształceniu podstawowym (3%) oraz gimnazjalnym (1%). Wśród respondentów większość stanowiły osoby pracujące (65%). Blisko co piąty ankietowany był uczniem lub studentem (18%), a 22 osoby znalazły się w grupie emerytów lub rencistów (9%). Wśród ankietowanych były również osoby bezrobotne (8%). Badania przeprowadzono w terminie od 08.04 do 15.05.2022 roku.

Społeczność lokalna

Społeczność lokalna postrzegana jest jako zbiorowość ludzi zamieszkujących dane terytorium, pośród których wytworzyły się więzi społeczne, które powstają w trakcie życia codziennego, kiedy ludzie wchodzi w trwałe i bezpośrednie związki między sobą. Tworzące się wśród nich lokalne zależności powodują kształtowanie się społeczności lokalnej⁴. Wytworzone relacje sprawiają, że członkowie społeczności posiadają poczucie przynależności, tożsamości, bezpieczeństwa, a niekiedy także dumy⁵. Terytorium uznawane jest za podłoże kształtowania się społeczności lokalnych, a człowiek potrzebuje zakorzenienia oraz przypisania do konkretnego miejsca⁶. Uwarunkowania geograficzne determinują rozmieszczenie członków zbiorowości w przestrzeni, co przekłada się często na wzajemną pomoc, w związku z potrzebą przystosowania się do panujących w niej warunków⁷. Wiąże się to ze wspólnym działaniem na rzecz pojawiających lokalnych wyzwań. W zamieszkiwanym obszarze mieszkańcy powinni mieć silne poczucie tożsamości⁸ oraz codziennie go doświadczać⁹. Można uznać, że społeczność lokalna jest tam, gdzie nie musimy zastanawiać się, gdzie jest nasze miejsce. Według Antoniego i Moniki Piędlów, bezpieczeństwo społeczności lokalnej to harmonijny rozwój, ochrona i pielęgnowanie norm społecznych oraz tradycji, zwyczajów, a także obyczajów¹⁰. Daje się zauważyć łączność definicyjną bezpieczeństwa społeczności lokalnej oraz bezpieczeństwa lokalnego.

W dalszej części artykułu, z uwagi na uwzględnianie przedmiotu działań policji, przyjęto rozumienie bezpieczeństwa społeczności lokalnej zgodnie z przemyśleniami Stanisława Pieprznego. Badacz wskazał, że bezpieczeństwo lokalne to zapewnienie za pomocą legalnych środków prawnych funkcjonowania mieszkańców danej społeczności i ich ochrona przed przestępczością oraz innymi zagrożeniami¹¹.

⁴ M. Leszczyński (red.), A. Gumieniak, L. Owczarek, R. Mochocki (2016). *Bezpieczeństwo w wymiarze lokalnym. Wybrane obszary*. Centrum Doradztwa i Informacji Difin. Warszawa, s. 79.

⁵ Tamże, s. 13.

⁶ M.A. Klekotko (2008). *Przestrzeń publiczna jako czynnik konstytuujący społeczność lokalną nowego typu. Przypadek Radzionkowa na Górnym Śląsku* W: M. Malikowski, J. Piegza (red.). *Przemiany przestrzeni wiejskiej w Polsce i na Słowacji*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. Rzeszów, s. 97–108; M.S. Szczepański, W. Ślęzak-Tazbir (2010). *Region i społeczność lokalna w perspektywie socjologicznej*. „Górnośląskie Studia Socjologiczne”, Seria Nowa 1, s. 13–33.

⁷ W. Broszkiewicz (2010). *Kapitał kulturowy młodego pokolenia Polski współczesnej. Studium na przykładzie wybranych społeczności Podkarpacia*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. Rzeszów, s. 27.

⁸ I. Urych (2023). *Tożsamość narodowa we współczesnym świecie jako istotny element bezpieczeństwa narodowego na podstawie analizy treści podręczników dla szkoły podstawowej w Polsce*. „Colloquium”, 2(50), s. 51–66.

⁹ M.S. Szczepański, W. Ślęzak-Tazbir (2010). *Region i społeczność...* Dz. cyt., s. 18.

¹⁰ A. Piędel, M. Piędel (2020). *Zadania jednostek samorządu terytorialnego w zakresie bezpieczeństwa i porządku publicznego*. W: P. Swoboda, A. Żebrowski (red.). *Elementy bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*. Wydawnictwo AVALON Sp. z o.o. Kraków, s. 205–232.

¹¹ S. Pieprzny (2016). *Wybrane problemy prawno-socjologiczne kształtowania bezpieczeństwa społeczności lokalnych*. W: J. Korczak (red.). *Administracja publiczna pod rządami prawa*.

Policja w zapewnianiu bezpieczeństwa społeczności lokalnej

Policja, będąc podstawowym podmiotem w systemie bezpieczeństwa, przeznaczona została do ochrony bezpieczeństwa ludzi oraz do utrzymywania bezpieczeństwa i porządku publicznego. Jest to umundurowana i uzbrojona formacja strzegąca bezpieczeństwa państwa oraz zdrowia, życia i mienia jego obywateli¹². Podstawowym aktem prawnym określającym organizację oraz zakres działalności Policji jest Ustawa o Policji z dnia 6 kwietnia 1990 roku. Należy zaznaczyć, że funkcjonowanie tej formacji jest przedmiotem szczególnego zainteresowania w licznych dziedzinach, takich jak: socjologia, psychologia, administracja i zarządzanie oraz kryminologia i kryminalistyka¹³.

Policjant jest funkcjonariuszem publicznym, powołanym do ochrony bezpieczeństwa publicznego¹⁴. Za Juliuszem Piwowarskim można przyjąć, że w pracy policji oraz całej formacji mamy do czynienia ze służbą, którą określić można jako misję funkcjonariuszy i całej instytucji. Nieodłącznym elementem pracy powinna stać się motywacja oraz powołanie do bycia gotowym, aby spieszyć z pomocą tam, gdzie wystąpi taka potrzeba¹⁵. Eugeniusz Moczuk podkreślił, że każda osoba pracująca w policji powinna charakteryzować się operatywnością, specjalistycznym przygotowaniem oraz zdolnością do zmian¹⁶.

Ustawa o Policji zawiera katalog podstawowych zadań, jednak warto podkreślić, że nie ma on charakteru zamkniętego. Zadania mają różnorodny charakter, który dotyczy działań: ochronnych, profilaktycznych, wykrywczych, nadzorczych, kontrolnych, koordynujących oraz ewidencyjnych¹⁷. Organizacja formacji odzwierciedla podział terytorialny naszego kraju, a na jej poszczególnych szczeblach funkcjonują jednoosobowe organy. Na poziomie centralnym organem administracji rządowej jest Komendant Główny Policji, będący przełożonym wszystkich funkcjonariuszy policji¹⁸. Na niższych szczeblach funkcję sprawują odpowiednio: komendant wojewódzki – na poziomie województwa, komendant powiatowy (miejski, rejonowy) – na poziomie powiatowym (miejskim lub rejonowym) oraz komendant komisariatu – na szczeblu gminy

Księga pamiątkowa z okazji 70-lecia urodzin prof. zw. dra hab. Adama Błasia. E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego. Wrocław, s. 393–392.

¹² Ustawa o Policji z dnia 6 kwietnia 1990 r., Dz.U. z 2024 r., poz. 145 z późn. zm., art. 1 ust. 1.

¹³ E. Pondel (2021). *Policja*. W: M. Pomykała, E. Pondel (red.). *Wyspecjalizowane służby, inspekcje i straże w systemie administracji bezpieczeństwa wewnętrznego państwa*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej. Rzeszów, s. 13–28.

¹⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, Dz.U. z 2041 r. poz. 17 z późn. zm., art. 115 §13 pkt 7.

¹⁵ J. Piwowarski (2011). *Etyczność funkcjonariusza Policji*. „Zeszyt Naukowy”, nr 6, s. 287–2010.

¹⁶ E. Moczuk (2013). *Policja. Socjologiczne studium funkcjonowania instytucji*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. Rzeszów, s. 43.

¹⁷ K. Chałubińska-Jentkiewicz, J. Kurek (red.). (2021). *Ustawa o Policji. Komentarz*. Wydawnictwo C.H. Beck. Warszawa, s. 6.

¹⁸ Ustawa o Policji, art. 5 ust.1–2.

lub miasta¹⁹. Komendant powiatowy (miejski) może tworzyć rewiry dzielnicowych oraz posterunki policji na zasadach określonych przez Komendanta Głównego Policji²⁰.

Ewolucja roli dzielnicowego po 1990 roku

W wyniku przemian społeczno-ustrojowych w Polsce na przełomie lat 80. i 90. XX wieku reformie uległy służby porządkowe. Jednostkami organizacyjnymi Policji lokalnej były posterunki, które działały na terenie gmin. Zgodnie z założeniami ustawodawców policja miała być jak najbliżej obywatela. Pomysł utworzenia policji lokalnej nie spotkał się z aprobatą m.in. ze względu na fakt, że nie miała ona ustawowo sprecyzowanych zadań, nie została wykorzystana do działań profilaktycznych oraz współpracy z lokalnymi społecznościami²¹. Po nowelizacji Ustawy o Policji w 1998 roku, Komendant Powiatowy (Miejski) Policji mógł tworzyć rewiry dzielnicowych. W uaktualnionej ustawie nie doprecyzowano misji oraz pojęcia dzielnicowego, a także kierownika rewiru oraz rewiru dzielnicowych. Wówczas, dzielnicowego określano mianem: „przedstawiciela Policji pierwszego kontaktu”, „policjanta świadczącego usługi dla społeczności dzielnic”, „rzecznika Policji wobec mieszkańców” oraz „rzecznika interesów mieszkańców miejscowej Policji”²². Wraz z upływem czasu oraz zmianami społeczno-politycznymi w kraju, zakres zadań przypisanych dla dzielnicowych oraz jego rola uległy zmianie.

Obecnie dzielnicowym jest policjant, który mianowany jest na stanowisko dzielnicowego, lub policjant, któremu rozkazem personalnym powierzono pełnienie obowiązków służbowych na tym stanowisku²³. Zalicza się on do służby prewencyjnej policji. Ustawa o Policji reguluje utworzenie rewiru działania dzielnicowych. Komendant Powiatowy (Miejski) Policji może tworzyć rewiry dzielnicowych oraz posterunki policji na zasadach określonych przez Komendanta Głównego Policji²⁴. Według normatywu etatowego jednostki policji, rewir dzielnicowych może liczyć nie mniej niż trzech policjantów i można utworzyć go w Komendzie Powiatowej (Miejskiej) Policji lub w komisariacie policji²⁵. Zgodnie z art. 13 ust 4 Ustawy o Policji liczba etatów policji w rewirach dzielnicowych i posterunkach policji na terenie powiatu lub gminy może ulec zwiększeniu, jeżeli organy te zapewnią pokrywanie kosztów utrzymania policji

¹⁹ Tamże, art. 6 ust. 1, ust. 4a.

²⁰ Tamże, art. 8a.

²¹ K. Krzyżak (2014). *Bezpieczeństwo lokalne w Polsce po transformacji ustrojowej – zarys problematyki*. „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Politologica”, XII, s. 3–18.

²² A. Gliszczyński (2012). *Dzielnicowy w służbie społeczeństwu. Poradnik dla policjantów realizujących zadania na stanowisku dzielnicowego*. Wydawnictwo Szkoły Policji w Słupsku. Słupsk, s. 4.

²³ Zarządzenie Nr 5 Komendanta Głównego Policji z dnia 20 czerwca 2016 r. w sprawie metod i form wykonywania zadań przez dzielnicowego i kierownika dzielnicowych, Dz. Urz. KGP poz. 26, § 2. ust 4.

²⁴ Ustawa o Policji, art. 8a ust. 1

²⁵ Zarządzenie Nr 1041 Komendanta Głównego Policji w sprawie szczegółowych zasad organizacji i zakresu działania komend, komisariatów i innych jednostek organizacyjnych Policji z dnia 28 września 2007 r., Dz. Urz. KGP poz. 50, §15 ust 3. pkt 5.; 14 pkt 3 i 4.

przez co najmniej 5 lat²⁶. Dodatkowo, ustawodawca dał możliwość jednostkom samorządu terytorialnego pokrywanie wydatków inwestycyjnych, modernizacyjnych lub remontowych oraz kosztów utrzymania i funkcjonowania jednostek organizacyjnych policji, a także zakup niezbędnych dla ich potrzeb towarów i usług²⁷. Podstawową formą pełnienia służby dzielnicowego jest obchód. Polega on na pieszym przemieszczaniu się w granicach przydzielonego rejonu oraz na realizowaniu zadań wynikających z zakresu jego obowiązków służbowych²⁸. Zakres zadań dzielnicowego wskazany został w rozdziale 4 Zarządzenia Nr 5 Komendanta Głównego Policji w sprawie metod i form wykonywania zadań przez dzielnicowego i kierownika dzielnicowych. Zadania realizowane są w przydzielonym rejonie i obejmują przede wszystkim: przeprowadzenie rozpoznania przydzielonego rejonu pod względem osobowym, terenowym, zjawisk i zdarzeń mających wpływ na stan bezpieczeństwa i porządku publicznego, realizowanie zadań z zakresu profilaktyki społecznej, realizowanie zadań z zakresu ścigania sprawców przestępstw i wykroczeń oraz kontrolowanie przestrzegania prawa powszechnie obowiązującego oraz przepisów prawa miejscowego²⁹. Dzielnicowy powinien pełnić rolę łącznika pomiędzy policją a społeczeństwem poprzez bycie pierwszą osobą, z którą mieszkańcy kontaktują się, zgłaszając oczekiwania co do poprawy bezpieczeństwa. Policjant może zostać mianowany na dzielnicowego, jeżeli spełnia takie kryteria jak: posiadanie wykształcenia średniego lub średniego branżowego, ukończenie szkolenia podstawowego oraz co najmniej 3-letni staż służby w policji³⁰. Aby sprostać powierzonym zadaniom i oczekiwaniom społecznym, dzielnicowy powinien spełniać predyspozycje psychofizyczne oraz posiadać specjalistyczną wiedzę, umiejętności i kompetencje³¹. Zgodnie ze stanem etatowym, w styczniu 2022 roku było w Rzeczypospolitej Polskiej 8 079 etatów dzielnicowych³². Z dniem 25 lutego 2017 roku w życie weszło Zarządzenie Nr 6 Komendanta Głównego Policji zmieniające zarządzenie w sprawie metod i form wykonywania zadań przez dzielnicowego i kierownika dzielnicowych, na mocy którego utworzono nowe stanowisko – starszego dzielnicowego. Przypisano mu zadanie udzielania pomocy dzielnicowemu o mniejszym doświadczeniu

²⁶ Ustawa o Policji, art. 13 ust. 4

²⁷ Tamże, art. 13 ust. 3.

²⁸ Zarządzenie Nr 6 Komendanta Głównego Policji z dnia 20 czerwca 2016 r. w sprawie metod i form wykonywania zadań przez dzielnicowego i kierownika dzielnicowych, Dz. Urz. KGP poz. 26, § 9. ust. 1.

²⁹ Zarządzenie Nr 1041 Komendanta Głównego Policji..., § 29 ust. 2 pkt 1–4.

³⁰ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 19 czerwca 2007 r. w sprawie wymagań w zakresie wykształcenia, kwalifikacji zawodowych i stażu służby, jakim powinni odpowiadać policjanci na stanowiskach komendantów Policji i innych stanowiskach służbowych oraz warunków ich mianowania na wyższe stanowiska służbowe, Dz.U. z 2007 r. nr 126 poz. 877, Tabela 2. Wymagania w zakresie wykształcenia, kwalifikacji zawodowych i stażu służby, jakim powinni odpowiadać policjanci na innych stanowiskach służbowych.

³¹ I. Urych, A. Orzyłowska (2020). *Wiedza o bezpieczeństwie w praktyce pedagogicznej*. Wydawnictwo Akademii Sztuki Wojennej. Warszawa, s. 157–158.

³² Policja (2022). *Stan etatowy i zatrudnienia dzielnicowych*. <https://policja.pl/pol/kgp/biuro-prewencji/wydzial-prewencji/dzielnicowi/4058,Stan-etatowy-i-zatrudnienia-dzielnicowych.html> [dostęp 20.11.2024].

zawodowym³³. Wprowadzona zmiana umożliwia awans najbardziej zaangażowanym i doświadczonym dzielnicowym.

Warto wskazać, że szczególną rolę w działaniach prewencyjnych wykonują policjanci pełniący służbę: patrolową, ruchu drogowego, funkcjonariusze komórek profilaktyki społecznej oraz właśnie dzielnicowi³⁴.

Aby sprostać pojawiającym się wyzwaniom w zakresie zapewniania bezpieczeństwa społeczności lokalnych, zgodnie z treścią Zarządzenia Nr 5 Komendanta Głównego Policji w sprawie metod i form wykonywania zadań przez dzielnicowego i kierownika dzielnicowych, każdy dzielnicowy raz na pół roku zobowiązany jest opracować plan działania priorytetowego dla rejonu służbowego w konsultacji z mieszkańcami. Współdziałanie z lokalną społecznością pozwala policji być bliżej mieszkańców, a jednocześnie podnosić świadomość odpowiedzialności za bezpieczeństwo. Poszczególne kategorie zagrożeń zgłaszane przez mieszkańców są weryfikowane przez dzielnicowych, a na podstawie dokonanych analiz dzielnicowi ustalają zadania priorytetowe.

Dzielnicowy stanowi istotną rolę w zapewnianiu bezpieczeństwa społeczności lokalnej. Ważne jest, aby znane były mu problemy mieszkańców, a także uczestnictwo w tych przedsięwzięciach, których celem jest eliminowanie niepożądanych zachowań. Tak określone zaangażowanie dzielnicowego z całą pewnością może w pozytywny sposób przyczynić się do aktywizacji społeczności, podniesienia świadomości pojawiających się zagrożeń oraz zwiększenia jej udziału w działaniach podejmowanych na rzecz bezpieczeństwa³⁵, a w rezultacie zachęcić ją do bardziej efektywnej współpracy z policją.

***Community policing* – policja środowiskowa**

Początki filozofii *community policing* przypadają na lata 60. XX wieku. Wystąpił wówczas kryzys policji amerykańskiej, która była nieprzychylnie oceniana przez społeczeństwo. Nieodpowiednie zachowania policjantów powodowały, że obywatele oskarżali i krytykowali policję za brak skuteczności. Sytuacja ta spowodowała chęć utworzenia pozytywnego wizerunku funkcjonariusza policji poprzez kreatywne współdziałanie na linii policja-obywatel, obywatel-policja³⁶.

Community policing można określić jako model, w którym społeczność lokalna wpływa na poziom kontroli przestępczości oraz na efektywność prewencji kryminalnej³⁷. Celem utworzenia partnerstwa pomiędzy mieszkańcami a funkcjonariuszami

³³ Zarządzenia Nr 6 Komendanta Głównego Policji z dnia 21 lutego 2017 r. zmieniające zarządzenie w sprawie metod i form wykonywania zadań przez dzielnicowego i kierownika dzielnicowych, Dz. Urz. KGP poz. 12, § 1., pkt 1-2.

³⁴ R. Gwardyński (2020). *Bezpieczeństwo lokalne z perspektywy Policji*. „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy”, 37(4), s. 31-42.

³⁵ A. Czupryński, J. Falecki, R. Kochańczyk (2021). *Policja w systemie bezpieczeństwa narodowego*. Wydawnictwo Naukowe Akademii WSB. Dąbrowa Górnicza, s. 116.

³⁶ Tamże, s. 77.

³⁷ A. Urban (2016). *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych*. Wydawnictwo Akademickie i Literackie. Warszawa, s. 114.

policji powstała idea jej współpracy ze społecznością lokalną³⁸. W tym ujęciu policjant nie jest utożsamiany wyłącznie z walką z przestępczością. Funkcjonariusza postrzega się jako osobę, która dzięki pracy w przydzielonym rejonie, może budować bliższe relacje z mieszkańcami, co zmniejsza poczucie strachu oraz minimalizuje okazje do popełniania przestępstw. W ideę *community policing* w Polsce wpisuje się stanowisko dzielnicowego. To właśnie on, pełniąc służbę w rejonie, jako pierwszy ma kontakt z obywatelami. Wzajemna wymiana informacji o powstałych problemach może przyczynić się do zapobiegania niepożądanym zjawiskom społecznym, w tym przestępczości. Wymaga się, aby dzielnicowy posiadał umiejętności w komunikacji interpersonalnej oraz posiadał cechy, takie jak asertywność i zrozumienie. Oczekuje się, że wypełnianie zadań w modelu *community policing* realizowane jest przez ogół formacji policji, jednak to dzielnicowy, będąc osobą w pierwszym kontakcie z obywatelami, ma tutaj szczególną rolę.

W filozofii *community policing* istotne jest, aby w pierwszej kolejności przeciwdziałać możliwości wystąpienia zagrożenia. Należy zdiagnozować problem, a następnie za pomocą odpowiednich technik i narzędzi przystąpić do jego proaktywnego rozwiązania. Stąd w literaturze pojawia się postulat zainicjowania partnerskich relacji pomiędzy obywatelami a funkcjonariuszami. Daje to możliwość ukazania służb bezpieczeństwa jako tych, których zadaniem jest pomoc obywatelom³⁹. Budując stosunki oparte na współpracy, mają oni możliwość na edukowanie społeczeństwa oraz wdrażanie pożądanых postaw i wzorców. Dzięki zbudowaniu dobrych relacji z mieszkańcami, funkcjonariusz może zdefiniować problem, opracować jego – zgodnie z odpowiednimi zasobami i wiedzą – rozwiązanie, a tym samym, stać się osobą współodpowiedzialną za jego rozwiązanie. Zwraca się uwagę na poprawę zadowolenia społecznego z działań podejmowanych przez policję oraz zmniejszenie strachu przed przestępczością. W tym celu organizuje się prelekcje, tworzy się akcje promocyjne, podczas których funkcjonariusze dzielą się ze społeczeństwem istotnymi informacjami dotyczącymi problemów społecznych i przestępczości, a także działań policji podejmowanych w tym zakresie.

W *community policing* społeczność lokalna partycypuje w działaniach na poczet poprawy bezpieczeństwa w najbliższym otoczeniu. Policja jest formacją, która uczestniczy w życiu społeczności, a świadomość możliwych wyzwań pozwala jej na aktywizowanie mieszkańców na rzecz bezpieczeństwa w środowisku lokalnym. Tak pokierowana współpraca może wpłynąć na podniesienie zaufania społecznego do policji, a ta tym samym może uzyskiwać pomoc od społeczeństwa w rozwiązywaniu problemów bezpieczeństwa lokalnego⁴⁰.

³⁸ D. Drozdowski. *Podstawowe elementy bezpieczeństwa lokalnego*. „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego 2016”, 10(1), s. 199–208.

³⁹ M. Ostrzycka (2015). *Idea community policing jako źródło innowacyjnych metod współpracy społeczności lokalnych z policją w Polsce*. „Przegląd Prawniczy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza”, 5, s. 111–129.

⁴⁰ T. Hoffmann (2015). *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych – wybrane zagadnienia zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego*. „Studium Europy Środkowej i Wschodniej”, 3, s. 17–30.

Przedsięwzięcia policji na obszarze gminy Hyżne

Aby przybliżyć działalność policji na obszarze gminy Hyżne⁴¹, wskazać należy, jaką strukturę organizacyjną ma Podkarpacka Policja. W skład Komendy Wojewódzkiej Policji wchodzi 4 Komendy Miejskie Policji, 17 Komend Powiatowych Policji, Oddział Prewencji Policji w Rzeszowie oraz Samodzielny Pododdział Kontrterrorystyczny Policji w Rzeszowie⁴². Komendantowi Miejskiemu Policji w Rzeszowie podlegają jednostki organizacyjne policji, w tym 9 komisariatów oraz 3 posterunki. W strukturze działania Komendy Miejskiej Policji w Rzeszowie funkcjonuje Komisariat Policji w Tyczynie, który odpowiada za utrzymywanie bezpieczeństwa i porządku publicznego w Gminie Hyżne. Komisariat ten obejmuje trzy gminy: Hyżne, Tyczyn oraz Chmielnik. Każda z gmin podzielona jest na rejony, a w omawianej gminie wydzielone zostały rejony nr 6 oraz 7. W skład rejonu nr 6 wchodzi miejscowości: Hyżne oraz Brzezówka, natomiast rejon nr 7 obejmuje: Dylągówkę, Grzegorzówkę, Szklary i Wólkę Hyżneńską⁴³. Do każdego z tych rejonów przydzielony został jeden dzielnicowy. Obecnie w gminie Hyżne funkcjonuje Punkt przyjęć interesantów, który mieści się w Hyżnem 225. Jest on czynny dwa razy w tygodniu – we wtorki i piątki w godzinach od 10:00 do 12:00. Dodatkowo, na stronie internetowej Podkarpackiej Policji zamieszczone zostały dane teleadresowe (numer telefonu oraz adres mailowy), które umożliwiają podjęcie kontaktu z dzielnicowym w godzinach jego służby. Warto nadmienić, że do 10 października 2000 roku w Hyżnem działał Komisariat Policji. Po jego likwidacji utworzono Rewir Dzielnicowych, który z dniem 1 czerwca 2009 roku został zlikwidowany, a w to miejsce powstał funkcjonujący obecnie Punkt przyjęć interesantów⁴⁴.

Oprócz powyżej przedstawionej struktury należy mieć świadomość wykonywania czynności na terenie Gminy Hyżne również przez wyodrębnione, specjalistyczne jednostki Policji i ich terenowe komórki administracyjne, m.in. Zarząd Centralnego Biura Śledczego Policji w Rzeszowie oraz Wydział Biura Spraw Wewnętrznych Policji w Rzeszowie.

⁴¹ Gmina Hyżne położona jest w powiecie rzeszowskim w południowo-wschodniej części województwa podkarpackiego. Jest to gmina wiejska, w której skład wchodzi siedem sołectw: Brzezówka, Dylągówka, Grzegorzówka, Hyżne, Nieborów, Szklary oraz Wólka Hyżneńska. Na powierzchni 5 098 ha zamieszkuje 7 098 mieszkańców, według danych na 31 grudnia 2020 roku („Dzieje się” – *Biuletyn Mieszkańców Gminy Hyżne*, 3, czerwiec 2021, s. 9).

⁴² Zarządzenie Nr 36 Komendanta Głównego Policji z dnia 29 października 2015 r. w sprawie nadania statutu Komendzie Wojewódzkiej Policji w Rzeszowie, Dz. Urz. KGP poz. 91, Załącznik do zarządzenia nr 36 Komendanta Głównego Policji z dnia 29 października 2015 r., §5 Statutu Komendy Wojewódzkiej Policji w Rzeszowie.

⁴³ Policja (2023). *Dzielnicowi Komisariatu Policji w Tyczynie*. <https://rzeszow.policja.gov.pl/rz/dzielnicowi/113550,Dzielnicowi-Komisariatu-Policji-w-Tyczynie.html> [dostęp 23.11.2024].

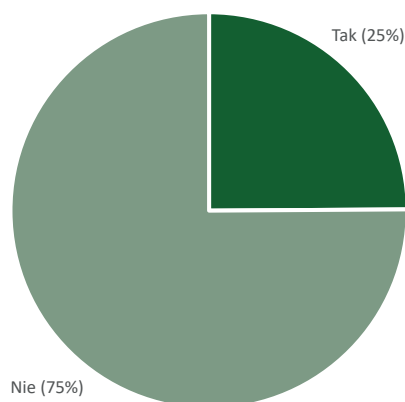
⁴⁴ Pismo nr E-N – 1326/21 z dnia 03.12.2021 r. Zastępcy Komendanta Miejskiego Policji w Rzeszowie, s. 4. Materiały w posiadaniu autorki.

Rola policji w zapewnianiu bezpieczeństwa i porządku publicznego społeczności lokalnych – wyniki przeprowadzonych badań

Kategorie analizy w kwestionariuszu dotyczyły bezpieczeństwa na poziomie lokalnym, w tym opinii na temat policji oraz pracy dzielnicowych.

Na pytanie 1 – Czy zna Pan/Pani swojego dzielnicowego? – 75% respondentów zaprzeczyło. Co czwarty ankietowany zadeklarował znajomość swojego dzielnicowego (25%). Należy zwrócić uwagę, że nieznanostwo dzielnicowego nie jest pozytywnym zjawiskiem. Dzielnicowy powinien stanowić część społeczności lokalnej, a mieszkańcy powinni wiedzieć, kto pełni służbę w rejonie. Wobec powyższego, dzielnicowi powinni dołożyć starań, aby być rozpoznawalni wśród mieszkańców gminy Hyżne. Układ uzyskanych odpowiedzi obrazuje Wykres 1.

Wykres 1. Zestawienie wyników odpowiedzi ankietowanych – pytanie 1 – Czy zna Pan/Pani swojego dzielnicowego?

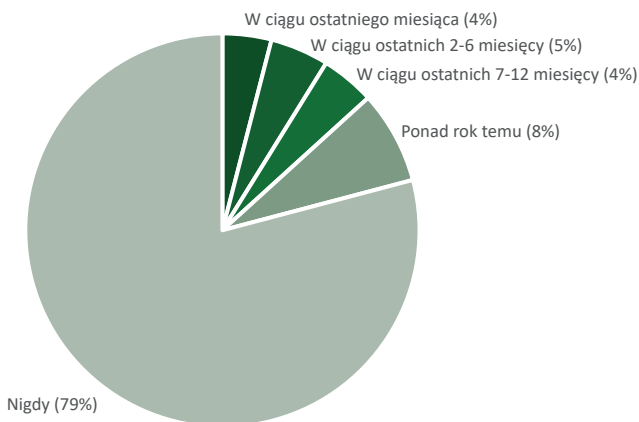

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Na pytanie 2 – Kiedy ostatnio miał Pan/Pani kontakt ze swoim dzielnicowym? – 197 osób odpowiedziało, że nigdy nie miało kontaktu (79%). Wśród ankietowanych kontakt z dzielnicowym ponad rok temu zadeklarowało 19 osób (8%), w trakcie ostatnich 2–6 miesięcy 12 osób (5%), a w okresie ostatnich 7–12 miesięcy 11 osób (4%). Kontakt z dzielnicowym w ciągu ostatniego miesiąca miało 10 ankietowanych (4%). Analiza danych wykazuje, że większość mieszkańców nigdy nie miała kontaktu ze swoim dzielnicowym. Jednocześnie wysnuć można wniosek, że dzielnicowi nie zabiegają o kontakt z lokalną społecznością. Układ uzyskanych odpowiedzi obrazuje Wykres 2.

Na pytanie 3 – Jak często widuje Pan/Pani patrole Policji na terenie gminy Hyżne? – niemalże co trzecia osoba (28%) widywała patrole policji na terenie gminy Hyżne kilka razy w miesiącu, a co piąta kilka razy w tygodniu (21%). Dwie kolejne po sobie grupy ankietowanych widywały patrole policji raz w tygodniu (14%) lub raz w miesiącu

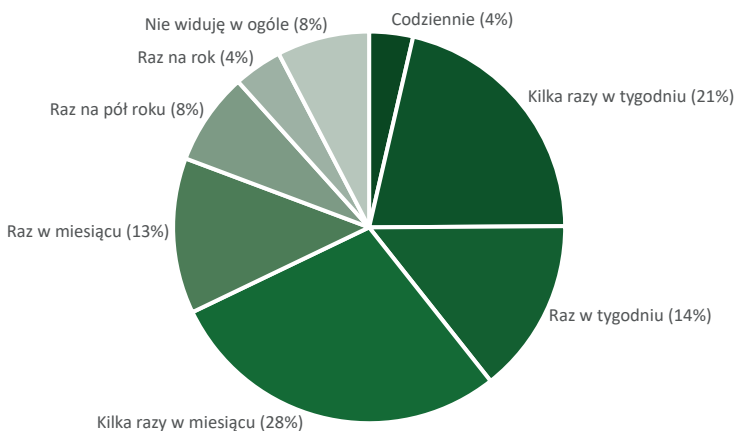
Wykres 2. Zestawienie wyników odpowiedzi ankietowanych – pytanie 2 – Kiedy ostatnio miał Pan/Pani kontakt ze swoim dzielnicowym?

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

(13%). Raz na pół roku patrolę widywało 9 ankietowanych (4%), raz na rok 10 ankietowanych (4%), natomiast codziennie 9 ankietowanych (4%). Wśród respondentów 19 osób w ogóle nie widywało patroli policji (8%). Analiza wyników wskazuje na zróżnicowane odpowiedzi ankietowanych – wyniki mogą być uzależnione od miejsca zamieszkania i aktywności w codziennym życiu. Układ uzyskanych odpowiedzi obrazuje Wykres 3.

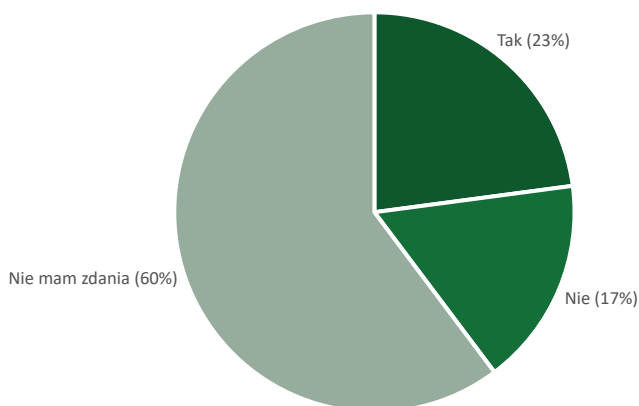
Wykres 3. Zestawienie wyników odpowiedzi ankietowanych – pytanie 3 – Jak często widuje Pan/Pani patrole policji na terenie gminy Hyżne?

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Na pytanie 4 – Czy uważa Pan/Pani, że obecna możliwość przyjęć interesantów (wtorek i piątek w godz. 10:00–12:00) w Punkcie przyjęć interesantów w Hyżnem jest wystarczająca? – ponad połowa respondentów nie miała zdania (60%). Niemalże co czwarty respondent uważał, że obecna możliwość przyjęć interesantów we wskazanych godzinach nie jest wystarczająca (23%), a odmiennego zdania był prawie co piąty ankietowany (17%). Respondenci w dodatkowym miejscu na uargumentowanie swojego zdania wskazali, że „godziny przyjęć powinny być wyznaczone z uwzględnieniem osób pracujących”, a tym samym „powinna być możliwość przyjęć po południu”. Mieszkańcy wskazali również, że „dzielnicy w czasie wskazanych godzin bywają również na interwencjach w terenie”, a „ze wszystkimi sprawami trzeba zgłaszać się na najbliższy Komisariat w Tyczynie”. Przytoczone odpowiedzi ankietowanych wskazują na duże niezadowolenie. Mając powyższe na uwadze, warto rozważenia byłoby uwzględnienie dodatkowych godzin przyjęć po południu, argumentując realną potrzebą mieszkańców wskazaną w niniejszym badaniu. Układ uzyskanych odpowiedzi obrazuje Wykres 4.

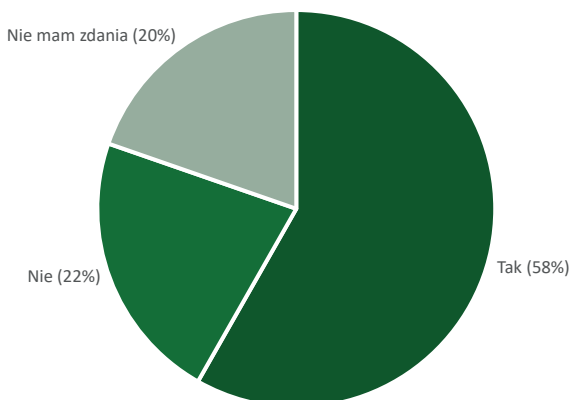
Wykres 4. Zestawienie wyników odpowiedzi ankietowanych – pytanie 4 – Czy uważa Pan/Pani, że obecna możliwość przyjęć interesantów (wtorek i piątek w godz. 10:00 – 12:00) w Punkcie przyjęć interesantów w Hyżnem jest wystarczająca?

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Na pytanie 5 – Czy Pana/Pani zdaniem stały, funkcjonujący w trybie 24/7 posterunek policji w Hyżnem jest potrzebny? – ponad połowa ankietowanych było zdania, że tak (58%). Odmiennego zdania było 55 osób (22%), a co piąty respondent nie miał w tej kwestii zdania (20%). Przytoczone zestawienie wyników wskazuje, że mieszkańcy oczekiwali, aby w Hyżnem funkcjonował posterunek policji w trybie stałym. Można domniemać jednak, że zmiana Komisariatu Policji na Rewir Dzielnicowych, a następnie przekształcenie go w Punkt przyjęć interesantów, wynikać mogła z braków kadrowych i/lub finansowych, a także ze względu na małą liczbę lokalnych interwencji. Układ uzyskanych odpowiedzi obrazuje Wykres 5.

Wykres 5. Zestawienie wyników odpowiedzi ankietowanych – pytanie 5 – Czy Pana/Pani zdaniem stały, funkcjonujący w trybie 24/7 posterunek policji w Hyżnem jest potrzebny?

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Podsumowując, wskazać należy fakt, że 75% respondentów deklaroowało, że nie zna swojego dzielnicowego, dodatkowo większość mieszkańców nigdy nie miała z nim kontaktu. Za pozytywne aspekty należy uznać, że patrole policji w gminie Hyżne są widoczne kilka razy w tygodniu. Ponad połowa ankietowanych była zdania, że stały, funkcjonujący w trybie 24/7 posterunek policji w Hyżnem jest potrzebny i powinien zostać utworzony w gminie.

Wnioski

Na bezpieczeństwo społeczności lokalnej przede wszystkim wpływa odpowiednio skonstruowane ustawodawstwo oraz działające na podstawie i w granicach obowiązującego prawa służby, inspekcje i straże. Dlatego istotne jest, aby funkcjonujące podmioty chroniły społeczność lokalną przed przestępczością oraz potencjalnymi zagrożeniami. W systemie bezpieczeństwa wewnętrznego szczególną rolę przypisać należy policji, która strzeże bezpieczeństwa państwa oraz zdrowia, życia i mienia jego obywateli. W zakresie społeczności lokalnych istotną funkcję sprawują dzielnicowi, którzy są zwykle pierwszymi funkcjonariuszami mającymi kontakt z obywatelami.

W niniejszym artykule autorka skupiła się na przykładzie społeczności lokalnej rodzinnej gminy Hyżne, która może obrazować podobne zbiorowości w Polsce. Analiza danych pozwoliła wywnioskować, że na terenie gminy Hyżne policja wykonuje szereg zadań na rzecz bezpieczeństwa lokalnej społeczności. Mieszkańcy oczekiwaliby, aby w Hyżnem funkcjonował posterunek policji w trybie stałym 24/7, gdyż ich zdaniem obecnie funkcjonujący Punkt przyjęć interesantów nie spełnia oczekiwań ze względu na fakt, że osoby pracujące nie mają możliwości kontaktu z dzielnicowymi w godzinach popołudniowych. Uwzględniając ideę *community policing* idealnym rozwiązaniem byłoby, aby mieszkańcy znali swoich dzielnicowych, a tym samym mieli z nimi możliwość stałego kontaktu, zarówno poprzez telefon lub mail, ale przede wszystkim w sposób

bezpośredni. Przeprowadzone badania pozwoliły stwierdzić, że większość mieszkańców nie zna swojego dzielnicowego.

Policja na obszarze gminy Hyżne wykonuje zadania administracyjno-porządkowe, profilaktyczne oraz z zakresu reagowania na zagrożenia bezpieczeństwa i porządku publicznego. Należy założyć, że rola policji w zapewnianiu bezpieczeństwa i porządku publicznego miejscowej społeczności jest duża, szczególnie przy braku innych działających lokalnie formacji, służb i straży. Skuteczność tych przedsięwzięć jest pozytywnie oceniana przez społeczność gminy Hyżne, choć wydaje się, że przekonanie to może jeszcze wzrosnąć po zorganizowaniu na terenie gminy działającego w systemie stałym posterunku Policji.

Bibliografia

„Dzieje się” – *Biuletyn Mieszkańców Gminy Hyżne*, 3, czerwiec 2021.

Broszkiewicz W. (2010). *Kapitał kulturowy młodego pokolenia Polski współczesnej. Studium na przykładzie wybranych społeczności Podkarpacia*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. Rzeszów.

Chałubińska-Jentkiewicz K., Kurek J. (red.). (2021). *Ustawa o Policji. Komentarz*. Wydawnictwo C.H. Beck. Warszawa.

Czupryński A., Falecki J., Kochańczyk R. (2021). *Policja w systemie bezpieczeństwa narodowego*. Wydawnictwo Naukowe Akademii WSB. Dąbrowa Górnicza.

Drozdowski D. (2016). *Podstawowe elementy bezpieczeństwa lokalnego*. „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego 2016”, 10(1).

Gliszczyński A. (2012). *Dzielnicowy w służbie społeczeństwu. Poradnik dla policjantów realizujących zadania na stanowisku dzielnicowego*. Wydawnictwo Szkoły Policji w Słupsku. Słupsk.

Gwardyński R. (2020). *Bezpieczeństwo lokalne z perspektywy Policji*. „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy”, 37(4).

Hoffmann T. (2015). *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych – wybrane zagadnienia zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego*. „Studium Europy Środkowej i Wschodniej”, 3.

Klekotko M.A. (2008). *Przestrzeń publiczna jako czynnik konstytuujący społeczność lokalną nowego typu. Przypadek Radzionkowa na Górnym Śląsku*. W: M. Malikowski, J. Piegza (red.). *Przemiany przestrzeni wiejskiej w Polsce i na Słowacji*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. Rzeszów.

Krzyżak K. (2014). *Bezpieczeństwo lokalne w Polsce po transformacji ustrojowej – zarys problematyki*. „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Politologica”, 2014, XII.

Leszczyński M. (red.), Gumieniak A., Owczarek L., Mochocki R. (2016). *Bezpieczeństwo w wymiarze lokalnym. Wybrane obszary*. Centrum Doradztwa i Informacji Difin. Warszawa.

Moczuk E. (2013). *Policja. Socjologiczne studium funkcjonowania instytucji*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. Rzeszów.

Ostrzycka M. (2015). *Idea community policing jako źródło innowacyjnych metod współpracy społeczności lokalnych z policją w Polsce*. „Przegląd Prawniczy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza”.

- Pieprzny S. (2016). *Wybrane problemy prawno-socjologiczne kształtowania bezpieczeństwa społeczności lokalnych*. W: J. Korczak (red.). *Administracja publiczna pod rządami prawa. Księga pamiątkowa z okazji 70-lecia urodzin prof. zw. dra hab. Adama Błasia*. E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego. Wrocław.
- Piędel A., Piędel M. (2020). *Zadania jednostek samorządu terytorialnego w zakresie bezpieczeństwa i porządku publicznego*. W: P. Swoboda, A. Żebrowski (red.). *Elementy bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*. Wydawnictwo AVALON Sp. z o.o. Kraków.
- Pismo nr E-N – 1326/21 z dnia 03.12.2021 r. Zastępcy Komendanta Miejskiego Policji w Rzeszowie.
- Piowarski J. (2011). *Etyczność funkcjonariusza Policji*. „Zeszyt Naukowy”, nr 6.
- Plich T., Bauman T. (2001). *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*. Wydawnictwo Żak. Warszawa.
- Policja (2022). *Stan etatowy i zatrudnienia dzielnicowych*. <https://policja.pl/pol/kgp/biuro-prewencji/wydzial-prewencji/dzielnicowi/4058,Stan-etatowy-i-zatrudnienia-dzielnicowych.html> [dostęp 20.11.2024].
- Policja (2023). *Dzielnicowi Komisariatu Policji w Tyczynie*. <https://rzeszow.policja.gov.pl/rz/dzielnicowi/113550,Dzielnicowi-Komisariatu-Policji-w-Tyczynie.html> [dostęp 23.11.2024].
- Pondel E. (2021). *Policja*. W: M. Pomykała, E. Pondel (red.). *Wyspecjalizowane służby, inspekcje i stráže w systemie administracji bezpieczeństwa wewnętrznego państwa*. Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej. Rzeszów.
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 19 czerwca 2007 r. w sprawie wymagań w zakresie wykształcenia, kwalifikacji zawodowych i stażu służby, jakim powinni odpowiadać policjanci na stanowiskach komendantów Policji i innych stanowiskach służbowych oraz warunków ich mianowania na wyższe stanowiska służbowe, Dz. U. z 2007 r. nr 126 poz. 877.
- Szczepański M.S., Ślęzak-Tazbir W. (2010). *Region i społeczność lokalna w perspektywie socjologicznej*. „Górnośląskie Studia Socjologiczne”. Seria Nowa 1.
- Urban A. (2016). *Bezpieczeństwo społeczności lokalnych*. Wydawnictwo Akademickie i Literackie. Warszawa.
- Urych I. (2023). *Tożsamość narodowa we współczesnym świecie jako istotny element bezpieczeństwa narodowego na podstawie analizy treści podręczników dla szkoły podstawowej w Polsce*. „Colloquium”, 2(50).
- Urych I., Orzyłowska A. (2020). *Wiedza o bezpieczeństwie w praktyce pedagogicznej*. Wydawnictwo Akademii Sztuki Wojennej. Warszawa.
- Ustawa o Policji z dnia 6 kwietnia 1990 r., Dz. U. z 2024 r., poz. 145 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, Dz. U. z 2041 r. poz. 17 z późn. zm.
- Zarządzenia Nr 6 Komendanta Głównego Policji z dnia 21 lutego 2017 r. zmieniające zarządzenie w sprawie metod i form wykonywania zadań przez dzielnicowego i kierownika dzielnicowych, Dz. Urz. KGP poz. 12.
- Zarządzenie Nr 1041 Komendanta Głównego Policji w sprawie szczegółowych zasad organizacji i zakresu działania komend, komisariatów i innych jednostek organizacyjnych Policji z dnia 28 września 2007 r., Dz. Urz. KGP poz. 50.
- Zarządzenie Nr 36 Komendanta Głównego Policji z dnia 29 października 2015 r. w sprawie nadania statutu Komendzie Wojewódzkiej Policji w Rzeszowie, Dz. Urz. KGP poz. 91.

Zarządzenie Nr 5 Komendanta Głównego Policji z dnia 20 czerwca 2016 r. w sprawie metod i form wykonywania zadań przez dzielnicowego i kierownika dzielnicowych, Dz. Urz. KGP poz. 26.

Zarządzenie Nr 6 Komendanta Głównego Policji z dnia 20 czerwca 2016 r. w sprawie metod i form wykonywania zadań przez dzielnicowego i kierownika dzielnicowych, Dz. Urz. KGP poz. 26.

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 14(2) (2024)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.14.2.19

Mateusz Drewicz

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID 0009-0002-7712-3386

Homo viator, homo migrator, or homo ante portas? **Observations Made When Reading Book Entitled *Unwanted People and Desired Citizens: Contemporary Attitudes, Challenges and Perceptions of Migration and Integration***

Homo viator, homo migrator czy homo ante portas? Obserwacje poczynione podczas lektury książki zatytułowanej *Unwanted People and Desired Citizens: Contemporary Attitudes, Challenges and Perceptions of Migration and Integration*

Abstract

This article critically examines the philosophical, sociological, and legal paradigms of human mobility – *homo viator*, *homo migrator*, and *homo ante portas* – inspired by the collective monograph *Unwanted People and Desired Citizens: Contemporary Attitudes, Challenges and Perceptions of Migration and Integration*. The inspiration for this article stems from an in-depth engagement with this book. This multidisciplinary volume, edited by Cezary Smuniewski, Andrea Zanini, Cyprian Aleksander Kozera, and Błażej Bado, presents migration as a central challenge of our time, intersecting socio-political, legal, economic, and cultural domains. The monograph's chapters – ranging from analyses of refugee integration in Poland to historical studies of migratory dynamics in Genoa – provide a rich foundation for rethinking the duality of migrants as “unwanted people” versus “desired citizens.” This paper concludes by emphasising the critical need for a balanced approach to migration that transcends fear-based securitisation frameworks. It advocates for inclusive policies informed by historical insights, cultural adaptability, and a commitment to human dignity. By engaging with the constructs of *homo viator*, *homo migrator*, and *homo ante portas*, this article contributes to a deeper understanding of the ontological and ethical dimensions of migration in an increasingly globalised yet fragmented world.

Keywords: migration, globalisation, economy, Russia's war against Ukraine, pacifism

Abstrakt

Artykuł krytycznie analizuje filozoficzne, socjologiczne i prawne paradygmaty ludzkiej mobilności – *homo viator*, *homo migrator* i *homo ante portas* – zainspirowane zbiorową monografią *Unwanted People and Desired Citizens: Contemporary Attitudes, Challenges and Perceptions of*

Migration and Integration. Inspiracją do napisania tego artykułu było dogłębne zapoznanie się z tą książką. Ten multidyscyplinarny tom, pod redakcją Cezarego Smuniewskiego, Andrei Zaniniego, Cypriana Aleksandra Kozery i Błażeja Bado, przedstawia migrację jako centralne wyzwanie naszych czasów, przecinające się z domenami społeczno-politycznymi, prawnymi, ekonomicznymi i kulturowymi. Rozdziały monografii – od analiz integracji uchodźców w Polsce po historyczne studia dynamiki migracji w Genui – stanowią bogate podstawy do ponownego przemyślenia dualizmu migrantów jako „niechcianych ludzi” względem „pożądanych obywateli”. Niniejszy artykuł kończy się podkreśleniem krytycznej potrzeby zrównoważonego podejścia do migracji, które wykracza poza ramy sekurytyzacji, oparte na strachu. Opowiada się za politykami inkluzywnymi opartymi na historycznych spostrzeżeniach, kulturowej adaptacji i zaangażowaniu w godność człowieka. Poprzez zaangażowanie się w konstrukcje *homo viator*, *homo migrator* i *homo ante portas* artykuł ten przyczynia się do głębszego zrozumienia ontologicznych i etycznych wymiarów migracji w coraz bardziej zglobalizowanym, ale rozdrobnionym świecie.

Słowa kluczowe: migracja, globalizacja, ekonomia, wojna Rosji przeciwko Ukrainie, pacyfizm

Introduction

The book *Unwanted People and Desired Citizens: Contemporary Attitudes, Challenges, and Perceptions of Migration and Integration*¹ examines critical issues surrounding migration, with a particular emphasis on its implications for national and international security. This collective volume, edited by Cezary Smuniewski, Andrea Zanini, Cyprian Aleksander Kozera, and Błażej Bado, addresses pressing global challenges where migration intersects with socio-political dynamics and security policies. In the introduction to this book, the authors state: “Many perceive migration as an existential threat, leading to its securitization. Numerous media outlets and political parties cry ‘immigrants ante portas’ evoking imagery of outsiders at the gates, reminiscent of the ‘savage’ Carthaginian leader Hannibal threatening Western idyllic communities.”² These sentences provoke a reflection on the conceptualisation of humanity within migration studies. What image of humanity – *homo viator*, *homo migrator*, or *homo ante portas* – emerges from the analysis presented in *Unwanted People and Desired Citizens: Contemporary Attitudes, Challenges, and Perceptions of Migration and Integration*? This question is addressed through the diverse perspectives offered in the contributions to this volume, which reflect insights from various disciplines, including political science, law, economics, security studies, and history. The aim of this article is to provide a synthetic and critical presentation of the migration issues described by the authors of the texts included in the book *Unwanted People and Desired Citizens*.

¹ C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). (2024). *Unwanted People and Desired Citizens: Contemporary Attitudes, Challenges and Perceptions of Migration and Integration*. Dom Wydawniczy ELIPSA. Warsaw.

² C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (2024). *Introduction*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People... Op. cit.*, p. 8.

Importance of the topic

Migration, historically a natural human phenomenon, has evolved into a complex socio-political and economic challenge, particularly in the modern era of globalisation. This reality is thoroughly examined in the monograph under analysis, where the authors critically explore the issue of migration through diverse lenses – legal, economic, social, and cultural – highlighting its dual role as both a catalyst for development and a potential source of insecurity. As conflicts, economic inequalities, and climate change persist on a global scale, migration flows continue to test the resilience of existing legal frameworks and societal structures. The relevance of this book is anchored in its timely exploration of these dynamics, particularly in light of recent events such as the war in Ukraine, which has prompted unprecedented refugee movements into Europe. The monograph thus aligns with a significant strand of migration research, encompassing historical,³ legal,⁴ social,⁵ and wartime issues,⁶ as well as those related to security studies.⁷

As we begin reading the book *Unwanted People and Desired Citizens*, the “Introduction” states: “Integration is a multifaceted endeavor that plays a pivotal role in the narrative of migration. As newcomers seek refuge or better prospects in unfamiliar lands, the process of melding into the social fabric becomes paramount not just for the migrants but for the host communities as well. While integration demands adaptability and cultural acclimatization from migrants, it equally requires understanding, openness, and receptivity from the indigenous population. Properly managed integration can lead to rich cultural exchange, innovation, and economic benefits. Yet, if overlooked or mishandled, it may result in societal fractures and missed opportunities

³ E.g. P. Manning, T. Trimmer (2020). *Migration in World History*. Routledge. London; D. Horder (2002). *Cultures in Contact: World Migrations in the Second Millennium*. Duke University Press. Durham.

⁴ E.g. C. Costello (2015). *The Human Rights of Migrants and Refugees in European Law*. Oxford University Press. Oxford; T. Gammeltoft-Hansen (2011). *Access to Asylum: International Refugee Law and the Globalisation of Migration Control*. Cambridge University Press. Cambridge.

⁵ E.g. S. Vertovec (2009). *Transnationalism*. Routledge. London, New York; G. Tsourapas (2021). *Migration Diplomacy in the Middle East and North Africa: Power, Mobility, and the State*. Manchester University Press. Manchester; A. Portes, P. Fernández-Kelly (eds.). (2015). *The State and the Grassroots: Immigrant Transnational Organizations in Four Continents*. Berghahn Books. New York, Oxford.

⁶ E.g. S.C. Lubkemann (2008). *Culture in Chaos: An Anthropology of the Social Condition in War*. University of Chicago Press. Chicago, London; R. Cohen, F.M. Deng (1998). *Masses in Flight: The Global Crisis of Internal Displacement*. Brookings Institution Press. Washington D.C.; A.R. Zolberg, A. Suhrke, S. Aguayo (1989). *Escape from Violence: Conflict and the Refugee Crisis in the Developing World*. Oxford University Press. New York.

⁷ E.g. A. Geddes, P. Scholten (2016). *The Politics of Migration and Immigration in Europe*. SAGE Publications. London; H. de Haas, S. Castles, M.J. Miller (2020). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Guilford Press. New York, London; O. Wæver, B. Buzan, M. Kelstrup, P. Lemaitre (1993). *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*. Pinter Publishers. London.

for both the newcomers and their host societies. In the European context, fostering a successful integration strategy is both a challenge and a necessity, ensuring that the dynamism brought by migrants complements the existing societal structures and adds to the collective strength of the continent.”⁸ This excerpt provides an excellent introduction to the complexity of analyses brought together in this monograph by the researchers Cezary Smuniewski, Andrea Zanini, Cyprian Aleksander Kozera, and Błażej Bado. For a fuller perspective, it is worth noting that the monograph in question is the result of an international research project,⁹ and its publication was financed by the Interdisciplinary Research Center of the University of Warsaw “Identity – Dialogue – Security.”

Overview of the monograph

The book is organised into several chapters, each addressing specific aspects of migration and integration. Let us take a closer look at the chapters of the monograph. The monograph opens with a chapter authored by a scholar from the University of Genoa. Agostino Massa’s¹⁰ analysis of transnational social protection offers both a theoretical and empirical perspective on the interaction between states and their diasporas. Using Genoa as a case study, he demonstrates how institutional cooperation can improve migrant welfare, thereby reducing potential sources of insecurity. Cyprian Aleksander Kozera and his colleagues¹¹ provide a compelling discussion on the perceptions and policies concerning migrants from Africa, Asia, and Eastern Europe. This comparative study highlights how public and political narratives influence migration policies, often prioritising economic interests over humanitarian considerations. These two texts provoke reflection on the issue of human migration in both global and local terms. Such a perspective in migration studies appears particularly important and should not be overlooked, either in academic research or in legal solutions applied on the international stage and within individual countries.

The book *Unwanted People and Desired Citizens* addresses critical issues related to migration and integration in the context of the migration crisis triggered by the war in Ukraine. This topic is particularly significant, as armed conflicts generate the

⁸ C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (2024). *Introduction*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People... Op. cit.*, p. 7.

⁹ The publication is the result of the international research project “Mikrogranty INOP – 2 Ed.” carried out at the Institute of Political Science Foundation from 1st November 2020 to 31st October 2022. Research team: Cezary Smuniewski (principal investigator), Andrea Zanini (co-investigator 1), Cyprian Aleksander Kozera (co-investigator 2), Marcin Górniewicz (co-investigator 3).

¹⁰ A. Massa (2024). *International Migration and Transnational Social Protection: Theory and Practice*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People... Op. cit.*

¹¹ C.A. Kozera, P. Bernat, C. Güre, B. Popławski (2024). *Immigrants Ante Portas and Desirability of People on the Move: Selective Perceptions of Forced Displacement and Voluntary Migration from Africa, Asia, and Eastern Europe*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People... Op. cit.*

largest migratory movements in Europe since the Second World War, necessitating immediate humanitarian actions as well as long-term integration strategies. The analysis concerning Ukraine in this book encompasses various aspects – legal, political, social, cultural, and security-related. Particular attention is given to the migration of Ukrainian citizens to Poland, which has become the primary host country for refugees following the Russian invasion in February 2022. Chapters such as “Taking up Employment by Ukrainians in Poland: Polish Legal Status Before and After the Outbreak of Russia’s War Against Ukraine” by Sławomir Chomoncik¹² and “Integration of Ukrainian Immigrants in Poland: Analysis of Selected Problems” by Alina Betlej, Krzysztof Jurek, and Iwona Niewiadomska¹³ focus on the impact of migration on the labour market, legal systems, and the social challenges of integration. The war has created a dynamic demand for employment among Ukrainians, who often take up jobs requiring low qualifications, despite many possessing high professional competencies. Sławomir Chomoncik examines changes in employment structures and emphasises the role of professional integration as a key component of the long-term process of incorporating migrants into society.

The chapter by Izabela Stańczuk, titled “Legal Status of Foreigners in Light of the Constitution of the Republic of Poland,”¹⁴ analyses the legal framework regulating the status of foreigners in Poland, with reference to the provisions of the Polish Constitution and their practical application. The author discusses the rights and obligations of foreign nationals, including the right to legal protection, employment, and access to basic social services such as education and healthcare. The chapter sheds light on potential conflicts between state sovereignty and obligations arising from international humanitarian law, highlighting the critical role of migration policies in balancing state security with the protection of human rights.

An important chapter titled “Reliable Aid: Support of the Polish Armed Forces for Ukrainian War Refugees after 24 February 2022” by Przemysław Wywiół¹⁵ highlights the role of state institutions and the military in responding to the refugee crisis. It emphasises that, in addition to humanitarian actions (providing shelter, food, and medical assistance), the engagement of various levels of administration and international organisations was crucial. In another chapter, “Ukrainians in Poland After the

¹² S. Chomoncik (2024). *Taking up Employment by Ukrainians in Poland: Polish Legal Status Before and After the Outbreak of Russia’s War Against Ukraine*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People... Op. cit.*

¹³ A. Betlej, K. Jurek, I. Niewiadomska (2024). *Integration of Ukrainian Immigrants in Poland: Analysis of Selected Problems*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People... Op. cit.*

¹⁴ I. Stańczuk (2024). *Legal Status of Foreigners in Light of the Constitution of the Republic of Poland*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People... Op. cit.*

¹⁵ P. Wywiół (2024). *Reliable Aid: Support of the Polish Armed Forces for Ukrainian War Refugees after 24 February 2022*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People... Op. cit.*

Outbreak of War: Possible Types of Social Presence,” Ewa Maria Marciniak¹⁶ analyses the different forms of social presence of Ukrainians in Poland. She underscores that integration is a two-way process, requiring both effort from migrants and openness from the host society. Her analysis addresses key themes: integration challenges (including language barriers, cultural differences, and difficulties in adapting to new living conditions) and types of social presence (migrants may function across a spectrum, from full integration and assimilation to the formation of parallel communities that maintain cultural distinctiveness).

The chapter by Ilona Urych, “Migrations and Their Meaning for State (In)security: Outline of the Problem,”¹⁷ situates Ukrainian migration within the broader context of state security. The author notes that, firstly, migration represents a pressing challenge for security. The mass influx of people requires effective border management to prevent potential risks associated with illegal migration and transnational crime. Secondly, Ukrainian migration in the Polish context is intertwined with demographic and economic issues. While migration can counteract challenges such as an ageing population and labour shortages, it may also generate social tensions. A complementary perspective is offered by Małgorzata Czerwińska’s chapter, “Freedom of Movement at the Regional Level,”¹⁸ which examines critical legal aspects of migration. Her analysis of the right to freedom of movement within international legal frameworks highlights the challenges of harmonising migration policies across the European Union, particularly for border countries like Poland.

In the book *Unwanted People and Desired Citizens*, historical themes play a significant role, providing context for contemporary issues of migration and integration. History is used as a backdrop to analyse present phenomena, allowing for a deeper understanding of migratory dynamics over the long term. The authors explore historical examples of migration and social, political, and economic relations to illustrate how past experiences shape contemporary approaches to these matters. The chapter by Maria Stella Rollandi and Andrea Zanini, “Economic Interest and Good Government: Foreigners and Social Control in Early Modern Genoa,”¹⁹ and Luisa Piccinno’s contribution, “Foreign Labor in the Port of Genoa: Privileges, Integration and Conflicts (15th–19th Centuries),”²⁰ offer fascinating insights into the workings of migration in the early modern period. The authors highlight the role of economic integration, often

¹⁶ E.M. Marciniak (2024). *Ukrainians in Poland After the Outbreak of War: Possible Types of Social Presence*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People... Op. cit.*

¹⁷ I. Urych (2024). *Migrations and Their Meaning for State (In)security: Outline of the Problem*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People... Op. cit.*

¹⁸ M. Czerwińska (2024). *Freedom of Movement at the Regional Level*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People... Op. cit.*

¹⁹ M.S. Rollandi, A. Zanini (2024). *Economic Interest and Good Government: Foreigners and Social Control in Early Modern Genoa*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People... Op. cit.*

²⁰ L. Piccinno (2024). *Foreign Labor in the Port of Genoa: Privileges, Integration and Conflicts (15th–19th Centuries)*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People... Op. cit.*

shaped by systems of privileges and restrictions, such as granting foreigners special trading rights or limiting their access to local labour markets. Maria Stella Rollandi and Andrea Zanini also shed light on the tensions between local populations and migrants, stemming from competition for resources, as well as cases of successful integration facilitated by mechanisms of social control and pragmatic approaches adopted by municipal authorities.

The chapter “Between Perception and Reality: Migration to Italy in the Last 20 Years” by Andrea Tomaso Torre²¹ juxtaposes contemporary migration challenges with historical precedents. The author highlights that current tensions surrounding migration, such as issues related to the perception of migrants, have deep historical roots. Italy, with its rich migratory history, has long balanced its dual role as both a sending and receiving country for migrants. The analysis demonstrates that migration policies currently implemented in Europe draw on the experiences of past centuries, although they often fail to address the new demands posed by globalisation. Daniela Tarantino’s chapter, “‘Migrating or Staying’ The Church’s Magisterium on the Migration Phenomenon in the Post-Covid Era for an ‘Inclusive’ Citizenship,”²² references the historical involvement of the Church in migration issues. The author examines how the Church’s approach to migration has evolved over the centuries, analysing how papal teachings across various historical periods, from social encyclicals to Pope Francis’s contemporary messages, frame migration as both an ethical and social challenge.

The historical perspective in the book is brought to a close with the chapter by Błażej Bado and Cezary Smuniewski, “In Search of Freedom? Migrations of Pacifists According to Peter Brock.”²³ The authors reflect on the migrations of pacifists, drawing inspiration from the works of Peter Brock, a distinguished scholar of pacifist movements. This chapter represents a unique synthesis of the history of ideas, migration studies, and the analysis of ethical values that play a pivotal role in migration decisions. The argument presented in the text is grounded in an examination of migration as a means of seeking freedom by individuals guided by ideological and moral convictions, particularly in the context of opposition to war and violence. The authors pose the question of whether contemporary societies can fully accept and understand migrations motivated by values that, in certain contexts, may be perceived as incompatible with dominant social norms. They also consider how the migrations of pacifists may contribute to a redefinition of the concept of citizenship – one that extends beyond loyalty to the state to encompass universal values such as peace and the protection of life. This chapter by Błażej Bado and Cezary Smuniewski can be viewed as a continuation and

²¹ A.T. Torre (2024). *Between Perception and Reality: Migration to Italy in the Last 20 Years*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People... Op. cit.*

²² D. Tarantino (2024). ‘*Migrating or Staying: The Church’s Magisterium on the Migration Phenomenon in the Post-Covid Era for an ‘Inclusive’ Citizenship*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People... Op. cit.*

²³ B. Bado, C. Smuniewski (2024). *In Search of Freedom? Migrations of Pacifists According to Peter Brock*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People... Op. cit.*

deepening of their previous research on peace, pacifism,²⁴ and migration.²⁵ It can be expected that these two scholars will continue conducting research in the field they explore so effectively, especially given their statement in the article: "In the context of future research on pacifist migration, it is important to think about the methodological considerations. It seems that striving to use a variety of research methods is crucial. Such methods should include analysis of quantitative data, for example, migration and demographic statistics, and qualitative methods, such as interviews, case studies, and analysis of historical documents. Equally desirable may be comparative studies of various cases of pacifist migration throughout history and in different regions of the world. Such research can help to understand both the universal and unique aspects of this phenomenon. It can also be assumed that a lot of important content from the point of view of the development of the culture of communal living would be revealed in studies focused on the impact of international political relations and conflicts on the migration of pacifists."²⁶

The analyses of Ukraine in the book *Unwanted People and Desired Citizens* provide valuable insights into contemporary migration challenges. Addressing the topic in the context of Russia's war against Ukraine underscores the urgent need to develop

²⁴ B. Bado (2021). *Directions of Peter Brock's Research on Pacifism: The Security Studies Perspective*. In C. Smuniewski, A. Massa, A. Zanini (eds.). *Person, Nation, State: Interdisciplinary research in security studies*. Wydawnictwo Akademii Sztuki Wojennej. Warsaw; B. Bado (2022). *Ideological and organizational changes in American peace movements on the eve of the Civil War: A study of Peter Brock's thought*. "Polish Journal of Political Science", 7(4); C. Smuniewski, B. Bado, K.P. Kądzelski, K. Majka (2022). *The war in Ukraine through the eyes of experts taking part in the ISMS 2022 conference in Lisbon*. In L. Buller (ed.). *Security in Crisis Situations in the Border Regions of Poland and Ukraine: Scientific Papers of the International Scientific Conference*. Bonus Liber. Lublin; C. Smuniewski, B. Bado, M. Składanowski (2024). *Christian Communities During Russia's War Against Ukraine: Perception of the Churches' Aid Involvement Through the Eyes of Poles from Lviv – A Pilot Study*. "Religions", 15(11). DOI: 10.3390/rel15111312; C. Smuniewski (2019). *Church and Pacifism: The Role of Religion in the Face of Security Threats*. "Politeja", 16(4(61)). DOI: 10.12797/Politeja.16.2019.61.19; C. Smuniewski (2018). *Pacyfizm oczami chrześcijan. Przyczynek do badań nad rolą religii w procesach tworzenia bezpieczeństwa*. "Teologia w Polsce", 12(1). DOI: 10.31743/twp.2018.12.1.06.

²⁵ A. Torre, A. Zanini, A. Massa, C. Smuniewski, K. Majka (eds.). (2023). *Migracje a religia. Studia z „Mondi Migranti”*. Wydawnictwo Instytutu Nauki o Polityce. Warszawa; B. Łaciak, C. Smuniewski, M. Boguszewski (2022). *The 2021 Migration Crisis in the Eyes of the Polish Priests from the Polish-Belarusian Borderland*. "Studia i Analizy Nauk o Polityce", (2). DOI: 10.31743/sanp.14531; Ł. Przepiórka, M. Boguszewski, C. Smuniewski, S. Kujawski (2022). *Medical aid to war victims in Syria in 2019: a report of organized healthcare support from a charity organization*. "BMC Health Services Research", 22. DOI: 10.1186/s12913-022-08507-z; C. Smuniewski (2021). *Co nas kształtuje jako Polaków? Z zamyślenia nad tożsamością narodową w kontekście procesów migracyjnych*. In D. Zbrozczyk (eds.). *Życie. Wybrane obszary bezpieczeństwa publicznego*. Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny im. Kazimierza Pułaskiego w Radomiu. Radom; C. Smuniewski (2021). *National identity of the Poles and migrations*. In M. Spotorno, D. Tarantino (eds.). *Migrants and the Challenge of the Faith: Identity and Adaptation*. PM edizioni. Varazze.

²⁶ B. Bado, C. Smuniewski (2024). *In Search of Freedom? Migrations of Pacifists According to Peter Brock*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People... Op. cit.*, p. 220.

balanced migration policies that respond to humanitarian needs while also meeting the strategic objectives of host states. The book encourages reflection on the long-term impacts of migration on security and social cohesion.

Critical Evaluation

A critical evaluation of *Unwanted People and Desired Citizens* reveals its commendable contribution to the discourse on migration and integration, particularly through its interdisciplinary approach and comprehensive coverage of contemporary issues. The book successfully integrates theoretical frameworks with empirical studies, offering valuable insights into the socio-political dynamics of migration in Europe. However, while the volume excels in presenting diverse perspectives, it occasionally leans towards an academic density that may hinder accessibility for non-specialist readers. Additionally, some chapters focus predominantly on case studies from specific regions, which, though informative, may limit the broader applicability of the conclusions. Overall, the publication provides a robust foundation for further scholarly inquiry but would benefit from a more balanced integration of global migration narratives to enhance its universal relevance.

Further research directions

The book *Unwanted People and Desired Citizens* paves the way for further research into the evolving paradigms of human mobility, particularly in the context of the philosophical and sociological dilemma encapsulated in the terms *homo viator*, *homo migrator*, and *homo ante portas*. These constructs prompt critical inquiries into the ontological and ethical dimensions of migration, urging scholars to explore whether human mobility should be understood primarily as an existential condition, a socio-economic necessity, or a perceived external threat. Future studies could delve deeper into the intersections of identity, agency, and globalisation, examining how individuals navigate their roles as travellers, migrants, and potential outsiders within increasingly securitised borders. Moreover, interdisciplinary approaches could further investigate how these paradigms influence policy-making, societal perceptions, and the integration processes in host communities, thereby enriching the academic and practical understanding of migration in the contemporary era.

Conclusion: *Homo viator, homo migrator, or homo ante portas?*

The multifaceted discourse on migration and integration, as presented in *Unwanted People and Desired Citizens*, underscores the complex identities and experiences encapsulated by terms such as *homo viator*, *homo migrator*, and *homo ante portas*. Migration, historically a fundamental aspect of human existence, emerges as a dynamic process influenced by globalisation, socio-political changes, and cultural interactions. The book illuminates the nuanced realities of migration, where individuals are not merely subjects of displacement or opportunity but active agents negotiating identities within transnational contexts. The contributors highlight the dual challenges faced by host

societies and migrants, balancing the imperatives of security, cultural preservation, and economic pragmatism with the ethos of inclusivity and human dignity. The integration process, framed as a shared responsibility, calls for reciprocal adaptability – requiring openness from host communities and resilience from migrants. Yet, as the securitisation of migration grows, the narrative risks being co-opted into fear-based frameworks, overshadowing the economic, cultural, and humanistic contributions of migration. The examination of migration policies and practices across various contexts offers critical insights into the evolving perceptions of citizenship and belonging. The persistent tension between viewing migrants as “unwanted people” versus “desired citizens” reveals deep societal contradictions and opportunities for policy innovation and intercultural dialogue. In conclusion, *Unwanted People and Desired Citizens* provides an essential contribution to the scholarly debate on migration, urging a redefinition of contemporary attitudes towards mobility and integration. It advocates for policies rooted in empathy, balance, and pragmatism, challenging us to reconsider the boundaries of community and the futures we wish to construct.

Bibliography

- Bado B., Smuniewski C. (2024). *In Search of Freedom? Migrations of Pacifists According to Peter Brock*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People and Desired Citizens: Contemporary Attitudes, Challenges and Perceptions of Migration and Integration*. Dom Wydawniczy ELIPSA. Warsaw. DOI: 10.33896/978-83-8017-565-5.14.
- Bado B. (2021). *Directions of Peter Brock's Research on Pacifism: The Security Studies Perspective*. In C. Smuniewski, A. Massa, A. Zanini (eds.). *Person, Nation, State: Interdisciplinary research in security studies*. Wydawnictwo Akademii Sztuki Wojennej. Warsaw.
- Bado B. (2022). *Ideological and organizational changes in American peace movements on the eve of the Civil War: A study of Peter Brock's thought*. “Polish Journal of Political Science”, 7(4).
- Betlej A., Jurek K., Niewiadomska I. (2024). *Integration of Ukrainian Immigrants in Poland: Analysis of Selected Problems*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People and Desired Citizens: Contemporary Attitudes, Challenges and Perceptions of Migration and Integration*. Dom Wydawniczy ELIPSA. Warsaw. DOI: 10.33896/978-83-8017-565-5.9.
- Chomonic S. (2024). *Taking up Employment by Ukrainians in Poland: Polish Legal Status Before and After the Outbreak of Russia's War Against Ukraine*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People and Desired Citizens: Contemporary Attitudes, Challenges and Perceptions of Migration and Integration*. Dom Wydawniczy ELIPSA. Warsaw. DOI: 10.33896/978-83-8017-565-5.6.
- Cohen R., Deng F.M. (1998). *Masses in Flight: The Global Crisis of Internal Displacement*. Brookings Institution Press. Washington D.C.
- Costello C. (2015). *The Human Rights of Migrants and Refugees in European Law*. Oxford University Press. Oxford. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199644742.001.0001.
- Czerwińska M. (2024). *Freedom of Movement at the Regional Level*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People and Desired Citizens: Contemporary Attitudes, Challenges and Perceptions of Migration and Integration*. Dom Wydawniczy ELIPSA. Warsaw. DOI: 10.33896/978-83-8017-565-5.5.

- Gammeltoft-Hansen T. (2011). *Access to Asylum: International Refugee Law and the Globalisation of Migration Control*. Cambridge University Press. Cambridge. DOI: 10.1017/CBO9780511763403.
- Vertovec S. (2009). *Transnationalism*. Routledge. London, New York. DOI: 10.4324/9780203927083.
- Geddes A., Scholten P. (2016). *The Politics of Migration and Immigration in Europe*. SAGE Publications. London. DOI: 10.4135/9781473982703.
- de Haas H., Castles S., Miller M.J. (2020). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Guilford Press. New York, London.
- Hoerder D. (2002). *Cultures in Contact: World Migrations in the Second Millennium*. Duke University Press. Durham. DOI: 10.1215/9780822384076.
- Kozera C.A., Bernat P., Güreş C., Popławski B. (2024). *Immigrants Ante Portas and Desirability of People on the Move: Selective Perceptions of Forced Displacement and Voluntary Migration from Africa, Asia, and Eastern Europe*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People and Desired Citizens: Contemporary Attitudes, Challenges and Perceptions of Migration and Integration*. Dom Wydawniczy ELIPSA. Warsaw. DOI: 10.33896/978-83-8017-565-5.3.
- Lubkemann S.C. (2008). *Culture in Chaos: An Anthropology of the Social Condition in War*. University of Chicago Press. Chicago, London. DOI: 10.7208/chicago/9780226496436.001.0001.
- Łaciak B., Smuniewski C., Boguszewski M. (2022). *The 2021 Migration Crisis in the Eyes of the Polish Priests from the Polish-Belarusian Borderland*. "Studia i Analizy Nauk o Polityce", (2). DOI: 10.31743/sanp.14531.
- Manning P., Trimmer T. (2020). *Migration in World History*. Routledge. London. DOI: 10.4324/9781351256681.
- Marciniak E.M. (2024). *Ukrainians in Poland After the Outbreak of War: Possible Types of Social Presence*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People and Desired Citizens: Contemporary Attitudes, Challenges and Perceptions of Migration and Integration*. Dom Wydawniczy ELIPSA. Warsaw. DOI: 10.33896/978-83-8017-565-5.8.
- Massa A. (2024). *International Migration and Transnational Social Protection: Theory and Practice*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People and Desired Citizens: Contemporary Attitudes, Challenges and Perceptions of Migration and Integration*. Dom Wydawniczy ELIPSA. Warsaw. DOI: 10.33896/978-83-8017-565-5.2.
- Piccinno L. (2024). *Foreign Labor in the Port of Genoa: Privileges, Integration and Conflicts (15th–19th Centuries)*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People and Desired Citizens: Contemporary Attitudes, Challenges and Perceptions of Migration and Integration*. Dom Wydawniczy ELIPSA. Warsaw. DOI: 10.33896/978-83-8017-565-5.12.
- Portes A., Fernández-Kelly P. (eds.). (2015). *The State and the Grassroots: Immigrant Transnational Organizations in Four Continents*. Berghahn Books. New York, Oxford. DOI: 10.3167/9781782387343.
- Przepiórka Ł., Boguszewski M., Smuniewski C., Kujawski S. (2022). *Medical aid to war victims in Syria in 2019: a report of organized healthcare support from a charity organization*. "BMC Health Services Research", 22, 1145. DOI: 10.1186/s12913-022-08507-z.
- Rollandi M.S., Zanini A. (2024). *Economic Interest and Good Government: Foreigners and Social Control in Early Modern Genoa*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People and Desired Citizens: Contemporary Attitudes, Challenges and Perceptions of Migration and Integration*. Dom Wydawniczy ELIPSA. Warsaw. DOI: 10.33896/978-83-8017-565-5.11.

- Smuniewski C., Bado B., Kądzielski K.P., Majka K. (2022). *The war in Ukraine through the eyes of experts taking part in the ISMS 2022 conference in Lisbon*. In L. Buller (ed.). *Security in Crisis Situations in the Border Regions of Poland and Ukraine: Scientific Papers of the International Scientific Conference* (pp. 17–33). Bonus Liber. Lublin.
- Smuniewski C., Bado B., Składanowski M. (2024). *Christian Communities During Russia's War Against Ukraine: Perception of the Churches' Aid Involvement Through the Eyes of Poles from Lviv – A Pilot Study*. "Religions", 15, 1312(11). DOI: 10.3390/rel15111312.
- Smuniewski C., Zanini A., Kozera C.A., Bado B. (eds.). (2024). *Unwanted People and Desired Citizens: Contemporary Attitudes, Challenges and Perceptions of Migration and Integration*. Dom Wydawniczy ELIPSA. Warsaw.
- Smuniewski C., Zanini A., Kozera C.A., Bado B. (2024). *Introduction*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People and Desired Citizens: Contemporary Attitudes, Challenges and Perceptions of Migration and Integration*. Dom Wydawniczy ELIPSA. Warsaw.
- Smuniewski C. (2018). *Pacyfizm oczami chrześcijan. Przyczynek do badań nad rolą religii w procesach tworzenia bezpieczeństwa*. "Teologia w Polsce", 12(1). DOI: 10.31743/twp.2018.12.1.06.
- Smuniewski C. (2019). *Church and Pacifism: The Role of Religion in the Face of Security Threats*. "Politeja", 16 (4(61)). DOI: 10.12797/Politeja.16.2019.61.19.
- Smuniewski C. (2021). *Co nas kształtuje jako Polaków? Z zamyślenia nad tożsamością narodową w kontekście procesów migracyjnych*. In D. Zbrozczyk (eds.). *Życie. Wybrane obszary bezpieczeństwa publicznego*. Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny im. Kazimierza Pułaskiego w Radomiu. Radom.
- Smuniewski C. (2021). *National identity of the Poles and migrations*. In M. Spotorno, D. Tarantino (eds.). *Migrants and the Challenge of the Faith: Identity and Adaptation*. PM edizioni. Varazze.
- Stańczuk I. (2024). *Legal Status of Foreigners in Light of the Constitution of the Republic of Poland*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People and Desired Citizens: Contemporary Attitudes, Challenges and Perceptions of Migration and Integration*. Dom Wydawniczy ELIPSA. Warsaw. DOI: 10.33896/978-83-8017-565-5.4.
- Tarantino D. (2024). *'Migrating or Staying': The Church's Magisterium on the Migration Phenomenon in the Post-Covid Era for an 'Inclusive' Citizenship*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People and Desired Citizens: Contemporary Attitudes, Challenges and Perceptions of Migration and Integration*. Dom Wydawniczy ELIPSA. Warsaw. DOI: 10.33896/978-83-8017-565-5.13.
- Torre A.T. (2024). *Between Perception and Reality: Migration to Italy in the Last 20 Years*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People and Desired Citizens: Contemporary Attitudes, Challenges and Perceptions of Migration and Integration*. Dom Wydawniczy ELIPSA. Warsaw. DOI: 10.33896/978-83-8017-565-5.10.
- Torre A., Zanini A., Massa A., Smuniewski C., Majka K. (eds.). (2023). *Migracje a religia. Studia z „Mondi Migranti”*. Wydawnictwo Instytutu Nauki o Polityce. Warszawa.
- Tsourapas G. (2021). *Migration Diplomacy in the Middle East and North Africa: Power, Mobility, and the State*. Manchester University Press. Manchester. DOI: 10.7765/9781526132109.
- Urych I. (2024). *Migrations and Their Meaning for State (In)security: Outline of the Problem*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People and Desired Citizens: Contemporary Attitudes, Challenges and Perceptions of Migration and Integration*. Dom Wydawniczy ELIPSA. Warsaw. DOI: 10.33896/978-83-8017-565-5.2.

- Wæver O., Buzan B., Kelstrup M., Lemaitre P. (1993). *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*. Pinter Publishers. London.
- Wywiał P. (2024). *Reliable Aid: Support of the Polish Armed Forces for Ukrainian War Refugees after 24 February 2022*. In C. Smuniewski, A. Zanini, C.A. Kozera, B. Bado (eds.). *Unwanted People and Desired Citizens: Contemporary Attitudes, Challenges and Perceptions of Migration and Integration*. Dom Wydawniczy ELIPSA. Warsaw. DOI: 10.33896/978-83-8017-565-5.7.
- Zolberg A.R., Suhrke A., Aguayo S. (1989). *Escape from Violence: Conflict and the Refugee Crisis in the Developing World*. Oxford University Press. New York.

